

ความหมายของคำว่าอิทธิบาท

ตตถ อิชฌตตีติ อิทธิ, สมิชฌตติ
 นิปผชชตตีติ อตฺถ. อิชฌนฺตติ วา
 ตาย สตฺตา อิทธิธา วุทธิธา
 อุกกัสมคตา โหนตตีติ อิทธิ, ปชชติ
 เอเตนาติ ปาโท, ปจเมน อตฺถน
 อิทธิ เอว ปาโท **อิทธิปาโท,**
 อิทธิโกฏฐาโสติ อตฺถ. ทุตฺติเยน
 อตฺถน อิทธิยา ปาโท ปติฏฐา
 อธิคมฺปาโยติ **อิทธิปาโท.** เตน หิ
 อปรูปริวิเสสสงฺขาตํ อิทธิ ปชชนฺตติ
 ปาปฺปนฺตติ.

บรรดาคำเหล่านั้น ธรรมชาติ
 ชื่อว่า อิทธิ ด้วยอรรถว่า สำเร็จ, อธิบาย
 ว่า สัมฤทธิ์ผล คือ ให้ผล. อีกนัยหนึ่ง
 ธรรมชาติที่ชื่อว่า อิทธิ ด้วยอรรถว่า
 เป็นเหตุให้สัตว์ทั้งหลายสำเร็จ คือ เป็น
 ผู้สำเร็จเจริญถึงขั้นสูงสุด, ชื่อว่า บาท
 เพราะอรรถว่าเป็นเหตุถึง, โดยอรรถแรก
 บาท คือธรรมชาติให้สำเร็จ ชื่อว่า
อิทธิบาท อธิบายว่า ส่วนคือธรรมชาติ
 ที่สำเร็จ. โดยอรรถที่สอง บาท คือที่ตั้ง
 อูบายเป็นเหตุบรรลุแห่งธรรมชาติที่สำเร็จ
 เพราะเหตุนั้น ชื่อว่า **อิทธิบาท.**
 สัตว์ทั้งหลายย่อมถึง คือ ย่อมบรรลุ
 ความสำเร็จ กล่าวคือ คุณวิเศษสูง ๆ
 ขึ้นไป ด้วยอิทธิบาทนั้น.

วิเวกนิสฺสิตนฺตติ ตทงฺควิเวกนิสฺสิตํ
 สมฺมุจฺเจทวิเวกนิสฺสิตํ นิสฺสรณวิเวก-
 นิสฺสิตนฺจ อิทธิปาท์ ภาเวตตีติ
 อตฺถ. ตถา หิ อัย อิทธิปาท-
 ภาวนานฺยุตฺโต โยคี วิปสฺสนากฺขณ
 กิจฺจโต ตทงฺควิเวกนิสฺสิตํ อชฺฌาสมฺยโต
 นิสฺสรณวิเวกนิสฺสิตํ. มคฺคกฺขณ ปน

คำว่า **ที่อาศัยวิเวก** ความว่า ย่อม
 เจริญอิทธิบาท ที่อาศัยตทงฺควิเวกอาศัย
 สมฺมุจฺเจทวิเวก และอาศัยนิสสรณวิเวก.
 จริงอย่างนั้น โยคีผู้ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่ง
 อิทธิบาทภาวนานี้ ในขณะที่แห่งวิปัสสนา
 ย่อมเจริญอิทธิบาทที่อาศัยตทงฺควิเวก
 โดยกิจ อาศัยนิสสรณวิเวกโดยอชฺฌาสมฺย.

เนตติอรรถกถา. ป-ท.๑-๑๕

ห.จ.ก. ป.ว.ช.ฉิขิตการช่าง
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

กิจจโต สมุจเจทวิเวกนิสฺสิตํ อารมฺมณโต
 นิสฺสรณวิเวกนิสฺสิตํ อิทฺธิปาท์
 ภาเวตฺติ. เอส นโย วิราคนิสฺสิตนฺติ-
 อาทิสฺสุ.

วิเวกตฺตา^๑ เอว हि วิราคาทโย,
 เกวลญฺเจตฺถ โวสฺสคฺโค ทฺวิโร
 ปริจฺจากโวสฺสคฺโค จ ปกฺขนฺทน-
 โวสฺสคฺโค จาติ. ตตฺถ ปริจฺจาก-
 โวสฺสคฺโค วิปฺสฺสนากฺขณฺเ ตทฺงค-
 วเสน, มคฺคกฺขณฺเ สมุจเจทวเสน
 กิเลสฺปฺพานํ. ปกฺขนฺทนโวสฺสคฺโค
 วิปฺสฺสนากฺขณฺเ ตนฺนินฺนภาเวน,
 มคฺคกฺขณฺเ อารมฺมณกรณฺวเสน
 นิพฺพานปกฺขนฺทนํ. ตทฺภยมฺปิ อิมสฺมึ
 โลกียโลกุตฺตรมิสฺสเก อตฺถสํวณฺณนानเย
 ยุชฺชติ. ตถา हि อโย ปจฺमितฺธิปาโท
 ยถาวุตฺเตน ปกาเรน กิเลส
 ปริจฺจชติ นิพฺพานญฺจ ปกฺขนฺทติ.
 โวสฺสคฺคปริณามนฺติ^๒ อิมินา ปน
 วจเนน โวสฺสคฺคตฺถํ ปริณมฺนตฺ
 ปริณตฺตญฺจ ปริปฺจจนฺตํ ปริปฺกุกฺกญฺจาติ

แต่ในขณะที่แห่งมรรคย่อมเจริญอิทธิบาท
 ที่อาศัยสมุจเจทวิเวกโดยกิจ อาศัย
 นิสสรณวิเวก โดยอารมณ์ ฉะนั้นแล
 ในคำว่า อาศัยวิราคะ เป็นต้นก็มีนัยนี้.

ธรรมทั้งหลายมีวิราคะเป็นต้น ก็
 เพราะความเป็นวิเวกนั่นเอง, ก็ในที่นี้
 ความสละล้วน ๆ มี ๒ อย่างคือ
 ความสละคือการละ ๑ และความสละคือ
 การแล่นไป ๑ ฉะนั้นแล. ในความสละ
 ๒ อย่างนั้น ความสละคือการละ ได้แก่
 การละกิเลสด้วยอำนาจตทังคปหาน ใน
 ขณะแห่งวิปัสสนา ด้วยอำนาจสมุจเจท-
 ปหานในขณะที่แห่งมรรค. การสละ คือ
 การแล่นไป ได้แก่ การแล่นไปสู่นิพพาน
 ด้วยความที่เป็นผู้น้อมไปสู่นิพพานนั้น
 ในขณะแห่งวิปัสสนา ด้วยอำนาจทำ
 นิพพานให้เป็นอารมณ์ ในขณะแห่ง
 มรรค. ความสละทั้งสองประการนั้น
 ย่อมควรในแบบของการอธิบายความที่
 ปนกันด้วยโลกียะ และโลกุตระนี้.
 จริงอย่างนั้น อิทธิบาทข้อแรกนี้ย่อมละ

^๑ ส. โป. วิเวกตฺตา.

^๒ ฉ. โวสฺสคฺคปริณามินฺติ.

อตฺโต. อยฺยหิ อิทฺธิปาทภาวนานุยุตฺโต
 โยคี ยถา ปจฺโม อิทฺธิปาโท
 กิเลสปริจฺจจากโวลฺลสฺสคฺคตฺถํ นิพฺพาน-
 ปกฺขนฺทนโวลฺลสฺสคฺคตฺถณฺจ ปรีปฺจฺจติ,
 ยถา จ ปรีปฺกฺโก โหติ, ตถา นํ
 ภาเวตีติ. เสสิทฺธิปาเทสฺสปี เอเสว
 นโย. อยํ ปน วิเสโส : ยถา จนฺทํ
 เชฏฺจกํ กตฺวา ปวตฺติโต สมาริ
ฉนฺทสมาริ. เอวํ วิริยํ จิตฺตํ วิมฺสํ
 เชฏฺจกํ กตฺวา ปวตฺติโต สมาริ
วิมฺสาสมาริติ.

กิเลสทั้งหลาย โดยประการตามที่กล่าว
 แล้ว และย่อมนั่นไปสู่นิพพาน. ก็ด้วย
 คำว่า **น้อมไปเพื่อความสละนี้** จึงมี
 ความว่า น้อมไปอยู่และน้อมไปแล้ว
 บ่มอยู่และงอมแล้วเพื่อความสละ. จริงอยู่
 โยคีผู้ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งอิทธิบาท-
 ภาวนา ย่อมเจริญอิทธิบาทนั้น โดย
 ประการที่อิทธิบาทข้อแรกถูกบ่มเพื่อ
 ความสละคือการละกิเลส และความสละ
 คือการเล่นไปสู่นิพพาน และโดย
 ประการที่อิทธิบาทนั้นงอมแล้ว. แม้ใน
 อิทธิบาทที่เหลือก็มีนัยนี้. ส่วนความ
 ต่างกันมีดังนี้ สมาริที่ให้เป็นไปกระทำ
 ฉันทะให้เป็นใหญ่ ชื่อว่า **ฉันทสมาริ**
 ฉันโด สมาริที่ให้เป็นไปโดยกระทำ
 วิริยะ จิตตะ วิมังสา ให้เป็นใหญ่ ก็
 ชื่อว่า **วิริยสมาริ จิตตสมาริ วิมังสา-**
สมาริ ฉันนํ.

๑๔. น เกวลํ จตฺตฺถอิตฺธิปาโท
 เอว สมาริณฺณมฺลโก, อถ โข
 สพฺโพปีติ ทสฺเสตฺถุ “**สพฺโพ สมาริ**
ณฺณมฺลโก ณฺณปฺพุพฺพคฺโม ณฺณา-
นุปริวตฺติ”ติ วุตฺตํ. ยถิ เอวํ

๑๔. ท่านอาจารย์ประสงค์จะแสดง
 ว่า มีใช่แต่อิทธิบาทที่ ๔ อย่างเดียว
 เท่านั้น ชื่อเป็นสมาริมีญาณเป็นมูล
 โดยที่แท้ อิทธิบาททุกข้อ ดังนี้ จึง
 กล่าวว่า **“สมาริทั้งปวงมีญาณเป็นมูล**

เนตติอรรณภา. ป-ท.๑-๑๘

ห.จ.ก. ป.ว.ช.ฉิขิตการช่าง
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

กสฺมา โส เอว วิมฺสาสมาธิติ
 วุตฺโตติ ? วิมฺสํ เขมฺมจกํ กตฺวา
 ปวตฺติตตฺตฺตาติ วุตฺโตวายมตฺโถ. ตตฺถ
 ปุพฺพภากปณฺณาย **ฌาณมฺูลโก.**
 อธิคมปณฺณาย **ฌาณปุพฺพชฺคโม.**
 ปจฺจเวกฺขณปณฺณาย **ฌาณานุปริวตฺติ.**
 อถวา ปุพฺพภากปณฺณาย **ฌาณมฺูลโก.**
 อุปฺจารปณฺณาย **ฌาณปุพฺพชฺคโม.**
 อปฺปนาปณฺณาย **ฌาณานุปริวตฺติ.**
 อุปฺจารปณฺณาย **วา ฌาณมฺูลโก.**
 อปฺปนาปณฺณาย **ฌาณปุพฺพชฺคโม.**
 อภิญฺญาปณฺณาย **ฌาณานุปริวตฺติ**
 เวทิตพฺพํ.

มีญาณเป็นเบื้องต้น เป็นไปตามญาณ”
 ดังนี้. ถ้ามว่า ถ้าอย่างนั้น เพราะเหตุไร
 อิทธิบาทนั้นเท่านั้น ท่านจึงกล่าวว่า
 วิมังสาสมาธิเล่า ? ตอบว่า ความข้อนี้
 ข้าพเจ้าได้กล่าวแล้วว่า เพราะความ
 เป็นสมาธิที่ทำให้เป็นไปกระทำวิมังสาให้
 เป็นใหญ่. บรรดาคำเหล่านั้นพึงทราบว่
 สมาธิชื่อว่า **มีญาณเป็นมฺูล** ด้วย
 บุพภาคปัญญา. ชื่อว่า **มีญาณเป็นเบื้องต้น**
 ด้วยอธิคมปัญญา. ชื่อว่า **เป็นไปตาม**
ญาณ ด้วยปัจจเวกขณปัญญา. อีกนัยหนึ่ง
 ชื่อว่า **มีญาณเป็นมฺูล** ด้วยบุพภาคแห่ง
 ปัญญา. ชื่อว่า **มีญาณเป็นเบื้องต้น**
 ด้วยอุปจารปัญญา. ชื่อว่า **เป็นไป**
ตามญาณ ด้วยอัปฺปนาปัญญา. อีกอย่าง-
 หนึ่ง ชื่อว่า **มีญาณเป็นมฺูล** ด้วยอุปจาร
 ปัญญา. ชื่อว่า **มีญาณเป็นเบื้องต้น**
 ด้วยอัปฺปนาปัญญา. ชื่อว่า **เป็นไปตาม**
ญาณ ด้วยอภิญฺญาปัญญา.

ยถา ปุเรติ ยถา สมาธิสฺส
 ปุพฺพเพนิวาसानุสฺสติฌาณานุปริวตฺติภาเวน
 ปุเร ปุพฺเพ อตีตาสฺส ชาตีสุ
 อสงฺเขยฺเยสุปี สํวณฺณวิวณฺเณสุ อตฺตโน

คำว่า **เมื่อก่อน** ฉนฺได มีความว่า
 ชนฺธและสิ่งทีเนื่องด้วยชนฺธ ของตนและ
 ของคนเหล่าอื่น ที่ชื่อว่าจะพึงแทงตลอด
 ได้ยาก เมื่อก่อน คือในกาลก่อน ได้แก่

ห.จ.ก. ป.ว.ช.ลิขิตการช่าง
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ปเรสณฺจ ขนฺธํ ขนฺธปฏฺิพทฺุชณฺจ^๑
 ทุปฺปฏฺิวิชณฺมํ นาม นตฺถิ, ตถา
 ปจฺจนา สฺมาธิสฺส อนาถตฺสณฺนา-
 นุปริวตฺติภาเวเน อนาถตาสฺสุ ชาตีสฺสุ
 อสงฺเขยฺเยสฺสุปี สํวณฺณวิภังฺเกสฺสุ อตฺตโน
 ปเรสณฺจ ขนฺธํ ขนฺธปฏฺิพทฺุชณฺจ^๑
 ทุปฺปฏฺิวิชณฺมํ นาม นตฺถิตฺติ อตฺตโน.

ในชาติที่ล่วงไปแล้ว แม้ในสังวัฏฏกัป
 วิวัฏฏกัป เป็นอสงไขย ด้วยความเป็น
 สมาธิเป็นไปตามบุพเพนิวาสานุสติญาณ
 ย่อมไม่มี ฉันทิใด ขันธและสิ่งทีเนื่องด้วย
 ขันธของตนและของคนเหล่าอื่น ทีชื่อว่า
 แทนตลอดได้ยากภายหลัง คือ ในชาติที
 ยังไม่มาถึง แม้ในสังวัฏฏกัปวิวัฏฏกัป
 เป็นอสงไขย ด้วยความทีสมาธิเป็นไป
 ตามอนาคตังสญาณ ย่อมไม่มี ก็ฉันทินั้น.

ยถา ปจฺจนาติ ยถา สฺมาธิสฺส
 เจโตปริยณฺณานุปริวตฺติภาเวเน อนา-
 ทเตสฺสุ สตฺตสฺสุ ทิวเสสฺสุ ปฺรเสตฺตนาํ
 จิตฺตํ ทุปฺปฏฺิวิชณฺมํ นาม นตฺถิ, ตถา
 ปุเร อตฺเตสฺสุ สตฺตสฺสุ ทิวเสสฺสุ
 ปฺรเสตฺตนาํ จิตฺตํ ทุปฺปฏฺิวิชณฺมํ
 นาม นตฺถิตฺติ อตฺตโน. ยถา
 ทิวาติ ยถา ทิวสภาเค สฺรียาโลเกเน
 อนุชการสฺส วิธมิตฺตตฺตา จกฺขุมฺนตนาํ
 สตฺตนาํ อาปาถคตฺตํ จกฺขุวิญญเญยฺยํ
 รูปํ สฺุวิญญเญยฺยํ. ตถา รตฺตนิหฺติ
 ตถา รตฺตนิภาเค จตฺรุงคสมนฺนาคเตปี
 อนุชกาเร วตฺตมาเน สฺมาธิสฺส ทิพฺพ-

คำว่า ภายหลัง ฉันทิ ความว่า
 จิตของสัตว์เหล่าอื่น ชื่อว่า ฟิงแทนตลอด
 ได้ยากใน ๗ วันทียังไม่มาถึง ด้วย
 ความทีสมาธิเป็นไปตามเจโตปริยณฺณ
 ย่อมไม่มี ฉันทิ, จิตของสัตว์เหล่าอื่น
 ชื่อว่า ฟิงแทนตลอดได้ยากเมื่อก่อน คือ
 ใน ๗ วันทีล่วงไปแล้วย่อมไม่มี ฉันทินั้น.
 คำว่า กลางวัน ฉันทิ ความว่า
 รูปทีฟิงรู้ด้วยจักขุ ทีไปสู่คลองของสัตว์
 ทั้หลาย ผู้มีจักขุ จะฟิงรู้ได้ง่ายเพราะ
 ความทีความมีตฤกแสงสว่างแห่งพระ-
 อาทิตยฺขจัดแล้วในตอนกลางวัน ฉันทิ.
 คำว่า กลางคืนก็ฉันทินั้น ความว่า

^๑ ฉ. ขนฺธปฏฺิพทฺุชณฺจ.

ห.จ.ก. ป.ว.ช.ลิขิตการช่าง
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เนตตอรรณณ. ป-ท.๑-๑๘

จกขุณณานุปริวตติตาย ทุปปฏิวิซม
รูปายตน์ นตติ.

ยถา รตติ ตถา ทิวาติ ยถา
จ รตติย ตถา ทิวาปี อติสุขุม เกนจิ
ติโรหิต ยมจ อติทุเร, ต สพพรูป
ทุปปฏิวิซม นาม นตติ. ยถา จ
รูปายตเน วุตต, ตถา สมามิสส
ทิพโสตณณานุปริวตติตาย สททา-
ยตเน จ เนตพพ. เตเนวาท “อติ
วิวณฺเณ เจตสา”ติอาทิ.

ตตถ อปริโยนทฺธนาติ อภินฺณณานสฺส
ปาริพนฺธกกิเลสเสหิ อนชฺโฆตตถณฺเณ,
อปริโยนทฺธตฺตา เอว สปฺปภาส
จิตต. เอเตเนว สมามิสส อิทฺธิ-
วิธณณานุปริวตติตปิ วุตฺตา เอวาติ
ทฏฺฐพพ.

แม้เมื่อความมืด อันประกอบด้วยองค์ ๔
เป็นไปอยู่ในตอนกลางคืน รูปายตนะที่จะ
พึงแทงตลอดได้ยาก ย่อมไม่มี เพราะ
ความที่สมาธิเป็นไปตามทิพยจักขุญาณ
ฉนั้นนั้น.

คำว่า กลางคืนฉนั้นใด กลางวัน
ก็ฉนั้นนั้น ความว่า ก็เวลากลางคืนเป็น
ฉนั้นใด แม้เวลากลางวันก็เป็นฉนั้นนั้น
รูปที่ละเอียดยิ่ง ที่วัตถุบางอย่างคั่นอยู่
และรูปที่โตอยู่ไกลยิ่ง รูปทั้งหมดนั้น
ชื่อว่า แทะงตลอดได้ยากย่อมไม่มี. ก็ใน
สัททายตนะพึงทำให้เข้าใจ เพราะความ
ที่สมาธิเป็นไปตามทิพโสตญาณ เหมือน
อย่างทีกล่าวไว้ในรูปายตนะ. ด้วยเหตุ
นั้นแหละ ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า
“โยคีมีจิตเปิด” ดังนี้เป็นต้น.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า ไม่ถูกหุ้มห่อ
ไว้ ความว่า โยคีผู้มีจิตไม่ถูกกิเลสที่
กั้นกั้นอภินฺณณานทวมทบ ย่อมยังจิต
ที่มีความสว่างไสวให้เกิด เพราะความที่
จิตไม่ถูกหุ้มห่อไว้นั้นเอง. ด้วยคำนี้แหละ
พึงเห็นว่าท่านอาจารย์ได้กล่าวแม้ความ

ห.จ.ก. ป.ว.ช.ลิขิตการช่าง

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ปณฺจินทฺริยานีติ อิทฺธิปาทสมฺปยุตฺตานิ
 เสกฺขสฺส ปณฺจินทฺริยานิ อธิปฺเปตานิ
 อาห “กุสลาณี”ติ. จิตฺตสหฺภูณฺีติอาทิ
 เตสํ วิญฺญาณนิโรธเณ นิโรธทสฺสนตฺถํ
 อารทฺธํ. ตถา “นามรูปญฺจา”ติอาทิ.
 เตเนตํ ทสฺเสติ “น เกวลํ
 ปณฺจินทฺริยานิ เอว, อถ โข นาม-
 รูปญฺจ วิญฺญาณเหตุกํ วิญฺญาณสฺส
 นิโรธา นิรุชฺฌตี”ติ.

ตสฺสาติ วิญฺญาณสฺส. เหตุติ
 ตณฺหาอวิชฺชาทิโก. อนาหารนฺติ
 ปทสฺส อตฺถวิวรรณํ. อนภินนฺทิตนฺติ
 อภินนฺทนฺทฏาย ตณฺหาเย ปหฺินตฺตา
 เอว อปฺตฺถิตํ. ตโต เอว
 อปฺปฏิสฺสนฺธิกํ วิญฺญาณํ ตํ นิรุชฺฌตี.
 ยถา จ วิญฺญาณํ, เอวํ นามรูปมฺปิ
 วิญฺญาณสงฺขาตสฺส เหตุโน ปจฺจยสฺส

ที่สมาธิ เป็นธรรมที่เป็นไปตามอิทธิ-
 วิญาณ.

คำว่า อินทรีย์ ๕ ท่านอาจารย์
 ประสงค์เอาอินทรีย์ ๕ ของเสกขบุคคล
 ที่สัมปยุตด้วยอิทธิบาท เพราะเหตุนั้น
 ท่านจึงกล่าวว่า “ที่เป็นกุศล” ดังนี้.
 คำว่า เกิดพร้อมกับจิต เป็นต้น ท่าน
 प्रारภไว้เพื่อแสดงความดับแห่งอินทรีย์๕
 เหล่านั้น ด้วยความดับแห่งวิญาณ.
 คำว่า “และนามรูป” เป็นต้น ก็เช่น
 เดียวกัน. ด้วยคำนั้น ท่านอาจารย์
 ย่อมแสดงความข้อนี้ว่า “มิใช่แต่อินทรีย์
 ๕ อย่างเท่านั้น โดยที่แท้ นามรูปมี
 วิญาณเป็นเหตุ ย่อมดับไปเพราะ
 ความดับแห่งวิญาณ”.

บทว่า ตสฺส โยค วิญฺญาณสฺส
 แปลว่า แห่งวิญาณนั้น. คำว่า เหตุ
 ได้แก่ เหตุมีตณฺหาและอวิชฺชาเป็นต้น.
 คำว่า ไม่มีอาหาร เป็นคำขยายความ
 แห่งบท. คำว่า ไมยฺนตี คือ ไม่ปรารภนา
 เพราะความที่ละตณฺหาอันเป็นตัวยินฺตีเสีย
 ได้แล้วนั่นเอง. เพราะเหตุนี้แหละ
 วิญฺญาณํนั้นไม่มีปฏิสฺสนฺธิ ก็ย่อมดับ. ก็

ห.จ.ก. ป.ว.ช.ลิขิตการช่าง
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

จ อภาวา ตปฺปจฺจนํ สงฺขาราทีนํ
 อภาวา อเหตุ อปฺปจฺจยํ. เสสํ
 ปากฺกเมว. ปุจฺฉาวิสุตฺตชนฺวิจโยปิ
 วุตฺตณยานุสาเรน เวทิตพฺโพ.

วิญญานเป็นฉันใจ แม้นามรูปก็เป็น
 ฉันนั้น ชื่อว่า **ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย**
 เพราะความไม่มีเหตุและปัจจัย กล่าวคือ
 วิญญาน และเพราะความไม่มีธรรม
 มีสังขารเป็นต้น อันเป็นปัจจัยแห่ง
 วิญญานนั้น. คำที่เหลือชัดเจนทีเดียว.
 แม้วิสัชนาวิจย (การพิจารณาคำตอบ)
 แห่งคำถามก็พึงทราบตามแนวแห่งคำ
 มีนัยที่ได้กล่าวแล้วเถิด.

เอวํ อนุสนธิปุจฺฉมฺปิ ทสฺเสตฺวา
 เหฏฺฐา สุตฺตาทิฏฺฐานา ธมฺมา-
 ธิฏฺฐานา จ ปุจฺฉา วิสุํ วิสุํ
 ทสฺสิตาติ อิทานิ ตา สห ทสฺเสตฺ
 “**เย จ สงฺฆาตธมฺมา เส**”ติอาทิ
 อารทฺธํ. ตตฺถายํ ปทตฺโถ
 สงฺฆาตธมฺมาติ อนิจฺจาทิวเสน
 ปริวีรมฺสิตธมฺมา, อรหตฺ อेतํ
 อธิวณฺณํ. **เสกฺขาติ** สีลาทีนํ
 สิग्ghมานา อวเสสา อริยปุคฺคลา.
 ปุณฺณติ พหุ สุตฺต ชนา. เตสํ เม
 นิปโก **อิริยํ, ปุณฺโง** ปพฺพุหิติ
 เตสํ **เสขาเสขานํ**^๑ นิปโก ปณฺหิตโ

ท่านอาจารย์ครั้งแสดงแม่คำถาม
 ในอนุสนธิอย่างนี้แล้ว ได้แสดงคำถาม
 มีสัตว์เป็นที่ตั้งและมีธรรมเป็นที่ตั้งไว้เป็น
 ส่วน ๆ ในตอนต้นแล้ว เพราะเหตุนั้น
 บัดนี้ ประสงค์จะแสดงคำถามเหล่านั้น
 รวมกัน จึงเริ่มคำมีอาทิว่า “**เย จ**
สงฺฆาตธมฺมา เส (พระอรหันต์ซึ่งนาสพ
 เหล่าใด ผู้มีสังฆาตธรรม)” ดังนี้ เป็นต้น.
 บรรดาคำถามเหล่านั้น มีเนื้อความเฉพาะบท
 ดังนี้ คำว่า **มีสังฆาตธรรม** คือ มีธรรม
 อันได้สอดส่องแล้วโดยรอบ ด้วยอำนาจ
 พระไตรลักษณ์ มีความเป็นของไม่เที่ยง
 เป็นต้น, คำนี้เป็นชื่อของพระอรหันต์

^๑ โป. เสขานํ.

ตวั ภควา ปฏิปตฺตี ปุญฺโจ เม
 พुरुหิตี. เสสฺ ปาพิวเสเนว วิญฺญาตติ.

ทั้งหลาย. คำว่า พระเสกขบุคคล
 ได้แก่ พระอริยบุคคลที่เหลือผู้กำลัง
 ศึกษาไตรสิกขามีศีลเป็นต้น. คำว่า
 มีมาก คือ จำนวนมาก ได้แก่ ชน
 ๗ จำพวก. คำว่า ข้าพระองค์ทูลถาม
 แล้ว ขอพระองค์ผู้มีปัญญาได้โปรด
 ตรัสบอกความดำเนินของพระชีณาสพ
 และเสกขบุคคลเหล่านั้นแก่ข้าพระองค์เถิด
 ความว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาค
 ข้าพระองค์ทูลถามแล้ว ขอพระองค์ผู้มี
 ปัญญา คือ ผู้เป็นบัณฑิตได้โปรดตรัส
 บอกการปฏิบัติของพระเสขะและพระ-
 อเสขะเหล่านั้น แก่ข้าพระองค์เถิด.
 คำที่เหลือ ย่อมรู้ได้ด้วยอำนาจแห่ง
 พระบาลีนั้นเทียว.

๑๕. กิสฺสาติ กิสฺส เหตุ, เกน
 การณนาติ อตุโถ. เสขาสฺส วิปฺสฺสนา-
 ปุพฺพํ กมฺมํ ปุพฺพานโยเคนาติ เสเช อเสเช
 วิปฺสฺสนาปุพฺพํ กมฺมํ ปุพฺพานเ จ
 ปุจฺจนโยเคน, ปุจฺจนาวินาติ อตุโถ.

๑๕. บทว่า กิสฺส ความเท่ากับ
 กิสฺส เหตุ (แปลว่า เพราะเหตุไร)
 ความว่า ด้วยเหตุอะไร. คำว่า เพราะ
 คำถามประกอบด้วยพระเสขะพระอเสขะ
 และการละมีวิปัสสนาเป็นเบื้องหน้า
 ความว่า เพราะการประกอบคำแห่ง
 การถาม, อธิบายว่า เพราะวิธีแห่งการ

เนตติอรรถกถา. ป-ท.๑-๑๕

ห.จ.ก. ป.ว.ช.ลิขิตการช่าง
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

วิสขุชชนกาถาย **กาเมสุ**
 นากิทธิชฌเมยยาติ **วตฺตกาเมสุ** **กิเลส-**
 กามเน **น** **อภิกิทธิชฌเมย.**
มนสานาวิโล **ลียาติ** **พฺยาปาท-**
วิตกฺกาทโย **กายทฺจฺจริตาทโย** **จ**
มนโส **อาวิลภาวเร** **ธมฺเม**
ปชฺชนโต **จิตฺเตน** **อนาวิโล** **ภเวยฺย.**
ยสฺมา **ปน** **อเสกฺโข** **อนิจฺจตาทิวเสน**
สพฺพธมฺมานํ **ปริตฺตลิตฺตตา** **กฺุสโล**
สพฺพธมฺเมสุ **กายานุสฺสนาสติอาทึหิ**
จ **สโต** **สพฺพกิเลสานํ** **ภินฺนตฺตา**
อฺุตตมภิกฺขุภาวํ **ปตฺโต** **จ** **หฺตฺวา**
สพฺพอิริยาปถेषु **ปวตฺตติ,** **ตสฺมา**
“กฺุสโล ๗เป๗ ปริพฺพเช”ติ **อาหาติ**
อยํ **สงฺเขปตฺโต.**

งามในพระเสขะ พระอเสขะ และการ
 ละมีวิปัสสนาเป็นเบื้องหน้า.

ในคาถาวิสัชนา มีความย่อ
 ดังต่อไปนี้ บาทพระคาถาว่า **กาเมสุ**
นากิทธิชฌเมย (ภิกษุไม่พึงตั้งใจในกาม
 ทั้งหลาย) ได้แก่ ไม่พึงตั้งใจในวัตถุกาม
 ทั้งหลาย ด้วยกิเลสกาม. บาทพระคาถา
 ว่า **มนสานาวิโล ลียา** (มีใจไม่ขุ่นมัว)
 ความว่า เมื่อละธรรมทั้งหลาย อันกระ
 ทำความขุ่นมัวแห่งใจ มีพยาบาทวิตก
 เป็นต้นและมีกายทฺจฺจริต เป็นต้น ชื่อว่า เป็น
 ผู้มีจิตไม่ขุ่นมัว. ก็เพราะอเสกขบุคคล
 เป็นผู้ฉลาดในธรรมทั้งปวง เพราะความ
 เป็นผู้พิจารณาครอบงำซึ่งธรรมทั้งปวง
 ด้วยอำนาจพระไตรลักษณ์มีความเป็นของ
 ไม่เที่ยง เป็นต้น เป็นผู้มึสติด้วยกายานุ-
 ปัสสนาสติ เป็นต้น และเป็นผู้ถึงความ
 เป็นพระภิกษุสูงสุด เพราะทำลายกิเลส
 ทั้งปวงได้แล้ว ย่อมเป็นไปในอิริยาบถ
 ทั้งปวง, เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาค
 จึงตรัสว่า **“กฺุสโล ๗เป๗ ปริพฺพเช**
เป็นอาทิ (แปลว่า ภิกษุฉลาดในธรรม
 ทั้งปวง มีสติเว้นรอบ)” ดังนี้.

ห.จ.ก. ป.ว.ช.ลิขิตการช่าง

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ตตถ ยํ ปุจฺจาคากายํ
 “นิปโก”ติ ปทํ วุตฺตํ, ตํ ภควนฺตํ
 สนฺธาย วุตฺตํ, ภควโต จ เนปทํ
 อุกกํสปารมิปฺตตํ อนาวรณฺณาน-
 ทสฺสเนน ทีเปตพฺพนฺตํ อนาวรณฺณานํ
 ตาว กมฺมทวารเกเทหิ วิภชิตฺวา
 เสขาสฺสชปฺปฏิปทํ ทสฺเสตฺถุ “ภควโต
 สพฺพํ กายกมฺมนํ”ติอาทึ วุตฺตํ. เตน
 สพฺพตถ อปฺปฏิหตณฺณทสฺสเนน
 ตถาคตสฺส เสขาสฺสชปฺปฏิปตฺติเทสนา-
 โทสฺสลเมว วิภาเวติ.

บรรดาคำเหล่านั้น บทว่า “นิปโก (ผู้มีปัญญา)” ที่กล่าวไว้ในคาถาถาม ท่านกล่าวหมายถึงพระผู้มีพระภาค, ก็ เพราะความที่พระผู้มีพระภาคทรงเป็น ผู้มีปัญญา ถึงขั้นเป็นพระบารมีชั้นยอด พึงแสดงด้วยการแสดงพระอนาวรณญาณ เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์ประสงค์ จำแนกพระอนาวรณญาณโดยประเภท แห่งกรรมทวารก่อนแล้ว จึงแสดง ปฏิปทาแห่งพระเสขะและพระอเสขะจึง กล่าวคำมีอาทิว่า “พระผู้มีพระภาค ทรงมีพระกายกรรมทั้งปวง” ดังนี้. ด้วย เหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงแสดงความที่พระ- ตถาคตทรงเป็นผู้ฉลาดในการแสดงข้อ ปฏิบัติของพระเสขะและพระอเสขะด้วย การแสดงพระญาณที่ไม่ถูกขัดขวางในที่ ทั้งปวง.

ตตถ โโก จาติ กฺว จ, กสฺมี
 วิสเยติ อตฺถโก. ตํ วิสยํ ทสฺเสติ
 “ยํ อนิจฺजे ทุกฺเข อนตฺตนิ
 จา”ติ.^๑ อิทํ วุตฺตํ โหติ :

บรรดาคำเหล่านั้น บทว่า โโก จ ความเท่ากับ กฺว จ, ความว่า ในขอบเขตอะไร. ท่านอาจารย์แสดง ขอบเขตนั้นว่า “สิ่งที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์

^๑ ไป. ยํ อนิจจํ ทุกฺขํ อนตฺตาคติ.

สงวนลิขสิทธิ์ พ.ศ. ๒๕๓๖

ญาณทสฺสนํ นาม อูปฺปชฺชมานํ
 “สพฺพํ สงฺขตํ อนิจฺจํ ทุกฺขํ สพฺเพ
 ธมฺมา อนตฺตา”ติ อูปฺปชฺชติ, ตสฺส
 ปน ตสฺมี วิสเย เยน อูปฺปวตฺติ, โส
 ปฏิมาโตติ, เอเตน ลกฺขณตฺตยปฺ-
 ปฏิเวธสฺส ทุรฺภิสฺสมุภวตํ อนนฺย-
 สาธารณตณฺจ ทสฺเสติ. ลกฺขณตฺตย-
 วิภาวเนน हि ภควโต จตฺสจฺจปฺปฏิเวธํ
 สมฺมาสมุโพธิณฺจ ปณฺทิตา ปฏิชานนฺติ.

อณฺญาณํ อทสฺสนนฺติ ตํ
 ปฏิมาตํ สรฺูปโต ทสฺเสติ. จพารมฺมณ-
 สภาวปฺปฏิจฺฉาทโก हि สมฺโมโห
 ญาณทสฺสนสฺส ปฏิมาโตติ. ยสฺมี
 วิสเย ญาณทสฺสนํ อูปฺปตฺติรหํ,
 ตตฺถเว ตสฺส ปฏิมาเตน ภวิตพฺพนฺติ
 อาห “ยํ อนิจฺเจ ทุกฺเข อนตฺตนิ

และเป็นอนัตตา” ดังนี้. ข้อนี้มีอรรถา-
 ธิบายว่า ชื่อว่า ญาณทสฺสนะ เมื่อ
 เกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นว่า “สิ่งที่ถูกปรุงแต่ง
 ทั้งปวงไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวง
 เป็นอนัตตา” ก็ญาณทสฺสนะนั้นเป็น
 ไปไม่ได้ด้วยอาการใด ในขอบเขตนั้น
 อาการนั้นชื่อว่า เป็นเครื่องขัดขวาง
 ด้วยคำนี้ ท่านอาจารย์ย่อมแสดงความ
 ที่การแทงตลอดลักษณะทั้ง ๓ เป็นเรื่อง
 ที่มีขึ้นได้โดยยาก และเป็นเรื่องที่ไม่ทั่วไป
 แก่บุคคลอื่น. เพราะบัณฑิตทั้งหลาย
 ย่อมยืนยันความที่พระผู้มีพระภาค
 แทงตลอดสัจจะทั้ง ๔ และการตรัสรู้ชอบ
 ด้วยพระองค์ ด้วยการประกาศพระ-
 ไตรลักษณ์.

ท่านอาจารย์ย่อมแสดงเครื่องขัด
 ขวางนั้นโดยสรุปรว่า การไม่รู้ไม่เห็น.
 เพราะสัมโมหะที่ปกปิดสภาวะอารมณ์ ๖
 เป็นเครื่องขัดขวางญาณทสฺสนะ. ญาณ-
 ทสฺสนะควรเกิดขึ้นในขอบเขตใด เครื่อง
 ขัดขวางญาณทสฺสนะนั้นก็พึงมีได้ใน
 ขอบเขตนั้นนั่นแหละ เพราะเหตุนั้น

ห.จ.ก. ป.ว.ช.ลิขิตการช่าง
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

จา”ติ.

ยถา อิธ ปุริโสติอาทิ อุปมาทสฺสนํ.
 ตตฺริทํ โอบมฺมสฺสํทนฺ : ปุริโส
 วย สพฺโพ โลโก, ตารกรูปานิ
 วย ฉ อารมฺมณานิ, ตสฺส
 ปุริสสฺส ตารกรูปานํ ทสฺสนํ
 วย โลกสฺส จกฺขุวิญญาณาทีหิ
 ยถารหํ ฉพารมฺมณชานนํ, ตสฺส
 ปุริสสฺส ตารกรูปานิ ปสฺสนตฺสสาปิ
 “เอตฺตกาณิ สตานิ, เอตฺตกาณิ
 สหสฺसानิ”ติอาทินา คณนสงฺเกตฺเตน
 อชานนํ วย โลกสฺส รูปาทีอารมฺมณํ
 กถญฺจิ ชานนตฺสสาปิ อนิจฺจาที-
 ลกฺขณตฺตยานวโพชฺชิตฺติ. เสสํ ปากฺกเมว.

อิทานิ เยหิ ปเทหิ ภควตา
 อายสฺมโต อชิตสฺส เสชาเสชปฏิปทา
 วุตฺตา, เตสํ ปทานํ อตฺถํ วิภจฺติ
 “ตตฺถ เสเขนา”ติอาทิมาน. ตตฺถ
 ตตฺถาติ นิปาตมตฺตํ, ตสฺมี วา
 วิสฺสชฺชเน. เสเขนาติ สิกฺขา เอตฺส

ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า “ในสิ่งที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา”.

คำว่า อุปมาเหมือนบุรุษในโลกนี้ เป็นต้น เป็นคำแสดงคำอุปมา. ในคำนั้น มีการเทียบกับคำที่นำมาเปรียบดังนี้ โลก ทั้งปวงเปรียบเหมือนบุรุษ, อารมณ ๖ เปรียบเหมือนดวงดาวทั้งหลาย, การที่ โลกรู้อารมณ ๖ ได้ตามควรด้วยจักขุ- วิญญาณ เป็นต้น เปรียบเหมือนการที่ บุรุษนั้นเห็นดวงดาวทั้งหลาย, การที่โลก แม้อารมณ มีรูปเป็นต้นบางอย่างได้ แต่ไม่หยั่งรู้ลักษณะทั้ง ๓ มีความไม่เที่ยง เป็นต้น เปรียบเหมือนบุรุษนั้นแม้เห็น ดวงดาวทั้งหลายก็ไม่รู้ ด้วยการกำหนด จำนวนโดยนัยมีอาทิว่า “เท่านี้ร้อยดวง เท่านี้พันดวง” ดังนี้แล. คำที่เหลือ ชัดเจนแล้วทีเดียว.

บัดนี้ ท่านอาจารย์ประสงค์จะ จำแนกอรรถแห่งบททั้งหลายอันเป็นเหตุ ที่พระผู้มีพระภาคได้ตรัสปฏิปทา ของ พระเสขะและพระอเสขะ แก่ท่าน พระอชิตะ จึงกล่าวคำมีอาทิว่า “ตตฺถ เสเขน” ดังนี้. บรรดาคำเหล่านั้น บทว่า

ห.จ.ก. ป.ว.ช.ลิขิตการช่าง
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อถวา โทสโต จิตตสฺส รกฺขิตพฺพตา
 คาถาย ทฺตฺติยาปาเทน วุตฺตยาเยวาติ
 ทฏฺฐพฺพวา. ทฺตฺติยาปาเทน หิ
 เสสฺสกีเลสโวทานธมฺมา ทสฺสสิตา. ตถา
 หิ อฺนุปฺปนฺนํ อฺนุปฺปนฺนํ เกทโต สมฺมา-
 วายามสฺส วิสยภาเวเน สพฺเพ
 สงฺกิลเลสโวทานธมฺเม จตฺตฺธา วิภจฺจิตฺวา
 สมฺมปฺปชานมฺุเขเน เสขปฺปฏิปทํ มตฺตถกํ
 ปาเปตฺวา ทสฺเสตฺถุ “เสโข
 อภิกิขุณฺณโต” ติอาทึ วุตฺตํ. ตตฺถ
 อนาวิลสงฺกปฺโปติ อาวิลานํ กาม-
 สงฺกปฺปาทีนํ อภาเวเน อนาวิล-
 สงฺกปฺโป. ตโต เอว จ
 อนภิกิขุณฺณโต วายมตี, วีริยํ
 ปวตฺเตติ. กถํ วายมตีติ อาห
 “โส อฺนุปฺปนฺนํ อฺนุ” ติอาทึ.

ท่านอาจารย์จึงได้ทำการขยายความ
 เกี่ยวกับความตั้งใจด้วยคำมีอาทิว่า
 “บรรดาธรรมเหล่านั้น ความอยากได้”.

อีกอย่างหนึ่ง ความที่จิตเป็นธรรมที่พึง
 รักษาจากโทษะพึงเห็นว่า พระผู้มี
 พระภาคได้ตรัสไว้แล้ว ด้วยบาทที่สอง
 แห่งพระคาถานั้นเอง. จริงอยู่ ธรรม
 ที่เศร้าหมองที่เหลือและธรรมที่ผ่องแผ้ว
 ที่เหลือ ท่านอาจารย์แสดงด้วยบาทที่สอง.
 จริงอย่างนั้น ท่านอาจารย์ครั้งจำแนก
 ธรรมที่เศร้าหมองและผ่องแผ้วทั้งหมดเป็น
 ๔ อย่าง โดยความเป็นวิสัยแห่งสัมมา-
 วายามะ โดยประเภทแห่งธรรมที่เกิดขึ้น
 แล้วและยังไม่เกิดขึ้น ประสงค์จะแสดง
 ปฏิปทาของพระเสขะให้ถึงยอดด้วยหัวข้อ
 คือ สัมมปฺปชานจึงกล่าวคำว่า “พระ-
 เสขะเมื่อตั้งใจ” ดังนี้เป็นต้น. บรรดา
 คำเหล่านั้น คำว่า มีความดำริไม่ขุ่นมัว
 ความว่า ชื่อว่า มีความดำริไม่ขุ่นมัว
 เพราะความไม่มีความดำริที่ขุ่นมัวมีความ
 ดำริถึงกามเป็นต้น. และเพราะเหตุานั้น
 แผละ จึงชื่อว่า ไม่ตั้งใจพยายามอยู่
 ยังความเพียรให้เป็นไป. ท่านอาจารย์

เนตตอรรณภคา. ป-ท.๑-๑๕

ห.จ.ก. ป.ว.ช.ลิจิตการช่าง
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ตตถ โสติ อุตฺตริวิเสสตุถาย
 ปฏิปชฺชมาโน เสกฺโข. อนุปฺปนฺนानนฺติ
 อนิพฺพตฺตานํ. ปาปกานนฺติ ลามกานํ.
 อกุสฺถานํ ฌมฺมานนฺติ อโกสฺล-
 สมฺภูตฺตานํ ฌมฺมานํ. อนุปฺปาทาयाติ
 น อฺปฺปาทนฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
 กตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
 กุสฺลจฺจนฺทํ
 อฺปฺปาเทติ. วายมตีติ ปโยคปรกฺกมํ
 กโรติ. วีริยํ อารมตีติ กายิกเจตฺตฺตฺตฺตฺต
 กโรติ. จิตฺตํ ปกฺกณฺหาตีติ เตเนว
 สหชาตวีริเยน จิตฺตํ อุกฺกฺกฺกฺก
 ปทฺทตีติ ปธานวีริยํ กโรติ.

กล่าวว่า “พระเสขะนั้น (ย่อมยังฉันทะ
 ให้เกิด เพื่อให้กุศลธรรมอันลามก) ที่ยัง
 ไม่เกิด (ไม่ให้เกิดขึ้น)” ดังนี้เป็นต้น
 เพื่อเฉลยคำถามว่า พยายามอย่างไร.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า พระ-
 เสขะนั้น ได้แก่ พระเสขะผู้ปฏิบัติเพื่อ
 ประโยชน์แก่คุณวิเศษที่ยิ่งขึ้นไป. คำว่า
 ที่ยังไม่เกิด คือ ที่ยังไม่บังเกิด. บทว่า
 ปาปกานํ แปลว่า อันลามก. คำว่า
 อกุศลธรรม ได้แก่ ธรรมที่เกิดจาก
 ความเป็นผู้ไม่ฉลาด. คำว่า เพื่อไม่ให้
 เกิดขึ้น คือ เพื่อประโยชน์แก่การไม่ให้
 เกิดขึ้น. คำว่า ย่อมยังฉันทะให้เกิด
 ความว่า ย่อมยังกุศลฉันทะกล่าวคือ
 ความเป็นผู้ใคร่เพื่อจะทำให้เกิดขึ้น. คำว่า
 ย่อมพยายาม คือ ย่อมกระทำความบากบั่น
 คือ ความเพียร. คำว่า ย่อมปรารภ
 ความเพียร ได้แก่ ย่อมกระทำความเพียร
 ทางกายและทางจิต. คำว่า ประคองจิต
 ได้แก่ ยกจิตขึ้นด้วยวิริยะที่เกิดพร้อมกับ
 จิตนั้นนั้นแหละ. คำว่า ตั้งความเพียร
 ได้แก่ กระทำความเพียรที่เป็นประธาน.

ห.จ.ก. ป.ว.ช.ลิจิตการช่าง

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

วายนตีตติอาทีนิ ปน จตุตตาริ ปทานิ
 อาเสวนาภาวนาพหุสิกมฺมสาดจฺจกิริยาหิ
 โยเชตพฺพานิ. **อุปฺปนฺนํ ปาปกานนฺติ**
 อนุปฺปนฺนาติ อวตฺตพฺพตํ อาปฺปนฺนํ
 ปาปธฺมมานํ. **ปหานายาติ** ปชฺชนตฺถาย.
อนุปฺปนฺนํ กุสฺลानนฺติ อนิพฺพตฺตานํ
 โกสฺลลสมฺภูตฺตานํ ธฺมมานํ. **อุปฺปาทายาติ**
 อุปฺปาทนตฺถาย. **อุปฺปนฺนानนฺติ**
 นิพฺพตฺตานํ. **จิตฺติยาติ** จิตตฺถํ.
อสมฺโมสายาติ อนสฺสนตฺถํ. **ภฺยโย-**
ภาวายาติ ปฺนปฺปนํ ภาวาย.
เวปฺปุลลยาติ วิปฺปุลภาวาย. **ภาวนยาติ**
 วทฺฐมฺมียา. **ปารีปุริยาติ** ปรีปุรณตฺถายาติ
 อโย ตาว ปทตฺถโถ.

บททั้ง ๔ มีบทว่า ย่อมพยายามเป็นต้น
 พึงประกอบด้วยการเสพจนคุ่น การเจริญ
 การทำให้มาก และการทำติดต่อกัน.
 คำว่า **อกุศลธรรมอันลามกที่เกิดขึ้น**
 ได้แก่ อกุศลธรรมอันลามกถึงความ
 เป็นธรรมที่ไม่พึงกล่าวว่ายังไม่เกิดขึ้น.
 คำว่า **เพื่อละ** ได้แก่ เพื่อประโยชน์
 แก่การละ. คำว่า **กุศลธรรมทั้งหลาย**
ที่ยังไม่เกิดขึ้น ได้แก่ ธรรมทั้งหลายที่
 เกิดจากความเป็นผู้ฉลาด ที่ยังไม่บังเกิด.
 คำว่า **เพื่อให้เกิดขึ้น** คือ เพื่อประโยชน์
 แก่การให้เกิดขึ้น. คำว่า **ที่เกิดขึ้นแล้ว**
 คือ ที่บังเกิดแล้ว. คำว่า **เพื่อความ**
ตั้งมั่น คือ เพื่อความดำรงอยู่. คำว่า
เพื่อความไม่ผันเพื่อน คือ เพื่อความ
 ไม่หายไป. คำว่า **เพื่อภฺยโยภาว** คือ
 เพื่อความมีบ่อย ๆ. คำว่า **เพื่อความ**
ไพบุลย์ ได้แก่ เพื่อความกว้างขวาง.
 คำว่า **เพื่อความเจริญ** ได้แก่ เพื่อ
 ความเพิ่มขึ้น. คำว่า **เพื่อความบริบูรณ์**
 คือ เพื่อประโยชน์แก่ความบริบูรณ์
 เนื้อความเฉพาะบทมีดังกล่าวมานี้ก่อน

๑๖. “กตเม อรูปุปนุนา”ติอาทิ
 อกุสลธมฺมา กุสลธมฺมา จ ยาทิสา
 อรูปุปนุนา ยาทิสา จ อรูปุปนุนา,
 เต ทสฺเสตฺถ อารทฺธํ. ตตฺถ อิม
 อรูปุปนุนาติ อิม กามวิตกฺกาทโย
 อสมฺมาจรรวเสน วา อนนฺนุตา-
 รมฺมณวเสน วา อรูปุปนุนา นาม.
 อณฺเณตา हि อนมตฺตคฺเค สํสาเร
 อรูปุปนุนา นาม อกุสลา ธมฺมา
 นตฺถิ. วิตกฺกตฺตยคฺคหณฺณเจตฺถ^๑
 นิตฺตสฺสนมตฺตํ ทฏฺฐพฺพํ.

อกุสลมฺลानีติ อนุสยา เอว สพฺเพสํ
 อกุสลาณํ มฺลภาวโต เอวํ วุตฺตา,
 น โลกาทโย เอว. อิม
 อรูปุปนุนา อนุสยา ภูมิลทฺธรูปุปนุนา
 อสมฺมุคฺคาปฏิรูปุปนุนาติอาทิ อรูปุปนุ-
 ปรียายสพฺภาวโต นามวเสน อรูปุปนุนา

๑๖. คำว่า “อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด
 อะไรบ้าง” ดังนี้ เป็นต้น ท่านอาจารย์
 พรารมภ์ไว้เพื่อแสดงถึงอกุศลธรรมและ
 กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นและที่เกิดขึ้นแล้ว.
 บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า อกุศลธรรม
 เหล่านี้ที่ยังไม่เกิดขึ้น ความว่า อกุศล-
 วิตกทั้งหลาย มีกามวิตกเป็นต้นเหล่านี้
 ชื่อว่ายังไม่เกิดขึ้นด้วยอำนาจความไม่
 พึงชานบ้าง ด้วยอำนาจอารมณ์ที่ยังไม่ได้
 เสวยบ้าง. ความจริงเมื่อว่าโดยประการอื่น
 อกุศลธรรมทั้งหลาย ที่ชื่อว่า ไม่เกิดขึ้น
 ในสงสารอันหาเงื่อนไข เงื่อนไขไป
 ตามอยู่รู้ไม่ได้ ย่อมไม่มี. ก็ในที่นี้
 ท่านถือเอาวิตกทั้ง ๓ พึงเห็นว่าเป็น
 เพียงตัวอย่าง.

คำว่า ที่เป็นอกุศลมฺล ความว่า อนุสัย
 ทั้งหมดนั่นเอง ท่านกล่าวอย่างนี้
 เพราะความเป็นรากเหง้าแห่งอกุศล
 ทั้งหมด มิใช่กล่าวเฉพาะกิเลสมีโลภะ
 เป็นต้นเท่านั้น. อธิบายว่า อนุสัยที่
 เกิดขึ้นแล้วเหล่านี้ ชื่อว่า เกิดขึ้นแล้ว

^๑ สี. วิตกฺกตฺตยคฺคหณฺณเจตฺถ.

^๒ โป. อสมฺมุคฺคาติอาทิ...

นาม, น วตฺตมานภาเวนาติ อตุโถ. ด้วยอำนาจชื่อ เพราะมีประเภทของ
กิเลสที่เกิดขึ้นแล้วมีอาทิ คือ กิเลสที่ได้
ภูมิเกิดขึ้นแล้ว กิเลสที่ยังถอนไม่ได้เกิด
ขึ้นแล้ว^๑ มิใช่เกิดขึ้นแล้วด้วยภาวะที่เป็น
กิเลสกำลังเป็นไปอยู่.

อิม อรูปปฺนฺนา กุสลา ฌมฺมาติ คำว่า กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดเหล่านี้ ท่าน
อิม โสตาปนฺนสฺส สทฺธาทโย แสดงว่า กุศลธรรมมีศรัทธาเป็นต้น
โสตาปัตติผลสจฺฉิกิริยา ย ปฏิปฺนฺนสฺส ของพระโสดาบันเหล่านี้ ชื่อว่า เป็น
อรูปปฺนฺนา กุสลา ฌมฺมา นาม, กุศลธรรมที่ยังไม่เกิด แก่พระโสดาบัน
โก ปน วาโท ปุณฺณชฺชานนฺติ ผู้ปฏิบัติเพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งโสดาปัตติผล.
ทสฺเสติ. กุสลสทฺโท เจตฺถ ก็จะช่วยกล่าวไปใยถึงของปุณฺณทั้งหลาย
พาหิตฺยสฺสฺเต^๒ วย อนวชฺชปฺริยาโย เล่า. ก็ในที่นี้ กุศลศัพท์พึงเห็นว่าเป็น
ทฏฺจพฺโพ. อิม อรูปปฺนฺนา กุสลา ปฺริยาแยแห่ง อนวชฺชศัพท์ เหมือนอย่าง
ฌมฺมาติ อิม ปจฺมมคฺเค สทฺธาทโย ในพาหิตฺยสูตร. คำว่า กุศลธรรมที่
โสตาปัตติผลสจฺฉิกิริยา ย ปฏิปฺนฺนสฺส เกิดขึ้นแล้วเหล่านี้ ได้แก่ กุศลธรรม
อรูปปฺนฺนา กุสลา ฌมฺมา นาม. ทั้งหลาย มีศรัทธาเป็นต้น ในปฐมมรรค
เหล่านี้ ชื่อว่า กุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว
แก่ท่านผู้ปฏิบัติ เพื่อทำให้แจ้งโสดา-
ปัตติผล.

สติปฏฺจานภาวนาย สุนิกฺคหิตฺโต กามวิตกฺกขมฺได้ดีแล้ว ด้วยการ
กามวิตกฺโกติ อาท “เยน กาม- เจริญสติปฏฺจฺฐาน เพราะเหตุนั้น ท่าน

^๑ ม. ม. ๑๓/๔๕๘, ฉ. โป. พาหิติก...

^๒ คู่สมโมหวิโนทนี หน้า ๓๕๐ ประกอบด้วย.

วิตกกัม วาเรติ, อิทํ สตินุทฺริยนุ”ติ. อนวชฺชสุขปทฏฺฐาเนน อวิกุเขเปน เจโตทุกุขสนฺนิสฺสโย วิกุเขปปัจจโย พยาปาทวิตกโก สุนิกฺคหิตฺติ วุตฺตํ “เยน พยาปาทวิตกกัม วาเรติ, อิทํ สมารินุทฺริยนุ”ติ. กุสเลสุ ฆมฺเมสุ อารทฺธวิริโย ปราปราริ สฺวเนน สหตีติ วิริเยน วิหีสาวิตกโก สุนิกฺคหิตฺติ”^๑ อาห “เยน วิหีสาวิตกกัม วาเรติ, อิทํ วิริยิณฺทฺริยนุ”ติ. สมาริอาทีนฺมปิ ยถาสกํ ปฏิปกุขปฺปหานํ ปณฺณวณฺ- ตสฺเสว อิชฺฌตีติ อิมมตฺถํ ทสฺเสนฺโต อาห “เยน อูปฺปนฺนูปฺปนฺเน”ติอาทิ.

อาจารย์จึงกล่าวว่า “โยคี ย่อมห้าม กามวิตกด้วยอินทรีย์ใด อินทรีย์นี้ ชื่อว่า สตินุทฺริย”^๑. พยาปาทวิตกซึ่ง มีทุกข์ทางใจเป็นที่อาศัย มีความฟุ้งซ่าน เป็นปัจจัย ถูกข่มตีแล้วด้วยความไม่ ฟุ้งซ่าน ซึ่งมีความสุขอันปราศจากโทษ เป็นปทัฏฐาน เพราะเหตุนั้น ท่าน- อาจารย์จึงกล่าวว่า “ย่อมห้ามพยาปาท- วิตกด้วยอินทรีย์ใด อินทรีย์นี้ชื่อว่า สมารินุทฺริย”^๑. ผู้ปรารภความเพียรใน กุศลธรรมทั้งหลาย ย่อมอดทนความผิด ของผู้อื่นได้โดยง่าย เพราะเหตุนั้น วิหิงสาวิตกจึงถูกข่มตีแล้วด้วยวิริยะ เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า “ย่อมห้ามวิหิงสาวิตกด้วยอินทรีย์ใด อินทรีย์นี้ ชื่อว่า วิริยิณฺทฺริย”^๑. ท่าน- อาจารย์เมื่อจะแสดงความข้อนี้นี้ว่า การ ละธรรมอันเป็นปฏิปักษ์ตามควรแก่ตน แม้แห่งธรรมมีสมาธิเป็นต้น ย่อมสำเร็จ แก่บุคคลผู้มีปัญญาเท่านั้น จึงกล่าวว่า “ย่อมละ... (อกุศลธรรมอันลามก) ที่เกิดขึ้น แล้ว ๆ ด้วยอินทรีย์ใด” ดังนี้ เป็นต้น.

^๑ ส. ม. สุนิกฺคหิตฺติ.

โสติ โส มหคคตธมฺเมสุ, ปริตต-
 มหคคตธมฺเมสุ วา จโต. อินฺทฺริยานิ
 นิพฺพตฺเตตฺติ สีสฺสมาธโย นิพฺเพช-
 ภาคิเย กตฺวา วิมุตฺติปริปาจนียานิ
 สทฺธาทีนึ อินฺทฺริยานิ อูปฺปาเทติ.
 อินฺทฺริเยสุ ภาวียมาเนสุติ ยถาวุตฺต-
 อินฺทฺริเยสุ วทฺถิมิมาเนสุ รูปารูป-
 ปริกคฺคาทิวเสน เหนยฺยสุส ปริณฺญา
 ภาวติ.

ทสฺสสนปริณฺญาติ ญาตปริณฺญา.
 ภาวนาปริณฺญาติ ตีรณปริณฺญา
 ปหานปริณฺญา จ. “ธา ทฺวิธนา”ติ-
 อาทินา สงฺเขปโต วุตฺตมตฺถํ
 “ยทา หิ เสโข”ติอาทินา วิวรติ.

คำนั้นมีเนื้อความได้กล่าวไว้แล้วที่เดียว.
 คำว่า ภาวโลกย่อมเจริญด้วยกิเลสโลก
 ความว่า โลกย่อมอาศัยธรรมที่เป็น
 กามาวจร ย่อมยังธรรมที่เป็นรูปาวจร
 และอรูปาวจรให้เจริญ.

คำว่า ภาวโลกนั้น ได้แก่ ภาวโลกนั้น
 ตั้งอยู่ในธรรมชั้นมหัคคตะ หรือในธรรม
 ชั้นปริตตะและมหัคคตะ. คำว่า ย่อม
 ยังอินทรีย์ทั้งหลายให้บังเกิด ความว่า
 ครั้งกระทำศีลและสมาธิให้มีส่วนแห่ง
 การชำระกิเลสแล้ว ย่อมยังอินทรีย์
 ทั้งหมดมีสัทธินทรีย์เป็นต้นที่บ่มวิมุตติ
 ให้เกิดขึ้น. คำว่า เมื่ออินทรีย์ถูกทำให้
 เกิดอยู่ ความว่า เมื่ออินทรีย์ตามที่กล่าว
 แล้วถูกทำให้เจริญอยู่ การกำหนดรู้
 ธรรมที่ควรรู้ ด้วยอำนาจการกำหนด
 รูปและนามเป็นต้นย่อมมี.

คำว่า ทสฺสสนปริณฺญา ได้แก่
 ญาตปริณฺญา. คำว่า ภาวนาปริณฺญา
 ได้แก่ ตีรณปริณฺญาและปหานปริณฺญา.
 เนื้อความที่ได้กล่าวไว้โดยย่อด้วยคำว่า
 “การกำหนดรู้นั้น พึงกำหนดด้วยอาการ
 ๒ อย่าง” ดังนี้เป็นต้น ท่านอาจารย์

ห.จ.ก. ป.ว.ช.ลิขิตการช่าง
 สร้างคัมภีร์พระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ตตถ “นิพพิทาสหคเตหิ สญญา-
 มนสิกาเรหิ”ติ อิมินา พลววิปัสสนํ
 ทสฺเสติ. ยทา หิ เสโขติ เจตถ
 สิग्ghนสฺสิตาย กลฺยาณปุถุชฺชโนปิ
 เสขปนฺนํ สงฺกฺหิตฺติ กตฺวา “เทว
 ธมฺมา โกสลลํ กจฺจนฺติ ทสฺสนโก-
 สลฺลญฺจา”ติอาทิ วุตฺตํ. อยเมตถ
 อธิปฺปาโย : ยทา กลฺยาณปุถุชฺชโน
 ปุพฺพภาคสิग्ghขํ สิग्ghนฺโต นิพพิทา-
 สหคเตหิ สญญามนสิกาเรหิ เณยฺย
 ปรีชานาติ, ตทา ตสฺส เต
 วิปัสสนาธมฺมา ทสฺสนโกสลลํ ปจฺม-
 มคฺคณฺณํ กจฺจนฺติ สมฺปาปฺพนฺติ
 เตน สทฺธิ ฆญฺเณติ. ยทา ปน
 โสตาปนฺนาทิสฺโข วุตฺตนเณน เณยฺย
 ปรีชานาติ, ตทา ตสฺส เต
 วิปัสสนาธมฺมา ภาวนาโกสลลํ
 กจฺจนฺตีติ.

ย่อมขยายด้วยคำว่า “เพราะเมื่อใด
 พระเสขะ” ดังนี้ เป็นต้น.

บรรดาคำเหล่านั้น ด้วยคำว่า “ด้วย
 สัญญาและมโนมติการอันสหคตด้วย
 นิพพิทา” ท่านอาจารย์แสดงถึงวิปัสสนา
 ที่มีกำลัง. ก็ในคำว่า เพราะเมื่อใด
 พระเสขะนี้ ท่านอาจารย์กล่าวไว้ว่า
 “ธรรม ๒ ประการ ย่อมถึงความเป็น
 ธรรมที่ฉลาด คือ ความเป็นธรรม
 ที่ฉลาดในทสฺสนะ” ดังนี้ เป็นต้น เพราะ
 กระทำอธิบายว่า แม้กัลยาณปุถุชนก็
 สงเคราะห์เข้าด้วยบทว่าเสขะ เพราะ
 ความเป็นผู้มีการศึกษาเป็นปกติ. ใน
 คำนี้ มีอธิบายดังนี้ เมื่อใดกัลยาณ-
 ปุถุชนศึกษาสิกขาที่เป็นบุพภาคย่อม
 กำหนดรู้ธรรมที่ควรรู้ ด้วยสัญญาและ
 มโนมติการที่สหคตด้วยนิพพิทา เมื่อนั้น
 วิปัสสนาธรรมทั้งหลายเหล่านั้นของ
 กัลยาณปุถุชนนั้น ย่อมถึงความเป็น
 ธรรมที่ฉลาดในทสฺสนะ คือปฐมมรรค-
 ญาณ คือ สืบต่อกับความเป็นธรรมที่
 ฉลาดในทสฺสนะนั้น. แต่เมื่อใดพระเสขะ
 มีพระโสดาบันเป็นต้น ย่อมกำหนดรู้

เนตตอรรณภภา. ป-ท.๑-๑๕

ห.จ.ก. ป.ว.ช.ลิขิตการช่าง
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ธรรมที่ควรรู้ตามนัยที่กล่าวแล้ว, เมื่อนั้น
วิปัสสนาธรรมทั้งหลายเหล่านั้นของพระ
เสขะนั้น ย่อมถึงความเป็นธรรมที่ฉลาด
ในภาวณา.

ตั้ง ญาณนุติ ยา ปุพฺเพ
เนยฺยสฺส ปริณฺญา วุตฺตา, ตั้ง
เนยฺยปริชานนฺณาณํ. **ปลฺลวฺจิเชน**
เวทิตพฺพนุติ วิสยเภทเน ตสฺส
เภทํ ทสฺเสตฺติ. **ธมฺมานํ สลฺลกุขณ**
ญาณนุติ รูปารูปธมฺมานํ กกุขพฺมุสนา-
ทิสลฺลกุขณ ญาณํ. ตั้ง ปน ยสฺมา
สพฺพํ เนยฺย^๑ เหตุเหตุผลเภทโต
ทฺวิธเมว โหติ, ตสฺมา **“ธมฺมปฏิสฺมภิกขา**
จ อตฺถปฏิสฺมภิกขา จ”ติ นิตฺทิกฺกัจ.

คำว่า ญาณนั้น ความว่า
การกำหนดรู้ธรรมที่ควรรู้ ที่กล่าวแล้ว
ในก่อนใจ, ญาณเครื่องกำหนดรู้ธรรมที่
ควรรู้นั้น. คำว่า พึงทราบโดยอาการ
๕ อย่าง ท่านอาจารย์ย่อมแสดงประเภท
ของญาณนั้น โดยความต่างแห่งอารมณ์.
คำว่า ความรู้ในการกำหนดธรรมทั้งหลาย
ได้แก่ ความรู้ในลักษณะของตนมี
ความหยาบและความถูกต้องเป็นต้นแห่ง
รูปธรรมและอรูปธรรมทั้งหลาย. ก็
ความรู้นั้น ท่านอาจารย์ได้ขยายความ
ว่า **“ธมฺมปฏิสฺมภิกขาและอตฺถปฏิสฺมภิกขา”**
เพราะเหตุว่า สิ่งที่ควรรู้ทั้งหมดมี ๒ อย่าง
เท่านั้น โดยแยกเป็นเหตุและผลแห่งเหตุ.

ปริณฺญาติ ตีรณปริณฺญา
อธิปฺเปตา. ยสฺมา ปนสฺส
รูปารูปธมฺเม สลฺลกุขณโต ปจฺจยโต

คำว่า ปริณฺญา ท่านประสงค์
เอาตีรณปริณฺญา. ก็เพราะเหตุที่ความรู้นั้น
นั้นมีการรู้อย่างซึ่งรูปธรรมและอรูปธรรม

^๑ สี. เวยฺย.

ปริชานาตีติ กตฺวา อโย นโย ทสฺสโต.

ประโยชน์ คือ มีข้อนี้ ได้แก่ การ
แทงตลอดด้วยการรู้ตามสัจจะทั้งหลาย
เป็นประโยชน์. เหมือนอย่างว่า ปัญญา
คือการกำหนดรู้ ย่อมกำหนดรู้ธรรมที่
พึงพิจารณา ธรรมคือการพิจารณา
อาการคือการพิจารณาในธรรมนั้นฉันใด,
ท่านแสดงนัยนี้ไว้ เพราะกระทำอธิบายว่า
ย่อมกำหนดรู้แม้ผลคือการพิจารณา
ฉันนั้น.

เย อกุสลาติ สมุทฺยสจฺจมาห.
สพฺเพ हि อกุสลา สมุทฺยปฏฺธิยาติ.

เย กุสลาติ มคฺคธมฺมา สมมา-
ทิฏฺฐิอาทโย. ยทิปิ ผลธมฺมาปิ
สจฺจนิกาตพฺพา, จตฺตสจฺจปฺปฏฺวิเวทฺสส ปน
อธิปฺเปตตฺตา “กตเม ธมฺมา
สจฺจนิกาตพฺพา, ยา^๑ อสงฺขตา ธาตุ”ติ^๑
วุตฺตํ. อตฺถกุสโลติ ปจฺจยฺยุปฺปนเนสฺสุ
อตฺถเนสฺสุ กุสโล. ธมฺมกุสโลติ
ปจฺจยธมฺเมสฺสุ กุสโล. ปาฬิอตฺถปาฬิ-
ธมฺมา วา อตฺถธมฺมา.

คำว่า อกุศลธรรมเหล่านี้ ท่าน-
อาจารย์กล่าวถึงสมุทัยสัจ. เพราะ
อกุศลธรรมทั้งหมด เป็นไปในฝ่าย
ของสมุทัย. คำว่า กุศลธรรมเหล่านี้
ความว่า ธรรมคือมรรค มีสัมมาทิฐิ
เป็นต้น. แม้ธรรมคือผลก็เป็นธรรมที่พึง
กระทำให้แจ้งแม้โดยแท้, ถึงอย่างนี้
ท่านอาจารย์ได้กล่าวไว้ว่า “ธรรมที่พึง
ทำให้แจ้งเป็นไฉน, ได้แก่ อสังขตธรรม”
เพราะความที่ท่านประสงค์เอา การแทง
ตลอดสัจจะทั้ง ๔. คำว่า ฉลาดในอรรถ
ได้แก่ ฉลาดในผลทั้งหลายที่เกิดจาก

^{๑-๑} ฉ. ยํ อสงฺขตฺตนิ.

กฤชฌิตกฏโลติ ยุตตตาทกฏโล,
 จตุนยโกวิทอติ อตฺโถ, เทสนายุตตติกฏโล
 วา. ผลตาทกฏโลติ ชีณาสวผลกฏโล.
 “อายกฏโล”ติอาทิสฺ อายอติ วทฺธมฺ.
 สวา อนตฺถหานิโต อตฺตูปฺตติโต จ
 ทฺวิธา.

อปายาติ อวทฺธมฺ. สวาปี อตฺถหานิโต
 อนตฺตูปฺตติโต จ ทฺวิธา. อูปายอติ
 สตฺตทานํ อจฺจายิกเก กิจฺเจ วา ภเย
 วา อูปฺปนฺเน ตสฺส ติกิจฺจนสมตฺถํ
 จานูปฺตติการณํ, ตตฺถ กฏโลติ
 อตฺโถ. ชีณาสโว หิ สพฺพโส
 อวิชฺชาย ปหีนตฺตา ปณฺญาเวปฺลุลฺล-
 ปตฺโต เอเตสฺ อายาทิสฺ กฏโลติ.

ปัจจัย. คำว่า **ฉลาดในธรรม** ได้แก่
 ฉลาดในธรรมคือปัจจัย (เหตุ) ทั้งหลาย.
 อีกอย่างหนึ่ง อรรถคือพระบาลี และ
 ธรรมคือพระบาลีชื่อว่า อรรถและธรรม.

คำว่า **ฉลาดในความเป็นธรรมงาม** คือ
 ฉลาดในธรรมอันสมควร, อธิบายว่า
 ฉลาดในนัยทั้ง ๔, หรือความว่า ฉลาด
 ในความสมควรแห่งเทศนา. คำว่า
ฉลาดในความเป็นผล ได้แก่ ฉลาดในผล
 ของพระชินาสพ. ในคำว่า “อายกฏโล
 (ฉลาดในความเจริญ)” เป็นต้น มีวินิจฉัย
 ดังนี้ บทว่า **อาย** ได้แก่ ความเจริญ.
 ความเจริญนั้นมี ๒ อย่างคือ โดยการ
 เสื่อมจากความพินาศ และโดยความเกิด
 ประโยชน์.

คำว่า **อปาย** แปลว่า ความไม่เจริญ.
 แม้ความไม่เจริญนั้นก็ยังมี ๒ อย่างคือ
 โดยความเสื่อมจากประโยชน์และโดย
 ความเกิดความพินาศ. คำว่า **อูปาย**
 ความว่า เมื่อกิจหรือภัยอันเร่งด่วน
 เกิดขึ้นแก่สัตว์ทั้งหลาย ก็จะมีเหตุเกิดขึ้น
 โดยฉับพลัน ซึ่งสามารถแก้ไขกิจหรือ
 ภัยนั้นได้, เป็นผู้ฉลาดในเหตุที่เกิดขึ้น

ห.จ.ก. ป.ว.ช.ลิขิตการช่าง
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เอวํ อเสขสฺส โกสลํ เอกเทเสน
 วิภาเวตฺวา ปุณฺ อนุวเสสโต
 ทสฺเสนโต “มตฺตา โกสลฺเลน
 สมนฺนาคโต”ติ อาท.

ฉบับพลันนั้น. ก็พระชินาสพผู้ถึงความ
 ไพบุลย์แห่งปัญญา เพราะความเป็นผู้ละ
 อวิชชาได้โดยประการทั้งปวง เป็นผู้
 ฉลาดในความเจริญเป็นต้นเหล่านี้แหละ.
 ท่านอาจารย์ครั้นอธิบายความเป็นผู้ฉลาด
 ของพระอเสขะโดยเอกเทศอย่างนี้แล้ว
 เมื่อจะแสดงโดยไม่เหลือต่อไป จึงกล่าว
 ว่า “ประกอบด้วยความเป็นผู้ฉลาด
 อันยิ่งใหญ่”.

ปรีณฺภูจิตฺตสิกฺขสฺส อเสขสฺส
 สโตการิตาย อญฺญํ ปโยชนํ นตฺถิตฺติ
 วุตฺตํ “ทิกฺขุจฺจรมฺมสุขวิหารตฺถนุ”ติ.
 อิทานิ ยถานิทฺทิกฺกัจฺจ สฺเสขาเสขปฏฺธิปทํ
 นิคฺคเมนโต “อิมํ เทว ปรีณฺญา”ติ-
 อาทิมาท. ตตฺถ โปชฺฌนฺนฺติ
 พุชฺฌิตพฺพํ. ตํ จตฺตพฺพิธฺนฺติ ตํ
 โปชฺฌํ จตฺตพฺพิธํ จตฺตจฺจภาวโต.
 เอวํ ชานาตีติ เอวํ ปรีณฺญานํ สมฺยาทํ-
 วเสน โย ชานาตี. อญฺญํ วุจฺจตีติ
 อญฺญํ อเสโข สติเวปฺปุลลปฺปตฺโต
 นิปฺปปริยาเยน “สโต อภิกฺกมตี”ติอาทินา

ประโยชน์อย่างอื่นย่อมไม่มี เพราะ
 ความที่พระอเสขะผู้มีการศึกษาจบแล้ว
 เป็นผู้กระทำสติ เพราะเหตุนั้น ท่าน
 อาจารย์จึงกล่าวว่า “เพื่อความอยู่เป็นสุข
 ในปัจจุบัน”. บัดนี้ ท่านอาจารย์เมื่อ
 จะย้าลงท้ายปฏิปทาของพระเสขะและ
 พระอเสขะ ตามที่ได้ขยายความแล้วจึง
 กล่าวคำมีอาทิอย่างนี้ว่า “ความประพฤติ
 ๒ อย่างเหล่านี้”. บรรดาคำเหล่านั้น
 บทว่า โปชฺฌํ แปลว่า กิจที่พึงรู้.
 สองบทว่า ตํ จตฺตพฺพิธํ แปลว่า
 กิจที่พึงรู้นั้นมี ๔ อย่าง เพราะความ

๑ ฉ. จริยา.

วุจจตีติ. เสส อุตตทานตถเมว. อิชาปี
 ปุจฉาวิสุสชชนวิจยา ปุพเพ วุตตนยานุ-
 สาเรน เวทิตพพา.

เป็นสัจจะ ๔. คำว่า ย่อมรู้อย่างนี้
 ความว่า ผู้ใดย่อมรู้อย่างนี้คือ ด้วย
 อำนาจกิจมีการตรัสรู้ ด้วยการกำหนดรู้
 เป็นต้น. คำว่า ผู้นี้ท่านกล่าว ความว่า
 ผู้นี้คือพระอเสขะผู้ถึงความไพบูลย์แห่งสติ
 ท่านกล่าวด้วยคำว่า “ผู้มีสติก้าวไป
 ข้างหน้า” เป็นต้นโดยตรง. คำที่เหลือมี
 เนื้อความง่ายที่เดียว. แม้ในที่นี้ก็พึงทราบ
 ปุจฉาวิจย (การพิจารณาคำถาม) และ
 วิสัชชาวิจย (การพิจารณาคำตอบ)
 ตามแนวแห่งคำมีนัยตามที่กล่าวแล้วไป
 ก่อน.

เอตตาวตา จ มหาเถโร
 วิจยหาร วิฆนโต อจิตตุตตวเสน^๑
 ปุจฉาวิจย วิสุสชชนวิจยญจ ทสเสตวา
 อิทานิ สุตตนะตเรสุปี ปุจฉาวิสุสชชน-
 วิจยาน นย ทสเสนโต “เอว
 ปุจฉิตพพ, เอว วิสุสชชิตพพ”ติ
 อาห. ตตถ เอวนติ อิมินา นเยน.
 ปุจฉิตพพนติ ปุจฉา กาดพพา,
 อาจิกขิตพพา วา, วิเวเจตพพาติ

ก็ท่านอาจารย์ ผู้มหาเถระเมื่อ
 จำแนกวิจยหาระ แสดงปุจฉาวิจยและ
 วิสัชชาวิจย ด้วยอำนาจอจิตตสูตร โดย
 ลำดับคำเพียงเท่านี้แล้ว บัดนี้เมื่อจะ
 แสดงนัยแห่งปุจฉาวิจยและวิสัชชาวิจย
 แม้ในสูตรอื่น กล่าววว่า “สุตตะ (พระ-
 พุทธวจนะ) พึงถามอย่างนี้ พึงตอบ
 อย่างนี้”. บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า
 อย่างนี้ คือ โดยนัยนี้. คำว่า พึงถาม

^๑ พุ. ส. ๒๕/๕๓๐, พุ. จุพ. ๓๐/๘.

ห.จ.ก. ป.ว.ช.ลิขิตการช่าง
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อตุโถ. เอว วิสขุชิตนุติ เอตุถาปิ
เอเสว นโย.

คือ ฟังกระทำการถาม หรือฟังบอก
อธิบายว่า ฟังเปลื้อง. แม้ในคำว่า **ตอบ**
อย่างนี้ ก็มีนัยนี้เหมือนกัน.

สุตตสุต จาติอาทิ อนุคิติวิจยนิทสนน.
อนุคิติ อตุถโต จ พยุญชนโต
จ สมานเนตพุพาติ สุตตบุตรเทสนา-
สงฆาตา อนุคิติ อตุถโต พยุญชนโต
จ สัณเณนียมาเนน สุตเตน สมานา
สทิสสิ กาทพุพา, ตสมิ วา สุตเต
สมมา อาเนตพุพา. **อตุถาปกตनुติ**
อตุถโต อเปต, อสมพนุชตถุ วา
ทสทาพิมาทิวจน วิย. เตเนวาท
"สมพปปลาปี ภาวตี"ติ. เอเตน
อตุถสุต สมานเนตพุพตาย การณมาห.
ทูนุณิกุชิตตสุตธาติ อสมมาวตุตสุต.

คำว่า ก็**สุตตะ**เป็นต้น เป็นคำชี้แจงถึง
อนุคิติวิจัย. คำว่า **อนุคิติ** (คำที่กล่าว
ภายหลัง) ก็**ฟัง**นำมาใช้ทั้ง**โดยอรรถและ**
โดยพยัญชนะ ความว่า **อนุคิติ** กล่าวคือ
เทศนาในสูตรอื่น ฟังทำให้**เสมอกัน**
คือ เหมือนกันกับสูตรที่กำลังอธิบายทั้ง
โดยอรรถและโดยพยัญชนะ หรือ**ฟังนำ**
มาโดยถูกต้องในสูตรนั้น. คำว่า **ที่**
ปราศจากอรรถ ความว่า **ที่ปราศจาก**
เนื้อความ หรือมี**เนื้อความไม่สัมพันธ์กัน**
เช่น**คำมี** ทสทาพิมา เป็นต้น (แปลว่า
ทับทิม ๑๐ ผลเป็นต้น^๑). ด้วยเหตุนี้แหละ

๑ คำที่ไม่สัมพันธ์กัน ไม่มีความหมาย ท่านเรียกว่า
อพทฺธ อยู่ในคถาอภิธานปทีปิคา ข้อ ๑๒๖ ว่า
สมุททายคตฺรหิตฺ อพทฺธมิตฺ กิตฺติกํ คำพูดที่
ประกอบเนื้อความไม่ได้ ท่านกล่าวว่า อพทฺธ
(คำพูดไร้สาระ) ฎีกาอภิธานปทีปิคา หน้า ๑๐๖
ยกตัวอย่าง ทสทาพิมา เจริงอรรถว่า ทสทาพิมานิ
ฉพฺปูปา กุณฺฑมชาชินํ ปลาลปิณฺโฑ แปลว่า
ทับทิม ๑๐ ผล ขนม ๖ ชัน ร้าข้าว อชินะ
พอนฟาง เป็นคำไม่ต่อกันเลย ไม่มีความหมาย.

ห.จ.ก. ป.ว.ช.ลิขิตการช่าง
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ภควโต วจนํ อนุสนฺธิตฺวา^๑ ปวตฺตฺนโต
 “อนุสนฺธิวจนนฺ”ติ วุตฺตฺนฺติ. นิตฺตฺถนฺติ
 ยถารุตฺวเสณ ฌาตพฺพตฺถํ. เนยฺยตฺถนฺติ
 นิตฺธาเรตฺวา คเหตพฺพนตฺถํ. สฺงฺกิลฺล-
 ภาคิยนฺติอาทินํ ปทานํ อตฺถโ
 ปฏฺจฺจานวารวณฺณนํ อวิภวิสฺสติ.
 ยสฺมา ปน ภควโต เทสนา โสฬสฺวิเช
 สาสนปฏฺจฺจาเน เอกํ ภาคํ อภขฺนฺตี
 นาม นตฺถิ, ตสฺมา โสปี นโย
 วิเจตพฺพภาเวณ อิธ นิกฺขิตฺโต.

พระโอรส คือเป็นคำพูดที่เกิดขึ้นกระทบ
 คือ ถูกฐานกรรมของพระผู้มีพระภาค
 อธิบายว่า เป็นสุตตะที่พระสัมมา-
 สัมพุทธเจ้า ทรงแสดงด้วยพระองค์เอง.
 บทว่า อนุสนฺธิวจนํ (แปลว่า เป็นคำ
 ที่สาวกภาษิตไว้) ได้แก่ เป็นสาวก
 ภาษิต. จริงอยู่ สาวกภาษิตนั้น ท่าน
 กล่าวว่า “อนุสนฺธิวจนะ” เพราะ
 เป็นไปโดยอนุสนธิคำของพระผู้มีพระภาค.
 คำว่า มีอรรถชัดเจน คือ มีเนื้อความ
 ที่จะพึงรู้ได้ ด้วยอำนาจคำตามที่พูดไว้.
 คำว่า มีอรรถที่จะต้องอธิบาย คือ
 มีความจะพึงขยายความแล้วจึงถือเอาได้.
 ความแห่งบททั้งหลายมีบทว่า สฺงฺกิลฺล-
 ภาคิยํ (เป็นไปในส่วนที่มีกิเลส) เป็นต้น
 จักมีแจ้งในตอนอธิบายปฏฺจฺจานวาร. ก็
 เพราะเทศนาของพระผู้มีพระภาคที่ชื่อว่า
 เข้าใจไม่ได้สักส่วนเดียวในศาสนปฏฺจฺจาน
 ๑๖ อย่าง ย่อมไม่มี เหตุนั้น นัยแม้นั้น
 ท่านอาจารย์จึงตั้งไว้ในที่นี้ด้วยความเป็น
 นัยที่จะพึงพิจารณา.

^๑ ฉ. อนุสนฺเธตฺวา.

พึงทราบตามนัยที่กล่าวแล้วในนิทเทสวาร
นั้นแหละ, และปทวิจยก็สำเร็จแล้ว
โดยการวิจยอัสสาทะเป็นต้นนั้นนั้นแหละ.

วิจยหารวิภงควณฺณนา นิฏฺฐิตา.

พรรณนาวิจยหารวิภงฺค จบ.

๓. ยุติหารวิภังควณนา

๑๘. ตตฺถ กตโม ยุติหาโรติอาทิ
 ยุติหารวิภังโก. ตตฺถ ก็ โยชยตีติ
 ยุติหารสฺส วิสยํ ปุจฺจติ. โภ
 ปเนตสฺส วิสโย ? ตถากาเรน^๑
 คยฺหมานา สุตตตฺถา วิสโย, เต^๒
 หิ เตน สาทิสยํ ยาทาวโต
 ยุตินิทฺฐารณฺน โยเชตพฺพา. อิตเรสุปี
 อยํ หาโร อิจฺฉิโต เอว. ตํ ปน
 ภูตกณฺมตฺตํ โหติ. ยสฺมา ปนายํ
 ยุติคเวสนา นาม น มหาปเทสฺน
 วินา, ตสฺมา ยุติหารํ วิภชฺชโต
 ตสฺส ลกฺขณํ ตาว อุปทิสิตฺตุ
 “จตุตาโร มหาปเทสา”ติอาทิมาห.

๓. พรรณนายุติหารวิภังค์

๑๘. ยุติหารวิภังค์ ขึ้นต้นว่า
 ตตฺถ กตโม ยุติหาโร แปลว่า
 บรรดาวิภังค์เหล่านั้น ยุติหาระ เป็น
 ไฉน. ในบรรดาคำเหล่านั้น ยุติหาระ
 ย่อมประกอบอย่างไร ดังนี้ ท่านอาจารย์
 ถามถึงขอบเขตของยุติหาระ. ก็อะไร
 เป็นขอบเขตของยุติหาระนี้? อรรถแห่ง
 สุตตะทั้งหลาย ที่ถือเอาด้วยอาการ
 อย่างนั้นเป็นขอบเขต เพราะอรรถแห่ง
 สุตตะเหล่านั้น พึงประกอบด้วยการขยาย
 ความแห่งความสมควรตามความเป็นจริง
 อย่างที่สุด ด้วยยุติหาระนั้น. แม้ใน
 หาระนอกนี้ ท่านก็ปรารภนาหาระนี้
 เหมือนกัน. ก็ข้อนั้นเป็นเพียงกล่าว
 ความจริง. แต่เพราะการแสวงหาความ
 สมควรนี้ จะต้องไม่เว้นจากมหาปเทศ
 (คือข้ออ้างใหญ่) ฉะนั้นท่านอาจารย์เมื่อ
 จะจำแนกยุติหาระ ประสงค์จะแนะนำ
 ลักษณะแห่งยุติหาระนั้นก่อน จึงกล่าว

^๑ ฉ. อตถากาเรน.

^๒ ฉ. เคหิ.

ตตถ มหาปเทศาติ มหาอปเทศา,
 พุทธาทโย มหนเต อปทิสิตวา
 วุตตานิ มหาการณานิติ อตฺถ.
 อถวา มหาปเทศาติ มหาโอกาสา,
 มหนตานิ ฌมมสฺส ปติฏฺฐานานิติ
 วุตตํ โหติ. ตตฺถายํ วจนตฺถ :
 อปทิสิตตีติ^๑ อปเทโส, พุทฺโธ อปเทโส
 เอตสฺสาติ พุทธาปเทโส. เอส นโย
 เสเสสฺสปี. “สมมุขา เมตํ ภควโต
 สุตฺตํ”ติอาทินา เกนจิ อากตสฺส
 กนฺถสฺส ฌมฺโมติ วา อฌมฺโมติ
 วา วินิจฺฉยนเ การณํ. ก็ ปน
 ตนฺติ ? ตสฺส ตถา อากตสฺส
 สุตฺโตตฺตรณาที เอว. ยที เอว
 กถํ จตฺตาโรติ ? อปทิสิตปฺปเภทโต.
 ฌมมสฺส หิ เทว สมฺปทาโย
 ภควา สาวกา จ. เตสฺส สาวกา
 สัมภวณฺณปฺกฺกวลเสน ติวธา. “เอวมมุขมา
 มายํ ฌมฺโม ปฏิกฺคหิตอ”ติ
 อปทิสิตพฺพานํ เกเทน จตฺตาโร.

คำว่า มีมหาปเทศ (ข้ออ้างใหญ่) ๔ อย่าง
 ดังนี้ เป็นต้น.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า มหา-
 ปเทศ แปลว่า ข้ออ้างใหญ่ อธิบายว่า
 เหตุใหญ่ที่กล่าวอ้างถึงท่านผู้ใหญ่ทั้งหลาย
 มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น. อีกอย่างหนึ่ง
 คำว่า มหาปเทศ แปลว่า โอกาสใหญ่,
 มีอธิบายว่า ที่ประดิษฐานแห่งธรรม
 ที่ใหญ่. ในคำเหล่านั้นมีความหมาย
 เฉพาะคำดังนี้ ชื่อว่า อปเทศ เพราะ
 มีความหมายว่า ถูกอ้างถึง ที่ชื่อว่า
 พุทธาปเทศ (ข้ออ้าง คือพระพุทธเจ้า)
 เพราะมีความหมายว่า มีพระพุทธเจ้าที่
 ได้อ้างถึง. แม้ในอปเทศที่เหลือ ก็มีนัยนี้.
 เหตุในการวินิจฉัยคัมภีร์ที่ผู้ใดผู้หนึ่งนำมา
 ด้วยกล่าวว่า “คำนี้ข้าพเจ้าได้ฟังมา
 เฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาค” ดังนี้
 เป็นต้น คัมภีร์นี้เป็นธรรม หรือว่า
 คัมภีร์นี้ไม่ใช่ธรรม. ถ้ามว่า ก็ เหตุที่
 วนั้น ได้แก่อะไรเล่า? ตอบว่า ได้แก่
 การจัดคัมภีร์นั้นที่นำมาแล้วอย่างนั้นเข้า
 ในสูตรตะ (คือพระพุทธวจนะ) เป็นต้น

^๑ ฉ. อปทิสฺสตี.

เตนาห “พุทฺธาปเทโส ๗เปฯ
เอกตฺเถราปเทโส”ติ.

นั่นเอง. ถ้ามว่า ถ้าอย่างนั้นมหา-
ปเทศมี ๔ อย่างได้อย่างไร? ตอบว่า
มีได้โดยประเภทของบุคคลที่ถูกอ้างถึง.
จริงอยู่ พระธรรมมีท่านผู้เป็นเหตุทำให้
ถึงได้ ๒ ประเภทคือ พระผู้มีพระภาค ๑
พระสาวกทั้งหลาย ๑. ในท่านผู้ทำให้
ถึงได้ทั้ง ๒ นั้น พระสาวกทั้งหลายมี ๓
จำพวก คือ สงฆ์ ๑ คณะ ๑
บุคคล ๑. มหาปเทศจึงมี ๔ อย่าง
โดยประเภทของท่านผู้ให้ถึงได้ ที่ฟังอ้าง
ถึงว่า “ธรรมนี้ ข้าพเจ้าได้รับมาแล้ว
จากท่านผู้โน้น อย่างนี้” ดังนี้. ด้วย
เหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า คือ
“พุทฺธาปเทส (ข้ออ้างคือพระพุทธเจ้า) ๑
๗ลฯ เอกตฺเถราปเทส (ข้ออ้าง คือ
พระเถระรูปเดียว) ๑”.

ตานิ ปทพฺยณฺชนานีติ เกนจิ
อาภตฺตตฺตสฺส ปทานิ พฺยณฺชนานิ
จ, อตฺถปทานิ เจว พฺยณฺชนปทานิ
จาติ อตฺถโก. สํวณฺณเกน วา
สํวณฺณนาเวเสน อาหริยมานานิ ปท-
พฺยณฺชนานิ. สุตฺเต โอตารยิตพฺพานีติ
สุตฺเต อนฺุปฺปเวสิตพฺพานิ. สนฺทสฺสยิ-

คำว่า บทและพยัญชนะเหล่านั้น ได้แก่
บทและพยัญชนะทั้งหลาย อธิบายว่า
อรรถบทและพยัญชนะบททั้งหลาย แห่ง
สุตตะ (คือพระพุทธรวณะ) ที่บางท่าน
นำมาแล้ว หรือได้แก่ บทและพยัญชนะ
ทั้งหลายที่อาจารย์ผู้อธิบาย นำมาอยู่
ด้วยอำนาจการอธิบาย. คำว่า ฟังจัด

เนตติอรรถกถา. ป-ท.๑-๒๐

ห.จ.ก. ป.ว.ช.ลิขิตการช่าง
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ตพพานิติ สันนุเตตพพานิ. อุป-
 นิกุขิปิตพพานิติ ปกุกุขิปิตพพานิ.

เข้าในสุดตะ ได้แก่ ฟิงผนวกเข้าใน
 สุดตะ. คำว่า ฟิงเทียบเคียง ได้แก่
 ฟิงเทียบเข้ากัน. คำว่า ฟิงฝากไว้ คือ
 ฟิงเพิ่มเข้า.

สุดตาทินิ ทสเสตุ “กตมสุมินุ”ติ-
 อาทิ วุตต. ตตถ ยสฺมา ภควโต
 วจนํ เอกคาถามตฺตมปิ สจฺจวินิมุตฺตํ
 นตฺถิ, ตสฺมา สุตฺเตติ ปทสฺส อตฺถํ
 ทสฺเสตุ “จตุสฺส อริยสจฺเจสฺสุ”ติ วุตต.
 อฏฺฐกถายํ ปน ตินิ ปฎิกานิ
 สุตฺตนฺติ วุตต, ตํ อิมินา เนตฺติวจนน
 อญฺญทตฺถุ สันนุทฺติ เจว สเมติ จาติ
 ทฏฺฐพฺพ. ยาวเทว อนุปาทา-
 ปรีนิตพพานตฺถา ภควโต เทสนา,
 सा एकनुतेन राकातिकिलेषुपसम्
 वत्तिदि विनयेति पत्तसฺส อตฺถํ
 ทสฺเสนุโต “ราควินเย”ติอาทิมาน.
 วินโยติ हि การณํ ราคาทิวุปสมนินิมิตฺตํ
 อิธาธิปฺเปตํ. ยถาห :

ท่านอาจารย์ประสงค์จะแสดงคำ
 ทั้งหลายมีสุดตะ (คือพระพุทธรวจนะ)
 เป็นต้น จึงกล่าวคำมีอาทิว่า “ในสุดตะ
 ข้อไหน” ดังนี้. ในคำนั้น มือธิบาย
 ดังต่อไปนี้ เพราะเหตุที่พระดำรัสของ
 พระผู้มีพระภาคที่พ้นไปจากสัจจะแม้แต่
 เพียงคาถาเดียว ย่อมไม่มี ฉะนั้น
 ท่านอาจารย์ประสงค์จะแสดงความหมาย
 ของบทว่า ในสุดตะ จึงกล่าวว่า “ใน
 อริยสัจ ๔”. แต่ในอรรถกถาท่านกล่าวว่า
 ปฎิกทั้ง ๓ ชื่อว่า สุดตะ, คำในอรรถ
 กถานั้น ฟิงเห็นว่า เทียบกันได้และสม
 กันโดยแท้กับคำในเนตติปกรณ์นี้.
 เทศนาของพระผู้มีพระภาคเพียงมุ่ง
 ประโยชน์แต่อนุปาทาปรินิพพานเท่านั้น
 เทศนานั้นจึงกล่าวถึงความเข้าไปสงบ
 กิเลสมีรากะเป็นต้น โดยส่วนเดียว เพราะ
 เหตุนั้น ท่านอาจารย์เมื่อแสดงความหมาย
 แห่งบทว่า ในวินัย (การกำจัด) จึง

ห.จ.ก. ป.ว.ช.ลิขิตการช่าง

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ธมฺมตายนฺติ ปทสฺส อตฺถํ
 ทสฺเสตฺถุ “ปฏิจฺจสมุปฺปาเท”ติ วุตฺตํ
 ปฏิจฺจสมุปฺปาโท หิ จิตฺตว สว
 ธาตฺถุ ธมฺมฏฺฐิตฺตา ธมฺมนิยามตาติ^๑
 วุตฺโต. “ธมฺมตายํ อุปนิกฺขิปิตพฺพานิ”ติ
 อิทํ ปาฬิยํ นตฺถิ, อตฺถทสฺสนวเสน
 ปน อิท วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ. เอตฺถ
 จ ปวตฺติ นิวตฺติ ตทฺฐปายญฺจ
 พาทกาภิภาเว นียตํ ปรีทึเปนฺโต
 สุตฺเต โอตฺรติ นาม. เอกนฺเตน
 รากาภิเกสวินยํ^๒ วทนฺโต วินย
 สนฺทิสฺสตี นาม. ตถา สสฺสตํ
 อจฺเจทญฺจ วชฺเชตฺวา เอกตฺตนยาภิ-
 ปรีทึเปเนน สภาวธมฺมานํ ปจฺจย-
 ปจฺจยฺอุปฺปนฺนภาวํ วิภาเวนฺโต ธมฺมตํ
 น วิโลเมตี นาม.

ท่านอาจารย์ประสงค์จะแสดง
 ความหมายแห่งบทว่า ในความเป็นธรรม
 จึงกล่าวว่ “ในปฏิจจสมุปบาท” ดังนี้.
 จริงอยู่ ปฏิจจสมุปบาทพระผู้มีพระภาค
 ตรัสว่า ธาตุนั้นคือความตั้งอยู่ตาม
 ธรรมดา ความกำหนดไปตามธรรมดา
 ก็คงตั้งอยู่อย่างนั้นเอง. ก็คำว่า “พึงฝาก
 ไว้ในความเป็นธรรม” นี้ไม่มีในพระบาลี
 แต่พึงเห็นว่าท่านอาจารย์กล่าวไว้ในที่นี้
 เกี่ยวกับแสดงความหมาย. ก็ในอธิการนี้
 ปฏิจจสมุปบาท เมื่อกำหนดแสดงประวัติ
 (ความหมุนไป ได้แก่ ทุกข์) นีวัตติ
 (ความกลับ ได้แก่ นิโรธ) และอุบาย
 แห่งประวัติและนิวัตตินั้น (คือสมุทัย และ
 มรรค) ซึ่งแน่นอนในความเป็นธรรมชาติ
 ที่ทำให้ลำบากเป็นต้น ชื่อว่า จัดเข้าได้
 ในสุตตะ (พระพุทธรวณะ). เมื่อกล่าวถึง
 รากาภิเกสวินย (การกำจัดกิเลสมี
 รากะเป็นต้น) โดยส่วนเดียว ชื่อว่า
 เทียบเคียงได้ในวินย. อนึ่ง เมื่อเว้น
 ความเห็นว่าเที่ยงและความเห็นว่าขาดสูญ

^๑ อง. คิก. ๒๐/๓๖๘.

^๒ โป. รากาภิเกสวุปสมิ.

ห.จ.ก. ป.ว.ช.ลิขิตการช่าง
 สร้างคัมภีร์พระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เอวํวิโร จ กามาสวาทิกํ อาสวํ
 น อุปฺปาเทตฺติ อิมมตฺถํ ทสฺเสนฺโต
 “ยถิ จตุสฺส อริยสจฺเจสฺสุ”ติอาทิมานฺ.
 นนฺ จ อนฺุโลมฺโต ปฏิจฺจสมุปฺปาโท
 ปวตฺติ, ปฏิโลมฺโต นีวตฺติติ โส จตฺตาริ
 อริยสจฺจานิ อนฺุปวิญฺโจะ กสฺมา อธิ
 วิสฺสุ คหิโตติ ? สจฺจเมตฺ. อธิ ปน
 วิสฺสุ คหณํ ฐมฺมานํ ปจฺจยายตฺตวตฺติ-
 ทสฺสเนน อนิจฺจปจฺจยลกฺขณํ อสมตฺถ-
 ปจฺจยลกฺขณํ นิหริตฺตฺปจฺจยลกฺขณญฺจ
 วิภาเวตฺวา เตสํ อุกฺทวณฺุดตา
 ตโต เอว วยวณฺุดตา ตทฺถเยน
 อนิจฺจตา อุกฺทพฺพยปฏิปฺเพเนน ทฺกฺขตา
 อนตฺตตฺตาติ ติลกฺขณสมายอกฺปริทฺธิปนี
 สพฺพทฺธิจฺจิตกฺกมฺติวิทฺธํสนิ อนญฺญ-
 สาธารณา สาสนสมุปฺตฺติ ปกาสิตา
 โหติติ ทสฺสเนตฺถ.

อธิบายความที่สภาวะธรรมทั้งหลายเป็น
 ปัจจัย (เหตุ) และปัจจัยอุปนัยธรรม (ผล)
 ด้วยการแสดงนัยมีเอกัตตนัยเป็นต้น ชื่อว่า
 “ไม่ขัดแย้งความเป็นธรรม.

ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงความข้อนี้
 ว่า ก็ปฏิจจสมุปบาทอันมีประเภทอย่างนี้
 ย่อมไม่ทำให้เกิดอาสวะ มีกามาสวะ
 เป็นต้น จึงกล่าวคำมีอาทิวา “ถ้าจัดเข้า
 ได้ในอริยสัจ ๔” ดังนี้. ถ้ามว่า ก็
 ปฏิจจสมุปบาทว่าโดยอนุโลม เป็น
 ปวตฺติ(ทุกขสัจ) ว่าโดยปฏิโลมเป็นนินวตฺติ
 (นิโรธสัจ) เพราะเหตุนั้น ปฏิจจ-
 สมุปบาทนั้นจึงจัดเข้าอริยสัจ ๔ เพราะ
 เหตุไร ในที่นี้ท่านจึงถือเอาไว้แยกกัน
 เล่า? ตอบว่า ข้อนี้จริง. แต่การถือเอา
 แยกกันในที่นี้เพื่อจะอธิบายลักษณะ
 ปัจจัยที่ไม่เที่ยง ลักษณะปัจจัยที่ไม่
 สามารถและลักษณะปัจจัยที่ไม่ชวนชววย
 ด้วยการแสดงความเป็นไปที่เนื่อง ด้วย
 ปัจจัยแห่งธรรมทั้งหลายแล้วแสดงว่า ย่อม
 เป็นอันท่านประกาศสมบัติแห่งพระ-

๑ น. นีรห...

ศาสนาที่เป็นอนัญญาสาธาณอันกำจัด
เสียซึ่งความคิดชั่ว คือทริฐทั้งปวง แสดง
การประกอบด้วยพระไตรลักษณ์ คือ
ความที่ธรรมเหล่านั้นมีความเกิดขึ้นต่อ
จากความคิดขึ้นนั้นแหละ ก็มีความ
เสื่อมไปจัดเป็นอนิจจตา (ความไม่เที่ยง)
เพราะมีทั้ง ๒ อย่างนั้น จัดเป็นทุกขตา
(ความเป็นทุกข์) อนัตตตา (ความไม่ใช่
ตัวตน) เพราะถูกบีบคั้นด้วยความเกิดขึ้น
และความเสื่อมไป.

เอตถ จ สุตตํ สุตตานุโลมํ
อาจารย์วาโท อตตโนมตีติ อิทํ
จตุกกํ เวทิตพฺพํ : ตตถ สุตตํ
นาม ติสฺโส สงฺคีติโย อารุพฺพานิ
ตีณิ ปฏิกานิ. สุตตานุโลมํ นาม
มหาปเทสสา, ยํ “อนุโลมกปฺปิยนุ”ติ
วฺจฺจติ. อาจารย์วาโท นาม อฏฺฐกถา.
อตตโนมตีติ นาม นยคฺคาเหน
อนุพฺพุธิยา อตตโน ปฏิกานํ. ตตถ
สุตตํ อปฺปฏิพาหิยํ, ตํ ปฏิพาหนฺเตน
สตุถาว ปฏิพาหิโต โหติ. อนุโลม-
กปฺปิยํ ปน สุตเตน สเมนฺตเมว
คเหตพฺพํ, น อิตรํ. อาจารย์วาโทปิ

ก็ในอธิการนี้พึงทราบหมวด ๔ นี้
คือ สุตตะ (สูตร) ๑ สุตตานุโลม (เรื่อง
เข้าได้กับสูตร) ๑ อาจารย์วาท (คำสอน
ของอาจารย์) ๑ อตตโนมตี (ความคิด
ของตน) ๑. ในหมวด ๔ นั้น ที่ชื่อว่า
สุตตะ (สูตร) ได้แก่ พระไตรปิฎกที่
พระสังคีติกาจารย์ยกขึ้นสู่การสังคายนา
๓ ครั้ง. ที่ชื่อว่า สุตตานุโลม (เรื่อง
เข้าได้กับสูตร) ได้แก่ มหาปเทศ
ที่เรียกว่า “อนุโลมกปฺปิยะ (เป็นเรื่อง
เข้ากันได้และสมควร)”. ที่ชื่อว่า
อาจารย์วาท (คำสอนของอาจารย์) ได้แก่
อรรถกถา. ที่ชื่อว่า อตตโนมตี (ความเห็น
ของตน)

ห.จ.ก. ป.ว.ช.ลิขิตการช่าง
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สตุเตน สเมนโต เอว คเหตุพโพ,
น อิตโร. ตถา อตฺตโนมตี, สา ปน
สพฺพทฺพฺพลาตี.

ได้แก่ ปฏิภาณของตน โดยการรู้ตาม
โดยการถือเอานัย (คือแบบอย่าง). ใน
๔ อย่างนั้น สุตตะ (สูตร) ไม่ควร
คัดค้าน, ผู้คัดค้านสูตรนั้นย่อมเป็นผู้
คัดค้านพระศาสดาทีเดียว. ส่วนอนุโลม-
กัปปิยะที่สมกันกับสูตรเท่านั้น จึงควร
ถือเอา นอกนี้ ไม่ควรถือเอา. แม้อาจริย-
วาทที่สมกับสูตรเท่านั้น จึงควรถือเอา
นอกนี้ไม่ควรถือเอา อตฺตโนมตีก็เหมือนกัน
แต่อตฺตโนมตินั้นมีกำลังเพลากว่าทุกอย่าง.

อิทานิ ยทตฺถํ อีธ จตฺตารโ
มหาปเทสสา อากตา, ตํ ทสฺเสตฺถุ
“จตุหิ มหาปเทเสหิ”ติอาทิจ วุตฺตํ.
ตตฺถ ยํ ยนฺตฺติ ยํ ยํ อตฺตชาตญจ
ธมฺมชาตญจ. ยุชฺชตีติ ยถาวุตฺเตหิ
จตุหิ มหาปเทเสหิ ยุชฺชติ. เยน
เยนาตี เยน เยน การณฺน. ยถา
ยถาตี เยน เยน ปกาเรณ. ตํ ตํ
คเหตุพฺพนฺตฺติ สํวณฺณนิยมาเน สุตฺเต
อากเตน การณฺน ปสงฺเคน ปกาเรณ
จ สุตฺตโต อุกฺขริตฺวา สํวณฺณนาเวสเณ
คเหตุพฺพนฺตฺติ อตฺตโถ. เตน จตฺตมหา-
ปเทสาวิริทฺธาเย ยุตฺติยา สุตฺตโต อตฺต

บัดนี้ ท่านอาจารย์ประสงค์จะ
แสดงประโยชน์ที่ได้นำเอามหาปเทศ
(ข้ออ้างใหญ่) ๔ ข้อมาไว้ที่นี่ จึงกล่าว
คำว่า “กับมหาปเทศ (คือข้ออ้าง) ทั้ง ๔”
ดังนี้ เป็นต้น. บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า
ข้อใด ๆ ได้แก่ อรรถชาติ (ผล) และ
ธรรมชาติ (เหตุ) ใด ๆ. คำว่า ย่อมควร
คือ เหมาะสมกับมหาปเทศ ๔ ตามที่
กล่าวแล้ว. คำว่า กับข้อใด ๆ คือ กับ
เหตุใด ๆ. บทว่า ยถา ยถา แปลว่า
โดยประการใด ๆ. คำว่า พึงถือเอาข้อ
และประการนั้น ๆ เกิด ความว่า พึง
ถือเอาด้วยอำนาจการยกจากสูตรมา

ห.จ.ก. ป.ว.ช.ลิขิตการช่าง

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

นิทฺฐาเรตฺวา

ยุดฺติหารโยชนา

อธิบายโดยเหตุที่นำมาจากสูตรที่กำลังอธิบายและโดยประการที่เกี่ยวข้องกันเกิด. ท่านอาจารย์ย่อแสดงว่า ด้วยคำนั้น ฟังกระทำคำประกอบยุดติหารวิภังค์ ขยายความอรรถจากสูตรโดยสมควรที่ไม่ผิดไปจากมหาปเทศทั้ง ๔.

กาตพฺพาติ ทสฺเสติ.

๑๙. อิทานิ ตํ ยุดฺตินิทฺฐารณํ
 ทสฺเสตฺถุ “ปญฺหํ ปุจฺฉนิเตนา”ติอาทิ
 อารทฺธํ. ตตฺถ กติ ปทานีติ
 กิตฺตกาณิ ปทานิ. ปรีโยคาหิตพฺพนฺติ
 ปทสฺส อตฺถํ ทสฺเสตฺถุ “วิเจตพฺพนฺ”ติ
 วุตฺตํ. ยตฺตกาณิ ปทานิ ยถาธิปฺเปตฺตํ
 อตฺถํ อภิวทฺตติ, ตตฺตกาณิ ปทานิ
 ตทตฺถสฺเสกสฺส ฅาตฺถุ อิจฺฉิตตฺตา
 “เอโก ปญฺเฬห”ติ วุจฺจติ, ตานิ
 ปน เอกคาถายํ ยถิ วา สพฺพานิ
 ปทานิ ยาว ยถิ วา เอกํ
 ปทํ เอกํ อตฺถํ อภิวทฺตติ,
 เอโกเยว. โส ปญฺเฬหติ อิมมตฺถํ
 ทสฺเสติ “ยถิ สพฺพานิ”ติอาทิ.นา.
 ตนฺติ ตํ ปญฺหํ. อญฺญาตพฺพนฺติ
 อาชานิตพฺพํ. กิ อิเม ฅมฺมาติอาทิ
 อาชานนาการทสฺสนํ. ตตฺถ ฅมฺมาติ

๑๙. บัดนี้ ท่านอาจารย์ประสงค์ จะแสดงการขยายความความสมควรนั้น จึงเริ่มคำมีอาทิว่า “ผู้ถูกถามปัญหา” ดังนี้. บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า มีกับท คือ มีบทเท่าไร. ท่านอาจารย์ประสงค์ จะแสดงความหมายแห่งบทว่า ฟังหยั่งรู้ จึงกล่าวว่า “ฟังพิจารณา”. ด้วยคำว่า “ถ้าทุกบท” ดังนี้เป็นต้น ท่านอาจารย์ ย่อมแสดงความข้อนี้ว่า บททั้งหลายมี ประมาณเท่าใด กล่าวอรรถตามที่ ประสงค์ บททั้งหลายมีประมาณเท่านั้น เพราะความที่ปรารถนาจะรู้หรือรู้ข้อเดียว ของบทมีประมาณเท่านั้น ท่านจึงกล่าว ว่า “เป็นปัญหาเดียว” หนึ่ง บทเหล่านั้น อยู่ในคาถาเดียวกัน หรือเข้าทุกบท ตลอดไป หรือบทเดียวกล่าวอรรถข้อเดียว ปัญหาหนึ่ง ก็เป็นปัญหาเดียวเท่านั้น.

เนตตอรรณกา. ป-ท.๑-๒๐

ห.จ.ก. ป.ว.ช.ลิขิตการช่าง
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ปริยตติธมฺมา. นานตฺถาติ นานา บทว่า ตํ แปลว่า ปัญหานั้น. บทว่า
 อตฺถา. อญฺญาตพฺพํ แปลว่า ฟังรู้ทั่วถึง. คำว่า
 ก็ อิม ธมฺมา (ธรรมเหล่านี้มีอรรถ
 ต่างกันมีพยัญชนะต่างกันหรือ) เป็นต้น
 เป็นคำแสดงอาการแห่งการรู้ทั่วถึง.
 บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า ธมฺมา ได้แก่
 พระปริยัติธรรม. บทว่า นานตฺถา
 แปลว่า มีอรรถต่างกัน.

ปุจฺจาคาถายํ อยํ ปทตฺถอ :
 เกนสฺสุพฺพาทโต โลโกติ อยํ
 สตฺตโลโก โจโร วีย โจรฆาตเกน
 เกน อภิหโต วรียตฺติ อตฺถอ.
 เกนสฺสุ ปรีวาริตฺติ มาลฺวลตาย
 วีย นสฺสิตรุกฺโข เกน โลโก
 อชฺโฆตฺถอ. เกน สลฺเลน
 โอติณฺโณติ เกน วิสปีตชฺรูปเณ
 วีย สรียพฺพานุตรนิมฺกฺเคน สลฺเลน
 อนฺุปวิญฺโจะ. กิสฺส ฐปายิตฺติ กิสฺส
 เกน การเณน ฐปายิตฺ สนฺตูปิต
 โลโก. สทาติ ปทํ สพฺพตฺถ
 โยเชตพฺพํ. เตติ จตฺตารี ปทานิ.
 ปณฺหสทฺทาเปกฺขาย ปุสฺสิงคณิฑฺเตโส.
 “วิสฺสชฺเชตี”ติ เอเตน วิสฺสชฺชนโต ตโย

ในคาถาทูลถามมีเนื้อความเฉพาะ
 บทดังนี้ คำว่า โลกถูกอะไรกำจัดแล้ว
 ความว่า โลกคือสัตว์นี้ ถูกอะไรกำจัด
 แล้ว คือ ถูกฆ่า เหมือนอย่างโจรถูก
 คนฆ่าโจรฆ่าจะนั้น. คำว่า ถูกอะไร
 ล้อมไว้แล้ว ความว่า โลกถูกอะไร
 ท่วมทับ เหมือนกับต้นไม้ ถูกเถาวัลย์-
 ยาวพันจนเฉาแห้งจะนั้น. คำว่า ถูก
 ลุกครอะไรเสียบไว้แล้ว ความว่า ถูก
 ลุกครอะไรที่จมเข้าไปภายในสระเหมือน
 กับลูกศรอาบยาพิษเสียบไว้แล้ว. คำว่า
 ถูกอะไรเผาแล้ว ความว่า โลกถูก
 อะไร คือ เหตุอะไรเผาแล้ว คือ ทำให้
 ร้อนแล้ว. บทว่า ทุกเมื่อ ฟังประกอบ
 เข้าไปทุกคำ. บทว่า เต แปลว่า ๔ บท.

ท.จ.ก. ป.ว.ช.ลิขิตการช่าง

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ปณฺหาติ ฌายตีติ ทสฺเสติ.

แสดงเป็นปุงลึงค์โดยเล็งถึงปัญหศัพท์. ด้วยบทว่า วิสฺสชฺเชติ แปลว่า ตรัสตอบนี้ ท่านอาจารย์แสดงว่า รู้ได้ว่า เป็นปัญหา ๓ ข้อ เพราะการทรงตอบ.

๒๐. ตตฺถาติ วิสฺสชฺชนคากายํ
 ทุตฺติยาปาเท วุตฺตาทา ชฺรธา จ
 ปจฺมปาเท วุตฺตํ มรณญฺจาติ อิมานิ
 เทว สงฺขตสฺส ปณฺจกฺขนุชฺส
 “สงฺขโต”ติ ลกฺขียติ เอเตหีติ
 สงฺขตลกฺขณานิ. วุตฺตณฺเฑหํ ภควตา
 “ตีณิมาณี ภิกฺขเว สงฺขตสฺส
 สงฺขตลกฺขณานิ. กตฺมานิ ตีณิ ?
 อุกฺปาทอ ปณฺณายติ, วโย
 ปณฺณายติ, จิตฺสฺส อณฺณตฺตํ
 ปณฺณายตี”ติ.^๑ เตน วุตฺตํ “ชฺรธา
 จิตฺสฺส อณฺณตฺตํ, มรณํ วโย”ติ.
 เอตถ จ “จิตฺสฺส อณฺณตฺตน”ติ
 เอเตน ขนุชฺปฺพนุชฺส ปุพฺพาปร-
 วิเสโส อิทฺ ชฺรธา, น ขณฺภูจิตฺตีติ
 ทสฺเสติ. “มรณํ วโย”ติ อิมินา
 จ “ติสฺโส มโต, มุสฺโส มโต”ติ

๒๐. บทว่า ตตฺถ โยค วิสฺสชฺชน-
 คากายํ แปลว่า ในคากาตรัสตอบ
 ธรรมชาติสองอย่างนี้ คือ ชฺรธา ที่ตรัส
 ไว้ในบาทที่ ๒ และมรณะที่ตรัสไว้ในบาท
 ที่ ๑ ชื่อว่า เป็นสังขตลักษณะ เพราะ
 ความหมายว่า เป็นเหตุกำหนดว่า
 “เป็นธรรมที่ปัจจัยปรุงแต่ง” ของสังขต-
 ธรรม ได้แก่ ขันธ์ห้า. ข้อนี้สมด้วยคำที่
 พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดังนี้ว่า “ดูกรภิกษุ
 ทั้งหลาย สังขตลักษณะของสังขตธรรม
 ๓ ประการเหล่านี้. ๓ ประการเป็นไฉน ?
 คือ ความเกิดขึ้นปรากฏ ๑ ความเสื่อม
 ปรากฏ ๑ เมื่อตั้งอยู่ความแปรปรวน
 ปรากฏ ๑”. ด้วยเหตุนี้ ท่านอาจารย์
 จึงกล่าวว่า “ชฺรธานี้ได้แก่ความแปรปรวน
 ของสิ่งที่ตั้งอยู่แล้ว มรณะ ได้แก่
 ความเสื่อมไป” ดังนี้. ก็ในที่นี้ ด้วย

^๑ อง. คิก. ๒๐/๑๕๒, อภิ. ก.๓๗/๗๕.

ห.จ.ก. ป.ว.ช.ลิขิตการช่าง
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

แนวเขียน วาด แกะ. ป-วิ.๑-๒๑

เอวํ โลกเก วุตฺตํ สมมุติมรณํ ทสฺเสตฺติ,
น ขณิกมรณํ, สมฺมุจฺเจทมรณํ วา.

คำว่า “ความแปรปรวนของสิ่งที่ตั้งอยู่
แล้ว” นี้ ท่านอาจารย์ย่อมแสดงว่า
อาการที่ต่างกันของเบื้องต้นและเบื้อง-
ปลายแห่งสิ่งที่เนื่องด้วยขันธ ชื่อว่า ชรา
ในที่นี้ ไม่ใช่ความตั้งอยู่โดยขณะ. และ
ด้วยคำว่า “มรณะ ได้แก่ ความเสื่อมไป”
นี้ ท่านอาจารย์ย่อมแสดงสมมุติมรณะ
ที่กล่าวกันในโลกอย่างนี้ว่า “นายจิสตาย
นายมุสตาย” ดังนี้ ไม่ใช่ขณิกมรณะ
หรือสมฺมุจฺเจทมรณะ.

อิทานิ “เต ตโย ปญฺหา”ติ
วุตฺตมตฺถํ ยุตฺติวเสน ทสฺเสตฺตุ
“ชราย จ”ติอาทิ วุตฺตํ. ตตฺถ
เยภฺยุเยน ชินฺนุณฺสฺส มรณทสฺสนโต
ชรามรณานํ นานตฺตํ อสมฺปฺปฏิจฺจมานํ
ปติ เตสํ นานตฺตทสฺสนตฺถํ
“กพฺภกตปิ หิ มียนฺตี”ติ วุตฺตํ.
อิทํ วุตฺตํ โหติ : ยถาธิปฺเปต-
ชราวิรหิตสฺส มรณฺสฺส ทสฺสนโต
อญฺญา ชรา อญฺญํ มรณฺนฺติ.

บัดนี้ ท่านอาจารย์ประสงค์จะแสดง
อรรถที่ท่านกล่าวไว้ว่า “สืบทนั้นเป็น
ปัญหาสามข้อ” ดังนี้ ด้วยอำนาจ
ความสมควรจึงกล่าวคำว่า “ชราย จ”
ดังนี้เป็นต้น. ในค่านั้น ท่านอาจารย์
กล่าวว่า “เพราะแม้สัตว์ผู้อยู่ในครรรภ์
ก็ยังตาย” เพื่อแสดงความต่างกันของ
ชราและมรณะเหล่านั้น ^๑เมื่อยังไม่
ยอมรับความต่างกันของชราและมรณะ
เพราะโดยมากเห็นแต่คนแก่ตาย. ข้อนี้

^๑ ประโยคนี้มี ปติ ศัพท์ วางอยู่ในระหว่าง ทิงเห็นว่า
ปติ ศัพท์ เป็นนิบาตที่เรียกว่า กัมมปฺปวจนฺธิยะ
เรียกหากรรมแปลเอาความว่า “เมื่อ” ได้.

ห.จ.ก. ป.ว.ช.ลิขิตการช่าง
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เตเนวาท “น จ เต ชินฺณา
ภวนฺตี”ติ. กิจฺจ ภิกฺขุโย ? เกวลสฺส
มรณสฺส ทิฏฺฐจตุตา อญฺญาว ชรา
อญฺญํ มรณํ, ยถา ตํ เทวานนฺตึ
อิมมตฺถํ ทสฺเสติ “อตฺถิ จ
เทวานนฺ”ติอาทินา. อนฺตฺตริมนุสฺส-
ธมฺเมน จ ติกิจฺจนฺน สกฺกา ชราย
ปฏิการํ กาทฺ, น ตถา มรณสฺสาติ
เอวมฺปิ ชรามรณานํ อตฺถโต
นानตฺตํ สมฺปฏิจฺฉิตฺตพฺพนฺตึ ทสฺเสตฺถุ
“สกฺกเตวา”ติอาทึ วุตฺตํ. ตตฺถ
สกฺกเตติ สกฺยเต, สกฺกาติ อตฺถโต.
ปฏิกมฺมฺนฺตึ ปฏิกฺกรณฺ”ติ. นนฺ จ
มรณสฺสาปิ ปฏิการํ กาทฺ สกฺกา
อิทฺธิปาทภาวนาย วสิภาเว สตีติ
โจทฺนํ มนสิกฺตฺวา อาห “อญฺญเตฺรว
อิทฺธิมนฺตฺวานํ อิทฺธิวิสยา”ติ. วุตฺตญฺเฆหฺตํ
ภควตา

มีอรรถาธิบายว่า ชราเป็นอย่างหนึ่ง
มรณะเป็นอย่างหนึ่ง เพราะแสดงมรณะ
ที่เว้นจากชราตามที่ประสงค์. ด้วยเหตุ
นั้นแหละ ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า
“แต่สัตว์เหล่านั้น ยังเป็นผู้ไม่แก่” ดังนี้.
ยังมีข้ออะไรยิ่งขึ้นไปอีกเล่า? ด้วยคำว่า
“อนึ่ง ความตายของเทวดาทั้งหลายก็ยังมีอยู่”
ดังนี้เป็นต้น ท่านอาจารย์ย่อมน
แสดงความข้อนี้ว่า ชราเป็นอย่างหนึ่ง
มรณะก็เป็นอย่างหนึ่ง เพราะเห็นแต่
มรณะล้วน ๆ เหมือนอย่างความตายของ
เทวดาทั้งหลาย. ท่านอาจารย์กล่าวว่า
“อาจทำการแก้ไขได้” เป็นต้น เพื่อ
แสดงว่า การแก้ไขชราอาจทำได้ด้วย
การรักษาแบบมนุษยธรรมดา การ
แก้ไขความตายทำอย่างนั้นไม่ได้ เพราะ
เหตุนั้น พึงยอมรับความต่างกันโดย
ความหมายแห่งชราและมรณะแม้อย่างนี้.
บรรดาคำเหล่านั้น บทว่า สกฺกเต
ความเท่ากับ สกฺยเต ความว่า อาจ.
บทว่า ปฏิกมฺมํ แปลว่า การแก้ไข.

๑ ไป. ปฏิการํ.

ท่านอาจารย์กระทำไว้ในใจถึงการท้วงว่า
ก็เมื่อมีความชำนาญแห่งอิทธิบาทภาวนา
อาจจะกระทำการแก้ไข แม้ภระณะได้
มิใช่หรือ ดังนี้ จึงกล่าวว่า “เว้นไว้แต่
อิทธิวิสัยของท่านผู้มีฤทธิ์ทั้งหลาย”. ข้อนี้
สมด้วยพระพุทธรวณะที่ตรัสไว้ว่า

“ยสฺส กสฺสจฺจ อานนฺท
จตุตฺตารโ อิทฺธิปาทา ภาวิตา
พหุลีกตา ยานีกตา วตฺตูกตา
อนฺนุจิตา ปริจิตา สฺสมารทฺธา,
โส อากงฺขมาโน กปฺปํ วา
ติฏฺฐเจยฺย กปฺปาวเสสฺสํ วา”ติ.^๑

โก ปเนตฺถ กปฺโป, โก วา
กปฺปาวเสสฺสิตฺติ ? กปฺโปติ อายุกปฺโป,
ยสฺมึ ตสฺมิมฺหิ กาลे^๒ ยํ มนุสฺसानํ
อายุปฺปมาณํ, ตํ ปริปฺนุณฺณํ กโรนฺโต
กปฺปํ ติฏฺฐติ นาม. “อปฺปํ วา
ภियโย”ติ^๓ วุตฺตํ ปน วสฺสสตาทิตฺโต

“ดูกรอานนท์ อิทธิบาททั้ง ๔
อันผู้ใดผู้หนึ่งเจริญแล้ว กระทำให้
มากแล้ว กระทำให้เป็นนิสัย
กระทำให้เป็นพื้นฐาน ให้ตั้งมั่นแล้ว
สั่งสมแล้ว ปรารภดีแล้ว ผู้นั้น
เมื่อจำนงอยู่ พึงดำรงอยู่ได้ตลอด
กัป หรือเกินกว่ากัป”.

ถามว่า ก็ในพระพุทธรวณะนั้น กัป
ได้แก่ อะไร หรือเกินกว่ากัป ได้แก่
อะไร ? ตอบว่า คำว่า กัป ได้แก่
อายุกัป ก็ในกาลคราวใดคราวหนึ่ง ที่
มนุษย์ทั้งหลายมีประมาณอายุอยู่ได้เท่าใด
คนกระทำประมาณอายุเท่านั้นครบถ้วน

^๑ ที. มหา. ๑๐/๑๒๑, ส. มหา. ๑๕/๓๓๓,

อภิ. ก. ๓๗/๔๘๖, พ. อ. ๒๕/๑๓๐.

^๒ ม. ตสฺมึ ตสฺมิมฺหิ กาลे.

^๓ ที. มหา. ๑๐/๔, อ. สดคก. ๒๓/๑๔๑.

ห.จ.ก. ป.ว.ช.ลิขิตการช่าง
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อติเรกํ ติฏฺฐนฺโต กปฺปาวเสสํ ติฏฺฐจฺติ
 นาม. ยถิ เอวํ กสฺมา อิทธิมนฺโต
 เจโตวสิปฺปตฺตา ชีณาสวา โลกहितตฺถํ
 ตถา น ติฏฺฐนฺตฺติ ? ขนฺธสงฺฆาตสฺส
 ทฺกขภารสฺส ปริณฺฆาตตฺตา อนฺุสฺสทฺก-
 กตาย จ. ปฏิปฺปสฺสทฺทสพฺพสฺสทฺกกา
 หิ เต อุตฺตมปฺริสาดิ. วุตฺตญฺเหดํ
 ฐมฺมเสนาปตินา

ชื่อว่า ดำรงอยู่ได้ตลอดกัป. ส่วนคน ที่
 ดำรงอยู่ได้เกินไปกว่าร้อยปีเป็นต้น ที่ตรัส
 ไว้ว่า “หรือเกินไปก็เล็กน้อย” ชื่อว่า
 ดำรงอยู่เกินกว่ากัป. ถามว่า ถ้าอย่างนั้น
 เพราะเหตุไร พระชีณาสพทั้งหลายผู้มี
 ฤทธิ์ ถึงความชำนาญแห่งจิตจึงไม่ดำรง
 อยู่อย่างนั้นเพื่อประโยชน์แก่ชาวโลกเล่า?
 ตอบว่า เพราะความที่ท่านได้กำหนดรู้
 ภาวะที่เป็นทุกข์ กล่าวคือ ชนฺธ และ
 เพราะความที่ท่านไม่มีความขวนขวาย.
 ด้วยว่า พระชีณาสพเหล่านั้น เป็นผู้มี
 ความขวนขวายทั้งปวง ระงับแล้ว เป็น
 อุดมบุรุษ. ข้อนี้ สมด้วยคำที่พระธรรม
 เสนาบดีกล่าวไว้ว่า

“นาภินนฺทามิ มรณํ
 นาภิกงฺขามิ ชีวิตํ
 กาลญฺจ ปฏิกงฺขามิ
 นิพฺพิสฺส^๑ ภตโก ยถา”ติ.^๒

“เราไม่ยินดีความตาย ไม่หวังความ
 เป็นอยู่ แต่เรารอเวลาตาย เหมือน
 ลูกจ้าง มุ่งหวังค่าจ้าง ฉะนั้น”.

ยถา ชรามรณานํ อญฺญมญฺญํ
 อตฺถโต นานตฺถํ, เอวํ เตหิ ตณฺหา

ก็เมื่อท่านอาจารย์ได้แสดงความที่
 ตัณหา ต่างจากชราและมรณะเหล่านั้น

^๑ ฉ. เวตน์.

^๒ ชุ. เถร. ๒๖/๓๖๓, มลินทปฺลยหา. ๖๓ เวตฺตณํ.

จ นานตเต ทสฺสิตเต “ตโย ปญฺหา”ติ
อิทํ สีขณฺตํ ตํ ทสฺเสตฺตํ “ยํ
ปนา”ติอาทิมาน.

ตตฺถ ยสฺมา ตณฺหา ย อภาเวปิ
สตี ชรามรณํ ลพฺภติ ชีณาสว-
สนฺดาเน, ตสฺมา อญฺญํ ชรามรณํ
อญฺญา ตณฺหาติ อิมมตฺถมาห
“ทิสฺสนฺติ วิตรากา ชีรณฺตาปี
มียนฺตาปี”ติ. นนุ จ ตณฺหาปี
ชีรณฺทิสฺสนฺตสฺมาวาติ ? สจฺจํ, น
อิทํ ชรามรณํ อธิปฺปาโย.
วตุโตวามตฺถ.

“ยทิ จา”ติอาทินา ชรามรณโต
ตณฺหา ย อนนฺตเต โตสํ ทสฺเสติ.
โยพฺพนฺนฺจปิ วิคตตณฺหา สียํ,
น อิทํ ยุตฺตณฺติ อธิปฺปาโย.

โดยประการที่ชราและมรณะว่าโดยอรรถ
ก็ยังมีความต่างกันแล้ว คำว่า “เป็น
ปัญหาสามข้อ” นี้ก็ย่อมสำเร็จ เพราะ
เหตุนั้น ท่านประสงค์จะแสดงความข้อนั้น
จึงกล่าวว่า “แต่ข้อที่พระผู้มีพระภาค
ตรัสไว้” ดังนี้ เป็นต้น.

บรรดาคำเหล่านั้น เพราะเหตุที่
แม้เมื่อมีความไม่มีต้นหาอยู่ ชราและ
มรณะก็ยังมีได้ในสันดานของพระชินาสพ
ฉะนั้น ชราและมรณะจึงเป็นอย่างหนึ่ง
ต้นหาเป็นอย่างหนึ่ง เพราะเหตุนั้น
ท่านอาจารย์จึงกล่าวความข้อนี้ว่า “ผู้
ปราศจากราคะทั้งหลาย แก่อยู่ก็มี ตายอยู่
ก็มี ย่อมปรากฏ” ดังนี้. ถ้ามว่า ก็แม้
ต้นหา ก็ยังมี ความแก่และความทำลายไป
เป็นสภาพ มิใช่หรือ? ตอบว่า จริง
ในที่นี้มิได้ประสงค์เอาชราและมรณะนี้
เพราะเหตุนั้น ความข้อนี้ ข้าพเจ้าได้
กล่าวไว้แล้วทีเดียว.

ด้วยคำว่า “ก็ถ้า” ดังนี้ เป็นต้น ท่าน
อาจารย์ย่อมแสดงโทษในความที่ต้นหา
ไม่ใช่เป็นอย่างอื่นไปจากชราและมรณะ.
แม้คนที่ยังอยู่ในวัยหนุ่มสาวทั้งหลาย ก็

ห.จ.ก. ป.ว.ช.ลิขิตการช่าง

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ชรามรณมุปี สียา ทุกฺขสฺส สมฺทโย
 ตณฺหา ย อนนฺตเต สตีติ
 อธิปฺปาโย. น จ สียา ตณฺหา
 ทุกฺขสฺส สมฺทโย ชรามรณโต
 อนนฺตเต สตีติ ภาโว. น หิ
 ชรามรณํ ทุกฺขสฺส สมฺทโย ตณฺหา
 ทุกฺขสฺส สมฺทโย, ตสฺมา เวทิตพฺพํ
 เอเตสมตฺถโต นานตฺตุนฺติ อธิปฺปาโย.
 ยถา จ ตณฺหา มคฺควชฺฐมา, เอวํ
 ชรามรณมุปี สียา มคฺควชฺฐํ
 ตณฺหา ย อนนฺตเต สตีติ. ยถา จ
 ชรามรณํ น มคฺควชฺฐํ, ตถา
 ตณฺหาปิ สียาติ อยมฺปิ นโย
 วุตฺโต เอวาติ ทฏฺฐพฺพํ. อิมาย
 ยุตฺติยาติ อิมาย ยถาวุตฺตาย
 อุปฺปตฺติยา. **อณฺณมณฺเฑหีติ**^๑ อณฺเฑหิ
 อณฺเฑหิ การณฺอุปฺปตฺติหิ อตฺถโต จ
 พุชฺชนโต จ อณฺณตฺตํ ตทณฺณมุปี
 คเวสิตพฺพนฺติ^๒ อตฺถโต.

จะพึงเป็นผู้ปราศจากตัณหาได้ อธิบาย
 ว่า ข้อนี้ ไม่สมควร. อธิบายว่า เมื่อมี
 ความที่ตัณหาไม่เป็นอย่างอื่น แม้ชรา
 และมรณะ ก็พึงเป็นเหตุเกิดแห่งทุกข์ได้.
 แต่เมื่อมีความที่ไม่เป็นอย่างอื่นไปจาก
 ชราและมรณะ ตัณหาจึงไม่เป็นเหตุเกิด
 แห่งทุกข์ เพราะเหตุนั้น จึงเป็นภาวะ.
 อธิบายว่า เพราะชราและมรณะไม่เป็น
 เหตุเกิดแห่งทุกข์ ตัณหาเป็นเหตุเกิด
 แห่งทุกข์ เพราะเหตุนั้น พึงทราบว่
 ตัณหาและชรามรณะเหล่านี้ มีความ
 ต่างกันโดยอรรถ. พึงเห็นว่า ท่าน-
 อาจารย์ได้กล่าวแน่แท้ไว้ว่า และตัณหา
 พึงถูกมรรคฆ่า ฉันทฺ, แม้ชราและ
 มรณะ ก็พึงถูกมรรคฆ่า ฉันทฺนั้น ในเมื่อ
 มีความที่ตัณหาไม่เป็นอย่างอื่น. ก็ชรา
 และมรณะไม่พึงถูกมรรคฆ่า ฉันทฺ, แม้
 ตัณหาก็พึงเป็น ฉันทฺนั้น. คำว่า **โดย**
ความสมควรนี้ ได้แก่ **โดยความ**
เหมาะสม ตามที่กล่าวแล้วนี้. คำว่า

^๑ ฉ. อณฺณมณฺเฑหีติ.

^๒ ฉ... อตฺถโต เจ อณฺณตฺตํ ตทณฺณมุปี พุชฺชนโต
 คเวสิตพฺพนฺติ...

ด้วยเหตุของกันและกัน ความว่า พึง
แสวงหาความเป็นอย่างอื่น แม้อื่นจากนั้น
โดยอรรถและโดยพยัญชนะด้วยความ
เหมาะสมแห่งเหตุอื่น ๆ.

อิมสํ ฌมฺมานํ อตฺถโต
เอกตฺตุนฺติ อิมเมวตฺถํ “น หิ
ยฺชชติ”ติอาทินา วิวรติ. ตณฺหยา
อธิปฺปาเย อปริปุรฺมานเติ อิจฺฉิตา-
ลาภมาห. เตน อิจฺฉาตณฺหานํ
อตฺถโต เอกตฺตํ วุตฺตํ โหตีติ.
เอเตน น หิ ยฺชชติ อิจฺฉาย
จ ตณฺหยา จ อตฺถโต อณฺเวยตฺตุนฺติ,
ยถา อิทํ วจฺนํ สมตฺถนํ โหติ,
เอวํ อิจฺฉาวิปริยาเย อาฆาตวตฺตุนฺสุ
โกโร จ อุปฺนาโห จ อุปฺปชฺชตีติ
อิทมฺปิ สมตฺถนํ โหติ, น ตถา
ชรามรณวิปริยาเยติ ชรามรณตณฺหานํ
อตฺถโต อณฺเวยตฺตมฺปิ สมตฺถิตํ โหตีติ
เอตมตฺถํ ทสฺเสติ “อิมาย
ยฺตฺตติยา”ติอาทินา.

ท่านอาจารย์ ย่อมเปิดเผยอรรถนี้
แหละว่า ธรรมเหล่านี้โดยอรรถเป็น
อย่างเดียวกัน ด้วยคำว่า “เพราะไม่ถูก”
ดังนี้เป็นต้น. คำว่า เมื่อความประสงค์
ของตัณหาไม่ครบถ้วน ท่านอาจารย์
กล่าวถึงการไม่ได้สิ่งที่ปรารถนา. ด้วย
คำนั้น ย่อมเป็นอันท่านกล่าวความที่
อิจฉา(ความอยาก) ตัณหา(ความทะเยอ-
ทะยาน) โดยอรรถเป็นอย่างเดียวกันแล.
ก็ด้วยคำนั้น ความที่อิจฉาและตัณหา
เป็นอย่างอื่นโดยอรรถย่อมไม่เหมาะสม
เพราะเหตุนั้น คำนี้ ย่อมให้สำเร็จ
ความหมายได้โดยประการใด ในการ
เปลี่ยนแปลงของอิจฉา (ความอยาก) ก็
ย่อมให้สำเร็จแม้ข้อนี้ว่า ย่อมเกิดความ
โกรธและความผูกโกรธ ในอาฆาตวตฺตุนฺ
โดยประการนั้น, ในการเปลี่ยนแปลงแห่ง
ชราและมรณะ หาเป็นเหมือนอย่างนั้น
ไม่ เพราะเหตุนั้น แม้ชราและ

ห.จ.ก. ป.ว.ช.ลิขิตการช่าง
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ยทิ อิจฺฉาตณฺหํ อตฺถโต
 อนนฺตตตฺ, อถ กสฺมา ภควตา
 อิมิสฺสา คาถาย ทฺวิธา วุตฺตาคี ?
 ตตฺถ ปรีหารมาห “ยํ ปนินฺท”ติ-
 อาทินา. ตตฺถ ยนฺติ กิริยาปฺรามสนฺ.
 อภิลปิตนฺติ วุตฺตํ ยํ อิทํ อภิลปนฺ,
 อิทํ พาหิรานํ รุปาทินํ วตฺถุนํ
 อารมฺมณวเสน, อารมฺมณกรณวเสน
 วา โยเชตพฺพ. ทฺวิหิ ฐมฺเมหิตี^๑
 ทฺวิหิ ปกตฺติหิ. กา ปน ตา
 ปกตฺติโยติ ? อปฺปตฺตสฺส วิสยสฺส
 เอสนวเสน อิจฺฉา, ปตฺตสฺส
 อปฺปตฺตสฺส วา ปาตฺตุกามตาวเสน
 ตณฺหา, อยเมตาสํ วิเสโส. ยทิปิ
 เอว, ตถาปิ สพฺพา ตณฺหา
 รุปาทิวิสยํ คิลิตฺวา ปรีนิฏฺฐเปตฺวา
 คหณฺน เอกสภาวา เอวาติ

ตณฺหา ย่อมมีข้อที่ใหสำเร็จความเป็น
 คนละอย่างกัน โดยอรรถ เพราะเหตุนั้น
 ท่านอาจารย์จึงแสดงความข้อนี้ไว้ ด้วย
 คำว่า “โดยความเหมาะสม” ดังนี้
 เป็นต้น.

ถามว่า ถ้าอิจฉา (ความอยาก)
 และตณฺหา(ความทะเยอทะยาน) ว่าโดย
 อรรถไม่เป็นคนละอย่างกัน เมื่อเป็น
 เช่นนั้น เพราะเหตุไร ในคาถานี้
 พระผู้มีพระภาคจึงตรัสไว้ ๒ คำเล่า ?
 ตอบว่า ในปัญหานี้ ท่านอาจารย์ได้
 กล่าวคำเฉลยไว้ด้วยคำว่า “ยํ ปนินฺท
 (ส่วนคำนี้ใจ)” ดังนี้ เป็นต้น. บรรดาคำ
 เหล่านั้น บทว่า ยํ เป็นกิริยาปฺรามาส.
 คำนี้ใจที่ท่านอาจารย์กล่าวว่า อภิลปิตํ
 คำนี้ พึงประกอบเกี่ยวกับอารมณ์แห่ง
 วัตถุมีรูปเป็นต้น ซึ่งเป็นภายนอก หรือ
 เกี่ยวกับการกระทำให้เป็นอารมณ์.
 คำว่า โดย ๒ ชื่อ ได้แก่ โดย ๒ ปกติ.
 ถามว่า ปกตินั้น ได้แก่อะไร ? ตอบว่า
 ได้แก่ อิจฉา (ความอยาก) ด้วยอำนาจ
 การแสวงหาอารมณ์ที่ยังไม่มาถึง, ได้แก่

^๑ ม. ทฺวิหิ นามะหิตี.

ห.จ.ก. ป.ว.ช.ลิขิตการช่าง
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๑๒-๒๕-๒๕๖๑

ทสฺสเสนฺโต “สพฺพทา หิ ตณฺหา
 อชฺโณสถานลกฺขณฺน เอกลกฺขณา”ติอาห.
 อิทานิ ตมตฺถํ อูปมา ย ปกาเสนฺโต
 “สพฺโพ อคฺคิ”ติอาทิมาน, ตํ
 สฺวิณฺณเยยฺยเมว.

ตัณหา(ความทะเยอทะยาน) ด้วยอำนาจ
 ความใคร่ปราภฏแห่งอารมณ์ที่ถึงแล้วหรือ
 ยังไม่ถึง, อิจฉาและตัณหาที่มีความ
 ต่างกันดังนี้. ท่านอาจารย์เมื่อแสดงว่า
 แม้ถ้าอย่างนี้ ถึงอย่างนั้น แม้ตัณหา
 ทั้งหมด ก็มีสภาวะอย่างเดียวกันเท่านั้น
 ด้วยการกลืนกินอารมณ์มีรูปเป็นต้น
 สำเร็จแล้วยึดไว้อย่างนั้น จึงกล่าวคำ
 มีอาทิ ว่า “ก็ตัณหาทั้งหมดมีลักษณะ
 อย่างเดียว โดยลักษณะคือการเกาะติด”.
 บัดนี้ ท่านอาจารย์เมื่อจะประกาศความ
 ข้อนั้นด้วยอุปมา จึงกล่าวคำมีอาทิว่า
 “อุปมาเหมือนไฟทั้งหมด” ดังนี้ คำนั้น
 ฟังเข้าใจได้ง่ายทีเดียว.

อยํ ปน น เกวลํ ตณฺหา
 อารมฺมณฺเ ปวตฺตติวิเสเสน ทฺวิหิ
 เอว นามะหิ วุตฺตา, อถ โข
 อเนเกหิปี ปริยาเยหิติ ทสฺสสนตฺถํ
 “อิจฺฉาอิตฺตี”ติอาทิ วุตฺตํ.

ท่านอาจารย์กล่าวคำว่า “อิจฉา-
 อิตตี (ว่า ความอยากบ้าง)” ดังนี้
 เป็นต้น เพื่อแสดงว่า ก็ตัณหาที่พระผู้มี
 พระภาคตรัสโดย ๒ ชื่อเท่านั้น โดย
 ความต่างกันแห่งความเป็นไปในอารมณ์
 ยังไม่สิ้นเชิง โดยที่แท้ได้ตรัสโดยปริยาย
 แม้เป็นอันมาก.

ตตฺถ อิจฺฉนฺติ ตาย
 อารมฺมณานีติ อิจฺฉา. ตณฺหายนฺนุเจน

ในคำเหล่านั้น มีวิเคราะห์ดังนี้
 ตัณหา ชื่อว่า อิจฉา (อยาก) เพราะ

ห.จ.ก. ป.ว.ช.ลิขิตการช่าง

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ตณฺหา. ปีฬานนโต ทุรุทฺตรณโต
 จ วิสปีตํ สลลํ วิทยาติ สลลํ.
 สนฺตอปนฺนุเจณ ฐปายนา. อากทฺฏนฺนุเจณ
 สีมฺโสตา สริตา วิทยาติ สริตา,
 อลฺลนฺนุเจณ วา สริตา, “สริตานิ
 สินฺheitานิ จ, โสมนสฺसानิ ภวนฺติ
 ชนฺตฺโน”ติ^๑ หิ วุตฺตํ. อลฺลนฺนิ เจว
 สินฺิทฺธานิ จาติ อยเมตฺถ อตฺโต.

มีความหมายว่า เป็นเหตุอยากได้อารมณ์
 ทั้งหลายของพวกสัตว์. ชื่อว่า ตณฺหา
 (ความทะเยอทะยาน) โดยความหมายว่า
 เป็นเหตุทะเยอทะยาน. ชื่อว่า สลล
 (ลูกศร) เพราะมีความหมายว่า เป็น
 เหมือนลูกศรอาบยาพิษ เพราะทำให้
 เกิดความบีบคั้น และเพราะถอนขึ้น
 ได้ยาก. ชื่อว่า ฐปายนา (เผา) ด้วย
 ความหมายว่า ทำให้เราร้อน. ชื่อว่า
 สริตา (แล่นไป) เพราะความหมายว่า
 เหมือนแม่น้ำมีกระแสเชี่ยว ด้วยอรรถว่า
 คร่ามา อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า สริตา
 ด้วยอรรถว่า ชุ่มเปียก, เหมือนพระบาลี
 ว่า “สริตานิ สินฺheitานิ จ โสมนสฺसानิ
 ภวนฺติ ชนฺตฺโน แปลว่า โสมนัสที่ชุ่มและ
 เป็นไปด้วยเสนาหา ย่อมมีแก่สัตว์” ดังนี้.
 ในพระบาลีนั้น มีเนื้อความว่า ชุ่มและ
 สนิท.

วิสตฺตีกาติ	วิสตาติ	วิสตฺตีกา.	บทว่า	วิสตฺตีกา	อธิบายว่า	ตณฺหา
วิสฎฺฐาติ	วิสตฺตีกา.	วิสมาติ	ชื่อว่า	วิสัตฺตีกา	เพราะมีวิเคราะห์ว่า	
วิสตฺตีกา.	วิสาลาติ	วิสตฺตีกา.	วิสตาติ	วิสตฺตีกา	ธรรมชาติที่แผ่ไป	
วิสภฺกตฺตีติ	วิสตฺตีกา.	วิสฺวาทีกาติ	ชื่อว่า	วิสัตฺตีกา.	ชื่อว่า	วิสัตฺตีกา

^๑ พ. ๕. ๒๕/๖๑.

วิสตติกา. วิสัหริตติ วิสตติกา. วิสมุลาติ
 วิสตติกา. วิสผลาติ วิสตติกา.
 วิสปริโภคาติ วิสตติกา. วิस्ता วา
 ปน สา ตณฺหา รูปे สทฺเท คนฺเช
 รเส โผฏฺจพฺเพ ธมฺเม กุเล คณเ
 วิस्ता วิตฺถตาติ วิสตติกา.

เพราะวิเคราะห์ว่า วิสฎาติ วิสตติกา
 ธรรมชาติที่ชำนาญไป ชื่อว่า วิสัตติกา.
 ชื่อว่า วิสัตติกา เพราะวิเคราะห์ว่า
 วิสมาติ วิสตติกา ธรรมชาติที่ปราศจาก
 ความสม่ำเสมอ ชื่อว่า วิสัตติกา. ชื่อว่า
 วิสัตติกา เพราะวิเคราะห์ว่า วิสาลาติ
 วิสตติกา ธรรมชาติที่แผ่ไพศาล ชื่อว่า
 วิสัตติกา. ชื่อว่า วิสัตติกา เพราะ
 วิเคราะห์ว่า วิสกุกตติ วิสตติกา
 ธรรมชาติที่ไม่อาจหาญ ชื่อว่า วิสัตติกา.
 ชื่อว่า วิสัตติกา เพราะวิเคราะห์ว่า
 วิสัวาทิกาคติ วิสตติกา ธรรมชาติที่
 ทำให้คลาดเคลื่อน ชื่อว่า วิสัตติกา.
 ชื่อว่า วิสัตติกา เพราะวิเคราะห์ว่า
 วิสัหริตติ วิสตติกา ธรรมชาติที่นำ
 พิษมา ชื่อว่า วิสัตติกา. ชื่อว่า
 วิสัตติกา เพราะวิเคราะห์ว่า วิสมุลาติ
 วิสตติกา ธรรมชาติที่มีรากเป็นพิษ ชื่อว่า
 วิสัตติกา. ชื่อว่า วิสัตติกา เพราะ
 วิเคราะห์ว่า วิสผลาติ วิสตติกา
 ธรรมชาติที่มีผลเป็นพิษ ชื่อว่า วิสัตติกา.
 ชื่อว่า วิสัตติกา เพราะวิเคราะห์ว่า
 วิสปริโภคาติ วิสตติกา ธรรมชาติ
 ที่มีการบริโภคเข้าไปเป็นพิษ ชื่อว่า

ห.จ.ก. ป.ว.ช.ลิขิตการช่าง

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สินเนหนาวเสน **สินเนโท.** นานา-
 คติสุ **กิลมถุปฺปาทเนน** **กิลมโถ.**
 ปลิวจนฏฺเจน **ลตา** **วียาติ** **ลตา.**
 “**ลตา** **อุพฺภิซฺช**^๑ **ติฏฺฐติ**”^๒ **หิ**
วุตฺต. **มมฺนฺติ** **มณฺเณวเสน**
มณฺเณนา. **ทฺวารคตฺมปิ** **อากทฺตฺติตฺวา**
พฺนฺธนฏฺเจน **พฺนฺธ.** **อาสีสนฏฺเจน**
อาสา. **อารมฺมณฺรสํ** **ปาตฺกามตาวเสน**
ปิปาสา. **อภินนฺทนฏฺเจน** **อภินนฺทนา.**
อิตฺติ^๓ **เอวํ** **อารมฺมณฺ** **ปวตฺตติวิเสเสน**
อนเเกหิ **นาเมหิ** **คยฺหมานาปิ**
สพฺพา **ตณฺหา** **อชฺโฆसानลกฺขณฺเนน**
เอกลกฺขณาติ **ยถาวุตฺตมตฺถํ** **นิกเมติ.**

วิสัตติกา. ก็อีกอย่างหนึ่ง ตัณหานั้นที่
 ช่านไปแล้ว กระจายไป แผ่ไปในรูป
 เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรม ตระกูล
 คณะ เหตุนั้น จึงชื่อว่า วิสัตติกา.

ตัณหา ชื่อว่า **สินเนหะ** (ยางเหนียว)
 ด้วยอรรถว่าทำให้ติดใจ. ชื่อว่า **กิลมถะ**
 (ทำให้ลำบาก) ด้วยการทำให้เกิดความ
 ลำบากในคติต่างๆ. ชื่อว่า **ลตา** (เครื่อเถา)
 เพราะความหมายว่า เหมือนเครื่อเถา
 ด้วยอรรถว่า ผูกพันไว้. ข้อนี้ สมด้วย
 พระบาลีว่า “**ลตา** **อุพฺภิซฺช** **ติฏฺฐติ**
 (เครื่อเถา ย่อมงอกขึ้นแล้วตั้งอยู่)”. ชื่อว่า
มณฺเณนา (ความถือตัว) ด้วยอำนาจ
 ความถือตัวว่า ของเรา. ชื่อว่า **พฺนฺธะ**
 (เครื่องผูก) ด้วยอรรถว่า จุดคร่าแม่ผู้อยู่
 ไกลมาผูกไว้. ชื่อว่า **อาสา** (หวัง)
 ด้วยอรรถว่าหวัง. ชื่อว่า **ปิปาสา** (กระหาย)
 ด้วยอำนาจความเป็นธรรมชาติที่ต้องการ
 ตีมรสแห่งอารมณ์. ชื่อว่า **อภินนฺทนา**
 (ยินดียิ่ง) ด้วยอรรถว่ายินดียิ่ง. ศัพท์ว่า

^๑ ฉ. อุปฺปชฺช.

^๒ ชุ. ธ. ๒๕/๖๑.

^๓ โป. อิตฺปิติ.

ห.จ.ก. ป.ว.ช.ลิขิตการช่าง

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อิติ ความเท่ากับ เอว์ ขยายความว่า ท่านอาจารย์ย่อมลงท้ายเนื้อความตามที่กล่าวแล้วว่า ตัณหาทั้งปวง แม้ระบุด้วยชื่อเป็นอันมาก ด้วยความต่างแห่งความเป็นไปในอารมณ์ ก็มีลักษณะเดียวด้วยลักษณะ คือ ความเกาะติด ด้วยประการฉะนี้.

ปุณ ตณฺหาหยา อนเนเกหิ นามะหิ
 คหิตถาวเมว “ยถา จา”ติอาทีนา
 อุปัจเยน ทสฺเสติ. ตตฺถ เววจเนติ
 เววจนหารวิภังเก. “อาสา จ
 ปิหา”ติ คาทาย^๑ อตฺถํ ตตฺถเว
 วณฺณยิสฺสาม. อวิกตฺราคสฺสชาติอาทีสุ
 รณฺชนนฺนุเจเน ราโค, ฉนฺทนฺนุเจเน
 ฉนฺโท, ปิยายนฺนุเจเน เปมฺ,
 ปริทหนฺนุเจเน ปริทาโหติ ตณฺหา
 วุตฺตา. เตเนวาท “ตณฺหาเยตํ
 เวจจนนฺ”ติ. เอว์ ยุชฺชตีติ เอว์
 อิจฺจาทณฺหานํ อตฺถโต อนนฺนุเจตฺตา
 “ตโย ปณฺหา”ติ ยํ วุตฺตํ, ตํ

ท่านอาจารย์ย่อมแสดงความที่
 ตัณหาเป็นธรรมชาติที่ถูกระบุไว้ด้วยชื่อ
 เป็นอันมากนั่นเองอีก โดยการรวมความ
 ไว้ด้วยคำว่า “ยถา จ” ดังนี้เป็นต้น.
 บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า เวจเน
 แปลว่า ในเวจจนหารวิภังค์. ข้าพเจ้า
 จักอธิบายความแห่งคาถาว่า “อาสา จ
 ปิหา” ในเวจจนหารวิภังค์นั้นนั้นแหละ.
 ในคำว่า อวิกตฺราคสฺส (ผู้ยังไม่ปราศจาก
 ความกำหนัด) เป็นต้น ชื่อว่า ราคะ
 ด้วยอรรถว่ากำหนัด, ชื่อว่า ฉันทะ
 ด้วยอรรถว่า พอใจ, ชื่อว่า เปมะ
 (ความรัก) ด้วยอรรถว่า รัก, ตัณหา

^๑ ฉ. (เนตติปาฬิ) ขุ. ๑๐/๔๕, ๑๘๐ ปิฏฺเฐสุ.
 เนตติปกรณ์. ภูมิพโลภิกขุ ๓๘. เปฏโกปเทศ.
 ภูมิพโลภิกขุ. ๒๒.

อุปปชชมานา อนภิริติ ฌาณนิพพิทา
จ.

มีเครื่องปรุงแต่งคือกามตัณหาเป็นมูล
อธิบายว่า คำว่า มีเครื่องปรุงแต่งอันเป็น
ปัจจัย คือกามตัณหาเป็นเหตุ ดังนี้ ย่อม
ควร. บทว่า นิพพิทูปจาโร แปลว่า
ความเป็นไปแห่งนิพพิทา ได้แก่ ความ
ไม่ยินดียิ่ง ที่เกิดขึ้นเพราะกามทั้งหลาย
เป็นอย่างอื่นไป เพราะความแปรปรวน
และได้แก่ ความหน่ายเพราะฌาณ.

กามตณฺหาปริกฺขารมูลโกติ กามตณฺหา
ปริกฺขารภูตวตฺตูกามเหตุโก. ตตฺถ
อนภิริตีสงฺขาทา นิพพิทา กามตณฺหา-
ปริกฺขารมูลิกา, น ฌาณนิพพิทาติ
สพฺโพ นิพพิทูปจาโร กามตณฺหา-
ปริกฺขารมูลโกติ น ปน ยุชฺชตฺติ
วุตฺตํ. อิมาย ยุตฺติยาติ นยฺ
ทสฺเสติ. อิหํ วุตฺตํ โหติ : ยถา
ปณฺหตฺตยภาเว ยุตฺติ วุตฺตา, ยถา
จ ทุกฺขุปจารนิพพิทูปจาเรสุ, เอว
อิมาย ยุตฺติยา อิมินา โยเคน
นเยน อณฺณมณฺเณหิ การเณหิ
ตตฺปาปิปปเทเส อนฺรุเปหิ อณฺณตา
อณฺเณหิ เหตุหิ ยุตฺติ คเวสิตพฺพาติ.

คำว่า มีเครื่องแหวดล้อมคือกามตัณหา
เป็นมูล ได้แก่ มีวัตถุกามอันเป็นเครื่อง
แหวดล้อมแห่งกามตัณหาเป็นเหตุ. ใน ๒
ข้อนั้น นิพพิทา กล่าวคือความไม่ยินดียิ่ง
มีเครื่องแหวดล้อมคือกามตัณหาเป็นมูล,
ไม่ใช่ความหน่ายเพราะฌาณ เพราะ
เหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า ส่วน
คำว่า ความเป็นไปแห่งนิพพิทาทั้งหมด
มีเครื่องแหวดล้อมคือกามตัณหาเป็นมูล
ไม่ถูก. ท่านอาจารย์ย่อมแสดงนัยว่า
ตามข้อยุตินี้. คำนี้มีอรรถาธิบายว่า ความ
สมควรที่ท่านกล่าวไว้ในความเป็นปัญหา
๓ ข้อ ฉันใจ, และในความเป็นไปแห่ง
ทุกข์ ความเป็นไปแห่งนิพพิทา ฉันใจ,
ก็พึงค้นหาความสมควร ด้วยเหตุของมัน

เลขานุการสำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

และกัน คือ ด้วยเหตุอื่น โดยประการอื่น
อันสมควรในส่วนแห่งพระบาลีนั้น ๆ
โดยนัยตามข้อยุตินี้ คือโดยความสมควร
นี้แหละ ฉะนั้น

อิทานิ ตํ นยทสฺสนํ สงฺขิตฺตนฺตํ
วิตถารโต วิภชิตฺวา ทสฺเสตํ “ยถา
หิ ภควา”ติอาทิ อารทฺธํ. ตตฺถายํ
สงฺเขปตฺถอ : ราคโทสโมหจริตํ
ยถากุณฺมํ อสฺสเมตฺตํปจฺจยาการกถา
ราคาทิวินยนโต สปปายาติ อัย
สาสนยุตฺติ. เอวมวฏฺฐิตे^๑ ยทิ
ราคจริตสฺส เมตฺตํเจโตวิมุตฺติ
เทเสยฺย, สา เทสนา น ยุชฺชติ
อสปปายภาวโต. ตถา สุขฺยาปฺปฏิ-
ปทาทยโต. นนุ จ สุขฺยาปฺปฏิปทาทย
ปฺปฏิปตฺติยา สมุทฺทํ, น
เทสนายาติ ? สจฺจเมตํ, อิธ ปน
ราคจริโตติ ติพฺพกิเลโส ราคจริโตติ
อริปฺเปโต. ตสฺส ทฺถุชฺชาย ปฺปฏิปทา
ภาวนา สมิชฺชตฺติ. ยสฺส จ
ทฺถุชฺชาย ปฺปฏิปทา ภาวนา สมิชฺชตฺติ,

การแสดงนัยนั้นได้ย่อไว้แล้ว เพราะ
เหตุนั้น บัดนี้ ท่านอาจารย์ประสงค์
จะแสดงจำแนกโดยพิสดารจึงเริ่มคำมีอาทิ
ว่า “เหมือนอย่างว่า พระผู้มีพระภาค”
ดังนี้. ในคำนั้นมีเนื้อความโดยย่อดังนี้
การที่ตรัสอสุภะแก่คนราคจริต ตรัส
เมตตํแก่คนโทสจริต และตรัสปัจจยา-
การแก่คนโมหจริตตามลำดับ ชื่อว่า เป็น
สปปายะ เพราะกำจัดกิเลสมีรากะเป็นต้น
เพราะเหตุนั้น ข้อนี้จึงเป็นความสมควร
แห่งการสอน. เมื่อตั้งเรื่องลงไว้อย่างนี้
แล้ว หากจะพึงทรงแสดงเมตตํเจโต-
วิมุตติแก่คนราคจริต, เทสนานั้นย่อม
ไม่ควร เพราะความไม่เป็นสปปายะ.
สุขฺยาปฺปฏิปทาเป็นต้น ก็เช่นเดียวกันแล.
ถามว่า ก็สุขฺยาปฺปฏิปทาเป็นต้น ย่อม
มีได้ด้วยการปฏิบัติ, ไม่ใช่ด้วยเทศนา

^๑ ฉ. เอวมวฏฺฐิตे.

ตสฺส ครุตรา อสฺมทเสนา สປປายา,
 ยสฺส ครุตรา อสฺมทเสนา สປປายา,
 น ตสฺส มนฺทกิลเสสฺส วิย ลหุทตราติ
 อิมมตฺถํ ทสฺเสนุโต อาห “^๑สุขํ วา
 ปฏิปทํ ๗เป๗ เทเสยฺย น ยุชฺชติ
 เทสนา”ติ. อิมินา นเยน เสสປເສປີ
 ยถาสມภาวํ อตฺถ໌ ๗ตฺတပ໌. ^๒ ເອຕຸດ
 ຈ ອຍຸຕຸຕປຣິຫາເຣນ ຍຸຕຸຕິສມຣິກໂມຕິ
 ຍຸຕຸຕິວິຈາຣນາຍ ອຍຸຕຸຕິປີ ຄເວສິຕພຸພາຕິ
 ວຸຕຸຕໍ “ຍທິ ຫິ ๗ປປ ๗ ນ ຍຸຈຸຈຕິ
 ທີສນາ”ຕິ. ເສເສສປີ ເອເສວ ນໂຍ.
 ເອວິ ຍງຸກິຍຸຈິຕິອາທິ ຍຸຕຸຕິຫາຣໂຍຂນາຍ
 ນຍທສຸສນເມວ.

มิใช่หรือ? ตอบว่า ข้อนั้นจริง, แต่
 ในที่นี้ คำว่า คนราคจริต ท่านประสงค์
 เอาคนที่มีกิเลสกล่าวว่าเป็นคนราคจริต.
 ภาวนาย่อมสำเร็จแก่คนราคจริตนั้น ด้วย
 ทุกขาปฏิบัติ. ท่านอาจารย์เมื่อแสดง
 ความข้อนี้ว่า ก็ภาวนาย่อมสำเร็จ ด้วย
 ทุกขาปฏิบัติแก่บุคคลใด, การแสดง
 อสุภะที่หนักยิ่งเป็นสัปปายะแก่บุคคลนั้น,
 บุคคลผู้มีการแสดงอสุภะที่หนักยิ่ง เป็น
 สัปปายะ ห้ามมีเทศนาที่เบากว่าเป็น
 สัปปายะ เหมือนอย่างบุคคลผู้มีกิเลส
 เบาบางไม่ ดังนี้ จึงกล่าวว่า “ถ้าว่า
 พระผู้มีพระภาคพึงทรงแสดง ๗๑
 เทศนานั้นก็จะไม่ควร” ดังนี้. (ก็ถ้าว่า
 พระผู้มีพระภาคทรงแสดงเมตตาเจโตวิมุติ
 แก่บุคคลราคจริต หรือทรงแสดง
 สุขปฏิบัติ ทันทาภิญญา หรือสุขา-
 ปฏิปทาชิปปาภิญญา หรือทรงแสดง
 การละ มีวิปัสสนาเป็นประธาน เทศนา
 ก็จะไม่ควร). พึงกล่าวความตามควรแม้
 ในบทที่เหลือโดยนัยนี้. ก็ในที่นี้ การ
 ได้ความควรก็โดยเลี่ยงความไม่ควร

^{๑-๑} เนตติปกรณ์ ภูมิพโลภิกขุ. ๓๘-๓๙.

^๒ ไป. ทฎจพ໌.

เพราะเหตุนั้น ฟังค้นหาแม้ความไม่ควร
ด้วยการพิจารณาความควร เพราะ
เหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า “ก็ถ้าว่า
พระผู้มีพระภาคพึงทรงแสดง ฯลฯ
เทศนานั้นก็จะไม่ควร” ดังนี้. แม้ใน
คำที่เหลือก็มีนัยนี้แหละ. คำว่า **เอวํ
ยงฺกิญฺจิ** (โดยนัยอย่างนี้... อย่างธรรมดา)
เป็นคำแสดงนัยแห่งคำประกอบยุดติหาระ
นั่นเอง.

ตตฺถ **เอวณฺติ** อิมินา นยฺน.
ยงฺกิญฺจิติ อณฺณมฺปิ **ยงฺกิญฺจิ.**
อนฺุโลมปฺปหานนฺติ^๑ ปหานสฺส อนฺุรูปํ,
ปหานสมตฺถนฺติ อตฺถโก. สุตฺเต
อนวเสสํ ปทตฺถานํ อนฺุปทวิจยารณํ
วิจยโ หาโร, วิจยหารสํวณฺณนาย
นิตฺถาริตฺเตสฺส อตฺถเกสฺส ยุดฺติคเวสนํ
สฺกฺรณฺติ อาห “**สพฺพํ ตํ วิจยเณ
หารเณ วิจยิตฺวา ยุดฺติหาเรณ
โยเชตพฺพนฺ**”ติ. ยาวติกา **ฉาณสฺส
ภุมฺมิติ** สํวณฺเณนตฺสสฺส อจฺจริยสฺส ยํ
ฉาณํ ยํ ปฏฺิฏานํ, ตสฺส ยตฺตโก

บรรดาคำเหล่านั้น ศัพท์ว่า **เอวํ**
แปลว่า โดยนัยนี้. บทว่า **ยงฺกิญฺจิ**
(อย่างธรรมดา) คืออย่างใดอย่างหนึ่ง
แม้อื่น. คำว่า **การละโดยอนุโลม** คือ
ที่สมควรแก่การละ, อธิบายว่า ที่สามารถ
จะละได้. การพิจารณาไปตามบทแห่ง
อรรถ เฉพาะบทที่ไม่มีส่วนเหลือในสุดตะ
ชื่อว่า วิจยหาระ, ได้แก่ การค้นหา
ความสมควร ในอรรถที่ขยายความไว้
ด้วยการอธิบายด้วยวิจยหาระ ฟังกระทำ
ได้ง่าย เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึง
กล่าวว่า “**ฟังพิจารณาบทนั้นทั้งหมด**

^๑ โป. อนฺุรูปปฺปหานํ.

วิสโย. ตตฺตโก ยุตฺติหารวิจาโรติ
 อตฺตโก. ตํ กิสุส เหตุ? อนนฺตโนโย
 สมฺนตฺตโก วิมตฺตโกโม วิจิตฺตเทศโน
 จ สทฺธมฺโมติ.

เอวํ นยทสฺสนวเสเนว ยุตฺติ-
 หารโยชนา ทสฺสิตาติ ตํ พุรหฺม-
 วิหารผลสมาปตฺตินวานุပ္พุพฺพสมาปตฺติ-
 วสิภาเวหิ วิภชิตฺวา ทสฺเสตฺถุ
 “เมตฺตาวิหาริสฺส สโต”ติอาทิ อารทฺธํ.

ตตฺตถ เมตฺตาวิหาริสฺสชาติ เมตฺตาวิ-
 หารลาภิโน. สโตติ สมานสฺส,
 ตถาภุตฺตสฺสชาติ อตฺตโก. พฺยาปาโทติ
 ปโทโส. จิตฺตํ ปรียาทาย จสฺสตีติ

ด้วยวิจยหาระแล้วประกอบด้วยยุตติหาระ”
 ดังนี้. คำว่า **เท่าที่ภูมิของปัญญาจะ
 อำนวยให้** ความว่า ท่านอาจารย์ผู้
 อธิบายมีญาณใด ปฏิภาณใด ญาณนั้น
 ปฏิภาณนั้น มีขอบเขตเท่าใด, การ
 พิจารณาด้วยยุตติหาระมีเท่านั้น. ข้อนั้น
 เพราะเหตุไร? เพราะพระสังฆกรรม
 เป็นอนันตนัย เจริญโดยรอบ ทนต่อการ
 ทำลาย และมีเทศนาอันวิจิตร.

การประกอบยุตติหาระ ท่าน
 อาจารย์ได้แสดงแล้วด้วยอำนาจการ
 แสดงนัยนั่นเองอย่างนี้ เพราะเหตุนี้
 ท่านอาจารย์ประสงค์จะแสดงจำแนกการ
 ประกอบยุตติหาระนั้นด้วยความเป็นผู้
 ชำนาญในผลสมาบัติมีพรหมวิหารเป็น
 อารมณฺ์และความเป็นผู้ชำนาญในอนุ-
 ပ္พุพฺพสมาบัติทั้ง ๙ จึงเริ่มคำว่า “**เมตฺตา-
 วิหาริสฺส สโต**” (เมื่อบุคคลมีปรกตಿಯู่
 ด้วยเมตตา) ดังนี้เป็นต้น.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **เมื่อบุคคลมี
 ปรกตಿಯู่ด้วยเมตตา** ได้แก่ เมื่อบุคคลได้
 พรหมวิหารฌาน. บทว่า **สโต** แปลว่า
 อยู่ อธิบายว่า เป็นอย่างนั้น. คำว่า

เลขานุการสำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

จิตต์ อภิภวิตวา จสฺสติ.^๑ ยสฺมา
 ปน กุสลากุสลาณํ ฐมฺมานํ อปุพฺพํ
 อจริมํ ปวตฺติ นาม นตฺถิ, ตสฺมา
 สมาปตฺติโต วุฏฺฐานสฺส อปรมาเคติ
 ทสฺสนตฺถํ “จสฺสติ”ติ วุตฺตํ. น
 ยุชฺชติ เทสฺนาติ พยาปาทปฏิ-
 ปกฺขตฺตา เมตฺตตาย ตาทิสฺสี กถา
 น ยุตฺตาทิ อตฺถโธ. พยาปาโท
 ปหานํ อพฺภตฺถํ คจฺจนตฺติติ युชฺชติ
 เทสฺนาติ ยถาวุตฺตการณโต เอว
 อยํ กถา ยุตฺตาทิ. เสสฺวาเรสุปิ
 อิมินาว นเยน อตฺถโธ เวทิตพฺโพ.
 อนุตฺตานํ เอว วณฺณยิสฺสาม.

อนิมิตฺตวิหริสฺสาติ อนิจฺจานุ-
 ปสฺสนามุเชน ปฏิลทฺธผลสมาปตฺติ-
 วิหารสฺส. นิมิตฺตานุสาริตฺติ สงฺขาร-
 นิมิตฺตานุสาริ. เตน เตนเวาติ
 นิจฺจาทีสุ ยํ ยํ ปหีนํ, เตน

พยาบาท ได้แก่ ความประทุษร้าย. บทว่า
 จิตต์ ปริยาทาย จสฺสติ แปลว่า
 จักครอบงำจิตตั้งอยู่. ท่านอาจารย์
 กล่าวว่า “จสฺสติ” แปลว่า จักตั้งอยู่
 ดังนี้ เพื่อแสดงว่า ก็เพราะกุศลธรรม
 และอกุศลธรรมที่ชื่อว่า เกิดขึ้นไม่ก่อน
 ไม่หลังกัน (คือพร้อมกัน) ย่อมไม่มี
 ฉะนั้น จึงจักตั้งอยู่ภายหลังการออกจาก
 สมาบัติ. คำว่า เทสฺนาไม่ควร คือ
 การกล่าวเช่นนั้นไม่ถูก เพราะความที่
 เมตตามีพยาบาทเป็นปฏิปักษ์. คำว่า
 เทสฺนาว่า พยาบาทย่อมถึงการละไป คือ
 ตั้งอยู่ไม่ได้ ย่อมควร ความว่า การ
 กล่าวนี้ควรเพราะเหตุตามที่กล่าวแล้ว
 นั้นเอง. แม้ในวาระที่เหลือ ก็พึงทราบ
 ความตามนัยนี้แหละ. เราจักพรรณนา
 ความที่ไม่ง่ายเท่านั้น.

คำว่า เมื่อบุคคลมีปรกติไม่มีนิमित
 อยู่ ความว่า เมื่อบุคคลผู้ได้การอยู่ด้วย
 ผลสมาบัติ โดยมีอนิจฺจานุปัสสนาเป็น
 ประธาน. คำว่า เล่นไปตามนิमित
 ได้แก่ เล่นไปตามสังขารนิमित. คำว่า

^๑ ฉ. จิตต์ อภิภวิสฺสติ.

เตเนว นิมิตฺเตน. อสฺมิตฺติ วิคตฺตฺติ
 ปญฺจสฺส อฺปาทานกฺขนฺธสฺส ทิฏฺฐิมา-
 วเสน ยํ อสฺมิตฺติ มณฺเฑิตํ, ตํ วิคตํ.
 ตเมวตฺถํ วิวรติ “อฺยมฺหมฺสฺมิตฺติ
 น สมนุสฺสํ”ติ. วิจิกฺขณา
 กถํกถาสลฺลนฺตฺติ วินยกุกฺกฺจฺจสฺสาปิ กถํ
 กถนฺตฺติ ปวตฺตฺติสพฺภาวโต^๑ วิจิกฺขณาปเท
 วิเสสํ. น ยุชฺชติ เทสนาติ
 วิจิกฺขณาย ปหาเนกฏฺฐภาวโต น
 ยุตฺตํ ตายํ กถา.

ปจฺมํ ฌานํ สมนุสฺสํ
 ปจฺมชฺฌานสมงฺคิโน. กามราคะ พยาบาท
 วิเสสาย สํวตฺตฺตฺติ น ยุชฺชติ
 ยสฺมา นีวรเณสฺส อปฺปหิเนสฺส ปจฺมชฺ-
 ฌานสฺส อฺปจฺจามฺปิ น สมฺปชฺชติ,

โดยนิมิตนั้น ๆ ความว่า บรรดานิมิต
 ทั้งหลาย มีนิมิตว่าเที่ยงเป็นต้น นิมิตใด ๆ
 ที่ละได้แล้ว, โดยนิมิตนั้น ๆ นั้นแหละ.
 คำว่า **ขันธห้าที่ยึดถือที่เราเป็น** **ดังนี้**
ปราศไปแล้ว ความว่า ขันธห้าที่ยึดถือ
 ว่า เราเป็นด้วยอำนาจทิฐิและมานะใน
 อฺปาทานขันธห้า นั้น ไปปราศแล้ว. ท่าน
 อาจารย์ ย่อมขยายความข้อนั้นนั้นแหละ
 ว่า **“เรามีได้พิจารณาเห็นว่าเราเป็นผู้นี้”**
ดังนี้. คำว่า **ความสงสัย** **ลูกศรคือความ**
สงสัยที่จะให้กล่าวได้อย่างไร ท่านอาจารย์
 ทำให้ต่างด้วยบทว่า **วิจิกฺขณา** เพราะ
 แม้ความสงสัยในวินัยก็มีความเป็นไปได้
 อย่างไร อย่างไร **ดังนี้เป็นต้น.** คำว่า
เทศนาไม่ควร ได้แก่ คำกล่าวนี้ไม่ควร
 เพราะความที่วิจิกฺขณาตั้งอยู่เป็นอันเดียว
 กับปหานธรรม.

คำว่า **เมื่อบุคคลเข้าปฐมฌาน** คือ
 บุคคลมีความพร้อมเพรียงด้วยปฐมฌาน.
 คำว่า **เทศนาว่า กามราคะ พยาบาท**
ย่อมเป็นไปมากขึ้นดังนี้ไม่ควร ความว่า
 เพราะเหตุที่ **เมื่อยังไม่ละนิรเวณ** แม้

^๑ ฉ. ปวตฺตฺติสพฺภาวโต.

ปเคว ฌานํ, ตสฺมา กามราคพฺยาปาทา
 วิเสสาย ทฺติยชฺฌานาย สํวตฺตนฺตฺติ น
 ยุตฺตายํ กถา. ยถาลทฺตสฺส ปน
 ปจฺมชฺฌานสฺส กามราคพฺยาปาทา
 ปรียฺญจฺานปฺปตฺตา หานาย สํวตฺตนฺตฺติ
 ยฺชชติ เทสฺนา ยุตฺตา กถาติ, เอวํ
 สพฺพตฺถ โยเชตพฺพํ. อวิตกฺกสฺหคฺตา
 สญฺญามนสิการา นาม สห
 อฺปะจาเรน ทฺติยชฺฌานธฺมฺมา, อารมฺมณ-
 กรณตฺถิ เหตุถ สหคฺต-สทฺโท.
 หานายาติ^๑ ปจฺมชฺฌานโต ปรีหานาย.
 วิเสสยาติ ทฺติยชฺฌานาย. อิมินา
 นเยน ตตฺถ ตตฺถ หานนฺติ, วิเสโสติ
 จ วุตฺตธฺมฺมา เวทิตพฺพา.

วิตกฺกวิจฺอารสฺหคฺตาติ ปจฺมชฺฌานธฺมฺมา,
 กามาวจรธฺมฺมา เอว วา. อฺปะกฺข-
 สฺขสฺหคฺตาติ อฺปะจาเรน สทฺธิ

อุปจารแห่งปฐมฌาน ก็ย่อมไม่สำเร็จ
 จะป่วยกล่าวไปไปถึงฌานเล่า, เพราะ
 เหตุนั้น การกล่าวดังนั้นว่า กามราคะ
 และพยาบาทย่อมเป็นไปมากขึ้น คือ
 เพื่อทุติยฌานดังนี้ ไม่ควร. แต่เทศนา
 คือการกล่าวว่า สำหรับปฐมฌานตาม
 ที่ได้แล้ว กามราคะและพยาบาทที่ถึง
 ความเป็นปริยฺญจฺานกิเลสย่อมเป็นไป
 ลดลง ย่อมควร คือ ถูกต้องแล้ว ฉะนั้นแล
 ทุกบทพึงประกอบอย่างนี้. ธรรมชั้น
 ทุติยฌานพร้อมด้วยอุปจาร ชื่อว่า
 สํญฺญามนสิการที่ไม่สหคฺตด้วยวิตก, ก็
 ศัพท์ว่าสหคฺตในที่นี้ มีอรรถว่า กระทำ
 ให้เป็นอารมณ์. คำว่า ลดลง คือ เพื่อ
 ความเสื่อมรอบจากปฐมฌาน. คำว่า
 เพิ่มขึ้น คือ เพื่อทุติยฌาน. ธรรมที่
 กล่าวว่าเป็น ลดลง, และว่าเพิ่มขึ้นในพระ-
 บาลีนั้น ๆ พึงทราบโดยนัยนี้.

คำว่า ที่สหคฺตด้วยวิตกวิจฺอาร ได้แก่
 ธรรมคือปฐมฌาน หรือธรรมชั้นกามา-
 วจรนั่นเอง. คำว่า ที่สหคฺตด้วย

^๑ ไป. ปหานายาติ.

วณเจตตีติ ยุชชติ. อุภยปกุขสนฺตีสฺรณ-
มฺเขน วิจิกิจฺจนา วณเจตตีติ ยุชชติ.
อิฏฺฐานิฏฺฐสมฺเปกฺขณมฺเขน สมฺโมโห
วณเจตตีติ ยุชชติ.

หลงไป โดยมุ่งเอาสมาธิเป็นสำคัญ.
อุทฺธจจะ ย่อมควรที่จะกล่าวว่่า ทำให้
หลงไปโดยมุ่งเอาวิริยารมฺภะเป็นสำคัญ.
กุกฺกจจะ ย่อมควรที่จะกล่าวว่่า ทำให้
หลงไป โดยมุ่งเอาความเป็นผู้ไคร่การ
ศึกษาเป็นสำคัญ. วิจิกิจฺจนา ย่อมควร
ที่จะกล่าวว่่า ทำให้หลงไป โดยมุ่งเอา
สันตีสฺรณะ (การพิจารณาอารมณ์) ใน
ฝ่ายทั้ง ๒. สัมโมหะ ย่อมควรที่จะ
กล่าวว่่า ทำให้หลงไป โดยมุ่งเอา
การพิจารณาอิฏฺฐารมฺภ์และอนิฏฺฐารมฺภ์.

อตฺตณฺณตมฺเขน อตฺตนิ อปริภเวณ
มานโณ วณเจตตีติ ยุชชติ. วิมฺสามฺเขน
เหตุปฏฺฐูปกปริคฺคเหณ มิจฺฉาทิฏฺฐิ
วณเจตตีติ ยุชชติ. วิรตฺตตาปฏฺฐูปเกณ
สฺตเตสฺสุ อทยาปนฺนตา วณเจตตีติ
ยุชชติ. อนฺนณฺณตปฏฺฐิวณฺณปฏฺฐูปตาย
กามสฺขัลลิกานฺุโยโค วณเจตตีติ ยุชชติ.
อาชีวปาริสฺสุทฺธิปฏฺฐูปตาย อสฺวิภาค-
สีลตา วณเจตตีติ ยุชชติ.

มานะ (ความถือตัว) ด้วยการไม่ดูหมิ่นใน
ตน ย่อมควรที่จะกล่าวว่่า ทำให้หลงไป
โดยมุ่งเอาความเป็นผู้รู้จักตนเป็นสำคัญ.
มิจฺฉาทิฏฺฐิ (ความเห็นผิด) โดยการ
กำหนดธรรมที่สมควรกับเหตุ ย่อมควร
ที่จะกล่าวว่่า ทำให้หลงไป โดยมุ่งเอา
วิมฺงสา(ตัวปัญญา)เป็นสำคัญ. ความเป็น
ผู้ไม่สงสารในสัตว์ทั้งหลาย ย่อมควรที่
จะกล่าวว่่า ทำให้หลงไป โดยมุ่งธรรม
ที่สมควรแก่ความเป็นผู้คลายกำหนด.
กามสฺขัลลิกานฺุโยค (การประกอบตน
คลุกคลีในกาม) ย่อมควรที่จะกล่าวว่่า

**เลขาธิการสำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา**

สัวิภาคสีลตาปฏีรูปตาย มิจฺฉาชีโว
 วนฺเจตตีติ ยุชฺชติ. อสํสคฺควิหาริตา-
 ปฏีรูปตาย อสงฺคหสีลตา วนฺเจตตีติ
 ยุชฺชติ. สงฺคหสีลตาปฏีรูปตาย อนนฺ-
 โลมิกสํสคฺโค วนฺเจตตีติ ยุชฺชติ.
 สจฺจวาทิตาปฏีรูปตาย ปิสฺสุนฺวาจา
 วนฺเจตตีติ ยุชฺชติ. อปิสฺสุนฺวาทิตา-
 ปฏีรูปตาย อนตฺตถกามตา วนฺเจตตีติ
 ยุชฺชติ. ปิยวาทิตาปฏีรูปตาย ปาตุ-
 กมฺยตา^๑ วนฺเจตตีติ ยุชฺชติ.
 มิตฺถาณิตาปฏีรูปตาย อสมฺโมทนสีลตา
 วนฺเจตตีติ ยุชฺชติ. สมฺโมทนสีลตา-
 ปฏีรูปตาย มายา สาถฺยยุณฺจ
 วนฺเจตตีติ ยุชฺชติ.

ทำให้หลงไป ด้วยความเป็นธรรม
 ที่สมควรแก่การเสพสิ่งที่อนุญาตไว้.
 ความเป็นผู้มีปกติไม่รู้จักแบ่งปันบริโภาค
 ย่อมควรที่จะกล่าวว่า ทำให้หลงไป
 ด้วยความเป็นธรรมที่สมควรแก่อาชีพ-
 ปริสุทธิ.

มิจฉาอาชีวะ (การเลี้ยงชีพผิด) ย่อมควร
 ที่จะกล่าวว่า ทำให้หลงไป ด้วยความ
 เป็นธรรมที่สมควรแก่ความเป็นผู้มีปกติ
 รู้จักแบ่งปันบริโภาค. ความเป็นผู้มีปกติ
 ไม่สงเคราะห์กัน ย่อมควรที่จะกล่าวว่า
 ทำให้หลงไป ด้วยความเป็นธรรมที่
 สมควรแก่ความเป็นผู้มีปกติอยู่ไม่คลุกคลี.
 ความคลุกคลีที่ไม่สมควร ย่อมสมควรที่
 จะกล่าวว่า ทำให้หลงไป ด้วยความเป็น
 ธรรมที่สมควรแก่ความเป็นผู้มีปกติช่วย
 สงเคราะห์กัน. ปิสุนฺวาจา (ถ้อยคำ
 ส่อเสียด) ย่อมควรที่จะกล่าวว่า ทำให้
 หลงไป ด้วยความเป็นผู้สมควรแก่ความ
 เป็นผู้กล่าวคำสัตย์. ความเป็นผู้ใคร่
 ความพินาศย่อมควรที่จะกล่าวว่า ทำให้

^๑ ฉ. จาฏกมฺยตา.

หลงไป ด้วยความเป็นผู้สมควรแก่ความ
เป็นผู้กล่าวคำไม่ส่อเสียด. ความเป็นผู้
สุภาพ ย่อมสมควรที่จะกล่าวว่า ทำให้
หลงไป ด้วยความเป็นธรรมที่สมควรแก่
ความเป็นผู้กล่าวคำเป็นที่รัก. ความ
เป็นผู้มีปกติไม่เบิกบาน ย่อมควรที่จะ
กล่าวว่า ทำให้หลงไป ด้วยความเป็น
ธรรมสมควรแก่ความเป็นผู้กล่าวแต่พอดี.
มายา (เจ้าเล่ห์) และสาไทย (ความอวดดี)
ย่อมควรที่จะกล่าวว่า ทำให้หลงไป ด้วย
ความเป็นธรรมที่ควรแก่ความเป็นผู้มีปกติ
เบิกบาน.

นิกคยฺหฺวาทิตาปฏีรูปตาย ผรุสฺวาจตา
วณฺเจตฺติติ ยุชฺชติ. ปาปครหิตาปฏีรูปตาย
ปรวชฺชานุสฺสิตา วณฺเจตฺติติ ยุชฺชติ.
กฺุลาณุกุทฺตยาปฏีรูปตาย กฺุลมจฺฉริยํ
วณฺเจตฺติติ ยุชฺชติ. อาวาสจิริฎฺจิติ-
กามตามุเขน อาวาสมจฺฉริยํ วณฺเจตฺติติ
ยุชฺชติ. ฌมฺมปริพนฺธปริหรณฺมุเขน
ฌมฺมจฺฉริยํ วณฺเจตฺติติ ยุชฺชติ.
ฌมฺมเทสนาภิรติมุเขน ภสฺสสารามตา
วณฺเจตฺติติ ยุชฺชติ.

ความเป็นผู้มีวาจาหยาบ ย่อมสมควรที่
จะกล่าวว่า ทำให้หลงไป ด้วยความเป็น
ธรรมสมควรแก่ความเป็นผู้มีวาจาหยาบ.
ความเป็นผู้คอยมองแต่ความผิดของผู้อื่น
ย่อมสมควรที่จะกล่าวว่า ทำให้หลงไป
ด้วยความเป็นธรรมที่สมควรแก่ความเป็น
ผู้ติเตียนบาป. กุลมจฉริยะ (ความตระหนี่
ตระกุล) ย่อมสมควรที่จะกล่าวว่า ทำให้
หลงไป ด้วยความเป็นธรรมสมควรแก่
ความเอ็นดูตระกุล. อาวาสจฉริยะ
(ความตระหนี่ที่อยู่) ย่อมสมควรที่จะ

เลขาธิการสำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อผรุสวาจตากณานุกุคหกรณมุเขน
 สงคณิการามตา วณเจตตีติ ยุชชติ.
 ปุณณกามตาปฏีรูปตาย กมมารามตา
 วณเจตตีติ ยุชชติ. สเวคปฏีรูปน
 จิตตสนุตาโป วณเจตตีติ ยุชชติ.
 สทฐาลุตาปฏีรูปตาย อปริกขตา
 วณเจตตีติ ยุชชติ. วิมสนาปฏีรูปน
 อสสุทฐิยั วณเจตตีติ ยุชชติ. อตฺตา-
 ธิปเตยฺยปฏีรูปน ครุณฺ อนุสาสนิยา
 อปฺปทกฺขิณคฺคาหิตา วณเจตตีติ ยุชชติ.

กล่าวว่า ทำให้หลงไป โดยมุ่งความ
 ตั้งอยู่ยั่งยืนแห่งที่อยู่เป็นสำคัญ. ฐัมมัจ-
 จริยะ (ความตระหนี่ธรรม). ย่อมควรที่
 จะกล่าวว่า ทำให้หลงไป โดยมุ่งรักษา
 ความผูกธรรมไว้เป็นสำคัญ. ภัสสา-
 รามตา (ความเป็นผู้ชอบคุย) ย่อม
 สมควรที่จะกล่าวว่า ทำให้หลงไป โดย
 มุ่งความยินดียิ่งในการแสดงธรรม.

สังคณิการามตา(ความเป็นผู้ชอบคลุกคลี)
 ย่อมสมควรที่จะกล่าวว่า ทำให้เข้าใจ
 โดยมุ่งกระทำการอนุเคราะห์หมู่ ด้วย
 ความเป็นผู้มีวาจาไม่หยาบคาย. กัมมา-
 รามตา (ความเป็นผู้ชอบยุ่งการงาน)
 ย่อมสมควรที่จะกล่าวว่าทำให้หลงไป ด้วย
 ความเป็นธรรมที่สมควรแก่ความเป็น
 ผู้ใคร่ต่อบุญ. ความเร่าร้อนจิต ย่อม
 สมควรที่จะกล่าวว่า ทำให้หลงไป ด้วย
 ธรรมอันสมควรแก่ความสลัดใจ. ความ
 เป็นผู้ไม่รอบคอบ ย่อมสมควรที่จะกล่าว
 ว่า ทำให้หลงไป ด้วยความเป็นธรรม
 สมควรแก่ความเป็นผู้มากไปด้วยศรัทธา.
 อสัทฺธิยะ (ความเป็นผู้ไม่มีศรัทธา) ย่อม
 สมควรที่จะกล่าวว่า ทำให้หลงไป ด้วย

**เลขานุการสำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา**

ธมฺมาธิปเตยฺยปฏิรูเปณ สปุรหฺมจาริสฺส
 อการวํ วมฺเจตฺติติ ยุชฺชติ.
 โลกาทิปเตยฺยปฏิรูเปณ อตฺตนิ ธมฺเม จ
 ปริกาว วมฺเจตฺติติ ยุชฺชติ. เมตฺตตาย-
 นามุเขน ราโค วมฺเจตฺติติ ยุชฺชติ.
 กรุณายนาปฏิรูเปณ โสโก วมฺเจตฺติติ
 ยุชฺชติ. มุทิตาวิหารปฏิรูเปณ ปหาโส
 วมฺเจตฺติติ ยุชฺชติ. อุเปกฺขาวิหาร-
 ปฏิรูเปณ กุสเลสฺส ธมฺเมสฺส นิกฺขิตต-
 ฉนฺทตา^๑ วมฺเจตฺติติ ยุชฺชติ. เอวํ
 อากมฺปฏิรูปกอธิคมปฏิรูปกาทีนฺมปิ ตถา
 ตถา วมฺจนสภาโว ยุตฺติโต
 เวทิตพฺโพ. เอวํ อากมานุสาเรน
 ยุตฺติคเวสนา กาทพฺพาทิ.

ธรรมอันสมควรแก่การพิจารณา. ความ
 เป็นผู้ไม่ยอมรับโดยเคารพ ซึ่งการ
 พิจารณาของครูทั้งหลาย ย่อมสมควรที่
 จะกล่าวว่า ทำให้หลงไป ด้วยธรรม
 อันสมควรแก่อัตตาทิปไตย.

ความไม่เคารพในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้ง-
 หลาย ย่อมสมควรที่จะกล่าวว่า ทำให้
 หลงไป ด้วยธรรมที่สมควรแก่ธรรมา-
 ทิปไตย. การไม่ให้ความเคารพในตน
 และในธรรม ย่อมสมควรที่จะกล่าวว่า
 ทำให้หลงไป ด้วยธรรมที่สมควรแก่
 โลกาทิปไตย. รากะ (ความกำหนัด)
 ย่อมสมควรที่จะกล่าวว่า ทำให้หลงไป
 โดยมุ่งเอาความประพฤติ มีเมตตาเป็น
 สำคัญ. โสกะ (ความโศก) ย่อมสมควร
 ที่จะกล่าวว่า ทำให้หลงไปด้วยธรรมที่
 สมควรแก่ความประพฤติที่มีความกรุณา.
 ปหาสะ (ความร่าเริง) ย่อมสมควรที่จะ
 กล่าวว่า ทำให้หลงไป ด้วยธรรมสมควร
 แก่มุทิตาพรหมวิหาร. ความเป็นผู้ทอด
 ฉันทะในกุศลธรรมทั้งหลาย ย่อมสมควร

^๑ ฉ. นิกขิตตสนทตา.

ที่จะกล่าวว่า ทำให้หลงไป ด้วยธรรมที่
สมควรแก่อุเบกขาพรหมวิหารธรรม.
สภาวะ คือ การทำให้หลงไปโดยประการ
นั้น ๆ แม้แห่งธรรมมีธรรมที่สมควรแก่
ข้อปฏิบัติและธรรมที่สมควรแก่การบรรลุ
เป็นต้น พึงทราบโดยสมควรด้วยประการ
ฉะนี้. พึงทำการแสวงหาความเหมาะสม
ตามแนวแห่งข้อปฏิบัติอย่างนี้.

ยุดติหารวิภังควณฺณนา นิฏฺฐิตา.

พรรณนายุดติหารวิภังค์ จบ.

๔. ปทภูฐานหารวิภังควณณา

๒๒. ตตถ กตโม ปทภูฐานโ
หาโรติอาทิ ปทภูฐานหารวิภังโก.
ตตถ ยสฺมา “อิทํ อิมสฺส ปทภูฐานํ,
อิทํ อิมสฺส ปทภูฐานน”ติ เตสํ เตสํ
ธมฺมานํ ปทภูฐานภูตธมฺมวิภาวนลกฺขโณ
ปทภูฐานโ หาโร, ตสฺมา ปวตฺติยา
มุลภุตํ อวิชฺชํ อาที กตฺวา
สภาวธมฺมานํ ปทภูฐานํ อาสนนฺการณํ
นิทฺธาเรนฺโต อวิชฺชาย สภาวํ
นิทฺทิสติ “สพฺพธมฺมยาถาวอสมฺปฏฺิเวธ-
ลกฺขณา อวิชฺชา”ติ.

ตสฺสตุโถ : สพฺพเพสํ ธมฺมานํ
อวิปริตสภาวโ น สมฺปฏฺิวิชฺฌียติ
เอเตนาติ สพฺพธมฺมยาถาวอสมฺ-
ปฏฺิเวโธ. โส ลกฺขณํ เอติสฺสาติ
สา ตถา วุตฺตา. เอเตน ธมฺม-
สภาวปฏฺิจฺฌาทนลกฺขณา อวิชฺชาติ

๔. พรรณนาปทภูฐานหาร- วิภังค์

๒๒. ปทภูฐานหารวิภังค์ ขึ้นต้นว่า
ตตถ กตโม ปทภูฐานโ หาโร แปลว่า
บรรดาวิภังค์เหล่านั้น ปทภูฐานหาระ
เป็นไฉน บรรดาคำเหล่านั้น เพราะ
เหตุที่ปทภูฐานหาระมีลักษณะ อธิบาย
ธรรมที่เป็นปทภูฐานแห่งธรรมทั้งหลาย
นั้น ๆ ว่า “ข้อนี้เป็นปทภูฐานของข้อนี้,
ข้อนี้เป็นปทภูฐานของข้อนี้” ดังนี้ ฉะนั้น
ท่านอาจารย์เมื่อจะขยายปทภูฐาน คือ
เหตุใกล้ของสภาวะธรรมทั้งหลาย เริ่ม
ตั้งแต่ อวิชชาอันเป็นมูลแห่งความเป็นไป
เป็นต้น จึงอธิบายสภาวะแห่งอวิชชาว่า
“อวิชชา มีลักษณะไม่แทงตลอดด้วยดีตาม
ความเป็นจริงแห่งธรรมทั้งปวง” ดังนี้.

เนื้อความแห่งคำนั้น ดังนี้ : สภาวะอัน
ไม่วิปริตแห่งธรรมทั้งปวงอันบุคคลย่อม
ไม่แทงตลอดด้วยดีด้วยธรรมนั้น เหตุนั้น
ธรรมนี้ ชื่อว่า เป็นเหตุไม่แทงตลอด
ด้วยดีตามความเป็นจริง แห่งธรรม
ทั้งปวง. ธรรมอันเป็นเหตุไม่แทงตลอด

เลขาธิการสำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท
สร้างต้นฉบับพระกัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

วุดตัม โหติ. อถวา สมมา
 ปฏิเวธ สมปฏิบัติ. ตสฺส ปฏิปกฺโข
 อสมปฏิบัติ. กตฺถ^๑ ปน โส
 สมปฏิบัติสฺส ปฏิปกฺโขติ อห
 “สพฺพ อเปย ลกฺขณา”ติ. ยสฺมา
 ปน อสุภ สฺกนฺตฺอิอาทิวิปฺลลาเส สติ
 ตตฺถ สมโมโห อปรูปริ ชายติเยว
 น หายติ, ตสฺมา “ตสฺสา วิปลฺลลา
 ปทฺมฐานนุ”ติ วุดตัม.

ด้วยดีแห่งธรรมทั้งปวง เป็นลักษณะของ
 อวิชชานี้ เพราะเหตุนั้น อวิชชานั้น
 ท่านจึงกล่าวไว้อย่างนั้น. ด้วยคำนี้ มี
 อรรถาธิบายว่า อวิชชามีลักษณะปกปิด
 สภาวะแห่งธรรม. อีกนัยหนึ่ง มี
 ความว่า การแทงตลอดโดยชอบ ชื่อว่า
 สัมปฏิบัติ. ข้าศึกแห่งการแทงตลอด
 โดยชอบนั้น ชื่อว่า อสัมปฏิบัติ.
 ท่านอาจารย์กล่าวว่า “อวิชชามีลักษณะ
 เป็นข้าศึกแห่งการแทงตลอดโดยชอบตาม
 ความเป็นจริงแห่งธรรมทั้งปวง” ดังนี้
 เพื่อเลี่ยงคำถามว่า ก็ข้าศึกแห่งการ
 แทงตลอดโดยชอบนั้นอยู่ที่ไหน. ก็
 เพราะเหตุว่า เมื่อมีวิปลาสมีอาทิวา งาม
 ในสิ่งที่ไม่งาม ดังนี้ ความหลงพร้อม
 ในวิปลานั้น ย่อมเกิดขึ้น ๑ ขึ้นไป
 อย่างเดียวไม่ลดเลย ฉะนั้น ท่านอาจารย์
 จึงกล่าวว่า “วิปลาสเป็นปัทมฐานของ
 อวิชชานั้น” ดังนี้.

ปิยรูปุ สาทฺรฺปนฺติ ปิยาธิตพฺพ-
 ชาติยํ อิกฺกฺชาติยญฺจ ปทฺมฺจัน.
 “ยํ โลกํ ปิยรูปุ สาทฺรฺปนํ เอตฺถเสา

คำว่า ปิยรูปุ สาทฺรฺป (รูปเป็น
 ที่รักที่เจริญใจ) ความว่า รูปที่มีความ
 น่ารักเป็นธรรมชาติ และที่มีความน่า

^๑ โป. กถ.

ตณฺหา อุปฺปชฺชมานา อุปฺปชฺชติ”ติ^๑
 หิ วุตฺตํ. อทินฺนาทานนฺติ อทินฺนา-
 ทานเจตนา. สา หิ เอกวารํ
 อุปฺปนฺนาปิ อนาทินวทสฺสิตาย โลกสฺส
 อุปฺปตฺติการณํ โหตีติ ตสฺส ปทฏฺฐานํ
 วุตฺตํ. โทสสฺส ปาณาติปาโต
 ปทฏฺฐานํ, โมหสฺส มิจฺฉาปฏฺิพทา
 ปทฏฺฐานนฺติ. เอตฺถปิ อิมินาว
 นเยน อตฺถโถ เวทิตพฺโพ.
 วณฺณสณฺฐานพฺยณฺชนคฺคหณลกฺขณาติ
 นิमितฺตานุพฺยณฺชนคฺคหณลกฺขณา. สุข-
 สณฺญา ย ผสฺสสฺส^๒ อุปฺกมณลกฺขณตา
 ผสฺสปจฺจยตา วุตฺตา. “ผฏฺโง
 สณฺชานาตี”ติ^๓ หิ วุตฺตํ. อสฺสาโทติ
 ตณฺหา. สงฺขตลกฺขณานิ อุปฺปาท-
 วยณฺณตฺตทานิ. เยภฺยเยน นิจฺจคฺคหณํ
 วิญฺญาณาทีนนฺติ นิจฺจสณฺญา
 วิญฺญาณปทฏฺฐานตา วุตฺตา. ตถา
 หิ โส ภิกฺขุ ตํเยว วิญฺญาณํ

เจริญใจเป็นธรรมชาติเป็นปทัฏฐาน. ข้อนี้
 สมด้วยพระบาลีที่ตรัสไว้ว่า “ปิยรูป
 สาตรูป (รูปที่รักที่เจริญใจ) ในโลกได้
 ตณฺหานั้นเมื่อเกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นใน
 ปิยรูปและสาตรูปนั้น”. คำว่า อทินนา-
 ทาน ได้แก่ เจตนาในอทินนาทาน.
 ก็เจตนาในอทินนาทานนั้น แม้เกิดขึ้น
 ครั้งเดียว ก็ย่อมเป็นเหตุเกิดของโลภะ
 เพราะความเป็นธรรมชาติไม่เห็นโทษ
 เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่าเป็น
 ปทัฏฐานของโลภะนั้น. แม้ในคำนี้ว่า
 ปาณาติบาตเป็นปทัฏฐานของโทสะ,
 มิจฉาปฏิพทาเป็นปทัฏฐานของโมหะ ก็
 ฟังทราบความโดยนัยนี้แหละ. คำว่า มี
 ลักษณะถือเอาวรรณะ ฐานะ และ
 พัยัญชนะ ได้แก่ มีลักษณะถือเอานิमित
 และอนุพัยัญชนะ. ความที่สุขสัณญามี
 ลักษณะเข้าหาผัสสะ คือความที่ผัสสะ
 เป็นปัจจัยท่านกล่าวไว้แล้ว. ข้อนี้ สมกับ

^๑ ที. มหา. ๑๐/๓๔๓, ม. มุ. ๑๒/๑๒๐,

อภ. วิ. ๓๕/๑๓๑.

^๒ โป. ผสฺสอุปฺกม...

^๓ ส. สพา. ๑๘/๘๗.

ปทภูจฺจานนุ^๑ติ. สพุพฺพิ เณยฺยนฺติ^๑
 จตฺตาริ สจฺจจานิ จตฺตจฺจวินิมุตฺตสฺส
 เณยฺยสฺส อภาวโต. จิตฺตวิกุเขป-
 ปฏิสฺสฺหณฺณํ อุกฺกจฺจวิภฺขมฺภนฺ. อสฺสุภาติ
 อสฺสุภาณุปฺสฺสนา, ปฏิภาคนิมีตฺตภูตา
 อสฺสุภา เอว วา, ตณฺหาปฏิปฺกขตฺตา
 สมถสฺส อสฺสุภา ปทภูจฺจานนฺติ วุตฺตํ.
 อภิชฺฌาย ตณฺุกรณโต อทินฺนา-
 ทานาเวรมณี อโลภสฺส ปทภูจฺจานนฺติ
 วุตฺตา. ตถา พฺยาปาทสฺส
 ตณฺุกรณโต ปาณาติปาตาเวรมณี
 อโทสฺส ปทภูจฺจานนฺติ วุตฺตา.
 วตฺถุวิปฺปฏิปฺตฺติ วิสยสฺภาวปฏิเวธ,
 สมฺมาปฏิปฺตฺติ สีลสมฺมาธิสมฺปทานํ
 นิพฺพิทาณาณน อนุภริตฺติยาณเมว
 วา ตถา ปวตฺตํ. สพุพฺวาปี
 เวทนา กุฏฺขกุฏฺขตาทิกาวโต กุฏฺขนฺติ
 กตฺวา วุตฺตํ “กุฏฺขสณฺณาย
 เวทนา ปทภูจฺจานนุ^๑ติ. ฌมฺมสณฺณชาติ
 ฌมฺมมตฺตนฺติ สณฺณา.

ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า “นามกายเป็น
 ปทัฏฐานของอตฺตสัณฺญาณัน^๑”. คำว่า
 ไฉนธรรมทั้งปวง ได้แก่ สัจจะ ๔
 เพราะไฉนธรรมที่พ้นไปจากสัจจะ ๔
 ไม่มี. การระงับความฟุ้งซ่านแห่งจิต
 ได้แก่ การข่มอุทฺธจจะ^๑ได้. คำว่า
 อสฺสุภาทั้งหลาย ได้แก่ การพิจารณา
 เห็นอสฺสุภา หรืออสฺสุภาทั้งหลายที่เป็น
 ปฏิภาคนิมีตเท่านั้น ท่านอาจารย์
 กล่าวว่า อสฺสุภาทั้งหลาย เป็นปทัฏฐาน
 ของสมถะ เพราะความที่มีต้นหาเป็น
 ปฏิปັกษ. เจตนาจวนจากอกุทินนาทาน
 ท่านกล่าวว่า เป็นปทัฏฐานของอโลภะ
 เพราะกระทำอภิชฌาให้เบาบาง. อนึ่ง
 เจตนาจวนจากปาณาติบาต ท่านกล่าว
 ว่า เป็นปทัฏฐานของอโทสะ เพราะ
 กระทำพยาบาทให้เบาบาง. การปฏิบัติ
 ถูกต้องในมูลฐาน ได้แก่ การแทงตลอด
 ความจริงแห่งอารมณ์, การปฏิบัติโดย
 ชอบ แห่งการถึงพร้อมด้วยศีล ถึงพร้อม
 ด้วยสมาธิ หรือญาณอันเกิดแต่ความไม่
 ยินดี ด้วยนิพพิทาญาณที่เป็นไปอย่างนั้น.

^๑ ส. เณยฺยนฺติ.

สตฺตานํ กายเ อวีตฺราคตา
 ปญฺจนฺนํ อชฺฌตฺติกายตฺนํ วเสน
 โหตีติ อาท **“ปญฺจินฺทฺริยานิ รูปีนิ
 รูปฺราคะสุ ปทฺฏฐานนุ”**ติ. กายเ
 หิ อิทฺ รูปนฺติ อธิปฺเปโต. วิเสสโต
 ฌานนินฺสฺสยญฺเต มนฺายตฺเน จ นิกนฺติ
 โหตีติ อาท **“นญฺจายตฺนํ ภวฺราคสุ
 ปทฺฏฐานนุ”**ติ. เอทิสฺ มา รูปิ
 นิพฺพตฺตตุ, มา เอทิสฺ เวทนาติ เอว
 ปวตฺตา รูปาทิอภินนฺทนา นิพฺพตฺต-
 ภาวนุปฺสฺสิตา.

ฌานทฺสฺสนสฺสชาติ กมฺมสฺสกตาฌาน-
 ทฺสฺสนสฺส. โยนิโสมนสิการวโต หิ
 ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติ กมฺมสฺสกตาฌานสฺส

ท่านอาจารย์กล่าวว่า “เวทนาเป็น
 แนวทางปฏิบัติแห่งความรู้ทุกข์”
 เพราะกระทำอธิบายว่า เวทนาทั้งหมด
 เป็นทุกข์ เพราะความเป็นทุกข์ที่ทน
 ได้ยากเป็นต้น. คำว่า **ธรรมัตถุญา**
 ได้แก่ ความรู้ว่า เป็นเพียงธรรม.

ความที่สัตว์ทั้งหลายเป็นผู้ไม่ปราศ-
 จากราคะในกายย่อมมี ด้วยอำนาจ
 อายตนะภายในทั้ง ๕ เพราะเหตุนั้น
 ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า **“อินทรีย์ ๕
 ที่มีรูปเป็นปทัฏฐานของรูปราคะ”**. ก็
 ในที่นี้ ท่านประสงค์เอากายว่าเป็นรูป.
 ก็โดยพิเศษ ความตั้งใจในมนายตนะ
 อันเป็นที่อาศัยของฌาน ย่อมมีได้
 เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า
“อายตนะที่ ๖ เป็นปทัฏฐานของภวราคะ”.
 ความยินดีในรูปเป็นต้นที่เป็นไปอย่างนี้ว่า
 รูปเช่นนี้จะอย่าบังเกิด, เวทนาเช่นนี้ จง
 อย่าบังเกิด ดังนี้ ชื่อว่า **ความเป็นผู้มี
 ปกติพิจารณาเห็นภพที่บังเกิด.**

คำว่า **ของญาณทัสสนะ** ได้แก่ การรู้
 และการเห็นความที่สัตว์มีกรรมเป็น
 ของ ๆ ตน. ก็ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติ (การ

เลขาธิการสำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

การณ โหติ, น อโยนิโส
 อุมมุชฺชนุตฺตสฺส. อิมสฺส จ อตฺตสฺส
 วิภาวนตฺถ^๑ มหानารทกตฺตปชาตก^๒,
 พรหมชาเล^๓ เอกจฺจสสฺสวาทอ จ
 อุกาหริตฺตพฺโพ. “**โอกปฺปนลกฺขณา**”ติ
 อาทีนา สทฺธาปสาทานํ วิเสสํ
 ทสฺเสติ. โส ปน สทฺธายเยว
 อวตฺถาวิเสโส ทฺฐจฺพฺโพ.

ตตฺถ **โอกปฺปน** สทฺทหนวเสน
 อารมฺมณฺสฺส โอคานฺหนํ นิจฺจโย.^๓
 อนาวิตฺตา อสฺสทฺธิยาปกเมน จิตฺตสฺส
 อกาลุสฺสียตา. **อภิปรตฺถิยนา** สทฺทหน-
 เมว. **อเวจฺจปสาทอ** ปญฺญาสทฺติโต
 อายตนคโต อภิปรปสาทอ.

ตามระลึกอดีตชาติได้) ของบุคคลผู้มี
 โยนิโสมนสิการ ย่อมเป็นเหตุแห่ง
 กัมมัตสกตาญาณ, ของบุคคลผู้ผุดขึ้น
 โดยไม่มีโยนิโสมนสิการไม่เป็นเหตุ. ก็
 เพื่ออธิบายความข้อนี้ พึงยกตัวอย่าง
มหานารทกตฺตปชาตก และเอกจฺจ-
 สสฺสวาทในพรหมชาลสูตรเถิด. ท่าน-
 อาจารย์แสดงความต่างกันของศรัทธา
 และปสาทะด้วยคำว่า “**ศรัทธามีลักษณะ
 น้อมใจเชื่อ**” ดังนี้เป็นต้น. ส่วนปสาทะ
 นั้น พึงเห็นว่า เป็นความต่างแห่งกิริยา
 ที่ตั้งลงของศรัทธานั้นนั่นเอง.

ในคำนั้น **การน้อมใจเชื่อ** ได้แก่ การ
 หยั่งลงสู่อารมณ์ด้วยอำนาจความเชื่อ คือ
 การตัดสิ้นใจ. **ความเป็นธรรมชาติไม่
 ขุ่นมัว** ได้แก่ ความที่จิตเป็นธรรมชาติ
 ไม่มีดมน เพราะปราศจากอสังหิยะ
 (ความไม่เชื่อ). **ความปรารถนายิ่ง** ได้แก่
 ความเชื่อนั่นเอง. **ความเลื่อมใสไม่**

^๑ ขุ. ชา. ๒๘/๒๕๒.

^๒ ที. ส. ๘/๒๒.

^๓ โป. โอคานนิจฺจโย.

อปีลาปนํ อสมุโมโส^๑ นิมุชชิตฺวา วย
 อารมฺมณฺสฺส โอคาหนํ วา, เอตถ
 จ สทฺธาทีนํ ปสาทสทฺธาสมฺมปฺปชาน-
 สติปฏฺฐานชฺฌานงฺคานิ ยถากุภมํ
 ปทฏฺฐานนฺติ วทนฺเตน อวตฺถา-
 วิเสสวเสน ปทฏฺฐานภาโว วุตฺโตติ
 ทฏฺจพฺพํ. สติสมาธิํ วา กายาทโย
 สติปฏฺฐานาติ วิตกุกาทโย จ
 ฌานานีติ ปทฏฺฐานภาเวน วุตฺตา.

อสุสาทมนสิกาโร สโยชนิเยสุ
 ธมฺเมสุ อสุสาทานุปฺสฺสิตา. ปุณฺพ-
 ภาวิโรหนนฺติ ปุณฺพภวาย วิโรหนํ,^๒
 ปุณฺพภวนิพฺพตฺตนาเรหตา วิปาก-
 ธมฺมตาติ อตฺถโก. โอปฺปจฺยิก-

หวั่นไหว ได้แก่ ความเลื่อมใสยิ่ง
 ประกอบด้วยปัญญาไปตามอายตนะ.

ความไม่เลื่อนลอย ได้แก่ ความไม่
 พ้นเพื่อน หรือเหมือนกับการตั้งหยั่งลง
 สู่อารมณฺ, ก็ในที่นี้ พึงเห็นว่า ท่าน
 อาจารย์กล่าวอยู่ว่า ปสาทะ ศรัทธา
 สัมมปฺปชานสติปฏฺฐานและองค์ฌานเป็น
 ปทฏฺฐานตามลำดับ ของธรรมมีศรัทธา
 เป็นต้น ได้กล่าวถึงความปทฏฺฐาน
 ด้วยความต่างกันแห่งกิริยาที่ตั้งลง. อีก
 อย่างหนึ่ง ท่านกล่าวธรรมทั้งหลาย
 โดยความเป็นปทฏฺฐานว่า สติปฏฺฐานมี
 กายเป็นต้น เป็นปทฏฺฐานแห่งสติ และ
 ว่าธรรมทั้งหลายมีวิตกเป็นต้น ได้แก่
 ฌานทั้งหลาย เป็นปทฏฺฐานแห่งสมาธิ.

ความใส่ใจความยินดี ได้แก่ ความ
 เป็นผู้ตามพิจารณาเห็นความยินดีในธรรม
 ทั้งหลายอันเป็นที่ตั้งแห่งสังโยชนฺ. บทว่า
 ปุณฺพภาวิโรหนํ แปลว่า งอกขึ้นเพื่อ
 ภพใหม่, อธิบายว่า ความสมควรที่จะ

^๑ ส. อสมุโมโห.

^๒ ฉ. วิโรหณา.

นิพพุตติลกฺขณนฺติ อุปฺปตฺติภาวภาเวน บังเกิดในภพใหม่ คือ ความมีวิบาก
นิพพุตตนสภาวํ. เป็นธรรมดา. บทว่า **โอปปจฺจยิก-**
นิพพุตติลกฺขณํ ความว่า มีสภาพบังเกิด
โดยความเป็นอุบัติภพ.

นามกายรูปกายสงฺฆาฏลฺกฺขณนฺติ อรูป- บทว่า **นามกายรูปกายสงฺฆาฏลฺกฺขณํ**
รูปกายานํ สมุหฺยภาวํ.^๑ **อินฺทฺริย-** ความว่า สภาพที่เป็นที่ประชุมแห่ง
วตฺถานนฺติ จกฺขาทินํ ฉนฺนํ อรูปกายและรูปกาย. บทว่า **อินฺทฺริย-**
อินฺทฺริยานํ วตฺถิตฺตภาโว. **โอปปจฺจ-** **วตฺถานํ** ได้แก่ ภาวะที่แยกอินทรีย์
ยิกนฺติ อุปฺปตฺติกฺขนฺธนิพฺพุตตํ. **อุปฺปฺติ** ทั้ง ๖ มีจักขุเป็นต้นออกจากกัน. บทว่า
อตฺตภาโว. อตฺตโน ปิยสฺส มรณํ **โอปปจฺจยิกํ** แปลว่า ทำให้บังเกิด
จินฺเตนตฺสฺส พาลสฺส เภฏฺยฺเยน โสโก โดยอุบัติขั้นธ์. คำว่า **อุปฺปฺติ** (ร่างกาย)
อุปฺปชฺชตฺติ มรณํ โสกสฺส ปทฺฐจฺจานนฺติ ได้แก่ อตฺตภาพ. เมื่อคนโง่คิดถึงความ
วฺตฺตํ. **อุสฺสุกฺกํ** เจตโส สนฺตาโป. ตายของบุคคลผู้เป็นที่รักของตน โดย
มากย่อมเกิดความโศก เพราะเหตุนั้น

โอทหนนฺติ อวทหนํ. อตฺตโน บทว่า **โอทหนํ** แปลว่า ความแผดเผา.
นิสฺสยสฺส สนฺตปนเมว ภาวสฺสาติ ท่านอาจารย์ประสงค์จะแสดงถึงภพ
วฺตฺตํ ภาวํ ทสฺเสตฺถ **“อิมานี”**ติอาทิ ที่ท่านกล่าวไว้ว่า การทำที่อาศัยของตน
วฺตฺตํ. ตตฺถ ภาวสฺส องฺคานิ ให้เราร้อนนั้นแหละเป็นของภพ ดังนี้

^๑ โป. สมุหสภาวํ.

ภวสงฺขาตานิ จ องฺคานิ ภวฺงคานิ.
 เตสฺ กิเลสํ ภวสฺส องฺคานิ.
 กมฺมวิปากวฏฺฏํ ภวสงฺขาตานิ องฺคานิ.
สมคฺคานีติ สพฺพานิ. ขนฺธายตนาทีนํ
 อปฺราปรุปรตฺตติสฺสรณํ สํสาโร. ตสฺส
 ปุริมปุริมาชาตินิปฺพนนํ กิเลสํทิวฏฺฏํ
 การณนฺติ ออาห “ภโว สํสํารสฺส
ปทัฏฐานนฺ”ติ. สมฺปาปกเหตุภาวํ
 สนฺธาย “มคฺโค นิโรธสฺส
ปทัฏฐานนฺ”ติ วุตฺตํ.

จึงกล่าวคำมีอาทิว่า “องค์แห่งภพเหล่านี้”.
 ในบรรดาคำเหล่านั้น องค์แห่งภพ และ
 องค์ กล่าวคือ ภพ ชื่อว่า ภวังคะ
 แปลว่า องค์แห่งภพ หรือองค์ คือภพ.
 ใน ๒ คำนั้น กิเลสทั้งหลายเป็นองค์แห่ง
 ภพ. กรรมวิภังค์และวิปากวิภังค์เป็นองค์
 กล่าวคือภพ. คำว่า **พร้อมเพรียงกัน** คือ
 ทั้งหมด. การที่กรรมทั้งหลาย มีขั้นและ
 อายตนะเป็นต้น ท่องเที่ยวไปโดยการ
 เกิดขึ้นไป ๆ มา ๆ ชื่อว่า สงสาร. วิภังค์
 มีกิเลสเป็นต้น ที่สำเร็จมาแต่ชาติก่อน ๆ
 เป็นเหตุของวิภังค์นั้น เพราะเหตุนี้
 ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า “**ภพเป็น
 ปทัฏฐานของสงสาร**”. ท่านอาจารย์
 หมายเอาความเป็นสัมปาปกเหตุ (เหตุให้
 ได้รับ) จึงกล่าวว่า “มรรคเป็นปทัฏฐาน
 ของนิโรธ”.

กมฺมฏฺฐาโนคาหกสฺส^๑ โอตฺรณฏฺฐ-
 ฐานตํ พหุสฺสุโต ติตฺถํ นาม,
 ตสฺส สมฺมาปยิริปาสนา **ติตฺถญฺญตา.**
 ฐมฺมุปลสฺสญฺหิตํ ปาโมชฺชํ ปิตํ นาม,

ท่านผู้รู้ ชื่อว่า ติตถ (ท่า) เพราะ
 ภาวะที่เป็นที่ตั้งแห่งการหยั่งลงของบุคคล
 ผู้เข้ากัมมัฏฐาน การเข้าไปนั่งใกล้
 โดยชอบท่านผู้รู้ นั้น ชื่อว่า **ติตถญฺญตา**

^๑ โป. กมฺมฏฺฐาโนคาหนสฺส.

สปปายธมมสุสวเนน ตํ อูปปาเตตวา
 กम्मฏฺฐานสฺส พุรุหนา **ปีตญฺญตา,**
 ภาวนาย โถกมฺปิ ลยาปตฺติยา
 อุตฺถปตฺติยา^๑ จ ชานนา **มตฺตญฺญตา.**

(ความเป็นผู้รู้จักท่านผู้รู้). ความ
 ปราโมทย์อันประกอบด้วยธรรม ชื่อว่า
 ปีตะ (ความดื่มด่ำ) การทำความดื่มด่ำ
 นั้นให้เกิดขึ้นด้วยการฟังธรรมที่สบาย
 แล้วยังกรรมฐานให้งอกงาม ชื่อว่า
ปีตัญญตา (ความเป็นผู้รู้จักความดื่มด่ำ)
 การรู้การบรรลุจึงหว่า แม้หน่อยหนึ่ง
 ของภาวนาและการบรรลุสูงขึ้นไปชื่อว่า
มัตตัญญตา (ความเป็นผู้รู้จักการบรรลุ
 ธรรม).

อตฺตโน ปญฺจหิ ปธานิงฺเคหิ
 สมนฺนาคตสฺส ชานนา **อตฺตญฺญตา,**
 เตสฺสุ ปุริมานํ ปุริมานํ ปจฺฉิมสฺส
 ปจฺฉิมสฺส^๒ ปทฺฐจฺานภาโว สุวิญฺเญยฺโย
 เอว. กตปุญฺณสฺเสว ปฏฺิรูปเทสวาโส
 สมฺภาวติ, น อิตฺรสฺสาติ “**ปุพฺเพ-**
กตปุญฺณตา ปฏฺิรูปเทสวาสสฺส
ปทฺฐจฺานนุ”ติ วุตฺตํ. **ยถาภูตญาณ-**
ทสฺสนํ สห อธิฏฺฐาเนน ตฺรฺณ-
วิปสฺสนา. นิพฺพิทาติ พลววิปสฺสนา.
วิราโคติ มคฺโค. วิมุตฺตํ ผลํ.

การรู้ตนที่ประกอบด้วยองค์แห่งความ-
 เพียร ๕ ประการ ชื่อว่า **อัตตัญญตา**
 (ความเป็นผู้รู้จักตน), ในบรรดา
 ติตถัญญตาเป็นต้นเหล่านั้น ความเป็น
 ธรรมแรก ๆ เป็นปทัฏฐานของธรรม
 หลัง ๆ ฟังรู้ได้ง่ายทีเดียว. ดังเช่น
 ปฏฺิรูปเทสวาสะ (การอยู่ในถิ่นที่
 เหมาะสม) ย่อมมีแก่บุคคลผู้ได้กระทำ
 บุญไว้แล้วเท่านั้น, ไม่มีแก่บุคคลนอกนี้
 เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า
“ปุพเพกตปุญญตา เป็นปทัฏฐานของ

^๑ ไป. โถกมฺปิ อูปลทฺธิยา อุตฺถ วา ปตฺติยา.

^๒ ไป. เตสฺสุ ปุริมานํ ปจฺฉิมสฺส.

ปัจจัย. ก็ในที่นี้ คำใดที่ไม่ได้จำแนก
โดยอรรถ, คำนั้นพึงเข้าใจได้โดยง่าย
ทีเดียว.

ปทภูฐานหารวิภังควณฺณนา นิฏฺฐิตา.

พรรณนาปทภูฐานหารวิภังค์ จบ.

๕. ลักษณะहारวิภงฺควณฺณา

๒๓. ตตฺถ กตโม ลกฺขโณ
หาโรติอาทิ ลกฺขณहारวิภงฺโก. ตตฺถ
กิ ลกฺขยตีติ ลกฺขณहारสฺส วิสยํ
ปุจฺจติ. “เย **ธมฺมา**”ติอาทินา
ลกฺขณहारํ สงฺเขปโต ทสฺเสตฺวา ตํ
อุททาหรณฺเห วิภจฺติ “**จกฺขุ**”ติอาทิ
อารทฺธํ. ตตฺถ “**วธกฺกุเจเน เอก-**
ลกฺขณานิ”ติ อิมินา อนนฺวฏฺจิตฺตภาวาทิ-
นาปิ เอกลกฺขณตา วุตฺตา เอวาติ
ทญฺจพฺพํ.

เอวํ อายตฺนวเสน เอกลกฺขณตํ
ทสฺเสตฺวา อิทานิ ขนฺธาทิวเสน
ทสฺเสตฺวํ “**อตีเต ราท รุเป อนเปกฺโข**
โหหิ”ติอาทิ สุตฺตํ อากตํ.

๕. พรรณนาลักษณะहारวิภังค์

๒๓. ลักษณะहारวิภังค์ขึ้นต้นว่า
ตตฺถ กตโม ลกฺขโณ หาโร แปลว่า
บรรดาหาระเหล่านั้น ลักษณะหาระ
เป็นไฉน. บรรดาคำเหล่านั้น ท่าน
อาจารย์ถามถึงขอบเขตของลักษณะหาระ
ว่า **ลักษณะหาระกำหนดอะไร**. ท่าน-
อาจารย์ ครั้นแสดงลักษณะหาระโดย
สังเขปด้วยคำว่า “**ธรรมเหล่าใด**” เป็นต้น
แล้ว ประสงค์จะจำแนกลักษณะหาระนั้น
ด้วยอุททาหรณ์ทั้งหลาย จึงเริ่มคำมี อาทิ
ว่า “**จักขุ**” ดังนี้. บรรดาคำเหล่านั้น
ด้วยคำว่า “**มีลักษณะเดียวกัน ด้วยอรรถ**
ว่าเป็นเหมือนเพชรฆาต” นี้ พึงเห็นว่า
ท่านกล่าวความที่อายตนะภายในทั้งปวง
มีลักษณะอย่างเดียวกันแม้โดยอาการมี
ความเป็นธรรมชาติไม่ตั้งมั่นเป็นต้น.

ท่านอาจารย์ ครั้นแสดงความ
เป็นธรรมชาติมีลักษณะอย่างเดียวกัน
ด้วยอำนาจอายตนะอย่างนี้แล้ว บัดนี้
ประสงค์จะแสดงด้วยอำนาจธรรมมีขั้น
เป็นต้น จึงนำเอาพระสูตรมา มีอาทิว่า

เลขานุการสำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ยมโกวาทสุตเต^๑ วรรกฏเจน เอกลกขณา
 วุตตาทิ ตสฺมี สุตเต “วรรกั รูป
 วรรกั รูปนฺติ ยถาภูตํ นปฺปชานาตี”ติ-
 อาทินา อาคตตฺตา วุตตํ. อิติติ เอว,
 อิมิสฺส คากายํ กายคตตาย สติยา
 วุตตตาย สติ เวทนาคตา สติ
 จิตฺตคตา สติ ฌมฺมคตา จ สติ
 วุตตตา ภาวติ สติปฏฺจฺจานภาเว
 เอกลกขณตฺตาทิ อธิปฺปาโย. ทิฏฺฐนฺติ-
 อาทินํ อตฺถํ ปฺรโต วณฺณยิสฺสาม.

“ดูกรราชา เธอจงเป็นผู้ไม่ไยดีในรูป
 อดีต” ดังนี้.

คำว่า ชั้น ๕ ทั้งปวงมีลักษณะอย่าง-
 เดียวกันโดยอรรถว่าเหมือนเพชรฆาต
 ได้ตรัสไว้ในยมโกวาทสูตร ดังนี้ ท่าน-
 อาจารย์กล่าวไว้เพราะในพระสูตรนั้น มี
 มาแล้วด้วยคำมีอาทิว่า“(ปุถุชนผู้มีได้สดับ)
 ย่อมไม่รู้ชัดตามเป็นจริงซึ่งรูปอันเป็นจุด
 เพชรฆาตว่า รูปเป็นจุดเพชรฆาต”
 ดังนี้. ศัพท์ว่า อิติ ความเท่ากับ เอว
 แปลว่า อย่างนี้ อธิบายว่า ในพระ-
 คาถานี้ เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสสติไป
 ในกายแล้ว ก็ย่อมเป็นอันตรัสสติไปใน
 เวทนา สติไปในจิต และสติไปในธรรม
 ด้วย เพราะความเป็นธรรมที่มีลักษณะ
 อย่างเดียวกันโดยความเป็นสติปัฏฐาน.
 อรรถแห่งบททั้งหลาย มีอาทิว่า รูปที่ได้
 เห็นแล้ว ดังนี้ ข้าพเจ้าจักพรรณนา
 ข้างหน้า.

กาย กายานุปฺสฺสี วิหฺราหิตี^๒
 เอตฺถ กายเตติ รูปกายเ. รูปกาโย

ในคำว่า เธอจงพิจารณาเห็นกาย
 ในกายอยู่ นี้ คำว่า ในกาย ได้แก่

^๑ ส. ขนฺธ. ๑๓/๑๓๕.

^๒ โป. วิหฺรติติ.

หิ อธิ องคปจจุงคานํ เกสาทินนฺจ
 สมุหฺญฺเจน กาโยติ อธิปฺเปโต. ยถา
 จ สมุหฺญฺเจน, เอวํ กุจฺฉิตานํ
 อายฺญฺเจน. กุจฺฉิตานนฺหิ ปรม-
 เชคฺฉุจฺฉานํ โส อาโยติปิ กาโย,
 อาโยติ อูปฺปตฺติเตโส. ตตฺตฺรายํ
 วจนฺตฺโต : อายนฺติ ตโตติ อาโย.
 เก อายนฺติ ? กุจฺฉิตา เกสาทโย,
 อิติ กุจฺฉิตานํ อาโยติ กาโย.

ในรูปกาย. ก็รูปกาย ท่านประสงค์ว่า
 กายในที่นี้ ด้วยความหมายว่าเป็นที่
 ประชุมของอวัยวะน้อยใหญ่ทั้งหลาย และ
 ของโกฏฐาสะทั้งหลายมีผมเป็นต้น. ก็
 ชื่อว่ากาย ด้วยความหมายว่าเป็นที่
 ประชุม ฉันทใจ, ด้วยความหมายว่าเป็น
 บ่อเกิดของสิ่งที่น่าเกลียดทั้งหลาย ก็
 เหมือนฉันทนั้น. จริงอยู่ รูปกายนั้น
 ชื่อว่า กาย เพราะมีความหมายว่าเป็น
 บ่อเกิดของสิ่งที่น่าเกลียดทั้งหลาย คือ
 ของสิ่งที่น่ารังเกียจอย่างยิ่ง. คำว่า
 บ่อเกิด ได้แก่ ถิ่นที่เกิด. ในคำนั้น
 มีความของคำดังนี้. อายนฺติ ตโตติ
 อาโย ชื่อว่า อาย เพราะอรรถว่า
 เป็นแดนมา (เป็นบ่อเกิด). ถามว่า
 อะไรมานะ ? ตอบว่า สิ่งที่น่าเกลียด
 ได้แก่ โกฏฐาสะทั้งหลายมีผมเป็นต้นมา.
 อิติ กุจฺฉิตานํ อาโยติ กาโย รูปกายนี้
 ชื่อว่า กาย เพราะมีความหมายว่า
 เป็นแดนมา (เป็นบ่อเกิด) ของสิ่งที่น่า
 เกลียด.

กายานุปสฺสตีติ กายํ อนุปสฺสน-
 สึโล, กายํ วา อนุปสฺสมานโน.

คำว่า กายานุปสฺสตี (พิจารณา
 เห็นกาย) ได้แก่ ไตร่ตรองกายอยู่เนื่อง ๆ.

เลขาธิการสำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท
 สร้างต้นฉบับพระกัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เนตตยวาทา. ๒-๗.๑-๒๓

“กาเย”ติ จ วตฺวา ปุณ
 “กายานุปสฺสี”ติ ทุตฺยํ กายคฺคหณํ
 อสมฺมิสฺสโต ววตฺถานฉนวินิพฺโภคาคิ-
 ทสฺสนตฺถํ. เตน น กาย
 เวทนานุปสฺสี จิตฺตธมฺมานุปสฺสี วา,
 อถ โข กายานุปสฺสี เอวาติ
 กายสงฺขาเต วตฺถุสฺมี กายานุปสฺสนา-
 การสฺเสว ทสฺสเนน อสมฺมิสฺสโต
 ววตฺถานํ ทสฺสิตํ โหติ. ตถา น กาย
 องคฺปจฺจจฺฉวินิมุตฺตเอกธมฺมานุปสฺสี, นาปิ
 เกสโลมาทิวินิมุตฺตอิตฺถิปุริสานุปสฺสี.

โยปิ เจตฺถ เกสโลมาทิกอ
 ภูตฺปาทายสมฺมุหฺสงฺขาโต กาโย, ตตฺถปิ
 น ภูตฺปาทายวินิมุตฺตเอกธมฺมานุปสฺสี,
 อถ โข รตฺสมฺภารานุปสฺสโก วีย
 องคฺปจฺจจฺฉสมฺมุหฺมานุปสฺสี, นคราย-

อีกอย่าง ได้แก่ พิจารณาเห็นอยู่ซึ่งกาย.
 ก็ที่ตรัสว่า “กาเย” (ในกาย) ดังนี้แล้ว
 ใช้ศัพท์ว่ากายที่ ๒ ว่า “กายานุปสฺสี”
 เพื่อแสดงการแยกจากความเป็นก้อน
 เป็นต้น โดยการกำหนดโดยไม่ปะปน
 กัน. ด้วยเหตุนั้น ภิกษุจึงเป็นผู้ไม่
 พิจารณาเห็นเวทนา หรือพิจารณา
 เห็นจิตและธรรมในกาย โดยที่แท้เป็นผู้
 พิจารณาเห็นกายในกายเท่านั้น เพราะ
 เหตุนั้น จึงเป็นอันท่านแสดงการกำหนด
 โดยไม่ปะปนกัน ด้วยการแสดงเฉพาะ
 แต่อาการ คือการตามพิจารณาเห็น
 การรวมเข้าด้วยกันในธาตุ กล่าวคือ
 ร่างกายอย่างเดียว. อนึ่ง มิใช่เป็นผู้
 พิจารณาเห็นธรรมอย่างเดียวที่นอกเหนือ
 ไปจากอวัยวะน้อยใหญ่ในกาย ทั้งไม่
 เป็นผู้พิจารณาเห็นหญิงชายที่พ้นไปจาก
 โภกฺฐาสะมีผมและขน เป็นต้น.

อนึ่ง ในที่นี้ กายกล่าวคือประชุม
 แห่งภูตฺรูปและอุปาทายรูปมีผมและขน
 เป็นต้นใด ในกายเมื่อนั้น มิใช่เป็นผู้
 พิจารณาเห็นธรรมอย่างหนึ่งที่พ้นไปจาก
 ภูตฺรูปและอุปาทายรูป โดยที่แท้ เป็น

เลขาธิการสำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

วานุปลุสโก วย เกสโลมาทิสมุหานุปลุสี,
 กทลิกขนุชปตตวฏฏีวิณีพุกุชชโก วย
 รัตตมฏจวิณีเวจโก วย จ ฏตุปาทาย-
 สมุหานุปลุสี เอวาติ นานปปการโต
 สมุหเสเนว กายสงฺฆาตสฺส วตฺถโน
 ทสฺสเนน ฆนวิณีพโกโค ทสฺสโต โหติ.
 น เหตุถ ยถาวุตตสมุหวิณิมุตโต
 กาโย วา อญฺเวย วา โกจิ ฐมฺโม
 ทิสฺสติ, ยถาวุตตฐมฺมสมุหมตฺเต เอว
 ปน ตถา ตถา สตฺตา มิจฺฉาภินิเวสํ
 กโรนฺติ. เตนาหุ โปราณา :

ผู้พิจารณาเห็นประชุมแห่งอวัยวะน้อยใหญ่
 เหมือนพิจารณาเห็นองค์ประกอบของรถ,
 เป็นผู้พิจารณาเห็นประชุมแห่งโกฏฐาสะ
 มีผมและขนเป็นต้น เหมือนพิจารณา
 เห็นส่วนต่าง ๆ ของเมือง, เป็นผู้พิจารณา
 เห็นประชุมแห่งภูตรูปและอุปาทายรูป
 เหมือนดังคลีใบและกาบของต้นกล้วย
 และเหมือนดังแบมือเปล่า เพราะเหตุนั้น
 จึงเป็นอันแสดงการแยกสิ่งที่เป็นก้อนด้วย
 การแสดงวัตถุ กล่าวคือกาย ด้วยอำนาจ
 การประชุมโดยประการต่าง ๆ นั้นเอง.
 ก็ในที่นี้ย่อมไม่ปรากฏกายที่พ้นจาก
 ประชุมตามที่กล่าวแล้วหรือธรรมอะไร ๆ
 อย่างอื่นเลย, อนึ่ง สัตว์ทั้งหลายย่อม
 กระทำคามยัดมันอย่างผิด ๆ โดยประการ
 นั้น ๆ ในอาการเพียงแต่เป็นที่ประชุม
 ตามที่กล่าวแล้ว. ด้วยเหตุนี้ พระ-
 โปราณจารย์ทั้งหลายจึงกล่าวว่า

“ยํ ปลุสฺสติ น ตํ ทิฏฺฐํ
 ยํ ทิฏฺฐํ ตํ น ปลุสฺสติ
 อปลุสํ พชฺฌเต มุโฬห

“สิ่งใดที่เห็น สิ่งนั้นยังมีให้เห็นแล้ว
 สิ่งใดที่เห็นแล้ว สิ่งนั้นยังไม่เห็น
 ผู้ที่ไม่เห็นอยู่ เป็นคนหลง ย่อม

เนตติอรรคกถา. ป-ท.๑-๒๔

เลขาธิการสำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

พชฌมานโน น มุจฺจติ”ติ.^๑

ถูกผูกไว้ ผู้ถูกผูกอยู่ยอมไม่
หลุดพ้น” ดังนี้.

ฉนวินิพฺโภคาทิสฺสนตฺถนฺติ อากิ-
สทฺเทน อยมตฺโถ เวทิตพฺโพ. อยญฺหิ^๒
เอตสฺมี กายเ กายานุปฺสฺสีเยว, น
อญฺญธมฺมานุปฺสฺสี.

ด้วยอาทิศัพท์ว่า เพื่อแสดงการ
แยกสิ่งที่เป็นกลุ่มก้อนเป็นต้น ฟังขยาย
ความดังนี้ ก็ภิกษุนี้พิจารณาเห็นกาย
ในกายนี้เท่านั้น, มิใช่พิจารณาเห็น
ธรรมอย่างอื่น.

อิทํ วุตฺตํ โหติ : ยถา^๓
อนฺุทกฺกฏตฺยาปี มรีจฺยา อุกฺกานุปฺสฺสีโน
โหนติ, น เอวํ อนิจฺจทฺกฺขา-
นตฺตอสุภฺภาเต เอว อิมสฺมี กายเ
นิจฺจสุขอตุตฺสภฺภาวานุปฺสฺสี, อถ โข
กายานุปฺสฺสี อนิจฺจทฺกฺขอนตฺตอสุภฺภา-
การสมฺมฺหานุปฺสฺสีติ อตฺโถ.

คำนี้มีอรรถาธิบาย ดังนี้ : ความ
ว่า พยับแดดแม้มิใช่เป็นน้ำเลย ก็ยังมีคน
มองเห็นเป็นน้ำไปได้ฉับใจ, ในกายนี้
ซึ่งเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มิใช่ตัวตน
ไม่งามเลย ภิกษุก็เห็นเป็นของเที่ยง
เป็นสุข เป็นตัวตน เป็นของสวยงาม
เหมือนฉันทันนั้นหามิได้, โดยที่แท้ ผู้
พิจารณาเห็นกายในกายเป็นผู้พิจารณา
เห็นประชุมแห่งอาการที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์
มิใช่ตัวตน ไม่งามเลย.

^๑ สุมงฺกลวิลาสินี. ๒/๔๗๒, ปปญฺจสุทฺถนึ. ๑/๓๓๓,
สมฺโหมวิโนทฺถนึ. ๒๘๔, สทฺธมฺมปกาสินี. ๑/๒๑๐,
สทฺธมฺมปฺปชฺโชติกา. ๑/๕๕.

^๒ โป. อยฺปิ.

^๓ โป. ยถา วา.

อถวา ยวายं महात्पिण्डाने^๑
 असुसासपसुसासातिजुणुณिकात्तอฏจิก-
 ปริโยसानโ กายो วุตโต, โย
 จ “อิเธกัจโจ ปจวิกายं อนิจจโต
 อนุปสุสติ, อาโปกายं เตชอกายं
 วาโยกายं เกสกายं ฯลฯ อฏจิมิณช-
 กายนุ”ติ **ปฏิสมุภิตาย** กายो วุตโต,
 ตสฺส สพฺพสฺส อิมสฺมีเยว กายเ
 อนุปสุสนโต กายเ กายานุปสุสติ
 เอวมฺเปตฺถ อตฺถโถ ทฏฺฐพฺโพ.

อถวา กายเ อหนฺติ วา มมนฺติ
 วา คเหตุพฺพสฺส กสฺสจि อนุปสุสนโต,
 ตสฺส ปน^๒ เกสโลมาทิกสฺส
 นานาธมฺมสมฺมุหฺสฺส อนุปสุสนโต กายเ
 เกสาทิธมฺมสมฺมุหฺสงฺขาเต กายานุปสุสติ
 อตฺถโถ ทฏฺฐพฺโพ. อปี จ “อิมสฺมี
 กายเ อนิจจโต อนุปสุสติ โน
 นิจจโต”ติอาทินา อนุกฺกเมน **ปฏิ-**

อีกอย่างหนึ่ง ฟังเห็นความในคำนี้แม้
 อย่างนี้ว่า กายนี้ใดที่พระผู้มีพระภาค
 ตรัสไว้ใน**มหาตปิณ्डาน** มีลมอัสสาสะ
 และปัสสาสะเป็นต้น มีอัฐิที่เกิดเป็นชิ้นเล็ก
 ชิ้นน้อยเป็นที่สุด, และกายใดที่ท่านพระ-
 ธรรมเสนาบดีกล่าวไว้ใน**คัมภีร์ปฏิสมุภิตา**
 ว่า “ภิกษุบางรูปในพระธรรมวินัยนี้
 พิจารณาเห็นกายคือดินว่า ไม่เที่ยง
 พิจารณาเห็นกายคือน้ำ กายคือไฟ
 กายคือลม กายคือผม ฯลฯ กายคือเยื่อ
 ในกระดูกว่า ไม่เที่ยง” ภิกษุชื่อว่า
 พิจารณาเห็นกายในกาย เพราะพิจารณา
 เห็นกายนั้นทั้งหมดในกายนี้เท่านั้น.

อีกอย่างหนึ่ง ฟังเห็นความว่า
 ชื่อว่า พิจารณาเห็นกายในกาย กล่าวคือ
 ประชุมแห่งธรรมมีผมเป็นต้น เพราะ
 มิได้พิจารณาเห็นสิ่งใด ๆ ที่ฟังถือเอาว่า
 เป็นเรา หรือว่า เป็นของเรา แต่เพราะ
 พิจารณาเห็นประชุมแห่งธรรมต่าง ๆ
 มีผมและขนเป็นต้นนั้น. อีกประการหนึ่ง
 มีความว่า ชื่อว่า พิจารณาเห็นกายในกาย

^๑ ที. มหา. ๑๐/๓๒๕.

^๒ โป. วา ปน.

สมุทฺทิกาย^๑ อากตณยสฺส สพฺพสฺเสว
อนิจฺจลภฺขณาทิกสฺส อาการสมฺมุห-
สงฺขาตสฺส กายสฺส อนุปสฺสนโต
กาเย กายานุปสฺสีติ อตฺถโก.

เพราะพิจารณาเห็นกาย กล่าวคือ ประชุม
อาการเหมือนิจจลักษณะเป็นต้นอันมีนัยมา
แล้ว ในคัมภีร์ปฏิสัมภิตา โดยลำดับด้วย
คำมีอาทิว่า “ย่อมพิจารณาเห็นในกายนี้
ว่า ไม่เที่ยง หาใช่พิจารณาเห็นว่า
เที่ยงไม่” ดังนี้.

วิหฺราหีติ วตฺตาทิ.^๒ อาตานิ
ตีสุ ภาเวสุ กิเลสฺ อาทาเปตีติ
อาตาโป, โส อสฺส อตฺถิติ
อาตานิ. สมฺปชาโนติ สมฺปชณฺณ-
สงฺขาเตน ฌาเณน สมฺนฺนาคโต.
สติมาติ กายปริคฺคาหิกาย สติยา
สมฺนฺนาคโต. อัย ปน ยสฺมา สติยา
อารมฺมณํ ปริคฺคเหตฺวา ปญฺญา
อนุปสฺสตี, น หิ สติวิริหิตา
อนุปสฺสนา อตฺถิ, เตเนวาท “สติญฺจ
ขฺวาทํ ภิกฺขเว สพฺพตฺถิกํ วทามิ”ติ.^๓
อนาตานิโน จ อนฺโต สงฺโกโจ
อนฺตรายกโร โหติ, กมฺมฏฺจานํ น
สมฺปชฺชตี. ตสฺมา เยสํ ฌมฺมานํ

คำว่า วิหฺราหิ (จงอยู่) คือ จงยัง
อรรถภาพให้เป็นไป. คำว่า อาตานิ (มี
ความเพียร) มีวิเคราะหว่า ธรรม ชื่อว่า
อาตาปะ เพราะอรรถว่า ยังกิเลสในภพ
ทั้ง ๓ ให้เราร้อน ธรรมชื่อว่าอาตาปะ
นั้นมีอยู่แก่ภิกษุ นั้น เหตุ นั้น ภิกษุ นั้น
ชื่อว่า อาตานิ มีธรรมยังกิเลส
ให้เราร้อน (มีความเพียร). คำว่า
สมฺปชาโน (มีสัมปชัญญะ) คือผู้ประกอบ
ด้วยญาณ กล่าวคือสัมปชัญญะ. คำว่า
สติมา (มีสติ) คือผู้ประกอบด้วยสติอัน
กำหนดซึ่งกาย. ก็ภิกษุนี้เพราะเหตุที่
กำหนดอารมณ์ด้วยสติแล้วจึงพิจารณา
เห็นด้วยปัญญา เพราะการพิจารณา

^๑ ขุ. ป. ๓๑/๖๒๒.

^๒ โป. ปวตฺตาทิ.

^๓ ส. มหา. ๑๕/๑๕๘.

อานุกาเวน ตัม สมบุชชติ, ตัม ทสฺสนตฺถํ
 “อาตาศปี”ติอาทิ วุตฺตํ.

เห็นเว้นจากสติมิไม่ได้ ด้วยเหตุอันนั้นแหละ
 พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า “ดูกรภิกษุ
 ทั้งหลาย ก็เรากล่าวสติว่าเป็นธรรม
 สำเร็จประโยชน์ในที่ทั้งปวง”. ก็ผู้ไม่มี
 ความเพียร ย่อมมีความท้อแท้ภายใน
 ซึ่งกระทำอันตรายได้ กรรมฐานก็จะ
 ไม่สำเร็จ. เพราะเหตุอันนั้น กรรมฐานนั้น
 ย่อมสำเร็จด้วยอานุกาพแห่งธรรมเหล่าใด
 เพื่อจะแสดงธรรมนั้นพระผู้มีพระภาคจึง
 ตรัสคำว่า “อาตาศปี” (มีความเพียร)
 ดังนี้.

ตตฺถ วิเนยฺยาติ ตทงฺควินยฺเณ
 วา วิกฺขมฺภนวินยฺเณ วา วินยิตฺวา.
 โลเกติ ตสฺมีเยว กายเ. กายโ
 หิ อิธ ลุชฺชนปลุชฺชนญฺเณ โลโกติ
 อธิปฺเปโต. อภิชฺฌาคฺคหฺเณน เจตฺถ
 กามจฺฉนฺโท, โทมนสฺสคฺคหฺเณน
 พฺยาปาโท คหิตฺโตติ นีวรเณสฺ
 พลวธมฺมทฺวยปฺปหฺนทสฺสเนน นีวรณปฺ-
 ปหฺนํ วุตฺตนฺติ กายานุปฺสฺสนา-
 สติปฺญฺจานสฺส ปหฺนงฺคํ ทสฺสิตํ.
 “อาตาศปี”ติอาทิณา ปน สมบุโยคฺงคํ
 ทสฺสิตนฺติ อิมมตฺถํ ทสฺสเสตฺถุ

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า วิเนยฺย
 (กำจัด) ได้แก่ กำจัดโดยการกำจัดชั่ว-
 คราวหรือโดยการกำจัด คือข่มไว้ได้.
 คำว่า ในโลก ได้แก่ ในกายนั่นเอง.
 ก็กายท่านประสงค์เอาว่า โลก ในที่นี้
 ด้วยอรรถว่าชำระสุดทรุดโทรมไป. และ
 ในที่นี้ ท่านถือเอากามฉันทะ ด้วยศัพท์
 ว่า อภิชฺฌา (ความดีใจ), ถือเอาพยาบาท
 ด้วยศัพท์ว่า โทมนสฺ (ความเสียใจ), เพราะ
 เหตุอันนั้น จึงได้ตรัสการละนิวรรณ์
 ด้วยแสดงการละธรรมมีกำลังทั้งสอง
 เพราะเหตุอันนั้น จึงทรงแสดงองค์ละ

เนตติวารรณกา. ป-ท.๑-๒๕

เลขาธิการสำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

“อาตาศิปิ”ติอาทิตฺ วุตฺตํ. ตตฺถ
 อภิชฺฌมาโทมนสฺसानํ สมโถ อชฺชุปฺปฏิ-
 ปกฺโขติ อภิชฺฌมาโทมนสฺสวินโย
 วุจฺจมาโน สมานินฺทริยํ ทีเปตฺติ
 อาห “วิเนยฺย โลก อภิชฺฌมา-
 โทมนสฺสหนฺติ สมานินฺทริยหนฺ”ติ.^๑
 เอกลกฺขณตฺตา จตฺตุนํ อินฺทริยานนฺตฺติ
 ยถา วีริยปณฺณาสมานินฺทริเยหิ
 กายานุปสฺสนาสตีปฺภูจฺานํ อิชฺฌตฺติ, เอวํ
 เวทนาจิตฺตธมฺมานุปสฺสนาสตีปฺภูจฺานานิปี
 เตหิ อิชฺฌนฺตฺติ จตฺตสตีปฺภูจฺานสาธเน
 อิมสฺสํ อินฺทริยานํ สภาวเมทาภาวโต
 สมานลกฺขณตฺตา อิตฺราณี สตี-
 ปฺภูจฺานานิปี วุตฺตานิ เอว โหนฺตฺติ
 อตฺถโถ.

แห่งกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน. ก็ท่าน-
 อาจารย์ประสงค์จะแสดงความข้อนี้อันว่า
 พระผู้มีพระภาคทรงแสดงองค์ประกอบ
 ด้วยคำว่า “อาตาศิปิ (มีความเพียร)”
 เป็นต้น จึงกล่าวคำมีอาทิตว่า “มีความ
 เพียร” ดังนี้. ในคำนั้น สมณะเป็น
 ปฏิบัติตรงต่ออภิชฌา (ความดีใจ)
 และโทมนัส (ความเสียใจ) เพราะเหตุนั้น
 การกำจัดอภิชฌา (ความดีใจ) และ
 โทมนัส (ความเสียใจ) ที่กำลังกล่าว
 ย่อมแสดงถึง สมานินทริย เพราะเหตุนั้น
 ท่านอาจารย์จึงกล่าวคำว่า “กำจัด
 ความดีใจและเสียใจในโลก ได้แก่
 สมานินทริย”. คำว่า เพราะอินทริย
 ทั้ง ๔ มีลักษณะอย่างเดียวกัน ความว่า
 กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน ย่อมสำเร็จด้วย
 วีริยอินทริย ปัญฺณินทริย และสมานินทริย
 ฉันทฺ, แม้เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน
 จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน และธมฺมา-
 นุปัสสนาสติปัฏฐาน ก็ย่อมสำเร็จด้วย
 อินทริยทั้ง ๓ นั้น ฉันทฺ เพราะเหตุนั้น
 จึงเป็นอันตรัสสติปัฏฐาน แม้นอกนี้ด้วย

^๑ สารคดีปกาสินี. ๓/๒๗๑, ปฎิจาทีสุปี ปสฺสิตพฺพ.

๒๔. อิทานิ สติปฏจาเนสุ
 คหิตเตสุ สพฺเพสํ โพรธิปกฺขิยธมฺมานํ
 คหิตถาวํ ทสฺเสตํ “จตุสฺสุ
 สติปฏจาเนสุ”ติอาทิ วุตฺตํ. ตตฺถ
 โพรธมฺมาติ โพรธํ อริยมคฺคณานํ
 คจฺจนฺตํติ โพรธมฺมา. ยถาวุตฺตสฺส
 โพรธสฺส ปกฺเข ภาวติ โพรธิปกฺขิยา.
 เหนฺยยานิกลกฺขณฺเณนาติ เอตฺถ นิมิตฺตโต
 ปวตฺตโต จ วุฏฺฐจฺานํ นียฺยานํ,
 นียฺยานเ นียตฺตทาติ เหนฺยยานิกา,
 ยถา โทวาริโกติ. นียฺยานสงฺฆาตํ
 วา ผลํ อรหนฺตํติ เหนฺยยานิกา.
 นียฺยานํ ปโยชนํ เอเตสนฺติ วา
 เหนฺยยานิกา. “นียฺยานิกา”ติปิ ปาโร,
 ตตฺถ นียฺยานํ เอเตสํ อตฺถิติ
 นียฺยานิกาติ อตฺถโต. “นียฺยานิยา”ติปิ
 ปาโร, ตสฺส นียฺยหนฺตํติ นียฺยานิยาติ
 อตฺถโต ทฏฺฐพฺโพ. นียฺยานิกลกฺขณฺเณนาติ
 นียฺยานิกสภาเวน.

ที่เดียว เพราะความที่อินทรีย์เหล่านี้มี
 ลักษณะเหมือนกัน เพราะไม่มีความ
 ต่างกันโดยสภาวะในอันยังสติปัฏฐาน ๔
 ให้สำเร็จ.

๒๔. บัดนี้ ท่านอาจารย์ประสงค์
 จะแสดงความเป็นอันธือเอาสติปัฏฐานแล้ว
 ก็เป็นอันธือเอาโพธิปักขิยธรรมทั้งปวง
 จึงกล่าวคำมีอาทิว่า “จตุสฺสุ สติปฏจาเนสุ
 (เมื่อภิกษุเจริญสติปัฏฐาน ๔ อยู่)”. ใน
 บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า โพรธมฺมา
 (ที่ถึงความตรัสรู้) มีวิเคราะห์ว่า ธรรม
 เหล่าใดย่อมถึงความตรัสรู้ คือ อริย-
 มรรคญาณ เหตุนั้น ธรรมเหล่านั้น
 ชื่อว่า โพรธมฺมา (ถึงความตรัสรู้).
 ธรรมเหล่าใดมีในฝ่ายแห่งความรู้ตาม
 ที่กล่าวแล้ว เหตุนั้น ธรรมเหล่านั้น
 ชื่อว่า โพรธิปกฺขิยา (มีในฝ่ายแห่งความ
 ตรัสรู้). ในคำว่า เหนฺยยานิกลกฺขณ
 (โดยลักษณะคือการนำออกจากวัฏฏะ) นี้
 มีวิเคราะห์ดังนี้ การออกไปจากนิमितและ
 ปวัตตะ ชื่อว่า นียฺยาน (การออกไป),
 ธรรมเหล่าใดประกอบแล้วในการออกไป
 เหตุนั้น ธรรมเหล่านั้น ชื่อว่า

เนยยานิกา (ประกอบแล้วในการออกไป),
 เหมือนคำว่า โทวาริโก(คนผู้ประกอบงาน
 ที่ประตุ คือ นายประตุหรือนายทวาร).
 อีกอย่างหนึ่ง ธรรมทั้งหลาย ชื่อว่า
 เนยยานิกา เพราะอรรถว่า ย่อมควร
 ซึ่งผล กล่าวคือ นียยาน (การออกไป)
 อีกอย่างหนึ่ง ธรรมทั้งหลายชื่อว่า
 เนยยานิกา เพราะอรรถว่า มีนียยาน
 (การออกไป) เป็นประโยชน์. ปาฐะเป็น
 “นียยานิกา” ดังนี้ก็มี ในปาฐะนั้น
 มีความว่า ธรรมทั้งหลาย ชื่อว่า นียยานิกา
 เพราะอรรถว่า มีนียยาน (การออกไป)
 ปาฐะว่า นียยานิยา ดังนี้ก็มี ฟังเห็น
 ความแห่งปาฐะนั้นว่า ธรรมทั้งหลาย
 ชื่อว่า นียยานิยา เพราะอรรถว่า นำ
 ออกไป. คำว่า นียยานิกลกฺขณ
 ก็เท่ากับ นียยานิกสภาเวน ด้วย
 สภาวะคือธรรม ที่นำออกไป.

เอวํ อกุสลาปี ฐมาติ ยถา
 กุสลา ฐมา เอกลกฺขณสภาเวน
 นิตฺฐาริตา, เอวํ อกุสลาปี ฐมา
 เอกลกฺขณญฺเฐน นิตฺฐาเรตพฺพา. กถํ?
 ปหาเนกญฺจตาวเสนาติ ทสฺเสนุโต

คำว่า แม้ธรรมทั้งหลายที่เป็น
 อกุศลก็เหมือนอย่างนั้น ความว่า ธรรม
 ทั้งหลายที่เป็นกุศลได้ขยายความโดย
 ความเป็นธรรมมีลักษณะอย่างเดียวกัน
 ฉะนั้น, แม้ธรรมทั้งหลายที่เป็นอกุศล ก็

อธิบดีกรมการพัฒนาชุมชน
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อิทานิ อณฺเณปิ ปริยาเยน
 ลกฺขณหารสฺส อุทฺทหรณานิ ทสฺเสตฺถ
 “ยตฺถ วา ปนา”ติอาทิ วุตฺตํ.
 ตตฺถ ยตฺถาติ ยสฺสํ เทสฺนายนํ.
 วา-สทฺโท วิกปฺปตฺโถ. ปนาติ
 ปทปฺุรณ. รูปินฺทฺริยนฺติ รูปฺนสฺภาวํ
 อฏฺฐวិธํ อินฺทฺริยํ. ตตฺถาติ ตสฺสํ
 เทสฺนายนํ. รูปธาตฺวติ รูปฺนสฺภาวา
 ทสฺ ธาตฺวโย. รูปายตฺนนฺติ รูปฺน-
 สภาวํ ทสฺายตฺนํ,^๑ รูปิณี ทสฺาย-
 ตฺนानิตี อตฺโถ. รูปฺนลกฺขณฺน
 เอกลกฺขณตฺตา อิมานิ เทสิตฺตานิตี
 อธิปฺปาโย. เทสิตํ ตตฺถ สฺุขินฺทฺริยํ
 โสมนสฺสสินฺทฺริยํ สฺุขเวทฺนากาเวน
 เอกลกฺขณตฺตาติ อธิปฺปาโย.

ทั้งปวงอย่างนี้. ด้วยเหตุที่นั่นนั่นแหละ
 ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า “แม้ธรรม
 ทั้งหลายที่เป็นอกุศลก็เหมือนอย่างนั้น
 เพราะความเป็นธรรมที่มีลักษณะอย่าง-
 เดียวกัน ย่อมถึงการละคือการทำให้
 หายไป” ดังนี้.

บัดนี้ ท่านอาจารย์ประสงค์จะแสดง
 อุทฺทหรณแห่งลักขณหาระแม่โดยปริยาย
 อื่น จึงกล่าวคำมีอาทิว่า “ยตฺถ วา ปน
 (ก็อีกประการหนึ่ง ในที่ใด)” ดังนี้. ใน
 คำนั้น คำว่า ยตฺถ เท่ากับ ยสฺสํ โยค
 เทสฺนายนํ แปลว่า ใน เทศนาใด.
 วา-ศัพท์เป็นวิกัปปัตถะ. ศัพท์ ปน
 เป็นปทปฺุรณะ. คำว่า อินฺทฺริยํเป็นรูป
 ได้แก่ อินฺทฺริย ๘ อย่าง มีความ
 แปรผันเป็นสภภาพ. คำว่า ตตฺถ เท่ากับ
 ตสฺสํ โยค เทสฺนายนํ แปลว่า ในเทศนา
 นั้น. คำว่า รูปธาตฺว ได้แก่ ธาตฺว ๑๐
 มีความแปรผันเป็นสภภาพ. คำว่า
 รูปายตฺนนะ ได้แก่ อายตฺนนะ ๑๐ มีความ
 แปรผันเป็นสภภาพ ความว่า อายตฺนนะ

^๑ โป. อายตฺน.

โส จาติ เอตถ จ-สทุโท พยติเรกตุโก,
 เตน โส ปฏิจฺจสมุปฺปาโท อนฺุโลม-
 ปฏิโลมวเสน ทฺวิโรติ อิมํ
 วกฺขมานวิเสสํ โชเตติ. เตสุ
 อนฺุโลมโต ปฏิจฺจสมุปฺปาโท ยถา-
 ทสฺสีโต สรากลสโทสสโมหสงฺกิเลสปกฺเขน
 หาดพฺโพติ วุตฺโต, ปฏิโลมโต ปน
 ปฏิจฺจสมุปฺปาโท โย “อวิชฺชาย เตว
 อเสสวिरาคนิโรธา”ติอาทินา **ปาพิยฺ**^๑
 วุตฺโต, ตํ สนฺุชาย “วิตฺรากลวิตฺทอส-
 วิตฺโมหอรียธฺมเมหิ หาดพฺโพ”ติ วุตฺตํ.

จะแสดงว่า เมื่อมีการถือเอาวิชา
 ก็ได้แสดงปฏิจฺจสมุปฺปาตทั้งหมด จึง
 กล่าวคำมีอาทิว่า “เพราะอวิชาเป็น
 ปัจจัยจึงมีสังขาร” ดังนี้.

ในคำว่า โส จ นี้ จ ศัพท์มีอรรถ
 เป็นพยติเรก (คือตรงกันข้าม), ด้วย จ
 ศัพท์นั้น ท่านอาจารย์ย่อมส่องความต่าง
 ที่จะกล่าวถึงข้างหน้านี้ให้กระจ่างว่า
 ปฏิจฺจสมุปฺปาตนั้นมี ๒ อย่าง คือ ที่เป็น
 อนฺุโลมและเป็นปฏิโลม. ในปฏิจฺจสมุปฺปาต
 ทั้ง ๒ นั้น ปฏิจฺจสมุปฺปาตโดยอนฺุโลม
 ตามที่ได้แสดงแล้ว ท่านกล่าวว่า พึงละ
 ด้วยฝ่ายสังกิเลสที่ยังมีราคะ ยังมีโทสะ
 ยังมีโมหะ, ส่วนปฏิจฺจสมุปฺปาตโดย
 ปฏิโลมที่ตรัสไว้ในพระบาลีด้วยคำมีอาทิ
 ว่า “เพราะดับอวิชาสารอกได้ไม่มีเหลือ”
 ดังนี้ ที่ท่านอาจารย์หมายถึงกล่าวไว้ว่า
 “พึงละได้ด้วยอริยธรรมที่ปราศจากราคะ
 ปราศจากโทสะ และปราศจากโมหะ”
 ดังนี้.

^๑ ม. อ. ๑๔/๑๖๕, วิ. มหา. ๔/๑.

สมานภูมิตา สมานวิสยตา สมานา-
 รมมณตาดิ เอวมาทโยปิ จ-สทฺเทน
 สงฺคหิตาดิ ทฏฺจพฺพํ. เสสํ
 อุตฺตानตฺถเมว.

เกิดขึ้นของสังขตธรรมทั้งหลาย อธิบาย
 ว่า โดยความดับเสมอกัน และโดยความ
 เกิดขึ้นเสมอกัน. ก็ในที่นี้ สหจรณนัย
 (จิตเจตสิกที่เกิดร่วมกับเจตนา) ฟังเห็นว่า
 จ ศัพท์ ท่านรวมอรรถทั้งหลายแม้มีอาทิ
 อย่างนี้คือ ความเป็นธรรมมีเหตุเสมอกัน
 ความเป็นธรรมมีผลเสมอกัน ความเป็น
 ธรรมมีภูมิเสมอกัน ความเป็นธรรมมี
 ขอบเขตเสมอกัน ความเป็นธรรมมี
 อารมณ์เสมอกัน. คำที่เหลือมีเนื้อความ
 ง่ายที่เดียว.

ลกฺขณหารวิภงฺกควณฺณนา นิฏฺฐิตา.

พฺรณนาลํกฺขณหารวิภงฺกํ จบ.

๖. จตุพยุหหารวิภังควณณา

๒๕. ตตถ กตโม จตุพยุโห
หาโรติ จตุพยุหหารวิภังโก. ตตถ
พยุชเนน สุตตสฺส เนรุตตมฺจ
อธิปฺปาโย จ นิตานมฺจ
ปฺพุพพาปรสฺสนฺธิ จ คเวสิตพฺพาติ
สงฺเขเปเน ตาว จตุพยุหํ ทสฺเสติ.
“พยุชเนนา”ติ อิมินา หารานํ
สุตตสฺส พยุชนวิจยภาวโต พยุชน-
มฺุเขเนว เอเต จตุพยุหหารปทตฺถา
นิตฺฐาเรตพฺพาติ ทสฺเสติ.

เนรุตตมฺติ นีรุตฺตํ นีพฺพจนฺนฺติ
อตฺถอ. นีรุตฺตเมว เนรุตฺตํ. เตเนวาท
“ยา” นีรุตฺติปทสฺสิทา”ติ. ตสฺสตฺถอ :

๖. พรรณนาจตุพยุหหารวิภังค์

๒๕. จตุพยุหหารวิภังค์ขึ้นต้นว่า
ตตถ กตโม จตุพยุโห หาโร แปลว่า
บรรดาหาระเหล่านั้น จตุพยุหหาระ
เป็นไฉน. บรรดาคำเหล่านั้น ท่าน
อาจารย์ย่อมแสดงการจำแนกอรรถ ๔
อย่างก่อนโดยสังเขปว่า **พินฺถันควำนีรุตฺติ**
(วิเคราะห์บท) **อธิบาย** (ความประสงค์)
นิตาน (ต้นเหตุ) **และปฺพุพพาปรสฺสนฺธิ**
(การเชื่อมต่อข้างหน้าข้างหลัง) **ของ**
สุตตะ (คือพระพุทธรวณะ) **ด้วยพยุชณะ**
ดังนี้. ด้วยคำว่า “**ด้วยพยุชณะ**” นี้
ท่านอาจารย์ย่อมแสดงว่า อรรถแห่งบท
จตุพยุหหาระเหล่านี้ พินฺถายความด้วย
มุ่งพยุชณะเป็นสำคัญเท่านั้น เพราะ
ความที่บรรดาหาระทั้งหลาย จตุพยุห-
หาระพิจารณาสุตตะ คือพระพุทธรวณะ
ด้วยพยุชณะ.

บทว่า **เนรุตฺตํ** ความเท่ากับ **นีรุตฺตํ**
แปลว่า วิเคราะห์บท. **นีรุตฺตํ** นั้นเอง
เป็นเนรุตฺตํ. ด้วยเหตุนี้แหละ ท่าน-

๑ โป. ยาคี ปาโจ น ทิสฺสติ.

ยา นิรุตติ, อิทั เนรุตติ. กา
 ปน สา นิรุตติ ? ปทสัหิตาติ
 ปเทหิ^๑ สัหิตา ยุตฺตา, ลิงฺควจน-
 กาลสาธนปุริสาทิวีสเสโยเคน โย โย
 อตุโถ ยถา ยถา วตฺตพฺโพ,
 ตถา ตถา ปวตฺตสภานิรุตฺติติ
 อตุโถ. ตถา หิ วุตฺติ “ยํ ฌมฺมานํ
 นามโส ฌาณนุ”ติ.

อาจารย์จึงกล่าวว่า ได้แก่ “นิรุตติที่
 ประกอบด้วยบท”. เนื้อความของคำนั้น
 ดังนี้ : นิรุตติอันใด เนรุตตะกัอันนี้
 (นิรุตติกับเนรุตตะอย่างเดียวกัน) ก็นิรุตติ
 นั้นเป็นอย่างไร? ได้แก่ เป็นนิรุตติที่
 ประกอบด้วยบท คือรวมไว้ ได้แก่ ใช้
 ด้วยบททั้งหลาย อธิบายว่า อรรถใด ๆ
 ที่พึงกล่าวด้วยประการใด ๆ ด้วยการ
 ประกอบคุณพิเศษมีลึงค์วจนะ กาล-
 สาธนะและบุรุษเป็นต้น อรรถนั้นเป็น
 สภานิรุตติ (ภาษาธรรมชาติ ได้แก่
 ภาษามคธ) ที่เป็นไปแล้วโดยประการ
 นั้น ๆ. จริงดังที่ท่านอาจารย์กล่าวไว้ว่า
 “ซึ่งเป็นเหตุรู้ธรรมทั้งหลายได้โดยชื่อ”
 ดังนี้.

ตตถ ยนฺติ เหตุอตุเถ นิปาโต,
 ยาย การณญฺจายาติ อตุโถ.
 ฌมฺมานนฺติ เวยฺยฌมฺมานํ. นามโสติ
 ปจฺวี ผสฺโส ขนฺธา ธาตุ ติสฺโส
 ผุสฺโสติ เอวมาทินามวิเสเสน ฌาณํ
 ปวตฺตติ, อยํ สภานิรุตฺติ นาม.
 ปจฺวีติ หิ เอวมาทิกํ สทฺทํ

บรรดาคำเหล่านั้น บทว่า ยํ
 เป็นนิบาตลงในอรรถแห่งเหตุ ความว่า
 ซึ่งเป็นเหตุ. คำว่า ธรรมทั้งหลาย
 ได้แก่ ธรรมที่พึงรู้ทั้งหลาย. คำว่า
 โดยชื่อ ความว่า ความรู้ย่อมเป็นไป
 ได้ด้วยความต่างแห่งชื่อ มีอาทิอย่างนี้ว่า
 ดิน ผัสสะ ขันธ์ ธาตุ ติสสะ ปุสสะ

^๑ ฉ. ปเทสุ.

คเหตุวา ตโต ปรี สงเกตทวาเรน
 ตทตถปฏิปตติ ตตตอนิยตนาม-
 ปณตติคคหณวเสนเว โหตติ. อถวา
 ปทสัหิตาติ ปเทน สัหิตา. ปทโต
 หิ ปทตถาวโพธ. โส ปนสส
 อตถเถ ปวตตินิमितตฏตาย ปณตติยา
 คหิตาย เอว โหตติ สา ปน^๑
 ปณตติ นิรุตติสงฆาตปเทน สัหิตา
 ปทตถั โพธตติ ปทสัหิตาติ วุตตา.
 “ยทา หิ ภิกขุ”ติอาทินา “ธมมานั
 นามโส ฌาณน”ติ ปทสส อตถั
 วิวรติ.

นี้ชื่อว่า สภาวนิรุตติ (ภาษาธรรมชาติ).
 เพราะว่าการที่ถือเอาเสียงมีอาทಿಯ่างนี้ว่า
 ดิน แล้วต่อจากนั้นดำเนินไปถึงความ
 หมายของเสียงนั้นตามทวารที่กำหนดไว้
 ย่อมมีได้ด้วยอำนาจถือเอานามบัญญัติที่
 ไม่แน่นอนนั้น ๆ อย่างเดียว ฉะนั้นแล.
 อีกอย่างหนึ่ง ได้แก่ เป็นนิรุตติที่บท
 รวมไว้ คือ บทรวมเข้าไว้. เพราะ
 ความหยั่งรู้ความหมายของบทก็โดยบท.
 หนึ่ง ความหยั่งรู้ความหมายของบทนั้น
 ย่อมมีได้ในเมื่อได้ถือเอาบัญญัติอันเป็น
 นิमितแห่งความเป็นไปในอรรถของบทนั้น
 เพราะเหตุนั้น บัญญัตินั้นอันบทกล่าวคือ
 นิรุตติรวมไว้ ย่อมทำให้เข้าใจอรรถ
 แห่งบทได้ เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์
 จึงได้กล่าวว่าบทรวม. ด้วยคำว่า “ก็
 เมื่อใดภิกษุ” ดังนี้เป็นต้น ท่านอาจารย์
 ย่อมเผยอรรถของบทว่า “ซึ่งเป็นเหตุรู้
 ธรรมทั้งหลายได้โดยชื่อ”.

ตตถ อตถสสุธาติ สททาภิเชยยสสุ
 อตถสส. นามั ชานาติติ นาม-

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า ของ
 อรรถ คือของอรรถที่พึงกล่าวด้วยศัพท์.

^๑ ไป. นาม.

ปณฺณตฺตคฺคหฺนฺวเสณ^๑ อัย นามาติ
 นามํ ชานาติ. **ธมฺมสฺสชาติ**
 สภาวธมฺมสฺส. **ตถา ตถา** นํ
 อภินิโรเปตีติ โย โย อตุโถ ธมฺโม
 จ ยถา ยถา จ โวหริตพุโป,
 ตถา ตถา น^๒ นามํ โวหารํ
 อภินิโรเปติ เทเสตีติ อตุโถ.
 เอตฺตาวตา จ อัย ภิกฺขุ อตฺตกฺุสโล
 ยาว อเนกาธิวจนกฺุสโลติ วุจฺจตีติ
 สมฺพนฺธิตพุพฺ.

ตตฺถ อตฺตกฺุสโลติ ปาพิอตฺถ
 กฺุสโล. **ธมฺมกฺุสโลติ** ปาพิยํ กฺุสโล.
 พุยฺยชนกฺุสโลติ อกฺุขเรสุ จ วาเกยฺสุ
 จ กฺุสโล. **นิรุตฺติกฺุสโลติ** นิพฺพจน
 กฺุสโล.^๓ **ปุพฺพปาปรกฺุสโลติ** เทสนาย
 ปุพฺพปาปรกฺุสโล. **เทสนายกฺุสโลติ** ธมฺมสฺส
 เทสนาย กฺุสโล. **อตีตาริวจนกฺุสโลติ**
 อตีตปณฺณตฺตคฺคหฺนฺวเสณ. เอส นโย เสเสสุปิ.

คำว่า **ย่อมรู้ชื่อ** ได้แก่ ย่อมรู้ชื่อว่า
 ชื่อนี้ด้วยอำนาจการถือเอานามบัญญัติ.
 คำว่า **ของธรรม** ได้แก่ ของสภาว
 ธรรม. คำว่า **ย่อมยกชื่อนั้นขึ้นได้ด้วย**
ประการนั้น ๆ ความว่า อรรถและธรรม
 ใด ๆ ฟังกล่าวด้วยประการใด ๆ ย่อมยก
 คือ แสดงชื่อนั้น การกล่าวนั้นขึ้นไว้ด้วย
 ประการนั้น ๆ ก็ด้วยลำดับคำเพียงเท่านั้น
 ฟังเชื่อมความว่า ภิกษุนี้ตรัสเรียกว่า
 ฉลาดในอรรถ จนถึงว่า ฉลาดในคำที่
 เป็นพหูพจน์.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **ฉลาด**
ในอรรถ ได้แก่ ฉลาดในอรรถแห่ง
 พระบาลี. คำว่า **ฉลาดในธรรม** ได้แก่
 ฉลาดในพระบาลี. คำว่า **ฉลาด**
ในพยัญชนะ ได้แก่ ฉลาดในอักษรและ
 ในคำพูด. คำว่า **ฉลาดในนิรุตติ** ได้แก่
 ฉลาดในวิเคราะห์บท. คำว่า **ฉลาดใน**
เบื้องต้นเบื้องปลาย ได้แก่ ฉลาดใน
 เบื้องต้นเบื้องปลายแห่งเทศนา. คำว่า

^๑ ฉ. นามปณฺณตฺตคฺคหฺนฺวเสณ.

^๒ โป. นนฺติ น ทิสฺสติ.

^๓ โป. นิพฺพจนกฺุสโล.

เอว สพฺพทานิ กาทพฺพทานิ ชนปท-
 นิรุคฺตานิติ ยตฺตกานิ สตฺตโวหาร-
 ปทานิ, ตานิ สพฺพทานิ ยถาสมฺภวํ
 สุตฺเต นิพฺพจนวเสน กาทพฺพทานิ
 วตฺตพฺพทานิติ อตฺตโก. **สพฺพทา จ**
ชนปทนิรุคฺติโยติ **สพฺพทา จ**
 โลกสมณฺณาโย ยถารหํ กาทพฺพทา.
 “สมณฺณํ นาทิธาเวยุยา”ติ หิ
 วุตฺตํ. ตถา หิ สมฺมุติสจฺจมุขเนน
 ปรมตฺตสจฺจจาธิกโม โหติติ.

๒๖. อธิปฺปายกณฺเฑ อณฺุตฺตานิ
 นาม นตฺติ.

๒๗. นิทานกณฺเฑ **อิมินา** **วตฺต-**
นาติ **อิมินา** ปุตฺตควาทิกิตฺตนสงฺขาเตน
 การณฺน. การณฺเฑหตฺถ **วตฺต-**
นิทานนฺติ **จ** **วุตฺตํ.** **อิมินา** **นเยน**

ฉลาตในเทศนา ได้แก่ ฉลาตในการ
 แสดงธรรม. คำว่า **ฉลาตในชื่ออดีต**
 ได้แก่ ฉลาตในบัญญัติที่เป็นอดีต. แม้
 ในคำที่เหลือก็มีนัยนี้.

คำว่า **วิเคราะห์บทในท้องถิ่นก็พึงทำ**
ทั้งหมดอย่างนี้ ความว่า บทที่เป็น
 บัญญัติเกี่ยวกับสัตว์มีเท่าใด, บทเหล่านั้น
 ทั้งหมดพึงทำ คือพึงกล่าวเกี่ยวกับ
 วิเคราะห์บทในสุดตะ คือพระพุทธรวจนะ
 ตามสมควร. คำว่า **และชื่อในท้องถิ่น**
ทั้งหมด ความว่า และชื่อทางโลก
 ทั้งหมดก็พึงทำตามควร. เพราะท่าน
 กล่าวไว้ว่า “ไม่พึงวิ่งเลยชื่อไป”. จริง-
 อย่างนั้น การเข้าใจปรมัตตสัจจะมีได้
 ก็ด้วยสมมุติสัจจะเป็นสำคัญนั่นเอง ฉะนี้
 แล.

๒๖. ในอธิปฺปายกัณฺฑ (ตอนที่ว่า
 ด้วยคำแปล) ชื่อว่าคำที่ไม่ชัดเจนไม่มี.

๒๗. ในนิทานกัณฺฑ (ตอนต้นเรื่อง)
 คำว่า **ด้วยวัตถุนี้** ได้แก่ ด้วยเหตุนี้ คือ
 ที่กล่าววาระบุถึงบุตรและโคเป็นต้น. ก็เหตุ
 ท่านกล่าววว่า ได้แก่ วัตถุ และว่า ได้แก่

อธิบดีกรมการพัฒนาชุมชน
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สพฺพตฺถ นิทานนิตฺถารณํ เวทิตพฺพํ.

นิทาน (ต้นเหตุ) ในที่นี้. ฟังทราบการ
ขยายนิทาน (ต้นเรื่อง) ในที่ทั้งปวง
โดยนัยนี้.

กามนุชาติ กิเลสกาเมน อนุชา.
ชาตสยฺจนฺนาติ ตณฺหาชาลปฺลิกฺขณฺจิตา.
ตณฺหาฉนฺนาทิตาติ ตณฺหาสงฺขาเตน
อนุชกาเรน ปิหิตา. พนฺธนาพฺพชาติ
กามคุณสงฺขาเตน พนฺธเนน พฺพชา.^๑
“ปมตฺตพนฺธนา”ติปิ ปาโจ, ปมา-
เทนาติ อตฺถโก.

บทว่า กามนุชา (มีดมมเพราะกาม)
คือ มีดมมเพราะกิเลสกาม. บทว่า
ชาตสยฺจนฺนา (ถูกตัณหาจุดตาข่าย
ปกคลุมไว้) คือถูกตาข่ายคือตัณหา
ปกคลุมไว้. บทว่า ตณฺหาฉนฺนาทิตา
คือ ถูกความมีด กล่าวคือ ตัณหาปิดไว้.
บทว่า พนฺธนาพฺพชา (ถูกเครื่องผูกล่าม
ไว้) คือ ถูกเครื่องผูกกล่าวคือ กามคุณ
ล่ามไว้. ปาฐะเป็น “ปมตฺตพนฺธนา”
ก็มี, ความว่า ได้แก่ ความประมาท.

ปฺพพฺพาปเรนฺนาติ ปฺพพฺเพน วา อปเรน
วา เทสนนฺตเรนฺนาติ อธิปฺปาโย.
ยฺชชฺชติติ โยคํ อฺเปติ, สเมตฺติติ อตฺถโก.
อิเมหิ ปเทหิ ปฺริยฺยฺจฺฉานเหีติ^๒ อิเมหิ
ยถาวุตฺเตหิ คาทาปเทหิ ตณฺหา-
ปฺริยฺยฺจฺฉานทีปเกหิ. สายเว ตณฺหาติ ยา
ปฺุริมคากาย วุตฺตา, สายเว ตณฺหา.

บทว่า ปฺพพฺพาปเรน (คำข้างหน้าข้างหลัง)
อธิบายว่า ได้แก่ เทศนาอื่นข้างต้นบ้าง
ข้างปลายบ้าง. บทว่า ยฺชชฺชติ (ย่อมควร)
ได้แก่ ย่อมเข้าถึงความควร หมายถึงความ
ว่า ย่อมเหมาะสม. คำว่า อิเมหิ
ปเทหิ ปฺริยฺยฺจฺฉานเหี ความว่า ด้วยบท
พระคาถาเหล่านี้ คือ ตามที่กล่าวแล้ว

^๑ โป. พนฺธนาพฺพชาติ กามคุณสงฺขาเตน
พนฺธเนน พนฺธา.

^๒ โป. ปฺริยฺยฺจฺฉานเหีติ.

“ยลฺจาหา”ติอาทินา ทฺวินฺนมฺปิ
 คากานํ อตฺถสํสฺนุทเนน ปุพฺพปาปรํ
 วิภาเวติ. **ปโยเคนาติ** สมฺมาจาเรน.
ตสฺมาติ ยตฺถ สยํ อฺปฺปนฺนา,
 ตํ สนฺตํ นิสฺสริตฺตํ อเทนฺติ
 นานารมฺมณฺเหปิ ปโลภยมาณา กิเลสฺเห
 จิตฺตํ ปรียาทาย ติฏฺฐติ. ตสฺมา
 กิเลสวเสน จ ปรียฺญจฺจวเสน จ
 ตณฺหา พนฺธนํ วุตฺตา.

ปปฺยเจนฺติ สํสาเร จิรํ จเปนฺติติ
ปปฺยจา. ติฏฺฐนฺติ เอตาชาติ^๒ จิตฺ.
 พนฺธนญฺเจน สนฺตํ วิทยาติ **สนฺตํ.**^๓

ซึ่งแสดงปรียฺญจฺจวเสน คือตัณหา.
 สองบทว่า **สาเยว ตณฺหา** ความว่า
 ตัณหาใจที่ตรัสไว้ในพระคาถาแรก
 ตัณหานั้นแหละ.

ด้วยคำว่า “**ยลฺจาหา**” เป็นต้น ท่าน-
 อาจารย์ย่ออธิบายคำข้างหน้าข้างหลัง
 ด้วยการเทียบเคียงเนื้อความแห่งพระ-
 คาถาทั้งสอง. บทว่า **ปโยเคน** (ด้วยการ
 ประกอบ) คือ ด้วยการฟุ้งขึ้น. บทว่า
ตสฺมา (เพราะเหตุนั้น) ความว่า ตัณหา
 เกิดขึ้นในสันดานใจ ไม่ให้เพื่อสลัด
 สันดานนั้นออกไปล่ออยู่ด้วยอารมณ์ต่าง ๆ
 ครอบงำจิตตั้งอยู่ด้วยกิเลส. เพราะเหตุนี้
 พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตัณหาว่า เป็น
 เครื่องผูกด้วยอำนาจกิเลส และด้วย
 อำนาจ ความกัฏุมฺม.

กิเลสทั้งหลายเหล่านี้ ย่อมยังสัตว์
 ให้เนิ่นช้า คือย่อมยังสัตว์ให้ดำรงอยู่ใน
 สงสารสิ้นกาลนาน เหตุนี้ กิเลส

^๑ ไป. ยถาหาติ...
^๒ ฉ. เอตาหิตี.
^๓ ฉ. สนฺตํ.

เนติติวารรณกถา.ป-ท.๑-๒๕

นิพพานนครบุปเวสนสฺส ปฏิเสชนโต
 ปลิฆํ วิทยาติ ปลิฆํ. อนวเสสตณฺหา-
 ปหาเนน นิตฺตณฺโห. อตฺตहितปรหิตานํ
 อธิโลกปรโลกานญจ มุณฺโง มุณีติ
 เอวํ คากาย ปทตฺโถ เวทิตพฺโพ.
 ปปญฺจาทิอตฺถา ปน ปาฬิยํ วิภตฺตา
 เอวาติ. ตตฺถ ยสฺเสเต ปปญฺจาทโย
 อพฺภตฺตํ คตา, ตสฺส ตณฺหาเย เลโสปี
 น ภวติ. เตเน วุตฺตํ “โย เอตํ
 สพฺพํ สมตฺติกุณฺโง อัย วุจฺจติ
 นิตฺตณฺโห”ติ.

ทั้งหลายเหล่านั้น จึงชื่อว่า **ปปัจจา**
 แปลว่า กิเลสทำให้เนิ่นช้า. สัตว์ทั้งหลาย
 ย่อมยังอยู่ด้วยกิเลสนี้ เหตุนั้น กิเลสนี้
 ชื่อว่า **ฐิติ** (เป็นเหตุยังอยู่). ตัณหาเป็น
 เหมือนโซ่ ด้วยอรรถว่าผูกไว้ เพราะ
 เหตุนั้น ชื่อว่า **สันธานะ** แปลว่า โซ่.
 ตัณหาเป็นเหมือนลิ่มสลัก เพราะห้าม
 การเข้าไปสู่นครคือพระนิพพาน เพราะ
 เหตุนั้น จึงชื่อว่า **ปลิมะ** (ลิ่มสลัก). ชื่อว่า
ผู้ไม่มีตัณหา ก็ด้วยการละตัณหาไม่มี
 เหลือ. ชื่อว่า **เป็นมุณี** เพราะรู้ประโยชน์
 เกื้อกูลแห่งตน ประโยชน์เกื้อกูลแห่ง
 บุคคลอื่นและโลกนี้โลกหน้า. พึงทราบ
 เนื้อความเฉพาะบทแห่งพระคาถาด้วย
 ประการดังกล่าวมาฉะนี้. ก็อรรถแห่ง
 บทมีปัญจะ(กิเลสเป็นเหตุเนิ่นช้า)เป็นต้น
 ท่านอาจารย์ได้จำแนกแล้วในพระบาลี
 นั้นเทียว. ในพระบาลีนั้นปัญจธรรม
 เป็นต้นเหล่านั้นของผู้ใดถึงความตั้งอยู่ไม่ได้
 แม้การติดอยู่แห่งตัณหาของผู้นั้นย่อมไม่มี.
 ด้วยเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า
“ผู้ใดล่วงพ้นกิเลสทำให้เนิ่นช้า สังขาร
กิเลสเป็นเหตุยังอยู่ โซ่ และลิ่มสลัก

อธิบดีกรมการพัฒนารัฐบาล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๒๘. ปริยภูจนนุติ “ตณฺหา
 ปริยภูจนนุ”ติ วุตตานิ ตณฺหา-
 วิจริตานิ. สงฺขาราติ “ตทภิสงฺขตา
 สงฺขารา”ติ วุตตา ตณฺหาทิกฺกุจิ-
 มานเหตุกา สงฺขารา. เต ปน
 ยสฺมา สตตฺสฺ ชวนเจตนาสฺ
 ปจฺมเจตนา สติ ปจฺยสมวาเย
 อิมสฺมีเยว อตฺตภาเว ผลํ เทติ.
 ปจฺฉิมเจตนา อนนฺตเร อตฺตภาเว.
 อุกฺกิณฺณํ เวมชฺฌเจตนา ยตฺถ กตฺถจิ
 ผลํ เทติ, ตสฺมา วิปจฺจโนกาสวเสน
 วิภจฺจิตฺวา ทสฺเสตฺถุ “ทิกฺกุจฺจมฺมเวทนียา
 วา”ติอาทิ วุตฺตํ. ยสฺมา ปน
 ตํตํเจตนาสมฺปยุตฺตา ตณฺหาปี เจตนา
 วิย ทิกฺกุจฺจมฺมเวทนียาทิวเสน ติวริชา
 โหติ, ตสฺมา วุตฺตํ “เอวํ ตณฺหา
 ติวริชํ ผลํ เทติ”ติ. ปุพฺพปาปเรน
 ยุชฺชตฺติติ ยํ ปุพฺพํ ปุริมํ สงฺขารานํ
 ทิกฺกุจฺจมฺมเวทนียตาทิวจฺจนํ วุตฺตํ, ตํ
 อิมินา อปเรน กมฺมสฺส ทิกฺกุจฺจมฺม-
 เวทนียตาทิวจฺเจเนน युชฺชตฺติ, คงฺโคทกํ

ทั้งหมดนี้ได้ ผู้นี้เรียกว่า ผู้ไม่มีตัณหา”
 ดังนี้.

๒๘. คำว่า ตัณหาจริตเครื่องกลุ่มรวม
 ได้แก่ ตัณหาจริตที่ท่านกล่าวว่่า “เครื่อง
 กลุ่มรวมแห่งตัณหา”. คำว่า สังขาร
 ได้แก่ สังขารที่มีตัณหาทิจฺฐิ และมานะ
 เป็นเหตุที่ท่านกล่าวว่่า “สังขารที่
 ตัณหาทิจฺฐิและมานะนั้นนั้นปรุ่่งแต่ง”. ก็สังขาร
 เหล่านั้น เพราะเหตุที่บรรดาเจตนาใน
 ชวณะทั้ง ๗ ดวง เจตนาดวงแรกเมื่อมี
 ความพร้อมแห่งปัจจัย ย่อมให้ผลใน
 อกฺกภาพนี้ทีเดียว. เจตนาดวงหลังให้ผล
 ในอกฺกภาพถัดไป. เจตนาท่ามกลางแห่ง
 เจตนาทั้ง ๒ ดวง ให้ผลในอกฺกภาพใด
 อกฺกภาพหนึ่ง เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์
 ประสงค์จะแสดงจำแนกเกี่ยวกับโอกาสที่
 ให้ผล จึงกล่าวคำมีอาทิว่า “ตัณหาจริต
 เครื่องกลุ่มรวมและสังขารเป็นทิจฺฐิธรรม-
 เวทนียบ้าง” ดังนี้. ก็เพราะแม้ตัณหา
 ที่ประกอบกับเจตนา นั้น ๆ ย่อมมี ๓
 อย่างคือ เป็นทิจฺฐิธรรมเวทนียเป็นต้น
 เหมือนกับเจตนา ฉะนั้น ท่านอาจารย์
 จึงกล่าวว่่า “ด้วยประการฉะนี้ ตัณหา

วีย ยมฺโนทเคน สํสนฺทติ สเมตฺติ
อตฺโต.

จึงให้ผล ๓ ประการ” ดังนี้. คำว่า
ย่อมควรกับคำข้างหน้าและข้างหลัง
ความว่า คำใดเป็นคำข้างหน้า คือเป็น
คำข้างต้น ได้แก่ คำที่มีความที่สังขารเป็น
ทิวธรรมเวทนียเป็นต้น ที่ท่านกล่าวแล้ว
คำนั้น ย่อมควรกับคำหลัง คือกับคำมี
ความที่กรรมเป็นทิวธรรมเวทนียเป็นต้น
คือย่อมเทียบเคียงกันได้ ย่อมสมกันได้
เหมือนกับแม่น้ำคงคาเทียบเคียงได้ เหมาะ
สมกับแม่น้ำยมุนาเป็นต้น ฉะนั้น.

สงฺขารา ทสฺสนพฺเลนาติ จตุสฺ
ทิวฺจิคตสมฺปยุตฺเตสฺ วิจิกิจฺฉาสมฺปยุตฺเต
จาติ ปญฺจสฺ จิตฺตูปปาเทสฺ สงฺขารา
ปจฺมมคฺคปณฺณาทเลน. นตฺตีสฺ ตณฺหา-
วิจิริทานิ ภาวนาพฺเลนาติ ปจฺมมคฺเคน
ปหีนาวเสสวเสน วุตฺตํ. น สพฺเพสํ
วเสน.

คำว่า สังขารพึงละได้ด้วยกำลัง
แห่งทัสสนะ ได้แก่ สังขารในจิตตูป-
บาททั้ง ๕ คือจิตตูปบาทที่สัมปยุตด้วย
ทิว ๔ ดวง และจิตตูปบาทที่สัมปยุตด้วย
วิจิกิจฉา (๑ ดวง) พึงละได้ด้วยกำลัง
แห่งปัญญาในโสดาปัตติมรรค. คำว่า
ตณฺหาวิจิริต ๓๖ พึงละได้ด้วยกำลังแห่ง
ภาวนา ท่านอาจารย์กล่าวด้วยอำนาจ
ธรรมที่เหลือจากธรรมที่โสดาปัตติมรรค
ละได้แล้ว. มิใช่กล่าวด้วยอำนาจธรรม
ทั้งปวง.

อนุพฺนุโรติ ตณฺหาทีนํ อนุพฺ-
ปพฺนุเชน ปวตฺติ. โย จาปี

คำว่า ความติดตามไป ได้แก่
ความเป็นไปด้วยการติดตามไปแห่งกิเลส

อธิบดีกรมการพัฒนาชุมชน
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ปปญฺเจตฺตํ อทฺตํ “ปปญฺเจตฺตํ” ตฺวาทฺตํ^๑
 วุตฺตํ ราชสุตฺตญจ^๒ สํสนฺหติ. เตเนวาท
 “อิทํ เอกตฺถนุ” ตฺ. ยทฺธิป อตฺถโต
 เอกํ, เทสนาย ปน วิเสโส วิชฺชตฺติ
 ทสฺเสตฺตํ “อปีจํ” ตฺวาทฺตํ วุตฺตํ.
 เวนตฺติ อิมินา วุตฺตปฺปการณ.

สุตฺเตนาติ สํวณฺณนิยมาเนน สุตฺเตน.
 สุตฺตํ นตฺติ สุตฺตํ นตฺตํ. สํสนฺหติ ตฺวาทฺตํ
 วิมฺสสิตฺวา อตฺถโต อภินฺนํ กตฺวา.
 ปุพฺพปาปเรน สทฺธิ โยชยิตฺวาติ
 ปุพฺเพเน วา อปเรน วา สุตฺเตน
 สทฺธิ อตฺถโต สมฺพนฺธํ โยเชตฺวา.
 วุตฺตเมวตฺตํ ปากฺกํ กโรติ เตน
 สุตฺตํ สส อตฺถโต นิทฺธิกฺโข โหติ
 วิตฺถาริโต สุตฺตํ นตฺตํ ทสฺสเนน.

มีต้นหาเป็นต้น. ก็ราชสูตรที่ตรัสด้วย
 คำว่า “ย่อมทำให้เนิ่นช้า” เป็นต้น ย่อม
 เทียบกันได้กับคำว่า **ธรรมที่ทำให้
 เนิ่นช้าอันใด** ดังนี้ เป็นต้น. ด้วยเหตุ
 นั้นแหละ ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า “**นี้มี
 อรรถเป็นอย่างเดียวกัน**” ดังนี้. ท่าน
 อาจารย์ประสงค์จะแสดงว่า คำที่ว่านี้
 ว่าโดยอรรถ เป็นอย่างเดียวกัน แต่โดย
 เทศนามีความต่างกัน จึงกล่าวคำมีอาทิ
 ว่า “**อีกประการหนึ่ง**” ดังนี้. คำว่า
อย่างนี้ คือ ด้วยประการที่กล่าวแล้วนี้.

คำว่า **ด้วยสุตตะ** (พระพุทธรวณะ) คือ
 ด้วยสุตตะ (พระพุทธรวณะ) ที่กำลังอธิบาย.
 คำว่า **สุตตะ** (พระพุทธรวณะ) ได้แก่
 สุตตะ (คือพระพุทธรวณะ) อื่น. คำว่า
เทียบเคียง ได้แก่ ปนกัน คือทำให้
 ต่างกันโดยอรรถ. คำว่า **ประกอบ
 กับคำข้างหน้าข้างหลัง** ได้แก่ ประกอบ
 สัมพันธ์โดยเนื้อความกับสุตตะ คือ
 พระพุทธรวณะข้างหน้าข้างหลังบ้าง
 ย่อมกระทำอรรถที่กล่าวนั้นแหละให้

^๑ ไป. “ปปญฺเจตฺตํ” ตฺวาทฺตํ น ทิสฺสติ.
^๒ ม. ราชสุตฺตญจ.

เนตตยวาทเวท. ป-VI.๑-๒๕

น เกวลํ สุตตุนฺตรสํสฺนฺทนมเว
 ปุพฺพาปรสฺนฺธิ, อถ โข อญฺโฆปิ
 อตฺถิติ ทสฺเสตฺถุ “โส จายนุ”ติอาทิ
 วุตฺตํ. ตตฺถ อตฺถสฺนฺธิติ กิริยา-
 การกาทิวเสน อตฺถสฺส สมฺพนฺโร.
 โส ปน ยสฺมา สงฺกาสนาทินิ
 ฉนฺนํ อตฺถปทานิเยว โหติ
 สพฺพสฺสาปิ ปทตฺถสฺส ตทวโรธโต.

สมฺพนฺโร จ นาม น โภจิ อตฺถโธ.
 ตสฺมา “อตฺถสฺนฺธิ ฉปฺปทานิ”ติอาทิ
 วุตฺตํ. พุยฺยชนสฺนฺธิติ ปทสฺส ปทนฺตเรน

ปรากฏ ด้วยเหตุนั้น อรรถแห่งสุตตะ
 (พระพุทธรวณะ) จึงเป็นอันได้แสดงไขแล้ว
 คือเป็นอันทำให้พิสดารแล้ว ด้วยการ
 แสดงสุตตะ (พระพุทธรวณะ) อื่น.

ท่านอาจารย์ประสงค์จะแสดงว่า
 การเทียบเคียงสุตตะ (คือพระพุทธรวณะ)
 นั้นเทียบ ชื่อว่า ปุพฺพาปรสฺนฺธิ (เชื่อมต่อ
 ข้างหน้าข้างหลัง) ยังไม่สิ้นเชิง, โดย
 ที่แท้ยังมีแม้อย่างอื่น จึงกล่าวคำมีอาทิว่า
 “ก็ปุพฺพาปรสฺนฺธิ (เชื่อมต่อข้างหน้าข้าง-
 หลัง) นี้” ดังนี้. บรรดาคำเหล่านั้น
 คำว่า อรรถสฺนฺธิ (เชื่อมต่อความ) ได้แก่
 การเชื่อมความเกี่ยวกับกิริยาและการก
 เป็นต้น. ก็การเชื่อมต่อความนั้น เพราะ
 ย่อมมีเฉพาะแก่อรรถบททั้ง ๖ มีสังกาสนา
 (การกล่าว) เป็นต้น เพราะเนื้อความ
 เฉพาะบททั้งหมด ลงกันได้ในอรรถบท
 ทั้ง ๖ นั้น.

และที่ชื่อว่าการเชื่อมความ ก็มีใช้ความ-
 หมายอะไร. ฉะนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าว
 คำมีอาทิว่า “อรรถสฺนฺธิ (เชื่อมต่อความ)

๑ ไป. โสยนติ..., สී. ส จายนติ.

สมุพฺพโธ. ยสฺมา ปน สพฺพมฺปิ
 นามาภิพทํ จฺหิ พุญฺชนปเทหิ
 อสงฺคหิตํ นาม นตฺถิ, ตสฺมา
 “**พุญฺชนสนฺธิ ฌปฺปทานิ**”ติอาทิ วุตฺตํ.

“ได้แก่ บททั้ง ๖” ดังนี้. คำว่า พุญฺชนะ-
 สนิธิ (เชื่อมต่อพุญฺชนะ) ได้แก่ การ
 เชื่อมบทเข้ากับบทอื่น. ก็เพราะบทมี
 บทนามเป็นต้นทั้งหมดที่ชื่อว่า ไม่รวมกับ
 พุญฺชนะบท ๖ ย่อมไม่มี, ฉะนั้น ท่าน
 อาจารย์จึงกล่าวคำมีอาทิว่า “**พุญฺชนะ-
 สนิธิ (เชื่อมต่อพุญฺชนะ) ได้แก่ บท
 ทั้ง ๖**” ดังนี้.

เทศนาสนธิติ ยถาวุตฺตเทศ-
 นนฺตเรน เทสฺนาย สํสนฺทนํ. ตตฺถ^๑
น จ ปจฺวี นิสฺสายาติ ปจฺวี
 วิสยสงฺขาทํ นิสฺสยํ กตฺวา, ปจฺวี
 อาลมฺพิตฺวาติ อตฺถโก. **ฌายีติ**
 ผลสมฺมาปตฺติฌาเนน ฌายี. โส
 หิ สพฺพสงฺขารนิสฺสग्งํ นิพฺพานํ
 อาลมฺพิตฺวา สมฺมาปชฺชนวเสน ฌายติ,
 น ปจฺวี นิสฺสาย ฌายตีติ วุตฺโต.
 เสสฺปเทสฺสปี เอสฺว นโย. เอตฺถ
 จ จตฺตฺหิ มหาภูเตหิ รูปฺปปฏิพทฺธ-
 วุตฺติตาย สพฺโพ กามภโว รูปภโว
 จ คหิตา. อรูปภโว ปน

คำว่า **เทศนาสนธิ** (เชื่อมต่อการ
 แสดง) ได้แก่ การเทียบเคียงเทศนา
 ด้วยเทศนาอื่นตามที่กล่าวแล้ว. บรรดา
 คำเหล่านั้น คำว่า **มิใช่อาศัยดิน** คือ
 กระทำดินให้เป็นที่อาศัย กล่าวคือ เป็น
 อารมณฺ์, หมายความว่าห่วงเอาดินมา
 เป็นอารมณฺ์. คำว่า **ผู้ได้ฌาน** ได้แก่
 ผู้ได้ฌานด้วยฌาน คือผลสมฺมาปตฺติ. ก็ผู้
 ได้ฌานนั้นห่วงเอาพระนิพพาน อัน
 สลัดออกจากสังขารทั้งปวงเป็นอารมณฺ์
 เฟื่องฌานด้วยอำนาจการเข้าฌาน, ท่าน
 กล่าวว่า มิใช่อาศัยดินเฟื่องฌาน. แม้ใน
 บทที่เหลือก็มีนัยนี้. ก็ในอธิการนี้

^๑ ฉ. ตตฺถาคิ น ทิสฺสตี.

อธิบดีกรมการพัฒนาชุมชน
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สงวนลิขสิทธิ์. P-71.๑-๒๕

สรูปเนว คหิตโตติ สพพํ โลกํ
 ปริยาทียิตฺวา ปน อณฺเณนปิ
 ปริยาเยน ตํ ทสฺเสตฺถ “น จ
 อิมํ โลกนุ”ติอาทิมาน. สพฺโพ หิ
 โลโก อิทฺโลกิ ปฺรโลกิ จาติ
 เทวว โภจฺจาสา โหนติ. ยสฺมา
 ปน “อิตฺโลกิ”ติ วิเสสโต
 ทิฏฺฐมฺมภูโต สดฺตสนฺตานิ วุจฺจติ.
 “ปฺรโลกิ”ติ ภาวนฺตรสงฺเขปคโต สดฺต-
 สนฺตานิ ตทฺภยวินิมฺุตโต อนินฺทฺริย-
 พทฺโธ รูปสนฺตานิ. ตสฺมา ตํ
 สนฺตาย “ยมิทํ^๑ อุกฺกมฺนฺตเรนา”ติอาทิ
 วุตฺตํ. เย ปน “อุกฺกมฺนฺตเรนา”ติ
 วจฺนํ คเหตฺวา อนฺตรากวํ อิจฺฉนฺติ,
 เตสํ ตํ มิจฺฉา. อนฺตรากวํ หิ
 อภิธมฺเม ปฏิกฺขิตฺโตติ.

กามภพและรูปภพทั้งปวง ท่านอาจารย์
 ถือเอาด้วยมหาภูตทั้ง ๔ เพราะความที่มี
 ความเป็นไปเนื่องกันกับรูป. ส่วน
 อรูปภพ ท่านอาจารย์ถือเอาโดยสรูป
 นั้นเอง เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์
 ประสงค์จะกำหนดถือเอาโลกทั้งหมด แล้ว
 แสดงโลกนั้น โดยปริยายแม้อื่นอีก
 จึงกล่าวคำมีอาทิว่า “อนึ่ง (ผู้ได้ฌาน)
 มิใช่อาศัยโลกนี้” ดังนี้. ก็โลกทั้งหมดมี
 ๒ ส่วนเท่านั้นคือ โลกนี้และโลกหน้า.
 ก็เพราะเหตุที่ท่านเรียกความสืบทอดของ
 สัตว์ที่เป็นทิสฺฐธรรมโดยพิเศษว่า “โลกนี้”.
 เรียกความสืบทอดของสัตว์ ที่ถึงการจัด
 เข้าไว้ในภพอื่น ความสืบทอดของรูปที่
 ไม่เนื่องด้วยอินทรีย์ที่พ้นจากรูปภพและ
 อรูปภพทั้ง ๒ นั้นว่า “โลกหน้า”.
 ฉะนั้น ท่านอาจารย์หมายเอาโลกทั้ง ๒
 นั้น จึงกล่าวคำมีอาทิว่า “โดยระหว่าง
 โลกทั้งสองนี้นั้น” ดังนี้. ส่วนอาจารย์
 เหล่าใดถือเอาคำว่า “โดยระหว่างแห่ง
 โลกทั้งสอง” แล้วปรารภนาภพในระหว่าง
 คำนั้นของอาจารย์เหล่านั้นผิด. เพราะ

^๑ โป. ขมปีท.

ทิวชฺชนฺติ รูปายตน์. สุตฺนฺติ สทฺทหายตน์.
 มุตฺนฺติ ปตฺวา คเหตุพฺพโต คนฺธายตน์
 รสายตน์ โผฏฺฐพฺพายตฺนญจ. วิญฺญาทนฺติ
 อวสิฏฺฐํ ฐมฺมารมฺมณฺปรียาปนฺนรูป.
 ปตฺตฺนฺติ ปฺริเยสิตฺวา วา อปฺริ-
 เยสิตฺวา วา ปตฺตํ. ปฺริเยสิตนฺติ
 ปตฺตํ วา อปฺปตฺตํ วา ปฺริเยสิตํ.
 วิตกฺกิตํ วิจาริตนฺติ วิตกฺกนฺวเสน
 อนฺนุชฺชนฺวเสน จ อาลมฺพิตํ.
 มนฺธานุจฺฉินฺตฺนฺติ จิตฺเตน อนฺนุจฺฉินฺตํ.^๑
 อยํ สทฺเวเก ๗เปฯ อนิสฺสิตฺเตน
 จิตฺเตน น ฅายติ ฅายนฺโตติ
 อยํ ชีณาสโว ผลสฺมาปตฺติฅานเณ
 ฅายนฺโต ปุพฺพเพว ตณฺหาทิวชฺช-
 นิสฺสยานํ สฺกุจฺจ ปฺหีนตฺตา สทฺเวเก
 โลเก ๗เปฯ มนุสฺสาย ยตฺถ
 กตฺถจิปิ อนิสฺสิตฺเตน จิตฺเตน ฅายติ
 นาม. ตโต เอว โลเก เกณจิปิ น
 ฅายติ “อยํ อิทํ นาม นิสฺสาย
 ฅายตี”ติ. วุตฺตญฺเฬหตํ :

ภาพในระหว่างท่านได้ปฏิเสธแล้วในพระ-
 อภิธรรม ฉะนี้แล.

บทว่า ทิวชฺ (ที่ได้เห็น) ได้แก่ รูปายตนะ.
 บทว่า สุตํ (ได้ยิน) ได้แก่ สัททหายตนะ.
 บทว่า มุตํ (ได้ทราบ) ได้แก่ คันธ-
 ยตนะ รสายตนะและโผฏฐัพพายตนะ
 เพราะเป็นอายตนะที่ถึงแล้วจึงถือเอาได้.
 บทว่า วิญฺญาทํ (ได้รู้) ได้แก่ รูปที่
 นับเนื่องในธรรมารมณฺที่เหลือง. บทว่า
 ปตฺตํ (ที่ถึงแล้ว) ได้แก่ ที่แสวงหาแล้ว
 หรือไม่ได้แสวงหาแล้ว ก็ถึงแล้ว. บทว่า
 ปฺริเยสิตํ (ที่แสวงหาแล้ว) ได้แก่ ที่ถึง
 แล้ว หรือไม่ถึงแล้ว ที่แสวงหาแล้ว.
 สองบทว่า วิตกฺกิตํ วิจาริตํ (ที่ตรึกแล้ว
 ที่ตรองแล้ว) คือ ที่ห้วงมาแล้ว ด้วย
 อํานาจการตรึกและด้วยอํานาจการเคล้า
 อารมณฺ. บทว่า มนฺธานุจฺฉินฺตํ (ที่
 ตามคิดแล้วด้วยใจ) คือตามคิดแล้วด้วยจิต.
 คำว่า ท่านผู้นี้ เมื่อเพ่งฅานมีจิตที่
 ตัณหาและทิวชฺชไม่ได้อาศัยเพ่งฅาน ใคร ๆ
 ย่อมไม่รู้ในโลกพร้อมทั้งเทวดา ๗๗
 ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์

^๑ ฉ. อนฺนุ อนฺนุ จินฺติตํ.

อธิบดีกรมการพัฒนาชุมชน
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เนตตอรรณภก.ป-ท. ๑-๒๕

ความว่า ท่านผู้นี้ คือพระชินาสพ เมื่อ
 เฟ่งฌานด้วยฌานคือผลสมาบัติ เพราะ
 เหตุที่เป็นผู้ละที่อาศัยคือตัณหาและทิวได้
 เด็ดขาดแล้ว มีจิตที่ตัณหาและทิวไม่ได้
 อาศัยเฟ่งฌานแม้ในที่ใดที่หนึ่งในโลก
 พร้อมทั้งเทวดาในหมู่สัตว์พร้อมทั้งเทวดา
 และมนุษย์. เพราะเหตุนั้นแหละ แม้
 ใคร ๆ ในโลก ย่อมไม่รู้ว่า “ท่านผู้นี้
 อาศัยสิ่งชื่อนี้เฟ่งฌาน” ดังนี้. ข้อนี้สมกับ
 คำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

“นโม เต ปุริสาชฌณ
 นโม เต ปุริสุตตม
 ยสฺส เต นาภิชานาม
 กี ตวํ นิสุสาย ฌายสี”ติ.^๑

“ข้าแต่ท่านผู้เป็นบุรุษอาชาไนย
 ข้าพเจ้าขอนอบน้อมแด่ท่าน ข้า-
 แต่ท่านผู้เป็นบุรุษสูงสุด ข้าพเจ้า
 ขอนอบน้อมแด่ท่าน ผู้ซึ่งข้าพเจ้า
 ไม่รู้จักโดยเฉพาะว่า ท่านอาศัย
 อะไรเข้าฌานอยู่” ดังนี้.

อิทานิ ชีนาสวจิตตสฺส กตฺถจิปิ
 อนิสฺสิตภาวํ โภธิกสุตฺเตน^๒ วกฺกฺกฺลิ-
 สุตฺเตน^๓ จ วิภาเวตฺตํ “ยถา

บัดนี้ ท่านอาจารย์ประสงค์จะ
 อธิบายความที่จิตของพระชินาสพ ไม่
 ได้ถูกตัณหาและทิวอาศัย แม้ในที่ไหน ๆ

^๑ ขุ. อ. ๓๒/๕๒, เนตติปกรณ์. ภูมิพลโลกิกขุ ๒๒๔.

^๒ ส. ส. ๑๕/๑๗๖.

^๓ ส. ขนฺธ. ๑๗/๑๕๑.

อธิบดีกรมการพัฒนาชุมชน
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

มาโร'ติอาทิ วุตต. วิญญาณ
 สมเนวสนโตติ ปรีนิพพานโต
 อุกุฐ วิญญาณ ปรีเยสนโต.
 "ปปลยจาตีโต"ติอาทินา อทสสนสสุ
 การณมาห. อนิสสิตจิตตา น
 ฌายนุติ ฌายมานาติ น เกวล
 อนุปาทิสเสสาย นิพพานธาตุนา
 ชีณาสวสสุ จิตตคตตี มาราทโย
 น ชานนุติ, อปิจ โข
 สอุปาทิสเสสายปี นิพพานธาตุนา ตสสุ
 ตัง น ชานนุติติ อตุโก.

ด้วยโคธิกสูตรและวักกสิสูตร จึงกล่าว
 คำมีอาทิว่า "เหมือนอย่างมาร" ดังนี้.
 คำว่า เมื่อแสวงหาวิญญาณ ได้แก่
 เมื่อแสวงหาวิญญาณหลังจากปรีนิพพาน.
 ด้วยคำมีอาทิว่า "ผ่านพ้นกรรมเป็นเหตุ
 เน้นซ้ำ" ท่านอาจารย์กล่าวถึงเหตุแห่ง
 การไม่เห็น. คำว่า บุคคลผู้มีจิตอัน
 ตัณหาและทิจิไม่อาศัย เมื่อเพ่งฌานอยู่
 โลกย่อมไม่รู้เลย มีความว่า พวกมาร
 เป็นต้น ย่อมไม่รู้การไปของจิตของพระ-
 ชีณาสพด้วยอนุปาทิสเสนิพพานธาตุนา
 อย่างเดียวกันหามีได้, โดยที่แท้ย่อมไม่รู้
 การไปของจิตนั้นของพระชีณาสพนั้น
 แม้ด้วยอุปาทิสเสนิพพานธาตุนา.

อัย เทศนาสนธิติ โคธิกสูตรตวทุกสิ-
 สุตตานัน วิย สุตตุนตานัน อญญ-
 มญญอดตุตสสนุทนา เทศนาสนธิ นาม.

คำว่า นี้เป็นเทศนาสนธิ (เชื่อมต่อ
 การแสดง) ความว่า การเทียบเคียง
 เนื้อความของกันและกันแห่งสุดต้นตะ
 (พระพุทธรวณะ) ทั้งหลายเหมือนอย่าง
 โคธิกสูตรและวักกสิสูตร ชื่อว่า เทศนา-
 สนธิ.

นิทเทศสนธิติ นิทเทศสสุ สนธิ
 นิทเทศสนธิ, นิทเทศเน วา สนธิ
 นิทเทศสนธิ. ปุริเมน สุตตสสุ

บทว่า นิทเทศสนธิ มีวิเคราะห์ว่า
 นิทเทศสสุ สนธิ นิทเทศสนธิ,
 การเชื่อมต่อกัน การขยายความ ชื่อว่า

อธิบดีกรมการพัฒนารัฐมนตรี
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๑-๒๒๕

นิทเทเสน ตสฺเสว ปจฺฉิมสฺส
 นิทเทสสฺส, ปจฺฉิเมเน วา ปุริมสฺส
 สมฺพนฺธนนฺติ อตฺถโ. ตํ ทสฺเสตฺถ
 ยสฺมา ภควา เยภฺยุเยน ปจฺฉมํ
 วจฺฉํ ทสฺเสตฺถวา ปจฺฉา วิวจฺฉํ
 ทสฺเสตฺติ, ตสฺมา “นิสฺสิตจิตฺตา” ติอาทึ
 วุตฺตํ. ตตฺถ นิสฺสิตํ จิตฺตํ
 เอเตสฺสนฺติ นิสฺสิตจิตฺตา ปุคฺคลา,
 นิทฺทิสิตพฺพา ปุคฺคลาธิฏฺฐาณาย
 เทสฺนายาติ อธิปฺปาโย. ธมฺมา-
 ธิฏฺฐาณาย ปน นิสฺสิตํ จิตฺตํ
 เอตฺถาติ นิสฺสิตจิตฺตา, นิสฺสิตจิตฺตวฺนฺโต
 ตณฺหาทิจฺฉินิสฺสยวเสน ปวตฺตา
 สุตฺตปฺเทสา. เสสเมตฺถ สพฺพํ
 ปากฺกเมว.

นิทเทศสนธิ อีกอย่างหนึ่งมีวิเคราะห์ว่า
 นิทเทเสน สนธิ นิทเทสสนธิ การ
 เชื่อมต่อด้วยการขยายความ ชื่อว่า
 นิทเทศสนธิ. อธิบายว่า ได้แก่ การ
 เชื่อมการขยายความข้างหลังนั้นนั่นเอง
 ด้วยการขยายความสุดตะ (พระพุทฺธ-
 วจนะ) ข้างหน้า หรือได้แก่ การเชื่อม
 การขยายความข้างหน้าด้วยการขยาย-
 ความข้างหลัง. ท่านอาจารย์ประสงค์
 จะแสดงนิทเทศสนธิ นั้น จึงกล่าวคำมี
 อาทิวา “นิสฺสิตจิตฺตา” (บุคคลผู้มีจิตอัน
 ตัณหาและทิจฺฉิอาศัย) ดังนี้ เพราะเหตุที่
 พระผู้มีพระภาคโดยมากทรงแสดงวิภูฏะ
 ก่อนแล้วจึงทรงแสดงวิวิภูฏะในภายหลัง.
 ในคํานั้น มีอธิบายว่า จิตอันตัณหาและ
 ทิจฺฉิอาศัยของบุคคลเหล่านี้ เหตุนั้น
 บุคคลเหล่านี้ ชื่อว่า นิสฺสิตจิตฺตา ผู้มีจิต
 อันตัณหาและทิจฺฉิอาศัย, พึงขยายความ
 ด้วยเทศนาที่เป็นบุคฺคาธิษฐาน. ส่วนด้วย
 เทศนาที่เป็นธรรมาธิษฐาน ได้แก่ จิตที่
 ตัณหาและทิจฺฉิอาศัยในธรรมเหล่านี้ เพราะ
 เหตุนั้น ธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า นิสฺสิตจิตฺตา
 คือ มีจิตอันตัณหาและทิจฺฉิอาศัย ได้แก่

อธิปตีกรรมการพัฒนาชุมชน
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ข้ออ้างแห่งสุดตะ คือพระพุทธรูปพระที่
เป็นไปด้วยอำนาจที่ธรรมเป็นที่อาศัยของ
ต้นหาและทิจู. คำที่เหลือในที่นี้ทั้งหมด
ชัดเจนแล้วทีเดียว.

จตุพยูทหารวิงค์ควณณนา นิฎจिता.

พรรณนางตุพยูทหารวิงค์ จบ.

๗. อาวภูฏหารวิภงฺควณฺณา

๒๙. ตตฺถ กตโม อาวภูฏ
หาโรติ อาวภูฏหารวิภงฺโก. ตตฺถ
อารมฺภณฺติ อารมฺภณฺตฺสงฺฆาตํ วิริยํ
กโรถ. นิกฺกมณฺติ โภสชฺชปฺกฺขโต
นิกฺขนฺตตฺตา นิกฺกมณฺตฺสงฺฆาตํ
ตตฺถตฺติวิริยํ กโรถ. ยฺยชฺช
พฺุทฺธสณฺเนติ ยสฺมา สีสํวโร
อินฺทริเยสุ กุตฺตทวารตา โภชเน
มตฺตณฺณตฺตา สติสมฺปชฺจณฺณติ อิมेषु
ธมฺเมสุ ปติฏฺฐิตานํ ชาคริยานุโยค-
วเสน อารมฺภนิกฺกมณฺตฺโย
สมฺปชฺชณฺติ, ตสฺมา ตถาภูตสมถ-
วิปฺสฺสนาสงฺฆาเต ภควโต สณฺเน
ยฺยตฺตปฺยตฺตา โหถ.

๘. พรณฺณาอาวภูฏหารวิภงฺกํ

๒๙. อาวภูฏหารวิภงฺกํเรมฺตํนํว
ตตฺถ กตโม อาวภูฏ หาโร แปลว่า
บรรดาหาระเหล่านั้น อาวภูฏหาระ
เป็นไฉน. บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า
ท่านทั้งหลายจงริเริ่ม ความว่า ท่าน
ทั้งหลายจงกระทำความเพียร กล่าวคือ
อารัมภณฺตฺ. คำว่า จงก้าวหน้า
ความว่า จงกระทำความเพียรยิ่งขึ้นไป
กว่าความเพียร คือ อารัมภณฺตฺนํ
กล่าวคือ นิกกมณฺตฺ เพราะเป็น
ความเพียรออกไปจากฝักฝ่ายแห่งความ
เกียจคร้าน. คำว่า จงประกอบความเพียร
ในพระพุทฺธศาสนา ความว่า เพราะ
เหตุที่อารัมภณฺตฺ (ความริเริ่ม) และ
นิกกมณฺตฺ (ความก้าวหน้า) จะสำเร็จได้
ก็ด้วยอำนาจการประกอบเนื่อง ๆ ซึ่ง
ความเพียรเป็นเครื่องตั้งอยู่ของบุคคลทั้ง-
หลายผู้ตั้งอยู่ในธรรมเหล่านี้ คือ ความ
สำรวมในศีล ๑ ความเป็นผู้คุ้มครอง
ทวารในอินทริย์ทั้งหลาย ๑ ความเป็นผู้
รู้จักประมาณในการบริโภค ๑ สติและ
สัมปชฺจณฺ ๑, ฉะนั้น ท่านทั้งหลาย

อธิบดีกรมการพัฒนาชุมชน

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

จงเป็นผู้ประกอบความเพียรชวนชวาย
ในศาสนาของพระผู้มีพระภาค กล่าวคือ
สมณะและวิปัสสนาที่เป็นอย่างนั้น.

ธุนาถ มจฺจุโน เสนํ นพาคารํ
กฺุณฺชโรติ เอวํ ปฏิปชฺชนฺตา จ
เตธาตฺติสฺสรสฺส มจฺจฺราชสฺส วสํ
สจฺจเต เนตฺติติ ตสฺส เสนาสงฺขาตํ
อพลํ ทุพฺพลํ ยถา นาม
พลฺุปปนฺโน กฺุณฺชโร นเพหิ กตํ
อการํ ขณฺเณว วิทฺธํเสติ, เอวเมว
กิเลสคณํ ธุนาถ วิธมถ วิทฺธํเสถาติ
อตฺโต.^๑

คำว่า จงกำจัดเสนาแห่งมัจจุเหมือนช้าง
กำจัดเรือนไม้้อ ฉะนั้น ความว่า ก็
เมื่อปฏิบัติได้อย่างนี้ ชื่อว่า จงกำจัด
คือจงทำลายทำให้พินาศ ซึ่งหมุกิเลสที่
เรียกว่า เป็นเสนาของพญามัจจุนั้น
เพราะมีความหมายว่านำสัตว์ทั้งหลาย
ไปสู่อำนาจของพญามัจจุผู้เป็นใหญ่ ใน
โลกธาตุทั้ง ๓ ทำให้หมดกำลังคือเสื่อม
กำลัง เหมือนช้างที่ประกอบด้วยกำลัง
ทำลายเรือนที่ทำด้วยไม้้อโดยจับปล้น
ฉะนั้น.

อิทานิ ยทตฺถํ อยํ คาถา
นิกฺขิตฺตา, ตํ โยเชตฺวา ทสฺเสตฺตุ
“อารมฺภถ นิกฺกมถาติ วีริยสฺส
ปทฺฐฐานนุ”ติอาทิ วุตฺตํ. ตตฺถ
อารมฺภถ นิกฺกมถาติ อิทํ วจัน
วีริยสฺส ปทฺฐฐานํ วีริยปโยคสฺส
การณํ วีริยารมฺภเถ นิโยชนโต,

บัดนี้ ท่านอาจารย์ประสงค์จะแสดง
ประกอบประโยชน์ที่ได้ยกพระคาถานี้
ขึ้นตั้งไว้ จึงกล่าวคำมีอาทิว่า “คำว่า
ท่านทั้งหลายจงริเริ่ม จงก้าวหน้า เป็น
ปทัฏฐานของวิริยะ”. บรรดาคำเหล่านั้น
คำว่า ท่านทั้งหลายจงริเริ่ม จงก้าวหน้า
นี้ เป็นปทัฏฐานของวิริยะ คือเป็นเหตุ

^๑ สารตฺถปกาสินี. ๑/๒๕๕ ปิฎฺฐาทิสฺสุปี ปสฺสิตฺตพฺพ.

อธิบดีกรมการพัฒนาชุมชน
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

“โยคา เว ชายเต ฐิริ”ติ^๑ วจนโต
 โยโค ภาวนา. ตตถ วิปัสสนา-
 ภาวนาย วุขมานตฺตา สมาธิภาวนา
 อิธาริปุเปตฺตาติ วุตฺตํ “ยุยฺยชถ
 พุทฺธสฺสเนติ สมาธิสฺส ปทฺฐจฺานนุ”ติ.
 “มจฺจุโน เสนนุ”ติ วุตฺตาย กิเลส-
 เสนาย สมฺมา ฐุณฺโณ ญาเณเนว โหตีติ
 อาห “ฐุณาถ ๗เปฯ ปทฺฐจฺานนุ”ติ.
 ปุณฺ ยถาวุตฺตวิริยสมาธิปณฺณาสมฺปยุตฺเตสฺสุ
 อาธิปจฺจกิจฺจตฺตาย ปปณฺจปฺปหฺนสมตฺถา
 วฏฺฏมฺมุลํ ฉินฺทิตฺวา วิวฏฺฏํ ปาเปเนติ
 จาติ ทสฺสเนตฺถํ “อารมฺภถ นิกฺกมถาติ
 วิริยินฺทริยสฺส ปทฺฐจฺานนุ”ติอาทิ วุตฺตํ.
 อิมานิ ปทฺฐจฺานานิ เทสฺนาติ
 ยานีมานิ “วิริยสฺส ปทฺฐจฺานนุ”ติ-
 อาทินา วิริยาทินํ ปทฺฐจฺานานิ
 วุตฺตานิ, สว “อารมฺภถ นิกฺกมถา”ติ
 อาทิเทสฺนา, น วิริยารมฺภวตฺถุอาทินีติ
 อตฺถโก. ตถา เจว สํวณฺเณตฺตํ.

แห่งการประกอบความเพียร เพราะ
 ชักจูงไปในการเริ่มความเพียร, การ
 ประกอบความเพียร ได้แก่ ภาวนา
 เพราะมีพระบาลีว่า “โยคา เว ชายเต
 ฐิริ (ปัญญาย่อมเกิดเพราะการประกอบ
 ความเพียร)”. ในการประกอบความเพียร
 นั้น ในที่นี้ ท่านประสงคฺเอาสมาธิ ภาวนา
 เพราะวิปัสสนาภาวนาจะกล่าวถึงข้าง-
 หน้า เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึง
 กล่าวไว้ว่า “คำว่า จงประกอบความ
 เพียรในพระพุทธศาสนาเป็นปทัฏฐฐาน
 ของสมาธิ”. การกําจัดโดยชอบซึ่งเสนา
 คือกิเลสที่ตรัสไว้ว่า “เสนาแห่งมัจจุ”
 จะสำเร็จได้ก็ด้วยญาณเท่านั้น เพราะ
 เหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า “คำว่า
 จงกําจัดเสนา แห่งมัจจุเหมือนช้างกําจัด
 เรือไม้้อ ฉะนั้น เป็นปทัฏฐฐานของ
 ปัญญา” ดังนี้. เพื่อจะแสดงว่า ผู้ที่
 สามารถในอันละธรรมที่ทำให้เนิ่นช้าย่อม
 ตัดรากเหง้าแห่งวิภูฏะแล้วให้ถึงวิวิภูฏะ
 (พระนิพพาน) เพราะความที่เป็นผู้มีกิจ
 คือความเป็นใหญ่ในธรรมที่ประกอบด้วย

^๑ ขุ. ๕. ๒๕/๕๒.

วิริยะสมาธิและปัญญาตามที่กล่าวแล้วอีก
ท่านอาจารย์จึงกล่าวคำมีอาทิว่า “คำว่า
ท่านทั้งหลายจงริเริ่ม จงก้าวหน้า เป็น
ปัทมฐานของวิริยินทรีย์”. คำว่า
ปัทมฐานเหล่านี้เป็นเทศนา ความว่า
ปัทมฐานแห่งธรรมทั้งหลายมีวิริยะ
เป็นต้น ที่ท่านอาจารย์กล่าวไว้ด้วยคำ
มีอาทิว่า “ปัทมฐานแห่งวิริยะ” ดังนี้
เหล่านี้ใด เทศนามีอาทิว่า “ท่านทั้ง-
หลายจงริเริ่ม จงก้าวหน้า” ดังนี้ ก็
อันนั้น มิใช่เป็นที่ตั้งแห่งการเริ่ม
ความเพียรเป็นต้น. และท่านได้อธิบาย
แล้ว เหมือนอย่างนั้นทีเดียว.

เอวํ ยถานิกฺขิตตตาย เทสนาย
ปทภูจฺจณวเสน อตฺถํ นินฺทฺธาเรตฺวา
อิทฺธานิ ตํ สภาควิสภาครธมฺมวเสน
อวฏฺฏญฺเฏตฺถกาโม ตสฺส ภูมึ ทสฺเสตฺถุ
“อยุญฺชนฺตํ วา สตฺตํ โยเค
ยุญฺชนฺตํ วา อารมฺภ”ติอาทิมาน.

ท่านอาจารย์ครั้งขยายอรรถเกี่ยวกับ
ปัทมฐานแห่งเทศนาตามที่ยกขึ้นตั้ง
ไว้แล้วอย่างนี้ บัดนี้ ใครจะหมั่นเทศนา
นั้นเกี่ยวกับสภาครธรรมและวิสภาครธรรม
ประสงค์จะแสดงภูมิของการหมั่นนั้น จึง
กล่าวคำมีอาทิว่า “ความริเริ่มในการ
ประกอบความเพียรของสัตว์ทั้งหลายผู้
ไม่ประกอบความเพียรอยู่บ้าง ผู้ประกอบ
ความเพียรอยู่บ้าง” ดังนี้.

อธิบดีกรมการพัฒนาชุมชน
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ตสฺสสตฺถุโธ : โยเค ภาวนายํ ตํ
 อญฺญชฺชนฺตํ ภา สตฺตํ อปริ-
 ปกฺกณานํ ภาสนาภาเคน อายตี
 วิชาชนฺตํ อญฺ เทสนารมฺโก
 อญฺชฺชนฺตํ ภา ปรีปกฺกณานนฺตติ.

โส ปมาโท ทฺวิโรติ เยน
 ปมาเทน ภาวนํ นานญฺญชฺชนฺตติ, โส
 ปมาโท อตฺตโน การณเมเทน
 ทฺวิโร. อญฺญาณนาติ ปญฺจนนํ
 ชฺชนฺตํ สลกฺขณฺสามญฺจลฺกฺขณ-
 ปฏิจฺฉาทเกน สมฺโมเหเน. นินฺวฺโตติ
 ฉาทิโต. เวยฺยญฺจณนฺตติ เวยฺยญฺจ
 ตํ “อิติ รูปํ, อิติ รูปสฺส
 สมฺพุทธโย”ติอาทินา ภาณสฺส ปวตฺตนญฺ-
 จานนฺจาทิ เวยฺยญฺจณนํ. อเนก-
 เกทตฺตา ปาปธมฺมานํ ตพฺพเสน
 อเนกเกโทปิ ปมาโท มฺลญฺจตาย
 อวิชฺชาย วเสน เอโก เอวาติ
 อาห “เอกวิโร อวิชฺชายา”ติ.
 ลากวินิจฺฉยปริคฺคหฺมจฺฉริยานิ ปรี-
 เยสนาอารกฺษาปรีโกเคสุ อนฺโตคฺธานิ.

คํานันมีเนื้อความดังนี้ : ความริเริ่ม
 เทศนา นี้ เพื่อเข้าใจต่อไปในการประกอบ
 ความเพียร คือในภาวนาของสัตว์ทั้งหลาย
 ผู้ไม่ประกอบความเพียรนั้น คือผู้มีญาณ
 ยังไม่แก่กล้าบ้าง ผู้ประกอบความเพียรอยู่
 คือผู้มีญาณแก่กล้าแล้วบ้าง.

คำว่า ความประมาทนั้นมี ๒
 อย่าง ความว่า สัตว์ทั้งหลายไม่
 ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งภาวนาด้วยความ
 ประมาทใจ, ความประมาทนั้นมี ๒
 อย่างโดยประเภทแห่งเหตุของตน. คำว่า
 ถูกความไม่รู้ ได้แก่ ถูกความหลงพร้อม
 อันปกปิดลักษณะของตนและสามัญ-
 ลักษณะแห่งขั้น ๕. คำว่า หุ้มห่อไว้
 คือ ปกปิดไว้. คำว่า ฐานะที่ควรรู้
 ความว่า ฐานะที่ควรรู้ และฐานะที่เป็น
 ไปแห่งญาณโดยนัย มีอาทิว่า “รูปเป็น
 ดังนี้ ความเกิดขึ้น แห่งรูปเป็นดังนี้” นั้น
 เหตุ นั้น จึงชื่อว่า ฐานะที่ควรรู้. ความ
 ประมาทแม้มีประเภทหลายอย่างเกี่ยวกับ
 บาปธรรมนั้น เพราะความที่บาปธรรม
 ทั้งหลาย มีประเภทหลายอย่าง แต่ก็มี ๑

๑ ไป. สกลกฺขณ...

ฉนุทราคชโณสানা ตณฺหา เอวาติ
 ตณฺหามูลเกปิ ฐมฺเม เอตุเถว
 ปกฺขิปิตฺวา “ติวิธํ ตณฺหา”ติ วุตฺตํ.

เท่านั้น ด้วยอำนาจแห่งอวิชาที่เป็นมูล
 เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า
 “มีอย่าง ๑ โดยอวิชา” ดังนี้. การได้
 การวินิจฉัย การควบคุม และความ
 ตระหนี่จัดไว้ในการแสวงหาการรักษา
 และการใช้สอย. การเกาะติดด้วยฉันท-
 ราคะ ก็คือตัณหา เพราะเหตุนี้
 ท่านอาจารย์จึงเพิ่มธรรมแม้ที่มีตัณหา
 เป็นมูลเข้าในตัณหานี้ กล่าวว่า “มี ๓
 อย่างโดยตัณหา” ดังนี้.

รูปีสํ ภเวสุติ รูปฐมฺเมสุ.
 อชฺโณสณฺณนฺติ ตณฺหาภินิเวโส. เอเตน
 “ตณฺหา รุปกาโย ปทญฺจณฺน”ติ
 ปทสฺส อตถํ วิวรฺติ. อนาทิมติ
 หิ สํสาเร อิตฺถิปุริสา อญฺณมญฺณ-
 รุปาภิรามา, อยฺยจตุโถ จิตฺตปริยา-
 ทานสฺสฺสฺส^๑ ทีเปตพฺโพ. อรูปีสํ
 สมฺโมโหติ ผสฺสาทีนํ อติสุขุมสภาวตฺตา
 สนฺตติสมฺมุหิจฺจารมฺมณฺฉนฺวินิพฺโปกสฺส
 ทกฺกรตฺตา จ อรูปฐมฺเมสุ สมฺโมโห,
 สตฺตานํ ปติฏฺฐิจิตฺติ วจนเสโส. เอวํ
 นิทฺฐาริเต รูปกายนามกายสงฺขาเต

คำว่า ในรูปภพทั้งหลาย ได้แก่
 ในรูปธรรมทั้งหลาย. คำว่า ความ
 เกาะติด ได้แก่ ความยึดมั่นคือตัณหา.
 ด้วยคำนี้ ท่านอาจารย์ย่อขยายอรรถ
 แห่งบทว่า “รูปกายเป็นปทัฏฐานของ
 ตัณหา”. ก็หญิงและชายมีความอภิรมย์
 อยู่ในรูปของกันและกัน ในสงสารอันหา
 เบื้องต้นมิได้ และความข้อนี้อิงแสดง
 ด้วยจิตตปริยาทานสูตร. คำว่า ใน
 อรูปภพทั้งหลาย มีความหลงพร้อม
 ความว่า เพราะความที่อรูปธรรมทั้งหลาย
 มีผัสสะเป็นต้น เป็นธรรมมีสภาวะ

^๑ อัง. เอกก. ๒๐/๑.

อธิบดีกรมการพัฒนาชุมชน
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เนติติอรรณภก. ป-ท. ๑-๒๖

อุปาทานกษนุชปณฺจเก อารมฺมณกรณ-
วเสน ปวตฺตํ ตณฺหณฺจ อวิชฺชณฺจ^๑
อวิเสเสน วุตฺตํ จตุปาทานานํ^๒
วเสน วิภิชิตฺวา เตสํ ขนฺธานํ
อุปาทานานณฺจ ทุกฺขสมุทฺยสภาเวน
สหปริณฺเวยฺยหาตพฺพภาวํ ทสฺเสติ
“ตตฺถ รูปกาโย”ติอาทินา.

ละเอียดยิ่ง และเพราะความที่การแยก
ความเป็นก้อน ซึ่งมีการประชุมแห่ง
สันตติ เป็นหน้าที่และเป็นอารมณ์ เป็น
เรื่องที่ทำได้ยาก ในรูปธรรมทั้งหลาย
จึงมีความหลงพร้อม, มีพระบาลีที่เหลือ
ว่า สุตฺตานํ ปติฏฺฐิตอ แปลว่า ของ
สัตว์ทั้งหลายตั้งอยู่แล้ว. ท่านอาจารย์
ครั้งจำแนกัตถหาและอวิชชาที่เป็นไป
ด้วยอำนาจการทำอุปาทานชั้น ๕
กล่าวคือ รูปกายและนามกาย ที่ท่าน
ขยายความไว้แล้วให้เป็นอารมณ์ กล่าวไว้
โดยความไม่แปลกกัน ด้วยอำนาจ
อุปาทาน ๔ อย่างนี้แล้ว จึงแสดงความ
ที่ชั้นเหล่านั้น และอุปาทานทั้งหลาย
เป็นธรรมที่พึงกำหนดรู้และพึงละร่วมกัน
ด้วยสภาวะแห่งทุกข์และสมุทัยด้วยคำมี
อาทิว่า “บรรดารูปกายและนามกายนั้น
รูปกาย” ดังนี้.

๓๐. เอวํ ปมาทมุขเน ปุริม-
สจฺจทฺวํ นิทฺธาเรตฺวา ปมาทมุขเนว
อปรมุปี สจฺจทฺวํ นิทฺธาเรตฺ

๓๐. ท่านอาจารย์ ครั้งขยาย
ความสัจจะข้างต้นทั้ง ๒ ด้วยหัวข้อคือ
ความประมาทอย่างนี้แล้ว ประสงค์จะ

^๑ ไป. ทิฏฺฐิตจ.

^๒ ไป. จตุปาทานกษนุชาน.

อสุสาทโตติ กามเม ปฏิจจ
 ออุปชชมานัน สุขโสมนสฺสสงฺขาตํ
 อสุสาทํ อสุสาทตาย อสุสาทมตฺตโต.
 อาทีนฺวฺตติ “ออุปสฺสทา ทามา
 พหุทฺทฺชา”ติอาทีนา^๑ วุตฺตํ อาทีนฺว
 โทสํ. นิสฺสรณฺตติ ปจฺมชฺฌานํ.
 วุตฺตญฺเอยหตฺตํ “กามาณเมตฺตํ นิสฺสรณํ
 ยทิตฺตํ เนกขมฺมณฺ”ติ.^๒ โอการณฺตติ
 ลามกภาวํ. สงฺกิลฺลฺลสฺสณฺตติ สงฺกิลฺลฺลสฺสณํ.
 กามเหตุํ หิ สตฺตทา สงฺกิลฺลฺลสฺสณฺตติ.
 โวทานณฺตติ วิสฺสุชฺฌณํ. เนกขมฺมเม
 จ อานิสฺสณฺตติ นีวรณฺปฺปหานาทิกุณ-
 วิเสสโยคํ. ตตฺตถาติ ตสฺมี ยถาวุตฺเต
 สมเถ สติ. ยา วิมฺสาติ ยา
 ปญฺญา. “สมาหิตฺโต ภิกฺขเว ภิกฺขุ
 ยถาภุตฺตํ ปชานาตี”ติ^๓ หิ วุตฺตํ. ยถา
 ตณฺหาสहितาว อวิชฺชา สงฺขารานํ
 ปจฺจโย. เอวํ อวิชฺชาสहितาว ตณฺหา
 อูปาทานานํ ปจฺจโย. ตาสฺสุ นิสฺสวาทาสฺสุ
 อูปาทานาทินํ อภาโว เอวาติ
 ตณฺหาอวิชฺชาปหานเนน สกฺลวณฺณทฺทฺช-

กิลฺลสฺสกาเม. คำว่า ความน่ายินดีว่าเป็น
 ความน่ายินดี ได้แก่ ความน่ายินดี
 กล่าวคือ สุขและโสมนัสที่เกิดขึ้น เพราะ
 อาศัยกามทั้งหลายเป็นเพียงแต่ความ
 น่ายินดี เพราะความเป็นสิ่งที่น่ายินดี.
 คำว่า โทษ ได้แก่ โทษคือ ข้อเสีย
 ที่ตรัสด้วยคำเป็นต้นว่า “กามทั้งหลาย
 มีความน่ายินดีน้อย มีทุกข์มาก” ดังนี้.
 คำว่า การสลัดออก ได้แก่ ปฐมฌาน.
 ข้อนี้สมด้วยพระบาลีที่ตรัสไว้ดังนี้ว่า
 “การสลัดออกซึ่งกามทั้งหลายนี้ ได้แก่
 เนกขัมมะ”. คำว่า ความต่ำช้า ได้แก่
 ความลามก. คำว่า ความเศร้าหมอง
 ได้แก่ เป็นเครื่องเศร้าหมอง. จริงอยู่
 สัตว์ทั้งหลายย่อมเศร้าหมองเพราะเหตุ
 แห่งกาม. คำว่า ความผ่องแผ้ว ได้แก่
 ความบริสุทธิ์. คำว่า และอานิสงส์ใน
 เนกขัมมะ ได้แก่ ความประกอบด้วย
 คุณวิเศษมีการละนิวรรณได้เป็นต้น. บทว่า
 ตตฺถ แปลว่า เมื่อมีสมณะตามที่กล่าว
 แล้วนั้น. คำว่า ความใคร่ครวญอันใด

^๑ ม. มุ. ๑๒/๒๖๒.

^๒ ขุ. อิติ. ๒๕/๒๗๗.

^๓ ส. มหา. ๑๕/๕๒๐.

อธิบดีกรมการพัฒนาชุมชน

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ลทฐโวหาระ ภูมิกเต รุกขสุส อวยเว
 ผรสุเจทาทีอนุตรายาภาเวน อนุปทุกเว
 ตโต เอว ทพฺเห ติเร สติ ขนฺธ
 ฉินฺเนปิ อสฺสตุภาทิกฺโข รุหฺติ, เอวเมว
 ตณฺหาณฺสยสงฺขาเต อตฺตภาวรุกขสุส
 มุเล มคฺคณฺณผรสฺนา อนุปฺจฉินฺเน
 ตยิทํ ทุกฺขํ ปุณฺปฺปุณฺํ อปฺราปรภาเวน
 นิพฺพตฺตติ น นีรุชฺฌตีติ. กามตณฺหาที-
 นีวตฺตตณฺถํ “ภวตณฺหา”ติ วุตฺตํ.
 เอตฺสฺส ฐมฺมสฺส ปจฺจโยติ เอตฺสฺส
 ภวตณฺหาสงฺขาตฺสฺส ฐมฺมสฺส ภเวสุ
 อาทีนฺวปฺปฏิจฺฉาทนาทิวเสน อสฺสา-
 ทคฺคณฺณสฺส ปจฺจโย. วุตฺตญฺเหดํ
 “สํโยชนีเยสุ ภิกฺขเว ฐมฺเมสุ
 อสฺสาทานฺอุปฺสฺสิโน ตณฺหา ปวทฺตตี”ติ.^๑
 เตเนวาท “อวิชฺชาปจฺจยา หิ
 ภวตณฺหา”ติ.

นั้น จึงกล่าวพระคาถาว่า “ยถาปี มุเล
 (ต้นไม้แม้ถูกตัดแล้ว เมื่อรากแก้วยังไม่มีย
 อันตรายย่อมงอกขึ้นอีกแม้ฉันใด)” ดังนี้.
 พระพุทธวจนะอันเป็นพระคาถานั้นมี
 อธิบายว่าดังนี้ : อุปมาเหมือนต้นไม้มี
 ต้นโพธิ์เป็นต้น เมื่ออวัยวะของต้นไม้
 ที่อยู่ในดิน อันได้การบัญญัติชื่อว่า
 รากแก้ว เพราะความเป็นรากที่ทำให้
 ต้นไม้ยืนต้นอยู่ได้ ยังไม่มีอันตรายด้วย
 ความไม่มีอันตราย มีการตัดด้วยขวาน
 เป็นต้น เพราะเหตุดังนั้นแหละ จึงเป็น
 อวัยวะที่มั่นคงแข็งแรง แม้เมื่อลำต้น
 ถูกตัด ก็ย่อมงอกขึ้นได้ ข้อนี้ ฉันใด
 เมื่อรากแก้วของต้นไม้คืออรรถภาพที่เรียกว่า
 ตณฺหานุสสัย ยังไม่ถูกตัดด้วยขวานคือ
 มรรคญาณ ทุกข์นี้ก็น้อมบังเกิดด้วย
 ความเป็นทุกข์ ช้าชากบ่อย ๆ คือไม่
 ดับไป ก็มีอุปไมยเหมือนฉันนั้นแล. เพื่อ
 ปฏิเสธตณฺหามีกามตณฺหาเป็นต้น ท่าน
 อาจารย์จึงกล่าวว่า “ของภวตณฺหา”.
 คำว่า เป็นปัจจัยของธรรมนี้ ความว่า
 เป็นปัจจัยของธรรมนี้ คือ ที่เรียกว่า

^๑ ส. นี. ๑๖/๑๐๓.

อิธ สมโถ วิปัสสนา จ มคฺคสมมาธิ
มคฺคปญฺญา จ อธิปฺเปตาติ อาห
“เยน ตณฺหานุสยํ สมุหนติ”ติอาทิ.
อิมานิ จตฺตาริ สจฺจานีติ วิสภาค-
สภาคธมฺมาวฏฺฏนฺวเสน นิตฺถาริตานีติ.
เสสํ วุตฺตนยเมว.

อิทานิ น เกวลํ นิตฺถาริตะเหว
วิสภาคสภาคธมฺเมหิ อวฏฺฏนํ, อถ
โข ปาฬิอาคเตหิปี เตหิ อวฏฺฏนํ
อวฏฺฏหาโรติ ทสฺสนตฺถํ “สพฺพปาปสฺส
อกรรมฺ”ติ คาถมาห. ตตฺถ

ภวตฺถหา ได้แก่ ของการถือเอาความ
น่ายินดีด้วยอำนาจการปกปิดโทษเป็นต้น
ในภพทั้งหลาย. ข้อนี้สมด้วยพระพุทธวจนะ
ที่ตรัสไว้ดังนี้ว่า “ดูกร ภิกษุทั้งหลาย
ตัณหาย่อมเจริญแก่บุคคลผู้มีปรกติดตาม
เห็นความน่ายินดีในธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่ง
สังโยชน์ทั้งหลาย”. ด้วยเหตุนี้แหละ
ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า “เพราะภวตฺถหา
มีวิชาเป็นปัจจัย”.

ในที่นี่ สมณะท่านประสงค์เอามรรค-
สมาธิ และวิปัสสนาท่านประสงค์เอา
มรรคปัญญา เพราะเหตุนี้ ท่านอาจารย์
จึงกล่าวคำมีอาทิว่า “ธรรมที่เป็นเหตุ
ถอนตัณหานุสยได้” ดังนี้. คำว่า รวม
เป็นสัจจะ ๔ เหล่านี้ ท่านอาจารย์
ขยายความด้วยอำนาจการหมุนวิสภาค-
ธรรม และสภาคธรรม. คำที่เหลือมีนัย
ที่กล่าวแล้วนั้นแหละ.

บัดนี้ ท่านอาจารย์ประสงค์จะ
แสดงว่า การหมุนด้วยวิสภาคธรรมและ
สภาคธรรมที่ขยายความแล้วเท่านั้น ยัง
ไม่สิ้นเชิง, โดยที่แท้ การหมุนด้วย
วิสภาคธรรมและสภาคธรรมเหล่านั้นแม้

อธิบดีกรมการพัฒนาชุมชน
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สพฺพปาปสฺสชาติ สพฺพากุสลสฺส.
 อกรรมนฺติ อนุปฺปาทณฺ. กุสลสฺสชาติ
 จตุญฺมิกกุสลสฺส. อุปสมฺปทาติ ปฏี-
 ลาโก. สจิตฺตปริโยทปนนฺติ อตฺตโน
 จิตฺตโวทานํ, ตํ ปน อรหตฺเตน
 โหติ. อิติ สีสํวเรน สพฺพปาปํ
 ปหาย สมณวิปสฺสนาหิ กุสลํ
 สมฺปาเทตฺวา อรหตฺตผลเณ จิตฺตํ
 ปริโยทเปตพฺพนฺติ เอตํ พุทฺธานํ
 ภาสณํ โอวาโท อนุสิญฺจิติ อัย
 สงฺเขปตฺโต, วิตุถารโต ปน อตฺโต
 ปาพิโต เอว วิญญาติ.

ที่มาในพระบาลีก็ชื่อว่า อาวัฏฏหาระ
 จึงกล่าวพระคาถาว่า “สพฺพปาปสฺส
 อกรรมํ การไม่ทำบาปทั้งปวง” ดังนี้.
 บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **บาปทั้งปวง**
 ได้แก่ อกุศลทั้งปวง. คำว่า **การไม่ทำ**
 คือการไม่ให้เกิดขึ้น. คำว่า **กุศล** ได้แก่
 กุศลอันเป็นไปในภูมิ ๔. คำว่า **การให้**
ถึงพร้อม ได้แก่ การได้เฉพาะ. คำว่า
การทำจิตของตนให้ผ่องแผ้ว ได้แก่
 ความผ่องแผ้วแห่งจิตของตน ก็ความ
 ผ่องแผ้วแห่งจิตนั้นย่อมสำเร็จได้ด้วย
 อรหัตผล. ด้วยประการฉะนี้ จึงพึงละ
 บาปทั้งปวงด้วยศีลสังวร แล้วยังกุศลให้
 ถึงพร้อมด้วยสมณะและวิปัสสนา ยังจิต
 ให้ผ่องแผ้วด้วยอรหัตผลเกิด. ทั้ง ๓ ข้อ
 ที่กล่าวมา **นี้เป็นคำสอน** คือเป็นโอวาท
 เป็นคำพร่ำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย
 ข้อความดังนี้ เป็นความย่อ ส่วนความ
 โดยพิสดารย่อมเข้าใจได้โดยพระบาลี
 นั้นแหละ.

ตตฺถ “สพฺพปาปํ นาม”ติอาทิสฺ
 โทสสมฺภูจฺานนฺติ โทโส สมฺภูจฺานเมว
 เอตสฺสชาติ โทสสมฺภูจฺานํ, น โทโส

บรรดาคำเหล่านั้น จะวินิจฉัยใน
 คำว่า **ที่ชื่อว่าบาปทั้งปวง** เป็นต้นต่อไป
 คำว่า **มีโทษ**เป็นสมฺภูจฺาน มีวิเคราะหฺ

อธิบดีกรมการพัฒนาชุมชน
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เอว สมุฏฐานนฺติ.^๑ โลกสมุฏฐานายปิ
 ปิสุณวาจา ย สมภวโต. กายทุจฺจริตฺตํ
 ปทํ อเปกฺขิตฺวา “โทสสมุฏฐานนฺ”ติ
 นปฺสฺสณฺทเทโส. โลกสมุฏฐานํ โมห-
 สมุฏฐานนฺติ เอตฺถาปิ เอเสว
 นโย. สมฺพปฺปลาโป อุตฺตจฺจิตฺเตน
 ปวตฺตยตีติ อธิปฺปาเยน ตสฺส
 โมหสมุฏฐานตา วุตฺตา.

เอวํ ทุจฺจริตอกุสลกมฺมปถกมฺม-
 วิภาเคน “สพฺพปาปนฺ”ติ เอตฺถ
 วุตฺตปาปํ วิภชิตฺวา อิทานิสุส
 อกุสลมูลวเสน อคติคมนวิภาคมฺปิ
 ทสฺเสตฺถ “อกุสลมูลนฺ”ติอาทิ วุตฺตํ.
 ตตฺถ อกุสลมูลํ ปโยคํ คจฺจนฺตฺตํ
 โลภาทอกุสลานิ กายวจีปโยคํ
 คจฺจนฺตฺตานิ, กายวจีปโยคํ สมุฏจา-
 เปนฺตฺตานีติ อตฺถเ. ฉนฺทาทิ ฉนฺทเหตุ.

ว่า โทสะเป็นสมุฏฐานนั้นเกี่ยวของ
 บาปกรรม ๓ อย่างนี้ เหตุนี้ บาปกรรม
 ทั้ง ๓ อย่างนี้ จึงชื่อว่า มีโทสะเป็น
 สมุฏฐาน ไม่ใช่โทสะเท่านั้นเป็นสมุฏฐาน.
 เพราะปิสุณวาจาแม้มีโลภะเป็นสมุฏฐาน
 ก็มีได้. ท่านเล็งบทว่า กายทุจฺจริตํ
 จึงแสดงนปฺสฺสณฺทํ ว่า “โทสสมุฏฐานนฺ”.
 แม้ในสองบทว่า โลกสมุฏฐานํ โมห-
 สมุฏฐานนฺ นี้ก็มีนัยนี้. ท่านอาจารย์
 กล่าวความที่สัมพันธ์ปลาปะนั้นมีโมหะเป็น
 สมุฏฐาน ด้วยความประสงค์ว่า
 สัมพันธ์ปลาปะ ย่อมเป็นไปด้วยอุทฺตจฺจิต.

ท่านอาจารย์ ครั้นจำแนกบาป
 ที่ท่านกล่าวไว้ในคำนี้ว่า “บาปทั้งปวง”
 โดยการจำแนกเป็นทุจฺจริต เป็นอกุศล-
 กรรมบถและเป็นกรรมอย่างนี้แล้ว บัดนี้
 ประสงค์จะแสดงการจำแนก การถึง
 ความลำเอียงด้วยอำนาจอกุศลมูลแห่ง
 บาปนั้น จึงกล่าวคำมีอาทิว่า “อกุสลมูล”
 ดังนี้. บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า
 อกุสลมูลถึงประโยค (การปฏิบัติ)

^๑ ไป. อิติ-สทฺโท นตฺถิ.

ยํ ฌนฺทา อคตํ คจฺจนฺติ, อิทํ
 โลกสมฺภูจฺานนฺตํ ฌนฺทา อคตํ
 คจฺจนฺตํ^๑ ยเตตํ อคตคฺมณฺ, อิทํ
 โลกสมฺภูจฺานนฺตํ. เอวํ เสเสสุปิ
 อตฺถเก ทฎฺฐพฺุโพ.

ความว่า อกุศลมีโลภะเป็นต้นถึงกาย-
 ประโยคและวจีประโยค อธิบายว่า
 ยังกายประโยคและวจีประโยคให้ตั้งขึ้น.
 คำว่า **เพราะความรัก** ได้แก่ เพราะเหตุ
 คือความรัก. คำว่า **อกุศลมูลได้ถึง**
ความลำเอียงเพราะความรักนี้มีโลภะเป็น
สมุฏฐาน ความว่า การถึงความลำเอียง
 นี้ได้ การถึงความลำเอียงนี้ นั้น มีโลภะ
 เป็นสมุฏฐาน. แม้ในคำที่เหลือพึงเห็น
 เนื้อความอย่างนี้.

เอตตาวตฺตา “สพฺพปาปสฺส อกรรมฺ”ติ
 เอตถ ปาปํ ทสฺเสตฺวา อิทานิ
 ตสฺส อกรรมํ ทสฺเสนฺโต “โลภ
 ๗เป๗ ปญฺญา”ติ ตีหิ กุสลมฺุเลหิ
 ตินฺณํ อกุสลมฺุลาณํ ปหานวเสน
 สพฺพปาปสฺส อกรรมํ อนุปฺปาทนมฺาห.
 ตถา โลภ อุกฺขายาติอาทินา
 พุรหฺมวิหาเรหิ. ตตถ อรตี วุปฺสเมนฺตี
 มุทิตา ตสฺสา มฺุลภฺุตํ โมหํ ปชฺหตีติ
 กตฺวา วุตฺตํ “โมโห มุทิตาย
 ปหานํ อพฺุคฺคณํ คจฺจนฺตี”ติ.

ท่านอาจารย์ ครั้นแสดงบาปในคำนี้ว่า
 “การไม่ทำบาปทั้งปวง” ด้วยคำมี
 ประมาณเท่านั้นแล้ว บัดนี้เมื่อจะแสดงการ
 ไม่ทำบาปนั้น จึงกล่าวการไม่ทำบาป
 ทั้งปวง คือ ไม่ทำให้เกิดขึ้นด้วยอำนาจ
 การละอกุศลมูล ๓ ด้วยกุศลมูล ๓ ว่า
 “**โลภะละได้ด้วยอสุภสังขยา โทสะละ**
ได้ด้วยเมตตา โมหะละได้ด้วยปัญญา”
 ดังนี้. อนึ่ง กล่าวการไม่ทำบาปทั้งปวง
 ด้วยอำนาจการละอกุศลมูล ด้วยพรม-
 วิหาร ด้วยคำมีอาทิว่า **โลภะละได้ด้วย**

^๑ โป. อิติ-สทฺโท นคฺติ.

๓๑. อิทานิ อณฺเณนปิ ปริยาเยน
 ปาปํ ตสฺส อกรณญจ ทสฺเสตฺวา
 เสสฺสพทานญจ อตฺถวิภาวนมุขเณ
 สภาควิสภาคธมฺมาวฏฺฏนํ ทสฺเสตฺ
 “สพฺพปาปํ นาม อฏฺฐ
 มิจฺฉตฺตานี”ติอาทึ วุตฺตํ. อภิรียา
 อกรณํ อนชฺฌาจาโรติ ตีหิปี ปเทหิ
 มิจฺฉตฺตานํ อณฺุปาทนเมว วทติ.
 ตถา กิริยา กรณํ อชฺฌาจาโรติ
 ตีหิปี ปเทหิ อฺุปาทนเมว วทติ.
 อชฺฌาจาโรติ อธิฏฺฐหิตฺวา อจฺรณํ.
 อตีตสฺสชาติ จิรกาลปฺุพฺวตฺติวเสน
 ปุราณสฺส. มคฺคสฺสชาติ อริยมคฺคสฺส.
 วุตฺตญฺเหดํ “ปุราณมคฺคํ ปุราณํ
 อณฺุชสนฺติ โข อริยสฺเสตฺ
 อฏฺฐจฺงคิกสฺส มคฺคสฺส อธิวจนฺน”ติ.^๑

อุเบกขา ดังนี้. ในคํานั้น ท่านอาจารย์
 กล่าวว่า “โมหะย่อมถึงการ ละไป
 การตั้งอยู่ไม่ได้ด้วยมุกิตา” ดังนี้ เพราะ
 อธิบายว่า มุกิตาอันยังความไม่พลอย
 ยินดีให้สงบไป ย่อมละโมหะอันเป็นมูล
 แห่งความพลอยไม่ยินดีนั้น.

๓๑. บัดนี้ ท่านอาจารย์ครั้งแสดง
 บาบและการไม่ทำบาปนั้น โดยปริยาย
 แม้อย่างอื่น และประสงค์จะแสดงการ
 หมุนสภาคธรรมและวิสภาคธรรมด้วย
 หัวข้อ คือการอธิบายความแห่งบทที่เหลือ
 จึงกล่าวคำมีอาทิวา “ที่ชื่อว่าบาปทั้งปวง
 ได้แก่ มิจฉัตตะ (ภาวะที่ผิด) ๘ อย่าง”
 ดังนี้. ท่านอาจารย์กล่าวการไม่ทำ
 มิจฉัตตะ(ภาวะที่ผิด)ให้เกิดขึ้นนั้นแหละ
 ด้วยบททั้ง ๓ คือ การไม่ก่อ การไม่ทำ
 การไม่ละเมิด ดังนี้. อนึ่ง กล่าวการทำ
 สัมมัตตะ (ภาวะที่ชอบ) ให้เกิดขึ้นด้วยบท
 ทั้ง ๓ คือ การก่อ การทำ การประพฤติ
 โดยเอื้อเพื่อ. คำว่า ประพฤติโดย
 เอื้อเพื่อ คือ ตั้งใจประพฤติโดยเอื้อเพื่อ.
 คำว่า ที่เป็นอดีต ได้แก่ ที่เป็นของเก่า

^๑ ส. น. ๑๖/๑๒๕ อตฺถโต สมาน.

คุณประพจน์ จตุระบุล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อดีตเตน วา วิปสฺสึนา ภควตา
 ยถาธิดํ เทสิตภาวํ สนุชาย
 “อดีตสฺส มคฺคสฺสา”ติ วุตฺตํ. วิปสฺสิโน
 หิ อโย ภควโต สมมาสมพุทฺธสฺส
 ปาติโมกฺขทุทฺเทสคาถาติ.

ยํ ปฏิวะเณนาติ ยสฺส ปริญา-
 ภิสสมเยน. ยํ ปรีโยทาปีตํ, อโย
 นิโรธติ ยทีปี อสงฺขตา ธาตุ
 เกนจิ สงฺกิลเสสน น สงฺกิลิสฺสติ,
 อธิจฺจนฺตสฺส ปน ปุคฺคสฺส วเสน
 เอวํ วุตฺตํ. ตสฺส หิ ยาว สงฺกิลเสสา
 น วิจฺจนฺติ, ตาว อสงฺขตา ธาตุ
 อปรีโยทปีตาติ วุจฺจติ. ยถา นิพฺพานาธิ-
 คเมน เย ชนฺธา วุปฺสเมตพฺพา,
 เตสํ เสสภาเวน อเสสภาเวน จ
 “สอฺปาทีเสสา”ติ จ, “อนฺอุปาทีเสสา”ติ
 จ วุจฺจติ, เอวํ สมฺปทมิทํ ทฏฺฐพฺพํ.

ด้วยอำนาจความเป็นไปตลอดกาลนาน.
 คำว่า มรรค ได้แก่ อริยมรรค. ข้อนี้
 สมดังคำที่ตรัสไว้ว่า “คำว่า มรรคเก่า
 ทางเก่านี้เป็นชื่อของอริยมรรคมีองค์ ๘”.
 อีกอย่างหนึ่ง คำว่า “มรรคที่เป็นอดีต”
 ท่านกล่าวหมายถึงความเป็นมรรคที่พระ-
 ผู้มีพระภาคพระนามว่าวิปัสสิครั้งอดีต
 ได้ทรงแสดงตามที่พระองค์ได้ทรงบรรลุ
 แล้ว. ด้วยว่าพระคาถานี้ เป็นพระคาถา
 แสดงพระปาฏิโมกข์ของพระผู้มีพระภาค-
 สัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสิ.

สองบทว่า ยํ ปฏิวะเณ ความ
 เท่ากับ ยสฺส ปริญาภิสสมเยน แปลว่า
 ด้วยการตรัสรู้ธรรมใจด้วยการกำหนดรู้.
 คำว่า ธรรมที่ทำให้จิตผ่องแผ้วได้แล้ว,
 นี้นิโรธ ความว่า อสังขตธาตุย่อมไม่
 เศร้าหมองด้วยสังกิลเสอะไรๆ แม้โดยแท้,
 ถึงอย่างนั้น ท่านอาจารย์กล่าวอย่างนี้
 เกี่ยวกับบุคคลผู้บรรลุ. เพราะสังกิลเส
 ของบุคคลนั้น ตราบใด ยังไม่ปราศจาก
 ไป, ตราบนั้น อสังขตธาตุก็เรียกว่า
 ไม่ผ่องแผ้ว. อุปมาเหมือนขันธุ์เหล่าใด
 ที่การบรรลุพระนิพพานพึงให้สงบ, ด้วย

คุณประพจน์ จตุระบุล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อิมานิ ปาฬิอาคตธมฺมานํ สภาค-
 วิสภาคธมฺมาวฏฺฏนวเสน นิตฺถาริตานิ
 จตฺตาริ สจฺจานิ ปุณฺปิ ปาฬิอาคต-
 ธมฺมานํ สภาควิสภาคธมฺมาวฏฺฏเนน
 อาวฏฺฏหารํ ทสฺเสตฺถุ “ธมฺโม หเว
 รกฺขติ”ติ คาถมาห. ตสฺสา ปทตฺโต
 ปุพฺเพ วุตฺโต เอว. ธมฺโมติ ปุณฺณธมฺโม
 อิธาริเปโต. ตํ วิภจฺติวา ทสฺเสนฺโต
 “ธมฺโม นาม ทฺวิโธ อินฺทฺริยสํวโร
 มคฺโค จ”ติ อาห. อินฺทฺริยสํวโรสีเสน
 เจตฺถ สพฺพมฺปิ สิลฺลํ คหิตนฺติ
 ทฏฺฐพฺพํ. สพฺพา อุปฺปตฺติโย ทฺกคฺติ
 ทฺกขทฺกขตาทีโยเคน ทฺกขา คติโยติ
 กตฺวา.

ความที่ขันธ์เหล่านั้นยังเหลืออยู่ ท่านก็
 เรียกว่า “สอุปาทิเสส”, และด้วยความ
 ที่ขันธ์เหล่านั้นไม่มีเหลือ ท่านจึงเรียกว่า
 “อนุอุปาทิเสส” ข้อนี้ฉันใด, พึงเห็นข้อ
 อุปไมยเหมือนฉันนั้นเกิด.

สัจจะ ๔ เหล่านี้ ท่านอาจารย์
 ได้ขยายความแล้ว ด้วยอำนาจการหมน
 สภาคธรรมและวิสภาคธรรมแห่งธรรม
 อันมาในพระบาลี ท่านอาจารย์ประสงค์
 จะแสดงอาวัฏฏหาระ ด้วยการหมน
 สภาคธรรมและวิสภาคธรรมแห่งธรรม
 อันมาในพระบาลีแม้อีก จึงกล่าวพระ-
 คาถาว่า “ธมฺโม หเว รกฺขติ
 (ธรรมแลย่อมรักษา)” ดังนี้. เนื้อความ
 เฉพาะบทแห่งพระคาถานั้น ข้าพเจ้าได้
 กล่าวแล้วในก่อน. ในที่นี้ คำว่า ธรรม
 ประสงค์เอาธรรมคือบุญ. ท่านอาจารย์
 เมื่อจะแสดงจำแนกธรรมนั้น กล่าวว่
 “ที่ชื่อว่าธรรมมี ๒ อย่าง คือ อินฺทฺริย-
 สํวร ๑ มรรค ๑” ดังนี้. ก็ในที่นี้ ศีล
 ทั้งหมดพึงเห็นว่า ท่านถือเอาด้วยศัพท์
 อันเป็นประธาน คือ อินฺทฺริยสํวร.
 ความเกิดขึ้นทั้งหมด ชื่อว่า ทฺกคฺติ เพราะ

คุณประพจน์ จตุระบุล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ยถาวุตเต ทูวิเช ฐมฺเม ปจฺโม ฐมฺโม
 ยถา สุจิณฺโณ โหติ, ยโต จ โส
 รกฺขติ, ยตฺถ จ ปติฏฺฐาเปติ, ตํ
 สพฺพํ ทสฺเสตฺถ **“ตตฺถ ยา สํวรสีเล^๑**
อสนฺทการิตา”ติอาทึ วุตฺตํ. อิทานิ
 ตสฺส ฐมฺมสฺส อปายโต รกฺขเน
 เอกนฺตีกภาวํ วิภาเวตฺถ คามณิสํยุตฺเต^๒
อสิพนฺธกปฺุตตสฺสุตฺตํ อากตฺ.

ตตฺถ เอวนฺติ ปกาเรน. จ-สทฺโท
 สมฺปิณฺทเน, อิมินาปี ปกาเรน
 อยมตฺโต เวทิตพฺโพติ อธิปฺปาโย.
อสิพนฺธกปฺุตโตติ อสิพนฺธกสฺส นาม
 ปฺุตโต. คามเ ชฏฺฐกตาย คามณิ.
ปจฺจนาฏมิกาทิ ปจฺจนาฏมิวาสิน.

อธิบายว่า คติทั้งหลาย ล้วนเป็นทุกข์
 เพราะประกอบด้วยทุกข์ทุกขตาเป็นต้น.

บรรดาธรรม ๒ อย่างตามที่กล่าวแล้ว
 ธรรมข้อที่ ๑ ย่อมเป็นธรรมที่บุคคล
 ประพฤติดีแล้วโดยประการใด, ธรรมนั้น
 ย่อมรักษาจากที่ใด, และย่อมให้ตั้งอยู่ใน
 ที่ใด, ท่านอาจารย์ประสงค์จะแสดงเรื่อง
 นั้นทั้งหมดจึงกล่าวคำมีอาทิว่า **“ในธรรม**
๒ อย่างนั้น ความเป็นผู้กระทำไม่ให้ขาด
ในสี่สัจจระใด” ดังนี้. บัดนี้ ท่าน
 อาจารย์ประสงค์จะอธิบายความที่ธรรม
 นั้นเป็นธรรมที่เป็นไปโดยส่วนเดียวในการ
 รักษาจากอบายจึงนำเอา **อสิพนฺธก-**
ปฺุตตสฺสุตฺร ในคามณิสังยุตต์มา.

บรรดาคำเหล่านั้น บทว่า เอว
 แปลว่า โดยประการ. จ ศัพท์เป็นไป
 ในอรรถสัมปิณฺทนะ, อธิบายว่า พึง
 ทราบความนี้ด้วยประการฉะนี้. คำว่า
อสิพนฺธกบฺุต แปลว่า เป็นบุตรของ
 บุคคลชื่อว่า อสิพนฺธกะ. ที่ชื่อว่า นายบ้าน

^๑ โป. สํวรสีเลน.

^๒ ส. สพ. ๑๘/๓๘๔.

กามณฺฑลุกาติ สกมณฺฑลโน. เสवाल-
 มาลิก้าติ ปาโตว อุกกโต เสवालญฺเจว
 อุปฺปลาทีนิ จ คเหตฺวา อุกกสุทฺธิ-
 ภาวชานนตฺถํ มาลํ กตฺวา
 ปิพฺพชนกา. อุกโกโรหกาติ สายํ
 ปาตํ อุกกํ โอรุหนกา.

อุยฺยาเปนฺติตฺติ อฺปรียาเปนฺตติ. สณฺญา-
 เปนฺติตฺติ สมฺมา ยาเปนฺตติ. สคฺคํ
 นาม โอกฺกาเมนฺติตฺติ^๑ ปริวาเรตฺวา
 จิตาว “คจฺฉ โภ พุรหฺมโลกํ, คจฺฉ
 โภ พุรหฺมโลกนฺ”ติ วทนฺตา สคฺคํ
 ปเวเสนฺตติ.

อนฺุปริสกฺกเกยฺยาติ อนฺุปริคจฺเจยฺย.
 อุมฺมุชฺชาติ อุกฺกจฺห. อฺุปลฺวาติ ชลสฺส
 อฺุปริปฺลว. ถลมฺุปลฺวาติ ถลํ อภิรฺุห.
 ตตฺร ยาสุสาติ ตตฺร ยํ อสฺส,

เพราะความที่ตนเป็นใหญ่ในบ้าน. คำว่า
ชาวปัจฉาภุมิ คือผู้อยู่ในปัจฉาภุมิ. คำว่า
มีคนโทหน้าที่ติดตัว คือมีคนโทหน้า
 ประจำตัว. คำว่า **ประดับพวงมาลัย**
 สահราย คือ เก็บเอาสาหร่ายและดอกบัว
 เป็นต้นจากน้ำแต่เช้า แล้วทำเป็นมาลัย
 ประดับเพื่อการรู้ว่าความบริสุทธิ์มีด้วยน้ำ.
 คำว่า **อาบน้ำ ทุกเช้าเย็น** คือ ลงน้ำ
 ทุกเย็นทุกเช้า.

คำว่า **ให้ขึ้นเบื้องบน** ได้แก่ ให้เป็นไป
 ในเบื้องบน. คำว่า **ให้รู้ชอบ** คือให้
 เป็นไปโดยชอบ. คำว่า **ชวนให้เข้าสวรรค์**
 ความว่า ยินแวดล้อม กล่าวว่
 “ชาวเราเอ๋ย ขอเชิญท่านไปพรหมโลก,
 ขอเชิญท่านไปพรหมโลก” ดังนี้ ชื่อว่า
 ให้เข้าสู่สวรรค์.

คำว่า **เดินเวียนรอบ** คือ เดิน
 ไปรอบตามลำดับ. คำว่า **ของงโผล่ขึ้น**
 คือ งขึ้นมา. คำว่า **ของงลอยขึ้น** คือ
 งลอยขึ้นบนนั้น. คำว่า **ของงลอยขึ้นบก**

^๑ ไป. ...มาลิน.

^๒ ไป. อุกคเมนติ.

ยัม ภเวยฺย. สกฺขรภณฺณติ สกฺขรา
 วา กจฺลา วา. สฺวา อโธคามิ
 อสฺสาติ สฺวา อโธ กจฺเจยฺย,
 เหฏฺฐาคามิ ภเวยฺย. อโธ กจฺเจยฺยาติ
 เหฏฺฐา กจฺเจยฺย. มคฺคสฺสาติ
 อริยมคฺคสฺส. ติกฺขตาติ ติขินฺดา.

ได้แก่ จงลอยขึ้นบนบก. บทว่า ตตฺร
 ยาสุส ตัดเป็น ตตฺร ยัม อสฺส, เท่ากับ
 ยัม ภเวยฺย แปลว่า ที่มีอยู่ในหม้อนั้น.
 บทว่า สกฺขรภณฺณติ ความเท่ากับคำว่า
 สกฺขรา วา กจฺลา วา แปลว่า
 ก้อนกรวดหรือกระเบื้อง. หลายบทว่า
 สฺวา อโธคามิ อสฺส ความว่า น้ำมัน
 และเนยใสฟุ้งไหลลง, คือ ฟุ้งไปข้างล่าง.
 สองบทว่า อโธ กจฺเจยฺย แปลว่า
 ฟุ้งไปข้างล่าง. คำว่า มรรค ได้แก่
 อริยมรรค. บทว่า ติกฺขตา แปลว่า
 เป็นธรรมคม.

สฺวา จ โข น สตุฏฺถสฺส วิย
 นิสิตกฺรณฺตา, อถ โข อินฺทฺริยานํ
 ปฏฺฐาโกติ ทสฺเสตฺถุ “อริมตฺตตา”ติ
 อาห. นนฺ จ อริยมคฺโค อตฺตนา
 ปหาตพฺพกิเลสฺส อนวเสสฺสํ สมฺมุจฺฉินฺทตฺติ
 อติชฺโณ นาม นตฺถิติ ? สจฺจเมตฺ,
 ตถาปิ โน จ โข “ยถา
 ทิฏฺฐิปฺปตฺตสฺสา”ติ วจนฺโต สทฺธา-
 วิมุตฺตทิฏฺฐิปฺปตฺตานํ กิเลสฺปฺพานํ
 ปติ อตฺถิ กาจิ วิเสสมตฺตาติ
 สกฺกา วตฺถุ. อยํ ปน วิเสโส น

ท่านอาจารย์ประสงค์จะแสดงว่า ความ
 ที่มรรคเป็นธรรมคมนั้น มิใช่เพราะ
 การลับเหมือนศาสตรา, โดยที่แท้ เป็น
 ความที่อินทรีย์ทั้งหลายแก่กล้า จึงกล่าว
 ว่า “เป็นธรรมมีประมาณยิ่ง” ดังนี้.
 ถ้ามว่า ก็อริยมรรคยอมตัดกิเลสที่ตนพึง
 ละได้ไม่มีส่วนเหลือเลย ฉะนั้น จะชื่อว่า
 ไม่ยอม ย่อมไม่มี มิใช่หรือ ? ตอบว่า
 ข้อนี้จริง, แม้ถึงอย่างนั้น ก็อาจกล่าว
 ได้ว่า เมื่อสัทธาวิมุตบุคคลและทิวติปัตต-
 บุคคลละกิเลส ก็ยังมีเพียงความต่างกัน

คุณประพนธ์ จตุระบุล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อิฐาธิปะโต, สพฺพุปตฺตติสมตฺกุกมนสฺส
 อธิปะเตตฺตตา. ยสฺมา ปน อริยมคฺเคน
 โอิสิโส กิเลสา ปหฺยันทิ, ตณฺจ
 เนสํ ตถาปหานํ มคฺคธมฺเมสุ
 อินฺทฺริยานํ อปาฏวปาฏวปาฏวตฺร-
 ปาฏวตฺมภาเวน โหตฺติติ โย วชิรูปม-
 ธมฺเมสุ มตฺถกุปตฺตทานํ อคฺคมคฺคธมฺมานํ
 ปฏฺตมภาโว. อโย อิท มคฺคสฺส
 ตฺกฺขตาติ อธิปะเตตา.^๑ เตนฺวาท “อโย
 ธมฺโม สฺจิจฺฉโน สพฺพาทิ อุปตฺตตีหิ
 รกฺขตี”ติ. “ตสฺมา รกฺขิตจิตฺตสฺสา”ติ-
 อาทินา สฺจตฺนตฺเรน^๒ สฺจตฺติสณฺณิตานมฺปิ
 อุปตฺตตีเนํ ทฺคฺคตฺติภาวํ สาเชติ.

บางอย่าง โดยมีพระบาลีว่า “แต่มีใช้
 เหมือนบุคคลผู้เป็นทิวิปัตตะ” ดังนี้.
 ก็ความต่างกันนี้ ท่านมิได้ประสงค์เอา
 ในที่นี้, เพราะท่านประสงค์เอากการ
 ล่วงพ้นความเกิดทั้งปวง. ก็เพราะกิเลส
 ทั้งหมด อริยมรรคย่อมละได้โดยเฉพา,
 และการละกิเลสเหล่านั้นได้อย่างนั้นนั้น
 จะสำเร็จได้ ก็ด้วยความที่อินทรีย์ในธรรม
 ที่เป็นมรรค ไม่แก่กล้า แก่กล้า
 แก่กล้ากว่า และแก่กล้าที่สุด ฉะนั้น
 ความที่ธรรมคืออรหัตมรรคในธรรมที่
 อุปมาด้วยวชิระเป็นธรรมแก่กล้าที่สุด
 อันใด. นี้ ท่านประสงค์ว่า ความที่
 มรรค เป็นธรรมคมกล้า ในที่นี้. ด้วย
 เหตุนั้นแหละ ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า
 “ธรรมนี้ที่ประพตฺติดีแล้ว ย่อมรักษา
 จากการเกิดทั้งปวง” ดังนี้. ด้วยคำมี
 อาทิวา “เพราะเหตุนั้น ภิกษุพึงเป็น
 ผู้รักษาจิต” ดังนี้ ท่านอาจารย์ย่อม
 สาธิตความที่การเกิด แม้ที่เข้าใจกันว่า
 เป็นสุคติ เป็นทุกฺคิตฺตด้วยพระสูตรอื่น.

^๑ โป. อธิปะโต.

^๒ ชุ. อ. ๒๕/๑๒๕.

๓๒. อิทานิ ยถาวุตตสฺส ฐมฺมสฺส
 วิสภาคฐมฺมานํ ตณฺหาวิชฺชาทึนํ
 สภาคฐมฺมานญจ สมถวิปสฺสนาทึนํ
 นิตฺถารณวเสน อาวฏฺฐหารํ โยเซตฺวา
 ทสฺเสตฺถุ “ตตฺถ ทฺถคฺคตึนํ เหตุ
 ตณฺหา จ อวิชฺชา จา”ติอาทิมานห.
 ตํ ปุพฺเพ วุตตนยตฺตา สุวิญญेยฺยเมว.
 อิทํ วุจฺจติ พุรฺหมจฺริยนฺติ อิทํ
 อริยํ สมถวิปสฺสนาสงฺขาทํ มคฺค-
 พุรฺหมจฺริยนฺติ วุจฺจติ. ยํ รกฺขตึติ
 สพฺพาหิ ทฺถคฺคตึหิ รกฺขนฺตสฺส
 อริยมคฺคสฺส อารมฺมณญฺโต นิโรธ
 รกฺขนฺโต วย วุตฺโต, นิมิตฺตสฺส
 กตฺตภาเวน อุปฺจริตฺตฺตา. อิมานิ
 จตฺตารี สจฺจานิ วิสภาคสภาคฐมฺมา-
 วฏฺฐนวเสน นิตฺถาริตานึติ อธิปฺปาโย.

อ่าวฏฐหารวิภงฺควณฺณนา นิฏฺฐิตา.

๓๒. บัดนี้ ท่านอาจารย์ประสงค์
 จะแสดงประกอบอ่าวฏฐหาระ ด้วย
 อานาจการขยายความแห่งธรรม มี
 ตัณหา และอวิชชาเป็นต้น อันเป็น
 วิสภาคธรรม และแห่งธรรมมีสมถะและ
 วิปัสสนาเป็นต้น อันเป็นสภาคธรรม
 แห่งธรรมตามที่กล่าวแล้ว จึงกล่าวคำ
 มีอาทิว่า “ในพระคานานั้น อธิบายว่า
 ตัณหาและอวิชชา เป็นเหตุของทุกติทั้ง-
 หลาย”. คำนั้น ฟังเข้าใจได้ง่ายทีเดียว
 เพราะมีนัยได้กล่าวไว้แล้วในก่อน. คำว่า
 นี้เรียกว่าพรหมจรรย์ ความว่า นี้
 เรียกว่า มรรคพรหมจรรย์ กล่าวคือ
 สมถะและวิปัสสนาอันเป็นอริยะ. คำว่า
 ธรรมที่รักษา ได้แก่ นิโรธอันเป็น
 อารมณฺแห่งอริยมรรคที่รักษาจากทุกติ
 ทั้งปวง ท่านกล่าวว่า เหมือนดังรักษา
 อยู่, เพราะกล่าวอ้อมถึงนิमित (เหตุ)
 ด้วยความเป็นกัตตุ. อธิบายว่า สัจจะ ๔
 เหล่านี้ ได้ขยายความแล้วด้วยอานาจ
 การหมุนวิสภาคธรรมและสภาคธรรม.

พรรณนาอ่าวฏฐหารวิภงฺก จบ.

คุณณรงค์ เวชประสิทธิ์กุล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ตตถ วาสนา^๑ ปุณฺณภาวนา, ตสฺสา
 ภาโค โภจฺจาโส วาสนาภาโค, ตสฺส
 หิตนฺติ วาสนาภาคิยํ, สุตตํ. นิพฺพิชฺฌนํ
 โลกกฺขนฺธาทีนํ ปทาลนํ นิพฺเพโธ,
 ตสฺส ภาโคติ เสสํ ปุริมสทิสเมว.
 ยสฺมี สุตฺเต ตีณิ ปุณฺณกิริยา-
 วตฺตุนิ เทสิตานิ, ตํ สุตตํ
 วาสนาภาคิยํ. ยสฺมี ปน เสกฺขา-
 เสกฺขา เทสิตา, ตํ นิพฺเพธภาคิยํ.
 อยญฺจ อตฺถ โป. ปิยฺเยว อากมิสฺสติ.

ปุณฺณภาคิยาติ ปุณฺณภาเค ภาว.
 ตถา ผลภาคิยา เวทิตพฺพา. ผลนฺติ
 ปน สามญฺณผลํ. สํวรสีลนฺติ

ภาคิยสุตตะ (สุตตะที่มีในส่วนแห่งวาสนา)

๑ นิพเพธภาคิยสุตตะ (สุตตะที่มีในส่วน
 แห่งการทำลายกิเลส) ๑ ดังนี้.

ในคํานั้น มีอธิบายดังนี้: วาสนา ได้แก่
 การบำเพ็ญบุญ, ส่วนคือโกฏฐาสของ
 วาสนานั้น ชื่อว่า วาสนาภาค, สุตตะ
 (พระพุทธรวณะ) ชื่อว่า วาสนาภาคิยะ
 เพราะมีความหมายว่า เกื้อกูลแก่ส่วน
 แห่งวาสนานั้น. การทำลาย ได้แก่
 การทำกองโลภะเป็นต้นให้แตกไป ชื่อว่า
 นิพเพธะ, ส่วนแห่งการทำลายนั้น
 เหตุนั้น คําที่เหลือก็เหมือนกับคําแรก
 นั้นแหละ. ในสุตตะใด ทรงแสดงบุญ-
 กิริยาวัตตุ ๓, สุตตะนั้นเป็นวาสนา-
 ภาคิยะ. ในสุตตะใดทรงแสดงเสขธรรม
 และอเสขธรรม, สุตตะนั้นเป็นนิพเพธ-
 ภาคิยะ. ก็ความข้อนี้จักมาในพระ
 บาลีนั่นเอง.

คํ่าว่า บุญญภาคิยะ แปลว่า มีใน
 ส่วนแห่งบุญ. ปฏิปทาที่เป็นผลภาคิยะก็
 พึงทราบเหมือนอย่างนั้น. ก็คํ่าว่า ผล

^๑ โป. วาสนาติ.

ปาติโมกข์สวโร สติสวโร ฌานสวโร
 ขนฺติสวโร วิริยสวโรติ ปณฺจ
 สวารา สวารสีล. **ปหานสีลนฺติ**
 ตทงฺคปฺปหานํ วิกขมฺภนปฺปหานํ
 สมุจฺเจทปฺปหานํ ปฏิปฺปสฺสทฺธิปฺปหานํ
 นิสฺสรณปฺปหานนฺติ ปณฺจปฺปหานานิ.
 เตสุ นิสฺสรณปฺปหานวชฺชานํ ปหานานํ
 วเสน ปหานสีลํ เวทิตพฺพํ. โสติ
 โย วาสนาภาคิยสฺสตุตฺตสมฺปฏิกฺคาหโก,
 โส. **เตน พุรฺหมจฺริเยนาติ** เตน
 สวารสีลสงฺขาเตน เสฏฺฐจฺริเยน การณ-
 ญฺเตน พุรฺหมจฺริ ภาวติ. เอตฺถ
 จ อฏฺฐสฺมาปตฺติพุรฺหมจฺริยสฺส น
 ปฏิกฺเขโป, เกจิ ปน “เตเนว
 พุรฺหมจฺริเยนา”ติ ปจฺนฺติ, เตสํ มเตน
 สिया ตสฺส ปฏิกฺเขโป.

ได้แก่ สามัญญผล. คำว่า **สังวรศีล**
 ได้แก่ สังวร ๕ คือ ปาติโมกข์สังวร
 (สังวรคือพระปาติโมกข์) ๑ สติสังวร
 (สังวรคือสติ) ๑ ฌานสังวร (สังวรคือ
 ฌาน) ๑ ขันติสังวร (สังวรคือขันติ) ๑
 วิริยสังวร (สังวรคือวิริยะ) ๑ ชื่อว่า
 สังวรศีล. คำว่า **ปหานศีล** ได้แก่ ปหาน
 (การละ) ๕ อย่างคือ ตทังคปหาน
 (การละชั่วคราว) ๑ วิกขัมภนปหาน
 (การละด้วยการข่มไว้) ๑ สมุจเจทปหาน
 (การละได้เด็ดขาด) ๑ ปฏิปัสสัทธิปหาน
 (การละโดยระงับราบคาบ) ๑ นิสสรณ-
 ปหาน (การละโดยสลัดออก) ๑. บรรดา
 ปหานเหล่านั้น ฟังทราบปหานศีล
 เกี่ยวกับปหาน เว้นนิสสรณปหาน
 (การละโดยสลัดออก). คำว่า **บุคคลผู้รับ**
พระพุทธรวณะนั้น ได้แก่ บุคคลผู้รับ
 วาสนาภาคิยสฺสตุตตะนั้น. คำว่า **ด้วย**
พรหมจรรย์นั้น ความว่า เป็นผู้
 ประพฤติธรรมอันประเสริฐ ด้วยความ
 ประพฤติอันประเสริฐ กล่าวคือสังวร-
 ศีลอันเป็นเหตุ. ก็ในคำนี้ไม่ปฏิเสธ
 พรหมจรรย์คือสมาบัติ ๘, แต่อาจารย์
 บางพวกย่อมกล่าววว่า “ด้วยพรหมจรรย์

คุณณรงค์ เวชประสิทธิ์กุล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ปหานสีเล จิตฺติ สมุจฺเจท-
 ปฏิปฺปสฺสทฺธิปฺปหานานํ วเสน
 ปหานสีเล จิตฺ. เตน พุรฺหม-
 จริเยนาติ เตน ปหานสีเลน
 วิเสสฺสุเตน มคฺคพฺรหฺมจฺริเยน. เย
 ปน “เตเนว พุรฺหมจฺริเยนา”ติ ปจฺนติ,
 เตสํ อัยฺ ปาโจ “วาสนาภาคิยํ
 นาม สุตฺตํ ทานกถา สีลกถา
 สคฺคกถา (๑) ปุณฺณวิปากกถา”ติ. เย
 ปน “เตน พุรฺหมจฺริเยนา”ติ ปจฺนติ,
 เตสํ อัยฺ ปาโจ^๒ “วาสนาภาคิยํ
 นาม สุตฺตํ ทานกถา สีลกถา
 สคฺคกถา กามานํ อาทินโว เนกขมฺเม
 อานิสฺโส”ติ.

เท่านั้น”, ตามมติของอาจารย์บางพวก
 นั้น พึงมีการปฏิเสธพรหมจรรย์คือ
 สมาบัติ ๘ นั้น.

คำว่า ตั้งอยู่ในปหานศีล คือตั้งอยู่
 ในปหานศีล ด้วยอำนาจสมุจเจทปหาน
 และปฏิบัติสัทธิปหาน. คำว่า ด้วย
 พรหมจรรย์นั้น ได้แก่ ด้วยพรหมจรรย์
 คือมรรค อันเป็นความพิเศษโดยปหานศีล
 นั้น. ส่วนอาจารย์เหล่าใด ย่อมกล่าวว่า
 “ด้วยพรหมจรรย์นั้นเท่านั้น”, อาจารย์
 เหล่านั้น ย่อมมีบาลีดังนี้ว่า “สุตตะ
 ที่ชื่อว่า วาสนาภาคิยะ ได้แก่ ทานกถา
 สีลกถา สคฺคกถา ปุณฺณวิปากกถา”.
 ส่วนอาจารย์เหล่าใด ย่อมกล่าวว่า
 “ด้วยพรหมจรรย์นั้น”, อาจารย์เหล่านั้น
 ย่อมมีบาลีดังนี้ว่า “สุตตะ ชื่อว่า
 วาสนาภาคิยะ ได้แก่ ทานกถา สีลกถา
 สคฺคกถา กามาทินวกถา (และ)
 เนกขัมมานิสังสกถา”.

๑ โป. เอกถนฺตเร ปุณฺณกถาติ สทฺโท ทิสฺสติ.

๒ ส. เตสญฺชํ ปาโจ.

ตตถ กตโม ปาโจ ยุตตตโรติ ?
 ปจฺฉิมโม ปาโจติ นิฏฺฐํ คนฺตพพํ.
 ยสฺมา “นิพฺเพชภาคิยํ นาม สุตฺตํ
 ยา จตฺสจฺจปฺปกาสนา”ติ วกฺขติ,
 น หิ มหาเถโร สวสเสสํ กตฺวา
 ฐมฺมํ เทเสสฺสีติ.

ถามว่า ในบาลีทั้ง ๒ นั้น บาลีข้อไหน
 ถูกต้องกว่า? ฟังถึงข้อตกลงว่า บาลี
 ข้อหลังถูกต้องกว่า. เพราะท่านอาจารย์
 จะกล่าวต่อไปว่า “สุดตะที่ชื่อว่า นิพเพช-
 ภาคิยะ ได้แก่ ที่ประกาศสัจจะทั้ง ๔”,
 เพราะท่านอาจารย์ผู้เป็นมหาเถระ แสดง
 ธรรมทำให้มีส่วนเหลือก็หาไม่.

“นตฺถิ ปชานนา”ติอาทินา อุกฺกิณฺหํ
 สุตฺตานิ สาสติสยํ อสงฺกการณํ
 ทสฺเสติ. ตตฺถ ปชานนาติ อริยมคฺคสฺส
 ปทญฺจานญฺจตา วุฏฺฐจฺฉานคามินี
 วิปสฺสนาปณฺญา. อิมานิ จตฺตาริ
 สุตฺตานิติ อิมสํ สุตฺตานิ วาสนา-
 ภาคิยนินฺพเพชภาคิยานํ วกฺขมานานญจ
 สงฺกิลเสสภาคิยอเสกฺขภาคิยานํ วเสน
 จตฺตาริ สุตฺตานิ. เทสนายาติ
 เทสนานเยน. สพฺพโต วิจเยน
 หารเณ วิจินิตฺวาติ สพฺพโตภาเคน
 เอกาทสฺส จาเนสฺส ปกฺขิปิตฺวา วิจเยน
 หารเณ วิจินิตฺวา. “ยุตฺติหารเณ
 โยเชตพฺพานิ”ติ เอเตน วิจยหารยุตฺติ-
 หารา วิภตฺติหารสฺส ปริกมฺมญฺจานนฺติ
 ทสฺเสติ. “ยาวติกา ฅาณสฺส ภูมิมิ”ติ

ด้วยคำว่า “**ไม่มีการรู้โดยประการ**”
 เป็นต้น ท่านย่อมแสดงเหตุที่ไม่ปะปน
 อย่างยิ่ง แห่งสุดตะทั้ง ๒. บรรดาคำ
 เหล่านั้น คำว่า **การรู้โดยประการ**
 ได้แก่ วิปัสสนาปัญญาขั้นวุฏฐานคามินี
 อันเป็นปทัฏฐฐานแห่งอริยมรรค. คำว่า
สุดตะ ๔ อย่างเหล่านี้ ได้แก่ สุดตะ
 ๔ อย่าง ด้วยอำนาจสุดตะเหล่านี้ คือ
 ที่เป็นवासนาภาคิยะ ๑ ที่เป็นนิพเพช-
 ภาคิยะ ๑ และที่เป็นสังกิลเสสภาคิยะ ๑
 ที่เป็นอเสกขภาคิยะ ๑ ที่จะกล่าวถึง
 ต่อไป. คำว่า **ด้วยการแสดง** ได้แก่
 ด้วยเทศนานัย. คำว่า **ฟังพิจารณา**
ด้วยวิจยหาระโดยประการทั้งปวง คือ
 ใส่ไว้ในฐานะ ๑๑ อย่าง โดยส่วน
 ทั้งปวง พิจารณาด้วยวิจยหาระ. ด้วย

เนตติอรรถกถา. ป-ท. ๑-๒๗

คุณณรงค์ เวชประสิทธิ์กุล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อริยสาวโกติ เสกข^๑ สนุชชา
 วทติ. สพฺพา सा อวีตราเคหิ
 สาธารณาติ โลกียสมาปตฺติ รูปาวจรา
 อรูปาวจรา ทิพฺพวิหาโร พุรฺหมวิหาโร
 ปจฺมชฺฌานสมาปตฺติตฺติ เอวมาทึหิ
 ปรียาเยหิ สาธารณา. กุสลสมาปตฺติ
 ปน อิมินา ปรียาเยน สียา
 อสาธารณา, อิมํ ปน โทสํ
 ปสฺสนุตา เกจि “ยงฺกิญฺจि ๕เปย
 สพฺพา सा อวีตราเคหิ สาธารณา”ติ
 ปจฺนฺติ. กถํ เต โอิธิสो คหิตา,
 อถ โอิธิสो คเหตุพฺพา, กถํ
 สาธารณาติ ? อนุโยคํ मनสิกฺตฺวา
 ตํ วิโสเชนฺโต อาห “สาธารณา หิ
 ธมฺมา เอวํ อณฺณมณฺณน”ติอาทิ.

อสาธารณธรรม (ไม่ทั่วไป) เพราะไม่มี
 แก่สัมมัตตนิยตสัตว์. แม้ในบทที่เหลือก็
 ฟังทราบความโดยนัยนี้.

คำว่า พระอริยสาวก ท่าน-
 อาจารย์กล่าวหมายเอาเสกขบุคคล. คำว่า
 โลกียสมาบัติทั้งหมดนั้น สาธารณะด้วย
 บุคคลผู้ยังไม่ปราศจากราคะ ความว่า
 โลกียสมาบัติที่เป็นรูปาวจรที่เป็นอรูปา-
 วจร สาธารณะด้วยคำอันเป็นปริยายมี
 อาทิอย่างนี้ว่า ทิพพิหาร พุรหมวิหาร
 ปจฺมชฺฌานสมาบัติ. ส่วนกุสลสมาบัติฟัง
 เป็นธรรมที่ไม่สาธารณะด้วยคำอันเป็น
 ปริยายนี้, ก็อาจารย์ทั้งหลายบางพวก
 ผู้เห็นข้อเสียดังนี้ ย่อมกล่าวว่า “พระ
 อริยสาวกยอมเข้าโลกียสมาบัติอย่างใด
 อย่างหนึ่ง ฯลฯ โลกียสมาบัติทั้งหมดนั้น
 สาธารณะด้วยบุคคลผู้ยังไม่ปราศจาก
 ราคะ” ดังนี้. ท่านอาจารย์ทำไว้ในใจ
 ถึงคำย้อนถามว่า ธรรมเหล่านั้นท่าน
 ถือเอาโดยเฉพาะได้อย่างไร, เมื่อเป็น
 เช่นนั้น ก็ควรถือเอาโดยเฉพาะ, ธรรม

^๑ ไป. เสขาสก.

ตสฺสตุโถ : ยถา มิจฺฉตฺตนิยตํ
 อนิยตํ อจฺจ สาธารณาติ วุตฺตํ, เอวํ
 สาธารณา ธมฺมา น สพฺพสฺสตุตํ
 สาธารณตํ สาธารณา, กสฺมา ?
 ยสฺมา อญฺญมญฺญํ ปรี ปรี สกํ สกํ
 วิสยํ นาทิวตฺตํ. ปฏินิยตญฺหิ
 เตสํ ปวตฺติฏฺจํ, อิตฺรธา ตถา
 โวหาโร เอว น สียาติ อธิปฺปาโย.
 ยสฺมา จ เอเต เอว ธมฺมา เอว
 นิยตา วิสยา, ตสฺมา “โยปี อิมหิ
 ธมฺเมหิ สมฺนุคฺโต น โส ตํ
 ธมฺมํ อฺปาติวตฺตตี”ติ อาท. น หิ
 มิจฺฉตฺตนิยตํ อนิยตํ อจฺจ ทสฺสเนน
 ปหาตพฺพา กิเลสํ น สนฺติ, อญฺเณสํ
 วา สนฺตีติ เอวํ เสเสปี วตฺตพฺพ.

เหล่านั้นจะชื่อว่า สาธารณะได้อย่างไร
 ดังนี้ ? เมื่อจะเฉลยคำย่อถามนั้น จึง
 กล่าวคำมีอาทิว่า “**เพราะธรรมทั้งหลาย
 ที่เป็นสาธารณะย่อมไม่เป็นไปล่วงวิสัย
 ของกันและกัน**” ดังนี้.

คำนั้น มีอธิบายดังนี้ : ธรรมทั้งหลาย
 ที่เป็นสาธารณะ เหมือนอย่างที่ท่าน
 อาจารย์กล่าวไว้ว่า สาธารณะแก่
 มิจฉตตนิยตสัตว์ และแก่อนิยตสัตว์ จะ
 ชื่อว่าเป็นธรรมสาธารณะ(ทั่วไป) เพราะ
 ความเป็นธรรมทั่วไปแก่สัตว์ทั้งปวงก็
 หาไม่, เพราะเหตุไร ? **เพราะธรรม
 ทั้งหมดย่อมไม่เป็นไปล่วงวิสัย ของกัน
 และกัน วิสัยอื่น ๆ วิสัยของตน ๆ.**
 อธิบายว่า เพราะฐานที่เกิดของธรรม
 เหล่านั้นกำหนดไว้แน่นอนเฉพาะแล้ว,
 เมื่อถือเอาความออกไปจากนี้ ก็จะไม่พึง
 มีวิหารอย่างนี้ทีเดียว. ก็เพราะธรรม
 เหล่านี้มีขอบเขตที่แน่นอนอย่างนี้, ท่าน
 อาจารย์จึงกล่าวว่า “**แม้ผู้ใดประกอบ
 ด้วยธรรมเหล่านี้ ผู้นั้นย่อมไม่เป็นไป
 ล่วงธรรมนั้น**” ดังนี้. จริงอยู่ กิเลส
 ที่โสดาปัตติมรรคพึงประหาณจะไม่มีแก่

เนตตอรรณกถา.ป-ท.๑-๒๘

คุณณรงค์ เวชประสิทธิ์กุล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อสาธารโณ นาม ธมฺโม ตสฺส
 ตสฺส ปุคฺคตสฺส ปจฺจตฺตนิยโต
 อริเยสฺส เสกฺขาสเสกฺขธมฺมวเสน อนริเยสฺส
 ภาพฺพาภพฺพปหาตพฺพวเสน คเวสิตฺพุโป,^๑
 อิตฺตสฺส ตถา นิตฺทิสิตฺพุพฺพาวาภาวโต.
 โส จ โข สาธารณาวิชฺฐตาย ตํ ตํ
 อูปาทาย ตถาวตฺตเทสนานุสาเรนาติ^๒
 อิมมตฺถํ ทสฺเสติ “กตเม ธมฺมา
 อสาธารณา ยาว เทสนํ อูปาทาย
 คเวสิตฺพุพา เสกฺขาสเสกฺขาส ภาพฺพา-
 ภาพฺพา”ติ อิมินา.

มีจัตตนิยตสัตว์ และแก่อนิยตสัตว์ทั้ง
 หลาย, หรือจะมีแก่สัตว์เหล่าอื่น ก็หา
 มิได้ เพราะเหตุนั้น ฟังกล่าวแม้ใน
 ที่เหลืออย่างนี้.

ธรรมที่ชื่อว่าเป็นอสาธารณะ (ไม่
 ทั่วไป) เป็นธรรมที่แน่นอนเฉพาะแก่
 บุคคลนั้น ๆ ฟังคั่นกว่าเกี่ยวกับเป็น
 เสกขธรรมและอเสกขธรรมในพระอริย-
 บุคคลทั้งหลาย เกี่ยวกับเป็นภัพพธรรม
 และอภัพพธรรมและปหาตัพพธรรม ใน
 บุคคลที่มีใช้พระอริยะทั้งหลาย, เพราะ
 ธรรมที่มีใช้แน่นอนเฉพาะนอกนี้ ไม่มี
 ความเป็นธรรมที่จะฟังอธิบายอย่างนั้น.
 ก็ธรรมที่เป็นอสาธารณะนั้นแล ฟังอาศัย
 ธรรมนั้นคั่นกว่าไปตามแนวเทศนาที่
 กล่าวแล้วอย่างนั้น เพราะเป็นธรรมไม่
 ไกลไปจากธรรมที่เป็นสาธารณะ เพราะ
 เหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงแสดงความข้อนี้
 ด้วยคำนี้ว่า “ธรรมที่เป็นอสาธารณะ
 (ไม่ทั่วไป) เป็นไหน ได้แก่ ธรรม
 ที่ฟังคั่นกว่าอาศัยเทศนาตลอดไปว่าเป็น

^๑ โป. ภาพฺพาภพฺพวเสน คเวสิตฺพุโป.

^๒ โป. ตถาวตฺต...

อสาธารณาติ อิมินา นเยน
วิเสสานุปสุสิณา เวทิตพฺพา.

มีอาทิว่า “**บัณฑิตผู้พิจารณาเห็นความต่าง
อย่างนี้**” ดังนี้. ก็ความเป็นธรรมแล้ว
เป็นต้น มีในโลภียธรรมทั้งหลายเท่านั้น.
บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **บัณฑิตผู้
พิจารณาเห็นความต่าง** ได้แก่ ผู้พิจารณา
เห็นธรรมที่เป็นอสาธารณะ. บัณฑิตผู้
พิจารณาเห็นความต่างพึงทราบโดยนัย
นี้ว่า สำหรับมิจฉัตตนิยตสัตว์ทั้งหลาย
มีธรรมให้ผลไม่แน่นอนเป็นสาธารณะ
มีธรรมเป็นมิจฉาสภาวะและให้ผลแน่นอน
เป็นอสาธารณะ. แม้ในบรรดาพวก-
มิจฉัตตนิยตสัตว์ สำหรับสัตว์พวก-
นียตมิจฉาทิฐิ มีธรรมให้ผลไม่แน่นอน
เป็นสาธารณะ, มีนียตมิจฉาทิฐิเป็น
อสาธารณะ.

เอวํ นานานเยหิ ธมฺมวิภตฺติ
ทสฺเสตฺวา อิทานิ ญฺมวิภตฺติ
ปทฺฐจฺานวิภตฺติญฺจ วิภชิตฺวา
ทสฺเสตฺตุ “ทสฺสนญฺม”ติอาทิมาน. ตตฺถ
ทสฺสนญฺมิตฺติ ปจฺมมคฺโค. ยสฺมา
ปน ปจฺมมคฺคกฺขณ^๑ อริยสาวโก

ท่านอาจารย์ ครั้นแสดงธรรม-
วิภัตติ (การจำแนกธรรม)โดยนัยต่าง ๆ
อย่างนี้แล้ว บัดนี้ ประสงค์จะแสดง
จำแนกญฺมวิภัตติ (การจำแนกญฺม)และ
ปทฺฐจฺานวิภัตติ (การจำแนกปทฺฐจฺาน)
จึงกล่าวคำมีอาทิว่า “ทสฺสนญฺม (คือ

^๑ ไป. ปจฺมมคฺคปฺปตฺตกฺขณ.

สมมตตนิยามัม โอกุภมนุโต นาม โสดาปัตติมรรค)” ดังนี้. บรรดา คำ
 โหติ, ตโต ปรํ โอกุโกนุโต, เหล่านั้น คำว่า **ทัสสนภูมิ** (คือโสดา-
 ตสฺมา “**ทัสสนภูมิ** นียามาวกุกนุติยา ปทภูจฺจานนุ”ติ วุตตํ. กิญจาปิ
 เหฏฺฐิมิ เหฏฺฐิมิ มคฺโค อุปริ- ปัตติมรรค) ได้แก่ มรรคที่ ๑. ก็เพราะ
 อุปริมคฺคาธิมสฺส^๑ การณํ โหติ. ในขณะที่แห่งมรรคที่ ๑ พระอริยสาวก
 สกฺกาภิภูจฺจิทฺธิ อปฺปหาเย กาม- ชื่อว่าเป็นผู้กำลังก้าวลงสู่สัมมัตตนิยาม
 ราคพฺยาปาทาภิปฺปหานสฺส อสกฺก- ต่อจากนั้น เป็นผู้ก้าวลงแล้ว ฉะนั้น
 เณยฺยตฺตา. ตถาปิ อริยมคฺโค อตฺตโน ท่านอาจารย์จึงกล่าวคำว่า “**ทัสสนภูมิ**
 ผลสฺส วิเสสการณํ อาสนน- (โสดาปัตติมรรค) เป็นปทัฏฐานของ
 การณณฺจาติ ทสฺเสตฺตํ “**ภาวนาภูมิ** การก้าวลงสู่นิยาม” ดังนี้. มรรคขั้นต่ำ ๆ
 อุตฺตริกานํ ผลานํ ปตฺติยา ย่อมเป็นเหตุแห่งการบรรลุมรรคขั้นสูง ๆ
ปทภูจฺจานนุ”ติ วุตตํ. สุขา ปฏิปทา ขึ้นไป เพราะยังละสังโยชน์ มีสักกายทิฐิ
 ชิปปาภิญฺญา ฅานนฺตฺตรสฺส ตถาวิธ- เป็นต้นไม่ได้ ก็ไม่เพียงอาจละสังโยชน์มี
 ปจฺจยสฺมาโยเค จ โหตีติ สา กามระคะและพยาบาทเป็นต้นได้ แม้
 วิปสฺสนาย ปทภูจฺจานนุติ วุตฺตา. อิตรา โดยแท้ ถึงอย่างนั้น ท่านอาจารย์
 ปน ติสฺโสปี ปฏิปทา สมถํ อาวหนฺติ ประสงค์จะแสดงว่า อริยมรรคเป็นเหตุ
 เอว. ตาสฺ สุพฺพมฺุตฺตาย ทสฺสิตาย พิเศษและเป็นเหตุใกล้แห่งผลของตน จึง
 เสสาปี ทสฺสิตา เอวาติ อาห กล่าวไว้ว่า “**ภาวนาภูมิ** (คือมรรคเบื้องบน
**“ทุกฺขา ปฏิปทา ทนฺธาภิญฺญา สมถสฺส ๓) เป็นปทัฏฐานของการบรรลุผลที่สูง
 ปทภูจฺจานนุ”ติ.** ยิ่งขึ้น” ดังนี้. สุขาปฏิบัติสบายและรู้ได้เร็ว) ย่อมมีได้แก่
 บุคคลผู้มีญาณอันเยี่ยม เพราะความ ประกอบด้วยปัจจัยอย่างนั้น เพราะ

^๑ โป. อุปริมอุปริม...

เหตุนี้ ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า สุขา-
ปฏิบัติปาปิกัญญา นั้น เป็นปทัฏฐาน
ของวิปัสสนา. ส่วนปฏิบัติทั้ง ๓ นอกนี้
ย่อมนำสมณะมาเท่านั้น. เมื่อท่าน-
อาจารย์ได้แสดงความเป็นปฏิบัติที่อ่อน
กว่าปฏิบัติทั้งปวง ก็เป็นอันได้แสดง
ปฏิบัติแม้ที่เหลือด้วย เพราะเหตุนี้
ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า “ทุกขาปฏิบัติ-
ทัณธาภิญญา (ปฏิบัติลำบากและรู้ได้ช้า)
เป็นปทัฏฐานของสมณะ” ดังนี้.

ทานมัย บุญกิริยวัตตฤ
ทานเมว ทานมัย, ปุชฺชผล-
นิพฺพตฺตนฺนุเจน^๑ บุญ, ตเทว
กตฺตพฺพโต กิริยา, ปโยคสมฺปตฺติอาทิน
อธิฏฺฐานภาวโต วัตตฤ จาติ ทาน-
มยบุญกิริยวัตตฤ. **ปรโตโมสฺสสฺส**
ธมฺมสฺสวณฺสส. **สาธารณฺนติ** น พีช
วีย อํกุรฺสฺส, ทสฺสนนฺนุมีอาทโย
วีย วา นิยามาวกฺกนฺติอาทิน
อาเวณิกํ, อถ โข สาธารณ
ตทณฺณการณฺหิปี **ปรโตโมสฺสสฺส**

คำว่า **ทานมัย บุญกิริยวัตตฤ**
(ที่ตั้งแห่งการทำบุญที่สำเร็จด้วยทาน) มี
คำอธิบายว่า ทานนั่นเอง ชื่อว่า ทานมัย
ชื่อว่า บุญ โดยความหมายว่า ยังผลที่
ควรบูชาให้บังเกิด บุญนั้นแหละ ชื่อว่า
กิริยา เพราะเป็นเรื่องจะต้องกระทำ,
และชื่อว่า เป็นวัตตฤ เพราะความเป็น
ที่ตั้งแห่งประโยชน์เป็นต้น เพราะ
เหตุนี้จึงชื่อว่า ทานมัยบุญกิริยวัตตฤ
แปลว่า ที่ตั้งแห่งการทำบุญที่สำเร็จด้วย
ทาน. คำว่า **ของปรโตโมส** (คือการ

^๑ ส. บุญผลนิพพตตนฺนุเจน.

ปวตฺตนโตติ อธิปฺปาโย. ตตฺถ
 เกจิ ทายกสฺส ทานานุโมทนํ
 อัจฉินฺณนฺติ ทานํ ปฺรโตโฆสฺส
 การณนฺติ วทนฺติ. ทายโก ปน
 ทกฺขิณาวิสุทฺธิ อากงฺขนฺโต ทาน-
 สีลาทิกุณฺวิเสสานํ สวเน ยุตฺตปฺปยุตฺโต
 โหติติ ทานํ ฅมฺมสฺสวณสฺส การณํ
 วุตฺตํ.

ประกาศของผู้อื่น) ได้แก่ ของการฟัง
 ธรรม. คำว่า สาธารณะ อธิบายว่า
 มิใช่เป็นปทัฏฐานเฉพาะ เหมือนอย่าง
 พิษเป็นปทัฏฐานของหน่อ, หรือเหมือน
 ทัสสนภูมิเป็นต้น เป็นปทัฏฐานของ
 การก้าวลงสู่นิยามเป็นต้น, โดยที่แท้เป็น
 ปทัฏฐานสาธารณะ เพราะปรโตโฆสะ
 เป็นไปได้ด้วยเหตุอื่นจากทานมัยบุญ-
 กิริยาวัตถุนั้น. ในคํานั้น อาจารย์
 บางพวกย่อมกล่าวว่า การอนุโมทนาทาน
 ของทายก ถือกันเป็นอาจิณ เพราะ
 เหตุนั้น ทานจึงเป็นเหตุของปรโตโฆสะ.
 ส่วนทายกหวังทักขิณาวิสุทฺธิ (ความ
 บริสุทฺธิแห่งการทำบุญ) ย่อมเป็นผู้
 ขวนขวาย ประกอบในการฟังคุณพิเศษมี
 ทานและศีลเป็นต้น เพราะเหตุนี้ ท่าน
 อาจารย์จึงกล่าวว่าทานเป็นเหตุแห่งการ
 ฟังธรรม.

สีลสมฺปนฺโน วิปฺปฏิสาราภาเวน
 สมาหิต ฅมฺมจินฺตาสมตฺโต โหติติ
 สีลํ จินฺตตามยฺญาณสฺส การณนฺติ
 อาห “สีลมยฺน”ติอาทิ. ภาวนามยฺนติ
 สมถสงฺฆาตํ ภาวนามยฺ. ภาวนา-

ผู้ถึงพร้อมด้วยศีล เป็นผู้มีจิตตั้งมั่น
 ด้วยไม่มีความวิปปฏิสาร ย่อมเป็นผู้
 สามารถในการคิดธรรม เพราะเหตุนี้
 ศีลจึงเป็นเหตุของจินตตามยฺญาณ เพราะ
 เหตุนี้ ท่านอาจารย์จึงกล่าวคำมีอาทิว่า

คุณณรงค์ เวชประสิทธิกุล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

มยียาติ อูปริมาณสงฆาตาย^๑ วิปัสสนา-
 สงฆาตาย จ ภาวนามยียา. ปุริมัง
 ปุริมัง หิ ปจฺฉิมสฺส ปจฺฉิมสฺส
 ปทญฺจานัน. อิทานิ ยสฺมา ทานัน สิลลํ
 โลกียภาวนา จ น เกวลํ ยถาวุตฺต-
 พรโตโฆสภาทินันเยว, อถ โข ยถากุณฺมํ
 ปริยตฺติพาหุสจฺจกมฺมฏฺฐานานุโยคมคฺค-
 สมฺมาทิจฺฉินมฺปิ ปจฺจยา โหนฺติ,
 ตสฺมา ตมฺปิ นยํ ทสฺเสตฺถุ ปุณ
 “**ทานมยฺ**”ติอาทินา เทสนัน วทฺตฺเตสิ.
 ตถา ปฏฺฐิรูปเทสวาสาทโย กายวิเวก-
 จิตฺตวิเวกาทินัน การณัน โหตีติ อิมํ
 นยํ ทสฺเสตฺถุ “**ปฏฺฐิรูปเทสวาโส**”ติอาทิ-
 มาห. ตตฺถ **กุสลวิมฺสา**ยาติ
 ปฏฺฐิสงฺขานุปสฺสนาย. **อกุสลปริจฺจาโค**ติ
 อิมินา ปหานปริญญา วุตฺตาติ.
สมาธินฺทฺริยสฺสาติ มคฺคสมาธินฺทฺริยสฺส.
 เสสํ สุวิญญฺเวยฺยเมว.

“**สิลมัย** (บุญสำเร็จด้วยการรักษาศีล)”
 ดังนี้. คำว่า **ภาวนามัย** ได้แก่ บุญญา
 สำเร็จด้วยการเจริญภาวนา กล่าวคือ
 สมณะ. คำว่า **ของภาวนามยปัญญา**
 (ปัญญาที่สำเร็จด้วยภาวนา) ได้แก่ ของ
 ภาวนามยปัญญา กล่าวคือ ฌานชั้นสูง
 ขึ้นไป และกล่าวคือวิปัสสนา. จริงอยู่
 ธรรมแรก ๆ เป็นปทัฏฐานของธรรม
 หลัง ๆ. บัดนี้ เพราะเหตุที่ทาน ศีล
 และโลกียภาวนา มิใช่เป็นปัจจัยแก่
 พรโตโฆสจะเป็นต้น ตามที่กล่าวแล้วเท่านั้น
 อย่างเดียว, โดยที่แท้ ย่อมเป็นปัจจัย
 แม้แก่ปริยัติ พาหุสัจจะ กัมมฏฐานา-
 นุโยค และสัมมาทิจฺฉิโนมรรค เป็นต้น
 ตามลำดับ, เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์
 ประสงค์จะแสดงนัยเช่นนั้น จึงเพิ่มเทศนา
 ด้วยคำมีอาทิว่า “**ทานมัย** (บุญสำเร็จ
 ด้วยการให้ทาน)” ดังนี้อีก. อนึ่ง ปฏฺฐิรูป-
 เทสวาสะเป็นต้น ย่อมเป็นเหตุแก่กาย
 วิเวกและจิตวิเวก เป็นต้น เพราะเหตุนั้น
 ท่านอาจารย์ประสงค์จะแสดงนัยนี้ จึง
 กล่าวคำมีอาทิว่า “**ปฏฺฐิรูปเทสวาสะ**

^๑ ไป. อูปนิชฌาน...

(การอยู่ในถิ่นอันสมควร)” ดังนี้. บรรดา
 คำเหล่านั้น คำว่า **ของกุศลวิมังสา**
 (การพิจารณากุศล) ได้แก่ ของปฏิสังข-
 านุปัตสนา. ด้วยคำว่า **อกุศลบริจาค**
 (การสละอกุศล) นี้ ท่านอาจารย์กล่าว
 ปหานปริญา. คำว่า **ของสมาธิทริย**
 ได้แก่ ของสมาธิทริยอันเป็นมรรค.
 คำที่เหลือพึงเข้าใจได้ง่ายทีเดียว.

วิภัตติहारวิภังควณณนา นิฎฐิตา.

พรรณนาวิภัตติहारวิภังค์ จบ.

๘. ปรีวัตตนหารวิภังควณณา

๓๕. ตตถ กตโม ปรีวัตตโน
หาโรติ ปรีวัตตนหารวิภังโก. ตตถ
ยสฺมา ส่วนุณฺณิยาเน สุตเต
ยถานิทฺธิภูจันํ กุสลากุสลธมฺมานํ
ปฏฺธิปกฺขภูเต อกุสลกุสลธมฺเม ปหา-
ตพฺพภาวาทิวเสน นิตฺถารณํ
ปฏฺธิปกฺขโต ปรีวัตตณํ, ตสฺมา
“สมฺมาทฺธิภูจิสฺส ปุริสฺสกุคฺคสฺส
มิจฺฉาทฺธิภูจิสฺส นิชฺชิตฺถณฺนา ภวตี”ติอํทฺธิ
อารทฺธํ. ตตถ สมฺมา ปสฺตถา,
สุนฺทรา ทฺธิภูจิสฺส เอตฺสฺสาติ สมฺมาทฺธิภูจิสฺส,
ตสฺส. สฺวา ปนฺสฺส สมฺมาทฺธิภูจิสฺส
ปฺพพฺพภาคสมฺมาทฺธิภูจิสฺส วา โลกุตฺตร-
สมฺมาทฺธิภูจิสฺส วา เวทิตพฺพา.

๘. พรรณนาปรีวัตตนหารวิภังค์

๓๕. ปรีวัตตนหารวิภังค์ เริ่มต้น
ว่า ตตถ กตโม ปรีวัตตโน หาโร
แปลว่า บรรดาหาระเหล่านั้น ปรีวัตตนะ-
หาระ เป็นไฉน. บรรดาคำเหล่านั้น
ท่านอาจารย์ได้เริ่มคำมีอาทิว่า “มิจฉาทิฐิ
(ความเห็นผิด) อันบุรุษบุคคลผู้มีสัมมา-
ทิฐิ (ความเห็นชอบ) ย่อมละได้” ดังนี้
เพราะเหตุที่การขยายความกุศลธรรมและ
อกุศลธรรมอันเป็นปฏิปักษ์ต่อกุศลธรรม
และอกุศลธรรมตามที่ได้อธิบายแล้วใน
สูตร (พระพุทธรวจนะ) ที่กำลังอธิบายอยู่
ด้วยอำนาจความเป็นปหาตัพพธรรมเป็น-
ต้น เป็นการพลิกกลับโดยปฏิปักษ์กัน.
จะอธิบายในคำเหล่านั้นต่อไป : ทิฐิ
(ความเห็น) ชอบ คือน่าสรรเสริญ, ได้แก่
ดี มีอยู่แก่บุรุษบุคคลนี้ เพราะเหตุนั้น
บุรุษบุคคลนี้ ชื่อว่า สัมมาทิฐิ มีความ
เห็นชอบ, บุรุษบุคคลผู้มีความเห็นชอบ
นั้น. ก็ความที่บุรุษบุคคลนั้นเป็นสัมมา-
ทิฐินั้น พึงทราบด้วยสัมมาทิฐิอันเป็น
บุพภาคหรือด้วยสัมมาทิฐิชั้นโลกุตระก็ได้.

๑ ไป. โทติ.

อวิมุตติโย วา วิมุตติสญญินโน. ตตฺตฺรายํ
 วจนตฺโต : มิจฺฉา ปาปิกา วิมุตติ
 วิโมกฺโข เอตฺตฺสชาติ **มิจฺฉาวิมุตติ.**
 อฏฺฐจฺงคา จ มิจฺฉาวิมุตติ ยถา-
 วุตฺเตนากาเรน มิจฺฉาภินิเวสวเสน จ
 ปวตฺตา อนุตฺทวยลภฺชณา. **สมฺมา-**
วิมุตติ ปน ผลธมฺมา, มิจฺฉาทิฏฺฐิเก
 สมฺมาเสวโต มิจฺฉาวิโมกฺโข วา
 มิจฺฉาวิมุตติ.

แห่งบทแม้มีอาทิว่า **อัมบุรุษบุคคลผู้มี**
สัมมาสังกัปปะ ดังนี้ ก็พึงทราบโดยนัย
 นี้แหละ. ส่วนความต่างกันมีดังนี้: บรรดา
 สัมมาวิมุตติเป็นต้น มิจฉาวิมุตติ (หลุด-
 พันผิด) เป็นเรื่องที่ยังไม่หลุดพ้นนั่นเอง
 ของบุคคลผู้มีความสำคัญอย่างนี้ว่า “เรา
 หลุดพ้นแล้ว” หรือของบุคคลผู้มีความ
 สำคัญในสิ่งที่มีใช่เป็นวิมุตติว่าเป็นวิมุตติ.
 อรรถวิเคราะห์ในคํานั้น ดังนี้: มิจฉา
 ปาปิกา วิมุตติ วิโมกโข เอตตฺสชาติ
มิจฉาวิมุตติ วิมุตติ คือ ความหลุดพ้น
 ผิด คือ ชั่ว มีอยู่แก่บุคคลนี้ เหตุฉะนั้น
 บุคคลนี้ ชื่อว่า มิจฉาวิมุตติ มีความ
 หลุดพ้นผิด. ก็มิจฉาวิมุตติมีองค์ ๘
 เป็นไปด้วยอาการตามที่กล่าวและด้วย
 อำนาจความยึดมั่นผิด มีสุดโต่งทั้ง ๒
 เป็นลักษณะ. ส่วน**สัมมาวิมุตติ** ได้แก่
 ธรรมที่เป็นผล, อีกอย่างหนึ่ง ความ
 หลุดพ้นผิดของบุคคลผู้เสพอาศัยในบุคคล
 ผู้มีมิจฉาทิฐิ ก็เป็นมิจฉาวิมุตติ.

มิจฉาวิมุตติญาณทัสสนํ ปน มิจฉา-
 วิโมกฺเช^๑ มิจฺฉาทิฏฺฐิยา จ สารนฺติ

ก็มิจฉาวิมุตติญาณทัสสนะ ได้แก่
 จิตตูปบาทที่เป็นอกุศล ที่เป็นไปด้วย

^๑ โป. มิจฉาวิโมกฺขสฺส.

คหณวเสน ปวตุโต อกุสลจิตตูปปาโท
อนตมโส ปาปํ กตฺวา “สุกตํ
มยา”ติ ปจฺจเวกฺขโต อูปฺปนฺนโมโห
จ. **สมฺมาวิมุตฺติญาณทสฺสนสฺสาติ** เอตฺถ
เสกฺขานํ ปจฺจเวกฺขณณฺณํ สมฺมา-
วิมุตฺติญาณทสฺสนนฺติ อธิปฺเปตํ. ตณฺหิ
อฺตุตฺตริภาวนาปาริปุริยา สํวตฺตติ.

อำนาจถือในมิจฉาวิโมกข์และในมิจฉาทิฐิ
ว่าเป็นสาระ และโดยที่สุดได้แก่ โมหะ
ที่เกิดขึ้นแก่บุคคลผู้กระทำความบาป แล้ว
พิจารณาว่า “เราทำความดีแล้ว” ก็ชื่อว่า
มิจฉาวิมุตติญาณทัสสะ. ในคำว่า
สมฺมาวิมุตฺติญาณทสฺสนสฺส (อันบุรุษบุคคล
ผู้มีสมฺมาวิมุตติญาณทัสสนะ) นี้ ปัจจเวก-
ขณฺณของเสกขบุคคลทั้งหลาย ท่าน
ประสงค์เอาว่า เป็นสมฺมาวิมุตติญาณ-
ทัสสนะ. ก็สมฺมาวิมุตติญาณทัสสนะนั้น
ย่อมเป็นไปเพื่อความบริบูรณ์ด้วยภาวนา
สูงขึ้นไป.

๓๖. เอวํ สมฺมาทิฏฺฐิอาทิมุขเณ
มิจฺฉาทิฏฺฐิอาทึ ทสฺเสตฺวา ปุณ
ปาณาติปาตอทินฺนาทานกาเมสุมิจฺฉา-
จาราทิตฺโต เวรมณียาทึหิ ปาณา-
ติปาตาทินํ ปริวตฺตณํ ทสฺเสตฺ
“ยสฺสา”ติอาทึ อารทฺธํ. ตตฺถ
กาลวาทิสฺสาติ ลกฺขณวจนํ. กาลเณ
สาปเทสํ ปริยนฺตวตี อตฺถสณฺหิตนฺติ
โส สมฺพปฺปลาปสฺส ปหานาย
ปฏฺฐิปนฺโน โหตีติ วุตฺตํ.

๓๖. ท่านอาจารย์ครั้งแสดงมิจฉา-
ทิฐิเป็นต้น ด้วยหัวข้อคือสมฺมาทิฐิเป็นต้น
อย่างนี้แล้ว ประสงค์จะแสดงการพลิกกลับ
ปาณาติบาตเป็นต้น ด้วยการเว้นเป็นต้น
จากปาณาติบาต อทินนาทานและ
กาเมสุมิจฉาจารย์เป็นต้น จึงเริ่มคำมี
อาทิวา “ยสฺส” แปลว่า บุคคลใด ดังนี้.
บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **ผู้มีวาทะ**
ถูกกาล เป็นคำประกอบด้วยลักษณะ.
ได้แก่ เป็นคำมีที่อ้างอิง มีที่สุด ประกอบ
ด้วยอรรถโดยกาล เพราะเหตุนั้น ท่าน

เนตติอรรถกถา. ป-ท.๑-๒๘

คุณณรงค์ เวชประสิทธิ์กุล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ปุณ “เย จ โข เกจิ”ติอาทินา
 สมุมาทิฏฐิอาทิมุขเนว มิจฉาทิฏฐิอาทิมิ
 เอว ปริวตุนัน ปการนุตเรน
 ทสฺเสติ. ตตฺถ สนฺทิฏฐิกาทิ ปจฺจกฺขา.
 สหสมฺมิกาทิ สการณา. คารยฺหาติ
 ครหิตพฺพยฺตฺตา. วาทานุวาทาทิ วาทา
 เจว อนุวาทา จ. “วาทานุปาทา”ติปิ
 ปาโจ, วาทานุปวตฺติโยติ อตฺถโก.
 ปุชฺชาติ ปุชฺฌินยา. ปาสฺสชาติ ปสฺสิตพฺพา.

ปุณ “เย จ โข เกจิ”ติอาทินา
 มชฺฌิมาย ปฏิปตฺติยา อนุตทฺวยปริวตุนัน
 ทสฺเสติ. ตตฺถ ญฺญชิตพฺพาติอาทินิ
 จตฺตาริ ปทานิ วตฺตูกามวเสน

จึงกล่าวว่า บุคคลนั้น ย่อมเป็นผู้ปฏิบัติ
 เพื่อละการพูดเพ้อเจ้อ.

ด้วยคำมีอาทิวา “อนึ่ง ขนพวกใด
 พวกหนึ่งแล” ท่านอาจารย์ย่อมแสดง
 การพลิกกลับจากมิจฉาทิฐิเป็นต้น ด้วย
 หัวข้อแห่งธรรมมีสัมมาทิฐิเป็นต้นนั่นเอง
 โดยประการอื่น. บรรดาคำเหล่านั้น
 คำว่า **ที่เห็นได้เอง** คือ ที่ประจักษ์.
 คำว่า **ประกอบด้วยเหตุ** คือ มีเหตุ. คำว่า
นำตำหนิ คือ ควรแก่การที่จะพึงตำหนิ.
 บทว่า **วาทานุวาทา** แปลว่า ลัทธิและ
 ลัทธิ ต่อ ๆ มา ได้แก่ ลัทธิทั้งหลายด้วย
 ลัทธิต่อ ๆ มาทั้งหลายด้วย. ปาฐะเป็น
 “วาทานุปาทา” ดังนี้ก็มี, ความหมายว่า
 ความเป็นไปตามลัทธิทั้งหลาย. บทว่า
ปุชฺชา ความเท่ากับ ปุชฺฌินยา แปลว่า
 เขาก็บูชากัน. บทว่า **ปาสฺส** ความ
 เท่ากับ ปสฺสิตพฺพา แปลว่า พวกกัน
 สรรเสริญกัน.

ด้วยคำมีอาทิวา “เย จ โข เกจิ
 (อนึ่ง ขนพวกใดพวกหนึ่งแล)” ดังนี้
 ท่านอาจารย์ย่อมแสดงการพลิกกลับอันตะ
 (สุดโต่ง) ทั้งสอง ด้วยการปฏิบัติเป็น

คุณณรงค์ เวชประสิทธิกุล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

โยเซตพฺพานิ. ภาวยิตพฺพา พหุลีกา-
ตพฺพาติ ปททฺวยํ กิเลสกามวเสน.
เตสํ อธฺมโมติ ภาเวตพฺโพ นาม
ธฺมโม สिया, กามา จ เตสํ
ภาเวตพฺพา อิจฺฉิตา, กามะหิ จ
เวรมณี กามานํ ปฏิปกฺโข,^๑ อิติ ส
เตสํ อธฺมโม อาปชฺชตีติ อธิปฺปาโย.

สายกลาง. บรรดาบทเหล่านั้น บท
ทั้ง ๔ มีบทว่า **ภุชิตพฺพา** (กาม
ทั้งหลาย ควรบริโภคนั้น) ฟังประกอบ
ด้วยอำนาจวัตถุกาม. สองบทว่า **ภาว-**
ยิตพฺพา พหุลีกาตพฺพา (กามทั้งหลาย
ควรทำให้เจริญ ควรทำให้มาก) ฟัง
ประกอบด้วยสามารถแห่งกิเลสกาม. คำว่า
เป็นอธรรมของคนเหล่านั้น อธิบายว่า
ธรรม ชื่อว่า ฟังทำให้เจริญฟังมีได้,
และกามทั้งหลายฟังทำให้เจริญอันคน
เหล่านั้นพากันปรารถนาแล้ว, ก็การเว้น
จากกามทั้งหลาย, เป็นปฏิปักษ์ของกาม
ทั้งหลาย, เพราะเหตุนั้น การเว้นจาก
กามนั้น ต้องเป็นอธรรมของคนเหล่านั้น.

นียฺยานิกโก ธฺมโมติ สห
วิปสฺสนาย อริยมคฺโค. **ทุกฺโขติ**
ปาปํ นิชฺชราเปสฺสามาติ ปวตฺติตํ
สรีรตาปนํ วทติ. **สุโขติ** อนวชฺช-
ปจฺจยปริโภคสฺขํ. เอเตสฺปิ วาเรสุ
วุตฺตนเยเนว อธฺมมภาวาปตฺติ
วตฺตพฺพา. อิทานิ อสฺกุสณฺณาทิมฺขเน
สฺกุสณฺณาทิวตฺตณํ ทสฺเสตฺถุ “ยถา

คำว่า **นียฺยานิกธรรม** (ธรรมที่
นำออกไปจากทุกข์ในวัฏฏะ) ได้แก่
อริยมรรคกับวิปัสสนา. คำว่า **ความทุกข์**
ท่านอาจารย์กล่าวถึงการทำให้
เดือดร้อนที่ให้เป็นไปด้วยตั้งใจว่า เรา
จักยังบาปให้หายไป ดังนี้. คำว่า
ความสุข ได้แก่ ความสุขอันเกิดจาก
การบริโภคปัจจัยที่ไม่มีโทษ. ในวาระ

^๑ ส. ปฏิปกฺขา.

วา ปนา”ติอาทิ วุตฺตํ. อารทฺธ-
 วิปสฺสกสฺส กิเลสาสฺสจิปคฺขมรณวเสน
 เตภูมิกสงฺขารวา อสฺสภโต อูปฏฺฐหนฺตึติ
 กตฺวา วุตฺตํ “สพฺพสงฺขารเสตุ
 อสฺสภานุปสฺสโน วิหฺรโต”ติ. “ยํ
 ยํ วา ปนา”ติอาทินา ปฏิปทฺขสฺส
 ลกฺขณํ วิภาเวติ.

ทั้งหลายแม้เหล่านี้ ฟังกล่าวการต้อง
 เป็นอธรรมตามนัยที่กล่าวแล้ว. บัดนี้
 ท่านอาจารย์ประสงค์จะแสดงการพลิก-
 กลับสุมัญญาเป็นต้น โดยมุ่งอสุภสุมัญญา
 เป็นต้น จึงกล่าวคำมีอาทิว่า “ยถา วา
 ปน (ก็หรือว่าเหมือน)” ดังนี้. ท่าน-
 อาจารย์กล่าวว่า “ผู้พิจารณาเห็นว่าไม่
 งามในสังขารทั้งปวงอยู่” ดังนี้ เพราะ
 อธิบายว่า สังขารอันเป็นไปในภุมิ ๓
 ย่อมปรากฏว่าไม่งาม ด้วยอำนาจการ
 ไหลออกของสิ่งไม่สะอาดคือกิเลสแก่ภิกษุ
 ผู้ปรารภวิปัสสนา. ด้วยคำมีอาทิว่า
 “ก็หรือว่า (ภิกษุย่อมชอบใจหรือย่อม
 เข้าถึง) ธรรมใด ๆ” ดังนี้ ท่านอาจารย์
 ย่อมอธิบายถึงลักษณะของธรรม ที่เป็น
 ปฏิปักษ์กัน.

ตตฺถ อชฺฌาปนฺโนติ อธิอาปนฺโน,
 อภิอุปกโต ปริณฺญาโตติ^๑ อตฺโต.

บรรดาคำเหล่านั้น บทว่า อชฺฌาปนฺโน
 ความเท่ากับ อธิอาปนฺโน แปลว่า
 ครอบงำแล้ว อธิบายว่า เข้าถึงเฉพาะ
 แล้ว คือ กำหนดรู้แล้ว.

ปรีวตฺตนหารวิภงฺควณฺณนา นิฏฺฐิตา.

พรรณนาปรีวตฺตนหารวิภงฺกํ จบ.

^๑ ไป. อภิรุเปโต ปฏฺฐิตาโต.

๑๐. เววจนหารวิภงฺควณฺณา

๓๗. ตตฺถ กตโม เวจโน-
หาโรติ เววจนหารวิภงฺโก. ตตฺถ
ยถา เววจนินฺทเทโส โหติ, ตํ ทสฺเสตฺถ
“เอกํ ภควา ฐมฺมํ อญฺญมณฺเณหิ
เวจเนหิ นินฺทิสฺสตี”ติ วุตฺตํ. เวจเนหิตี
ปริยายสทฺเทหิตี อตฺถโก. ปทตฺถโก ปุพฺเพ
วุตฺโต เอว. กสฺมา ปน ภควา เอกํ
ฐมฺมํ อเนกปริยาเยหิ นินฺทิสฺสตีติ ?

วุจฺจเต : เทสนากาเล อายติญฺจ กสฺสจ
กถญฺจ ตทตฺถปฏฺวิโพโธ^๑ สียาติ
ปริยายวจนฺ, ตสฺมี ขณฺเ วิภฺขิตฺต-
จิตฺตานํ อญฺญวิหิตานํ อญฺเณน

๑๐. พรรณนาเววจนหารวิภังค์

๓๗. เววจนหารวิภังค์เริ่มต้นว่า
ตตฺถ กตโม เวจโน หาโร แปลว่า
บรรดาหาระเหล่านั้น เววจนหาระ
เป็นไฉน. บรรดาคำเหล่านั้น ท่าน
อาจารย์กล่าวว่า “โดยประการที่พระผู้มี
พระภาคยอมขยายความพระธรรมอย่าง-
หนึ่งด้วยคำเป็นไวยากรณ์ของกันและกัน”
ดังนี้ เพื่อแสดงถึงวิธีที่มีการขยายความ
คำที่เป็นไวยากรณ์. คำว่า ด้วยคำที่เป็น
ไวยากรณ์ หมายความว่า ด้วยศัพท์ที่เป็น
ปริยาย (คือศัพท์ที่ใช้แทนกันได้). เพื่อ
(เป็นการอธิบาย) เนื้อความเฉพาะบทที่
กล่าวไว้แล้วในตอนต้น. ถ้ามว่า ก็เพราะ
เหตุไร พระผู้มีพระภาคจึงทรงขยายความ
พระธรรมอย่างหนึ่ง ด้วยคำอันเป็นปริยาย
มากเล่า ?

ข้อนี้มีคำตอบดังต่อไปนี้ : พระผู้มีพระ-
ภาคทรงขยายความคือ :-

๑. การที่ทรงใช้คำปริยาย ก็เพราะ
ในเวลาที่ทรงแสดงพระธรรมเทศนาและ

^๑ ไป...ปฏิเวธ.

ปริยาเยน ตทตถาวโพชนตถั ปริยาย-
วจนั.

เตเนว ปเทน ปุน วจเน
ตทณฺเณสั^๑ ตตถ อธิคตตา^๑ สียาติ
มนทพุทฺธินั ปุนปฺปุนั ตทตถสลุทฺทขณ
อสมฺโมสนตถั^๒ ปริยายวจนั.

อนเกาปี อตฺถา สมานพฺยณฺชนา
โหนตฺติติ ยา อตฺถนฺตรปริกปฺปนา สียา,
ตสฺสา ปรีวชฺชนตฺถมฺปิ ปริยายวจนั
อนณฺณสฺส วจเน^๓ อนเกาหิ ตาหิ
ตาหิ สณฺญาหิ เตสั เตสั อตฺถานั

ในกาลต่อ ๆ ไป บางคนก็จะฟังมีความ
เข้าใจความหมายของพระธรรมเทศนา
นั้นได้บ้าง,

๒. การที่ทรงใช้คำปริยาย ก็เพื่อ
จะให้สัตว์ทั้งหลายผู้มีจิตฟุ้งซ่านส่งไปที่อื่น
ในขณะนั้น ได้เข้าใจถึงความหมายของ
พระธรรมเทศนานั้นด้วยคำอันเป็นปริยาย
อย่างอื่น.

๓. การที่ทรงใช้คำปริยาย ก็เพื่อ
ให้คนที่มีความปัญญาอ่อนทั้งหลายไม่พินเพื่อ
ในการกำหนดความหมายของพระธรรม-
เทศนานั้นได้บ่อย ๆ เพราะได้ตรัสซ้ำด้วย
บทนั้นนั่นเอง สัตว์อื่นจากผู้มีจิตฟุ้งซ่าน
นั้นก็ฟังมีความเข้าใจได้ในพระธรรม-
เทศนา.

๔. การที่ทรงใช้คำอันเป็นปริยาย
ก็เพื่อจะทรงหลีกเลี่ยงการกำหนดเนื้อ-
ความเป็นอย่างอื่นซึ่งจะฟังมิได้ เพราะ
ความหมายทั้งหลายแม้จะมากมาย ย่อม
มีพยัญชนะเหมือนกันได้

^{๑-๑} ส. ตตถ ตทณฺเณสั อธิคตตา.

^๒ ส. อสมฺโมหนตถั.

^๓ โป. วจนั.

ฌาปนตถมปิ ปริยายวจนํ เสยฺยถาปิ
นิมฺมณฺหุสฺสตุเถ.

ธมฺมกถิกานํ ตนฺตฺตอตุฏฺฐปนิพฺพชฺชนปฺรา-
วโพชนานํ สุขสิทฺธิยาปิ ปริยายวจนํ.

อตุตฺตโน ธมฺมนิรุตฺติปฏฺธิสมฺภิทาปฺปตฺตติยา
วิภาวนตฺถํ เวเนยฺยานํ ตตฺถ
พีชาวาปนตฺถํ วา ปริยายวจนํ ภควา
นิตฺทิสฺสติ.

กี พหุณา ยสฺสา ธมฺมชาตฺยา
สุปฺปปฏิวิทฺตตฺตา สมฺมาสมฺพุทฺธา
ยถา สพฺพสฺมี อตุเถ อปฺปปฏิหต-
ณาณาจารา,^๑ ตถา สพฺพสฺมี

๕. การที่ทรงใช้คำอันเป็นปริยาย ก็เพื่อจะให้สัตว์ทั้งหลายเข้าใจความเหล่านั้น ๆ ด้วยความหมายรู้นั้น ๆ ซึ่งมีมากมาย ในเพราะการตรัสคำที่มีใช้ เป็นคำอื่น เหมือนอย่างในคัมภีร์นิมิต্ত-ทศศาสตร์ (คือคัมภีร์อภิธานศัพท์).

๖. การที่ทรงใช้คำอันเป็นปริยาย ก็เพื่อจะทำการหยั่งรู้ความเข้าไปผูกพัน ความหมายของพระบาลีเป็นเบื้องหน้า ของพระธรรมกถิกทั้งหลาย ได้สำเร็จ โดยง่าย.

๗. การที่ทรงใช้คำอันเป็นปริยาย ก็เพื่อทรงประกาศการบรรลุถึงพระ-ธรรมปฏิสัมภิตา และพระนิรุตติปฏิสัม-ภิตาของพระองค์บ้างเพื่อให้เวไนยสัตว์ทั้งหลาย ได้หว่านพืชลงไปในพระธรรม-เทศนานั้นบ้าง.

จะพูดมากไปไยเล่า พระธรรมชาตฺย ได้อันพระผู้มีพระภาคได้ทรงแทงตลอดไว้ ดีแล้ว จึงเป็นเหตุให้พระสัมมาสัมพุทฺธเจ้า ทั้งหลาย ทรงมีการท่องเที่ยวไปแห่งญาณ

^๑ ไป. ...ณาณาจารา.

สททโวหาเรติ เอกมปิ อตถํ อเนเกหิ
 ปริยาเยหิ โโพเชติ, น ตตถ
 ทนุธาปัตตตํ วิตุถาปัตตตํ อตถสฺส.
 นาปิ ฌมฺมเทสนาหานิ, อาเวณิโก-
 วายํ^๑ พุทฺธธมฺโมติ ปริยาเยเทสนํ
 ทสฺเสนฺโต “อาสา”ติอาทิมาน.

อันไม่ขัดข้องในอรรถทั้งปวง ด้วย
 ประการใด, ในการทรงบัญญัติศัพท์
 ทั้งปวงก็ย่อมมีด้วยประการนั้น เพราะ
 เหตุนั้น แม้ความหมายอย่างเดียว พระผู้มี
 พระภาคย่อมทรงโปรดให้เวไนยสัตว์ทั้ง-
 หลายได้เข้าใจด้วยคำอันเป็นปริยายเป็น
 อันมาก, ทั้งนี้ มิใช่เป็นการทำให้
 ความหมายในพระธรรมเทศนานั้นมีความ
 ยืดเยื้อ มีความเยิ่นเย้อไป. ทั้งมิใช่
 เป็นการทำให้พระธรรมเทศนาบกพร่อง,
 ข้อนี้เป็นพระธรรมประจำพระพุทธเจ้ามี
 อยู่เฉพาะพระองค์นั่นเอง เพราะฉะนั้น
 ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงถึงการที่พระผู้มี
 พระภาคทรงแสดงด้วยคำปริยาย จึง
 กล่าวคำมีอาทิว่า “อาสา” (ต้นหาอันมี
 ชื่อว่า อาสา ความหวัง) ดังนี้.

ตตถ อตถํ ทสฺเสนฺโต “อาสา นาม
 วุจฺจติ ยา ภวิสฺสสฺส อตถสฺสา”ติ-
 อาทิมาน. ตตถ ภวิสฺสสฺส อตถสฺสาติ
 อนาคตสฺส อิจฺฉิตพฺพสฺส อตถสฺส.
 “อวสฺสํ อากมิตฺสตี”ติอาทินา ตสฺสา

ในบรรดาคำเหล่านั้น ท่านอาจารย์เมื่อ
 จะแสดงเนื้อความ จึงกล่าวคำมีอาทิว่า
 “ต้นหาที่ปรารถนาประโยชน์ ที่จะมีมา
 ข้างหน้า ชื่อว่า อาสา” ดังนี้. ใน
 บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า ประโยชน์

^๑ ไป. อาเวณิโกพายํ.

ปวตฺติยาการํ ทสฺเสติ. อนาคตตฺตวิสยา
ตณฺหา อาสา. อนาคตปจฺจุปฺปนฺนตฺต-
วิสยา ตณฺหา ปิหาติ อยเมตาสํ
วิเสโส.

อตฺถนิปฺพตฺติปฺปฏิปาสนาติ ยาย
อิจฺฉิตฺตสฺส อตฺถสฺส นิปฺพตฺตี ปฺปฏิปาเลติ
อาคเมติ, ยาย วา นิปฺพนฺนํ อตฺถํ
ปฺปฏิปาเลติ รกฺขติ. อโย อภินนฺทนา
นาม, ยถาลทฺตสฺส อตฺถสฺส เกลายนา
นามาติ อตฺโถ.

ตํ อตฺถนิปฺพตฺตี สตฺตสฺงขารวเสน
วิภชิตฺวา ทสฺเสนฺโต “ปิโย วา
ธาทินุ”ติอาทิมาห. ตตฺถ ฐมฺมนฺติ
รูปาทิอารมฺมณฐมฺมํ, อติอิฏฺฐารมฺมณํ

ที่จะมีมาข้างหน้า ได้แก่ ประโยชน์ที่พึง
ปรารถนาอันเป็นส่วนอนาคต. ด้วยคำมี
อาทิว่า “จักมาแน่นอน” ดังนี้ ท่าน-
อาจารย์ย่อมแสดงถึงอาการความเป็นไป
แห่งตณฺหานั้น. ตณฺหาทั้ง ๒ นั้นมี
ความต่างกัน ดังนี้ คือ ตณฺหาที่มี
ประโยชน์อนาคตเป็นวิสัยชื่อว่า อาสา.
ตณฺหาที่เป็นประโยชน์เป็นปัจจุบันใกล้
อนาคต ชื่อว่า ปิหา.

คำว่า ตณฺหาที่รักษาความสำเร็จ
ประโยชน์ ได้แก่ ตณฺหาที่เป็นเหตุรักษา
คือคอยความสำเร็จประโยชน์ที่ปรารถนา
ไว้, หรือได้แก่ ตณฺหาที่เป็นเหตุรักษา
คือคุ้มครองประโยชน์ที่สำเร็จแล้ว. นี้
ชื่อว่า อภินนฺทนา (ความเพลิดเพลินยั้ง),
หมายความว่า ได้แก่ ตณฺหาที่ชื่อว่า
ความชอบประโยชน์ตามที่ได้แล้ว.

ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงความสำเร็จ
ประโยชน์นั้น จำแนกเป็นสัตว์และสังขาร
จึงกล่าวคำมีอาทิว่า “กะญฺยาคิผู้เป็นที่รัก
บ้าง” ดังนี้. บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า

คุณณรงค์ เวชประสิทธิ์กุล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อภิณหฺทติ, อนิฏฺฐารมฺมณฺเหปิ^๑ ตํ **ธรรม** หมายความว่า บุคคลย่อม
 ทสฺเสตฺถุ “อปฺปฏิกุฏฺโถ วา **เพลิตเพลนฺยํ** ธรรม คือ อารมณฺมีรูป
 อภิณหฺทติ”ติ วุตฺตํ. ปฏิกุฏฺเลปิ หิ เป็นตันที่เป็นอติอิฏฐารมณฺ, ท่านอาจารย์
 วิปลลาสวเสน สตฺตํ, สงฺขารํ วา ประสงค์จะแสดงธรรมคืออารมณฺมีรูป
 อปฺปฏิกุฏฺโถ อภิณหฺทติ. เป็นตันนั้น แม้ด้วยอนิฏฐารมณฺทั้งหลาย
 จึงกล่าวว่่า “**ย่อมเพลิตเพลนฺยํ โดย**
ไม่มีความรังเกียจบ้าง” ดังนี้. ด้วยว่า
 บุคคลย่อมเพลิตเพลนฺยํ กะสัตฺว์หรือ
 สงฺขารโดยไม่รังเกียจด้วยอำนาจความ
 วิปลาสแม้ในสิ่งที่น่ารังเกียจ.

ยาสุ อเนกธาตฺสุ ปวตฺติยา
 ตณฺหา “อเนกธาตฺสุ สรา”ติ วุตฺตา,
 ตา ธาตฺโย วิภาเคน ทสฺเสตฺถุ
 “**จกฺขุธาตฺ**”ติอาทิ วุตฺตํ. กิณฺจาปิ
ธาตฺวิภังคํ^๒ กามธาตฺอาทโย
 อณฺญาปิ อเนกธาตฺโย อากตา,
 ตาสมฺปิ เอตฺถว สมวโรโรติ
 ทสฺสนตฺถํ อฏฺฐารเสเวตฺถ ทสฺสิตา.

ตณฺหาในความเป็นไปในอเนกธาตฺ
 ทั้งหลายเหล่าใด เรียกว่่า “ตณฺหา
 แล่นไปในอเนกธาตฺทั้งหลาย”, ท่าน-
 อาจารย์ประสงค์จะแสดงธาตฺเหล่านั้น
 โดยการจำแนกจึงกล่าวคํามีอาทิว่า
 “**จกฺขุธาตฺ**” ดังนี้. ท่านอาจารย์ประสงค์
 จะแสดงว่่าอเนกธาตฺทั้งหลายแม้เหล่าอื่นมี
 กามธาตฺเป็นตันที่ได้มาแล้วในปกรณฺ
 ทั้งหลาย มี**ธาตฺวิภังคํ**เป็นตัน แม้โดยแท้,
 ถึงอย่างนั้น อเนกธาตฺทั้งหลายแม้
 เหล่านั้น ก็ประมวลอยู่ในธาตฺ ๑๘ นี้เอง

^๑ ไป. จกฺขุทวารารมฺมณฺเหปิ.

^๒ ม. อ. ๑๔/๓๔๘, อภ. วิ. ๓๕/๑๐๑.

เกจิ รูปาธิมุตตาทิอาทิ ตาสฺ ฐาตุสุ
 ตณฺหยา ปวตฺติทสฺสนํ. ตตฺถ ยสฺมา
 ปณฺจ อชฺฌตฺติกา ฐาตุโย สตฺต จ
 วิญญานฐาตุโย ฐมฺมฐาตุ จ
 ฐมฺมารมฺมณฺเณว สงฺกหิตา, ตสฺมา
 อฏฺฐารส ฐาตุโย อุกฺกิสิตฺวา ฉเพว
 ตณฺหยา ปวตฺติฏฺฐานานิ วิภตฺตานีติ
 ทฎฺฐพฺพ.

ตณฺหาปกฺขา เนกฺขมฺมสฺสิตาปี
 โทมนสฺสฺปิจารา ตสฺส อนฺตฺตเรสุ
 วิโมกฺขेषุ ปิหํ อุกฺกุจาปยโต
 อุกฺปชฺชติ “ปิหฺปจฺจยา”^๑ โทมนสฺสนํ”ติ
 วจนโต, โก ปน วาโท เกหฺสฺสิตฺเตสุ
 โทมนสฺสฺปิจารเรสุติ อิมานิ จตฺตฺวิสฺติ
 ปทานิ “ตณฺหาปกฺโข”ติ วุตฺตํ. เกหฺสฺสิตา
 ปน อุกฺเปกฺขา อณฺณาณฺเปกฺขตาย
 ยถาภินิเวสฺสส ปจฺจโย โหตีติ “ยา
 ฉ อุกฺเปกฺขา เกหฺสฺสิตา, อัย

จึงได้แสดงธาตุ ๑๘ นั้นแหละไว้ใน
 อธิการนี้.

คำว่า บุคคลผู้มีตัณหาบางพวกน้อมไป
 ในรูป เป็นต้น เป็นคำแสดงความเป็นไป
 ของตัณหาในธาตุเหล่านั้น. จะวินิจฉัย
 ในค่านั้น เพราะเหตุที่ธาตุที่อยู่ภายใน ๕
 วิญญานธาตุ ๗ และธรรมธาตุ ๑
 สงเคราะห์เข้าในธรรมารมณฺ์นั่นเอง,
 ฉะนั้นพึงเห็นว่า ท่านอาจารย์ยกธาตุ ๑๘
 ขึ้นแสดง จำแนกที่ตั้งแห่งความเป็นไป
 ของตัณหา ๖ นั้นเอง.

ความครุ่นคิดด้วยโทมนัสที่เป็นฝ่ายตัณหา
 แม้อาศัยเนกขัมมะ ก็ย่อมเกิดขึ้นแก่
 บุคคลนั้น ผู้ยังความหวังให้เข้าไปตั้งไว้
 ในวิโมกข์ทั้งหลายที่ยอดเยี่ยม เพราะมี
 พระบาลีว่า “ปิหฺปจฺจยา โทมนสฺสํ
 (แปลว่า เพราะความหวังเป็นปัจจัยจึง
 มีโทมนัส)”, ก็ในความครุ่นคิดที่ประกอบ
 ไปด้วยโทมนัสทั้งหลายที่อาศัยเรือนจะต้อง
 พุดไปไยเล่า เพราะเหตุนั้น ท่าน
 อาจารย์จึงกล่าวว่า รวม ๒๔ บทนี้

^๑ โป. ปิหาปิหฺปจฺจยา.

ทิวฏฐิปกุโข”ติ วุตฺตํ.

๓๘. อิทานิ เตสํ อูปิจจารานํ
ตณฺหาปริยายํ ทสฺเสนฺโต “สาเยว
ปตฺถนาการณ ฐมฺมณฺที”ติอาทิมานห.
ปฺน จิตฺตํ ปญฺญา ภควา ฐมฺโม
สํโฆ สิลฺลํ จาโคติ อิมสํ ปริยาย-
วจนนิตฺถารณน เววจนหารํ วิภชิตฺวา
ทสฺเสตฺตํ “จิตฺตํ มโน วิญฺญาณน”ติอาทิ
อารทฺธํ.

ตตฺถ “อณฺณมฺปิ เอว ชาตฺยิณ”ติ
อิมินา ปญฺญา ปชานนา วิจโย
ปวิจโย ฐมฺมวิจโย สลฺลกุชฺณา

“เป็นฝ่ายของตัณหา” ดังนี้. ส่วน
อุเบกษาที่อาศัยเรือนย่อมเป็นปัจจัยแก่
ความยึดมั่นตามที่เป็นไป เพราะความ
เป็นอัญญาณุเบกษา เพราะเหตุนั้น
ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า “อุเบกษา ๖
ที่อาศัยเรือน, นี้เป็นฝ่ายทิวฏฐิ” ดังนี้.

๓๘. บัดนี้ ท่านอาจารย์เมื่อจะ
แสดงคำอันเป็นปริยายของตัณหา แห่ง
ความครุ่นคิดทั้งหลายเหล่านั้นจึงกล่าวคำ
มีอาทิว่า “ตัณหาอันแหละ ว่าด้วยอาการ
ที่ปรารถนา ชื่อว่า ฐมฺมณฺที (ความ
เพลิดเพลिनในธรรม)” ดังนี้. ต่อไปนี้
ท่านอาจารย์ประสงค์จะแสดงจำแนก
เววจนหาระด้วยการขยายคำอันเป็น
ปริยายของศัพท์เหล่านี้ คือ จิตฺตํ (จิต) ๑
ปญฺญา (ปัญญา) ๑ ภควา (พระผู้มี
พระภาค) ๑ ฐมฺโม (พระธรรม) ๑ สํโฆ
(พระสงฆ์) ๑ สิลฺลํ (ศีล) ๑ จาโค (จาณะ)
๑ จึงเริ่มคำมีอาทิว่า “จิตตะ มโน
วิญฺญาณ” ดังนี้.

ในบรรดาธรรมเหล่านั้น ด้วยคำว่า
“หรือแม้คำอื่นที่มีชาติ (ปกติ) อย่างนี้”
นี้พึงเห็นการรวมศัพท์ที่เป็นปริยายของ

คุณณรงค์ เวชประสิทธิ์กุล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อุปลักขณา ปจจุปลกขณา ปณฺทิจจํ
 โกสลลํ เนปุณฺณํ เวทพฺยา จินฺตา
 อุปปริกฺขา ฎฺฐี เมธา ปริณายิกว
 วิปลฺสฺสนา สมฺปชณฺณํ ปโตโท ปณฺณา
 ปณฺณินทฺฐริยํ ปณฺณาพลํ ปณฺณาสดถํ
 ปณฺณาปาสาโท ปณฺณาอาโลโก
 ปณฺณาโอภาโส ปณฺณาปชฺโชโต
 ปณฺณารตฺนํ อโมโหติ^๑ เอวมาทีนฺมปิ
 ปณฺณาย ปริยายสทฺททานํ สงฺคโห
 ทฏฺฐพฺโพ.

ปัญญาแมมีอาทಿಯ่างนี้ คือ ปณฺณา
 (ปัญญา) ปชานนา (ความรู้ทั่ว) วิจโย
 (เลือกเฟ้น) ปวิจโย (เลือกเฟ้นทั่ว)
 ธรรมวิจโย (ธรรมวิจย หรือการเลือกเฟ้น
 ธรรม) สลลกขณา (การกำหนด)
 อุปลักขณา (การเข้าไปกำหนด) ปจจุปล-
 ลกขณา (การเข้าไปกำหนดเฉพาะ)
 ปณฺทิจจํ (ความเป็นบัณฑิต) โกสลลํ
 (ความเป็นผู้ฉลาด) เนปุณฺณํ (ความ
 เป็นผู้ละเอียด) เวทพฺยา (ความพินิจ
 พิเคราะห์) จินฺตา (ความคิด) อุปปริกฺขา
 (การเข้าไปเห็นโดยรอบ) ฎฺฐี (ปัญญา
 เหมือนแผ่นดิน) เมธา (ปัญญาหลักแหลม)
 ปริณายิกา (ปัญญาที่นำไปรอบ)
 วิปลฺสฺสนา (ปัญญาเห็นแจ้ง) สมฺปชณฺณํ
 (ความรู้ทั่ว) ปโตโท (ปัญญาเหมือน
 ปฏัก) ปณฺณา (ความรู้ทั่ว) ปณฺณินทฺฐริยํ
 (อินทริยคือปัญญา) ปณฺณาพลํ (กำลังคือ
 ปัญญา) ปณฺณาสดถํ (ศัสตราคือ
 ปัญญา) ปณฺณาปาสาโท (ปัญญาเหมือน
 ปราสาท) ปณฺณาอาโลโก (แสงสว่าง
 คือปัญญา) ปณฺณาโอภาโส (โอภาส

^๑ อภ. ส. ๓๔/๒๐, พ. มหา. ๒๕/๔๐๔.

คือปัญญา) ปณฺญาปชฺโชโต (แสง-
ประทีปคือปัญญา) ปณฺญารตนํ (แก้วคือ
ปัญญา) อโมโห (ธรรมอันเป็นข้าศึก
ต่อความหลง).

ปณฺจินทฺริยานิ **โลกุตฺตรานิติ**
ขเย ฌานนฺตืออาทินิ ปณฺจินทฺริยานิ
โลกุตฺตรานิ, **โลกุตฺตรปณฺญา**
เวจฺจนานิติ อตฺถ. **สพฺพา ปณฺญาติ**
อิตเรหิ เวจฺจนเหหิ วุตฺตา สพฺพา
ปณฺญา **โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสิกาติ** อตฺถ.
“**อปี จา**”ติอาทินา อิมินาปิ ปริยาเยน
เวจฺจนํ วตฺตพฺพนฺติ ทสฺเสติ.

คำว่า **อินทริย ๕** เป็นโลกุตระ
ได้แก่ อินทริย ๕ ที่เป็นโลกุตระมี
ความรู้ในความสิ้นไปเป็นต้น, อธิบายว่า
เป็นคำไวพจน์ของปัญญาที่เป็นโลกุตระ.
คำว่า **เป็นปัญญาทั้งหมด** อธิบายว่า
ปัญญาทั้งหมด ที่กล่าวไว้ด้วยคำที่เป็น
ไวพจน์นอกนี้ เป็นปัญญาที่เจือด้วย
โลกิยะและโลกุตระ. ด้วยคำว่า “**ก็แต่**”
เป็นอาทิ ท่านอาจารย์ย่อมแสดงว่า
พึงกล่าวคำที่เป็นไวพจน์ด้วยคำอันเป็น
ปริยายแม้นี้.

อาธิปเตยฺยญฺเณนาติ **อธิโมกฺขลกฺขณ**
อาธิปเตยฺยญฺเณ. **ยถา จ พุทฺธานุสฺสติยํ**
วุตฺตนฺติ ยถา **พุทฺธานุสฺสตินิทฺเทส^๑**
“**อิตฺปิ โส ภควา**”ติอาทินา ปาพิยา
โส ภควา อิตฺปิ อรหํ ๗เปฯ อิตฺปิ
ภควาติ **อนเนเกหิ** เวจฺจนเหหิ ภควา

คำว่า **โดยมีความหมายว่าเป็นใหญ่ยิ่ง**
คือ โดยมีความหมายว่าเป็นความใหญ่ยิ่ง
ในลักษณะแห่งการตัดสิน. คำว่า **ตามที่**
ตรัสไว้ในพุทธานุสสติ ความว่า ตามที่
ท่านกล่าวไว้ในนิเทศแห่งพุทธานุสสติว่า
พึงระลึกถึงพระผู้มีพระภาค ด้วยคำอัน

^๑ วิสุทฺธิมกฺก. ๑/๒๕๒.

คุณณรงค์ เวชประสิทธิ์กุล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อนุสฺสริตพุโฑติ วุตฺตํ. อิมินาว นเยน
 พลนฺิปฺผตฺตคฺโคโต เวสสารชฺชปฺปตฺโตโต ยาว
 ธมฺโมภาสปชฺโชตกโรติ, เอเตหิ
 ปฺริยาเยหิ พุทฺธสฺส ภควโต เวจจนํ
 พุทฺธานุสฺสติยํ วุตฺตพฺพนฺติ ปทํ
 อหริตฺวา สมฺพนฺโร เวทิตพุโ.
 เอตานิปี กติปยานิ เอว ภควโต
 เวจจนานิ. อสงฺเขยฺยา^๑ หิ พุทฺธคุณา
 คุณเนมิตฺตกาณิ จ ภควโต นามานิ,^๑
 วุตฺตญฺเหดํ ธมฺมเสนาปตินา :

เป็นไวพจน์ทั้งหลายเป็นอันมากกว่า โส
 ภควา อิติปิ อรหํ แม้ด้วยเหตุนี้
 พระผู้มีพระภาคทรงมีพระนามว่า อรหํ
 ผู้ไกลจากกิเลส ฯลฯ โส ภควา อิติปิ
 ภควา แม้ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาค
 พระองค์นั้นทรงพระนามว่า ภควา ทรง
 มีพระภาคตามพระบาลีด้วยคำมีอาทิว่า
 “อิติปิ โส ภควา” ดังนี้. โดยนัย
 นี้แหละ ฟังทราบการชักบทมาเชื่อม
 ความว่า ในพุทธานุสติ ฟังกล่าวคำ
 อันเป็นไวพจน์ของพระผู้มีพระภาค ด้วย
 คำอันเป็นปริยายทั้งหลายเหล่านั้นว่า
 พลนฺิปฺผตฺตคฺโคโต (พระผู้ถึงความสำเร็จ
 แห่งผละ) ๑ เวสสารชฺชปฺปตฺโตโต (พระผู้ถึง
 ความแก่แล้วกล้า) ๑ ไปจนถึง ธมฺโม-
 ภาสปชฺโชตกโร (พระผู้ทำแสงสว่าง
 คือ โอภาสพระธรรม). แม้คำเหล่านี้ก็
 เป็นคำไวพจน์ของพระผู้มีพระภาคแต่
 เล็กน้อยเท่านั้น. เพราะพระพุทฺธคุณ
 ทั้งหลายนับไม่ถ้วน และพระผู้มีพระภาค
 ก็ทรงมีพระนามทั้งหลาย อันมีพระคุณ

^{๑-๑} ไป. อสงฺเขยฺยานิ หิ พุทฺธคุณานนฺตคุณ-
 เนมิตฺตกาณิ จ ภควโต นามานิ.

เป็นเครื่องหมาย, ข้อนี้สมด้วยคำบาลีว่าจะ
ประพันธ์ที่ท่านพระธรรมเสนาบดีกล่าวไว้
แปลความว่า :

“อสงฺเขยยานิ นามานิ
สกุณน มหสิโน
กุณน นามมฺหุชเยยฺย
อปี นาม สหสฺสโต”ติ.^๑

“พระผู้มีพระภาคผู้ทรงแสวงหา ซึ่ง
คุณอันใหญ่ นับไม่ถ้วนด้วยพระคุณ
ของพระองค์ บัณฑิตพึงยกพระ-
นามขึ้นกล่าว ด้วยพระคุณแม่เป็น
พัน ๆ พระนาม”.

ธมฺมานุสฺสติยฺ “อสงฺขตฺน”ติอาทิสฺ
น เกนจิ ปจฺจเยน สงฺขตฺนติ อสงฺขตฺ.
นตฺติ เอตฺสฺส อนฺโต วินาสฺสตี
อนนฺตฺ. อาสวานํ อนารมฺมณโต
อนาสวํ. อวิปริตสภาวตฺตา สจฺจํ.
สํสารสฺส ปรีติรภาวโต ปารํ.
นิปฺปนฺณาวินิสยตฺตา สุขุมสภาวตฺตา
จ นิปฺปณฺ. อนฺุปจิตฺตาวณสมฺภาเวหิ ทฏฺฐํ
น สกุกาติ สุกุทฺทสํ. อฺปฺปาทชฺราหิ
อนพฺภาหตฺตฺตา อชฺชชฺรํ. ติรภาเวน
ฐวํ. ชรามรณฺเห อปลฺลชฺชนโต
อปโลกิตํ. มํสจฺกขฺนา ทิพฺพจฺกขฺนา
จ อปฺสฺสิตพฺพตฺตา อนิทฺตฺสนํ. ราคาทิ-

จะวินิจฉัยในคำทั้งหลายมีอาทิว่า
“อสังขตธรรม” (ธรรมที่ปัจจัยปรุงแต่ง
ไม่ได้) ในธัมมานุสสติต่อไป: พระนิพพาน
ชื่อว่า อสังขตธรรม เพราะมีความหมาย
ว่า อันปัจจัยอะไร ๆ ปรุงแต่งไม่ได้ ๑.
ชื่อว่า อนันตธรรม เพราะมีความหมายว่า
พระนิพพานนี้ไม่มีที่สิ้นสุด คือความ
พิเนาศ ๑. ชื่อว่า อนาสวธรรม เพราะ
ไม่เป็นอารมณ์ของอัสวะทั้งหลาย ๑.
ชื่อว่า สัจธรรม เพราะเป็นธรรมที่เป็น
สภาวะไม่วิปริต ๑. ชื่อว่า ปารธรรม
เพราะความเป็นฝั่งอื่นคือสังสารวัฏ ๑.
ชื่อว่า นิปฺปนธรรม เพราะมีญาณอัน

^๑ ปรมตฺถทีปนี. ๔๒๖.

ปปญจาภาเวน **นิปฺปปญฺจ**. กิเลสากิ-
สงฺขารานํ รูปสมเหตุตตาย **สนฺตํ**.

ละเอียดเป็นวิสัยและเพราะมีสภาวะสุขุม๑.
ชื่อว่า **สุกฺกทสฺสกรรม** เพราะมีความหมาย
ว่า ไม่อาจจะเห็นได้ด้วยองค์แห่งญาณที่
ไม่ได้สังสมมา ๑. ชื่อว่า **อชฺชกรรม**
เพราะความเกิดและความแก่ครอบงำไม่ได้
๑. ชื่อว่า **ฐวกรรม** เพราะเป็นกรรมที่
มั่นคง ๑. ชื่อว่า **อปโลกิตกรรม** เพราะ
ไม่ทรุดโทรมด้วยความแก่และความตาย๑.
ชื่อว่า **อนิทัสสนกรรม** เพราะไม่พึงเห็น
ได้ด้วยมังสจักขุและด้วยทิพยจักขุ ๑.
ชื่อว่า **นิปฺปปญฺจกรรม** เพราะไม่มีกรรม
เป็นเหตุเนิ่นช้า มีรากะเป็นต้น ๑. ชื่อว่า
สันตกรรม เพราะเป็นกรรมที่สงบจาก
อภิสังขารคือกิเลส ๑.

อมตเหตุตตาย ภงฺกภาวโต จ
อมตํ. อุตฺตมภูเจเน อตฺตปฺปกภูเจเน จ
ปณฺธิตํ. อสิวานํ กมฺมกิลเสวิปากวภูฏานํ
อภาเวน **สิวํ**. จตุหิ โยเคหิ
อนุปทฺทวภาเวน^๑ **เขมํ**. ตณฺหา ขียติ
เอตฺถาติ **ตณฺหกฺขโย**. กตฺตปฺญฺเฉหิปี
กทาจิตฺเทว ปสฺสิตฺตพฺพตฺตา **อจฺจนฺริยํ**.
อภฺตฺตปฺพตฺตา **อพฺภุตํ**. อนนฺตฺรายตฺตา

ชื่อว่า **อมตกรรม** เพราะเป็น
เหตุแห่งอมตะและเพราะไม่มีความดับ ๑.
ชื่อว่า **ปณฺธิตกรรม** เพราะอรรถว่า
สูงสุด และเพราะอรรถว่าไม่ทำให้เร่า-
ร้อน ๑. ชื่อว่า **สิวกรรม** เพราะไม่มี
กรรมที่ควรเสพ ได้แก่ กรรมวัฏ กิเลส-
วัฏ และวิปากวัฏ ๑. ชื่อว่า **เขมกรรม**
เพราะความไม่มีอันตรายด้วยโยคะทั้งสี่ ๑.

^๑ ไป. อนุปทฺทคฺคตา.

เนตติอรรถกถา. ป-ท.๑-๒๕

คุณณรงค์ เวชประสิทธิ์กุล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อนีติกัม.
อนีติกธมมัม.^๑

อนนุตตรายภาวเหตุโต

ชื่อว่า **ตัณห์กขยธรรม** เพราะความหมาย-
ว่า เป็นที่สิ้นไปแห่งตัณหา ๑. ชื่อว่า
อัจฉริยธรรม เพราะ ผู้ทำบุญไว้ทั้งหลาย
พึงเห็นได้ในกาลบางคราวเท่านั้น ๑.
ชื่อว่า **อัพภูตธรรม** เพราะเป็นธรรม
ที่ไม่เคยมีเคยเป็น ๑. ชื่อว่า **อนีติกธรรม**
เพราะความเป็นธรรมไม่มีอันตราย ๑.
ชื่อว่า **อนีติกัมมธรรม** เพราะความ
เป็นเหตุแห่งความไม่มีอันตราย ๑.

อนิพพตติสภาวตฺตา **อชาตัม.** ตโต
เอว **อภุตัม.** อุมเยนาปิ อุปฺปาทรหิตนฺติ
วฺตฺตัม โหติ. เกนจิ **อนุปทฺตตฺตา**
อนุปทฺทวํ. น เกนจิ ปจฺจเยน กตนฺติ
อกตัม. นตฺถิ เอตฺถ **โสโกติ** **อโสภัม.**
โสภเหตุวิกเมน **วิโสภัม.** เกนจิ
อนุปสฺซชิตพฺพตฺตา **อนุปสฺสคฺคัม.**
อนุปสฺสคฺคภาวเหตุโต **อนุปสฺสคฺคธมมัม.**

ชื่อว่า **อชาตธรรม** เพราะไม่มี
ความเกิดเป็นสภาพ ๑. ชื่อว่า **อภุต-**
ธรรม เพราะมีความไม่บังเกิดเป็นสภาพ
นั้นแหละ ๑. ด้วยคำทั้ง ๒ ย่อมมี
ความหมายว่า พระนิพพานเว้นแล้วจาก
การเกิดขึ้น. ชื่อว่า **อนุปททวธรรม**
เพราะเป็นธรรมที่อะไร ๆ เข้าไปทำ
อันตรายไม่ได้ ๑. ชื่อว่า **อกตธรรม**
เพราะมีความหมายว่า ปัจจัยอะไร ๆ
กระทำไม่ได้ ๑. ชื่อว่า **อโสภธรรม**
เพราะมีความหมายว่าในนิพพานนี้ไม่มี
ความโสภ ๑. ชื่อว่า **วิโสภธรรม** เพราะ
ไปปราศจากเหตุแห่งความโสภ ๑. ชื่อว่า

^๑ สารคถที่ปนี คติโย ภาโค. ๑๕๐.

เอวมตฺโต ทฏฺฐพฺโพ.

ชื่อว่า **อรณฺชธรรม** เพราะไม่มีกิเลส เป็นเหตุร้องไห้ ๑. ชื่อว่า **อนังคณฺชธรรม** เพราะไม่มีกิเลสเพียงตั้งว่าเนิน ๑. ชื่อว่า **อกาจธรรม** เพราะความเป็นธรรมที่ไม่มีโทษ ๑. ชื่อว่า **วิมลธรรม** เพราะปราศจากมลทินคือกิเลสมีรากจะเป็นต้น ๑. ชื่อว่า **ทีปธรรม** เพราะเป็นธรรมที่โอชะ ทั้ง ๔ ท่วมทับไม่ได้ ๑. ชื่อว่า **สุขธรรม** เพราะเป็นความสุขคือการเข้าไปสงบสังสารทั้งหลาย ๑. ชื่อว่า **อัปฺปมาณธรรม** เพราะไม่มีธรรมที่กระทำประมาณ ๑. และชื่อว่า **อัปฺปมาณธรรม** เพราะความหมายว่า ประมาณนี้ใคร ๆ ไม่อาจจะนับได้ ๑. ชื่อว่า **ปติฏฺฐานธรรม** เพราะเป็นสภาพที่ไม่จมลงในมหาสมุทรคือสังสาร ๑. ชื่อว่า **อภิญฺจนธรรม** เพราะไม่มีกิเลสคือความกังวลมีรากจะเป็นต้น และเพราะไม่มีกำหนัดถือเอา ๑. พึงเห็นความหมายด้วยประการฉะนี้.

สํฆานุสฺสติยํ สุตฺตานิ สาโรติ
 สีสสาราทิสารคฺคุณโยคโต สุตฺเตสุ
 สารภูโต. สุตฺตานิ มณฺุฑาติ โครเสสุ

ในสังฆานุสฺสติมีวินิจฉัยต่อไปนี้ คำว่า **พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาค** เป็นสาระของสัตว์ทั้งหลาย ความว่า

คุณกรียงไกร ไกรธีระวุฒิ
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สปปิมณโฑ วย สดเตส มณฑกภูโต.
 สวารคุณวเสเนว สดเตส อุทฐริตพุพโต
 สดตทาน์ อุทฐาโร. นิจุจลคุณตาย
 สดตทาน์ เอลิกา. คุณโสภาสฐริภาเว
 สดตทาน์ ปสฺนํ สฐริ^๑ กุสมนฺติ
 อตโถ.

เป็นสาระในหมู่สัตว์ เพราะประกอบ
 ด้วยคุณอันเป็นสาระมีสาระคือศีลเป็นต้น.
 คำว่า เป็นที่ผ่องใสของสัตว์ทั้งหลาย
 ความว่า เป็นที่ผ่องใสในหมู่สัตว์เหมือน
 สัปปีใสแจ้วในเบญจโครสทั้งหลาย. ชื่อว่า
 เป็นผู้ยกสัตว์ทั้งหลายขึ้น เพราะพระสงฆ์
 เป็นผู้ควรยกขึ้นในหมู่สัตว์ด้วยอำนาจคุณ
 คือสภาระนั่นเอง. ชื่อว่า เป็นเสาระเนียด
 ของสัตว์ทั้งหลาย เพราะพระสงฆ์เป็น
 ผู้มีคุณอันไม่หวั่นไหว. ชื่อว่า เป็นดอกไม้
 ที่มีกลิ่นหอมของสัตว์ทั้งหลาย ที่เป็น
 สัตว์เลี้ยง หมายความว่า เป็นโกสม
 เพราะความเป็นดอกไม้ที่มีกลิ่นหอมอันเป็น
 เสาวภา คือ พระคุณ.

คุณเสสุ อุตตมวงค์ ปณฺณา ตสฺสา
 อุปโสภาเหตุตายน สิลลํ อุตตมวงค์โคป-
 โสภนํ วุตตํ. สิลเสสุ ปรีปุรการโน
 อนิซุณนฺตา นาม คุณา นตถิติ
 “นิธานนฺจ สิลลํ สพฺพโทภค-
 สมตีกุมนนฺภูเจนา”ติ วุตตํ. อยณฺจ
 อตโถ อากงฺเขยฺยสฺสฺเตน^๒ ทีเปตพฺโพ.

ในบรรดาคุณทั้งหลาย ปัญญา
 เป็นองค์สูงสุด ศีล ท่านกล่าวว่า เป็น
 ธรรมทำองค์สูงสุดให้งาม เพราะเป็น
 ผู้เข้าไปทำปัญญานั้นให้งาม. ผู้กระทำ
 ให้บริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย ย่อมไม่มีคุณ
 ทั้งหลายที่ชื่อว่า จะไม่พึงพอใจ เพราะ
 เหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า “นิธาน-

^๑ โป. ...สุรเกน.

^๒ ม. มุ. ๑๒/๕๘.

อปรมปิ วุตตัม “อิชฌติ” ภิภขเว สีลวโต
 เจโตปณิธิ วิสุทฺตตฺตา”ติ.^๒ สิปปนฺติ
 ฌนฺสิปปิ. ฌณฺณนฺติ ฌนายิตพฺพ. ฌมฺม-
 โวโลกนตยาติ สมถวิปสฺสนาภิฌมฺมสฺส
 โวโลกนภาเวน. โวโลกนญฺเฌนาคี
 สตฺตมฺมิกาทิปาสาทเ วิย สีเล จตฺวา
 อภิณฺญาจกฺขณา โลกิ^๓ โวลเกตุ
 สกฺกาติ วุตตัม. สพฺพญฺมานุปรีวตฺติ จ
 สีลํ จตฺตมฺมิกกฺกุสฺลสฺสาปิ ตทณฺวตฺตนโต.
 เสสํ อุตฺตทานเมวาคี.

ศีล ศีลที่ประกอบด้วยคุณสมบัติ ด้วย
 อรรถ คือความก้าวล่วงซึ่งความโศคร้าย
 ทั้งปวง” ดังนี้. ก็ความข้อนี้ พึงแสดง
 ด้วยอากังขะยสุตร. อีกข้อหนึ่งว่า “ดูก่อน
 ภิกษุทั้งหลาย ความตั้งใจให้มันย่อมนสำเร็จ
 แก่ผู้มีศีล เพราะความเป็นผู้บริสุทธิ์”
 ดังนี้. คำว่า ศีลปศีล (ศีลเป็นศีลปะ)
 ได้แก่ ศีลที่เป็นเหมือนศีลปะการยั้งธนู.
 คำว่า ฌณฺณศีล (ศีลที่เป็นทรัพย์ประเสริฐ)
 ได้แก่ ศีลที่เป็นโชคดี. บทว่า ฌมฺม-
 โวโลกนตยา ความว่า เพราะเป็นเครื่อง
 ส่องธรรมมีสมณะและ วิปัสสนาเป็นต้น.
 บทว่า โวโลกนญฺเฌน ท่านกล่าวอธิบาย
 ว่า บุคคลดำรงอยู่ในศีลแล้วก็อาจเพื่อจะ
 ตรวจดูโลก ด้วยอภิญาจักขุได้เหมือน
 คนยืนอยู่ที่ปราสาท ๗ ชั้นเป็นต้น. อนึ่ง
 ศีล ชื่อว่า เป็นคุณชาติคล้ายตามภูมิธรรม
 ทั้งปวง เพราะแม้กุศลที่เป็นไปในภูมิ ๔
 ก็คล้ายไปตามศีลนั้น. คำที่เหลือมี
 อรรถตั้งทั้งนั้นแล.

เววจนหารวิภังควณฺณนา นิฏฺฐิตา.

พรรณนาเววจนหารวิภังค์ จบ.

^๑ โป. อิชฌิสฺสติ.

^๒ ที. ปา. ๑๑/๒๗๒, ส. สพา. ๑๘/๓๗๓,

อง. อฏฺฐก. ๒๓/๒๔๓.

^๓ ฉ. โลกสฺส.

คุณเกรียงไกร ไกรธีระวุฒิ
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๑๑. ปณฺณตฺติหารวิภงฺก- วณฺณนา

๓๙. ตตฺถ กตโม ปณฺณตฺติหาโรติ
ปณฺณตฺติหารวิภงฺโก. ตตฺถ กา ปนายํ
ปณฺณตฺติ ? อห “ยา ปกติกถาย
เทสฺนา”ติ. อิทํ วุตฺตํ โหติ : ยา
เทสฺนาหาราทโย วีย อสฺสาทาทิปทตฺถ-
วิเสสนิทฺถารณํ อกตฺวา ภควโต
สภาวิกขมฺมกถาย เทสฺนา. ยา
ตสฺสา ปณฺณาปนา, อยํ ปณฺณตฺติหาโร.
ยสฺมา ปนฺ สภา ภควโต ตถา ตถา
เวเนยฺยสนฺตฺตานเ ยถาธิปฺเปตมตฺถํ
นิกฺขิปตฺติ นิกฺเขโป. ตสฺส จายํ หาโร
ทุกฺขาทิสงฺขาเต ภาคเ ปกาเรหิ
ฉาเปติ, อสงฺกรโต วา จเปติ, ตสฺมา
“นิกฺเขปปณฺณตฺติ”ติ วุตฺโต. อิติ
ปกติกถาย เทสฺนาติ สงฺเขเปน
วุตฺตมตฺถํ วิตฺถาเรน วิภจฺจํ “กา
จ ปกติกถาย เทสฺนา”ติ ปุจฺจติว
“จตฺตาริ สจฺจานิ”ติอาทิมหา.

๑๑. พรณนาปณฺณตฺติหาร- วิภงฺก

๓๙. พิงฺทราปณฺณตฺติหารวิภงฺกมฺ
คํวํ ในบรรดาหาระ ๑๖ มีเทศนา
หาระที่ท่านแสดงแล้วเป็นต้นเหล่านั้น
ปณฺณตฺติหาระเป็นไฉน ต่อไป : ใน
ปณฺณตฺติหารวิภงฺกนั้น เพื่อจะเลียงคํถาม
วํ ก็ปณฺณตฺตินี้เป็นอย่างไร ? ท่านจึง
กล่าววํ “ยา ปกติกถาย เทสฺนา”.
ท่านกล่าวอธิบายไว้ดังต่อไปนี้ : การไม่
กระทำการแสดงความแปลกกันแห่ง
อรรถเฉพาะบทมีบทว่าอัสสาทะเป็นต้น
แล้วแสดงธรรมกถาอันเกิด หรือมาจาก
สภาวะของพระผู้มีพระภาค เหมือน
เทศนาหาระเป็นต้นอันใด. การบัญญัติ
การแสดงนั้นอันใด, การแสดง และ
การบัญญัติการแสดงทั้งสองนี้ ชื่อวํ
ปณฺณตฺติหาระ. ก็เพราะเหตุที่การแสดง
ตามที่กล่าวแล้วนั้นของพระผู้มีพระภาค
ยอมให้ประโยชน์ตามที่ประสงค์ตั้งลงใน
สันดานของเวไนยสัตว์ด้วยประการนั้น ๆ
เพราะฉะนั้น จึงชื่อวํ นิกฺเขปะ (การให้
ประโยชน์ตั้งลง). และหาระนี้แห่งนิกฺเขปะ

นั้น ย่อมให้ทราบโดยประการ, หรือย่อม
 ตั้งไว้โดยไม่ปะปนกันในส่วนกล่าวคือทุกข์
 เป็นต้น, ฉะนั้น หาระนี้ท่านจึงกล่าวว่า
 “นิกเขปบัญญัติ”. เพราะเหตุนั้น พระ-
 เถระถามว่า “ก็การแสดงปกติกถาเป็น
 อย่างไร” ดังนี้แล้วจึงกล่าวคำว่า
 “สังจะ ๔” เป็นต้น เพื่อจำแนกเนื้อความ
 ที่กล่าวไว้โดยย่อว่า การแสดงปกติกถา
 โดยพิสดาร.

ตตถ อิทํ ทุกฺขนฺตํ อํ
 ปญฺจตฺตํ กกุขพฺมุสนาภิสภาเว
 รุปรารุปรมฺเม อตฺตาทิวเสน อนนฺกนภท-
 ภิเน อภินฺทิตฺวา ปิพนฺสงฺขตสนฺตปา-
 วิปริณามญฺจตาสามญฺเณน ยา
 กุจฺฉิตภาวาทิมฺฺเขน เอกชฺฉนฺ คณฺนสฺส
 การณญฺจต ปญฺจตฺตํ, กา ปน สาดิ ?
 นามปญฺจตฺตนิพนฺธนา ตชฺชาปญฺจตฺตํ.
 “วิญฺจตฺตวิการสฺสโธ สทฺโท เอวา”ติ
 อปฺเร. อิมินา นเยน ตตถ ตตถ
 ปญฺจตฺตอตุโธ เวทิตพฺโพ. “ปญฺจนฺ
 ขนฺธานนฺ”ติอาทินา ตสฺสา ปญฺจตฺตยา
 อฺปาทานํ ทสฺเสติ. ทสนฺนํ อินฺทฺริยานนฺตํ
 อญฺจ รุปีนฺทฺริยานิ มนินฺทฺริยํ

ในการแสดงนิกเขปะนั้น ขั้วว่า
 บัญญัตินี้ว่า นี้ชื่อว่าทุกข์ ได้แก่ บัญญัติ
 ซึ่งเป็นเหตุแห่งการไม่แยกรูปธรรมซึ่งมี
 สภาวะกระต่างและอรูปธรรมมีสภาวะ
 ถูกต้องเป็นต้น มีประเภทต่างกันมิใช่น้อย
 ด้วยอำนาจอารมณ์มีอดีตารมณเป็นต้น
 แล้วถือเอารวมกันด้วยหัวข้อธรรม มี
 ความเป็นสิ่งที่บังเกิดเกลียดเป็นต้น โดย
 ความเสมอกันแห่งความที่ทุกข์สัจมีสภาวะ
 บีบคั้นปรุ้งแต่งทำให้เราร้อนและเปลี่ยน
 แปรไปอันใด, ถามว่า ก็บัญญัตินั้น
 เป็นอย่างไร ? ตอบว่า การผูกนาม
 บัญญัติ คือบัญญัติที่เกิดจากธรรมนั้น.
 อาจารย์พวกอื่นกล่าวว่า “เสียงที่เว้น

คุณเกรียงไกร ไกรธีระวุฒิ
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เวทนิหุทริยนฺติ เอวํ ทสนนํ.
อนุกฺวานสามณฺเณน หิ เวทนา
เอกมิหุทริยํ กตา, ตถา สทุธาทโย
จ มคฺคปกฺขียาติ.

จากvikarนั้นเอง ชื่อว่า วิญญุตติ".
พึงทราบอรรถแห่งบัญญัติในธรรมนั้น ๆ
โดยนัยนี้เกิด. ท่านแสดงการยึดมั่นบัญญัติ
นั้นด้วยคำว่า "เบญจขันธ์" เป็นต้น. คำว่า
อินทริย ๑๐ คือ อินทริยที่เป็นรูป ๘
มโนทริย ๑ อินทริยที่เป็นเวทนา ๑ จึง
รวมเป็นอินทริย ๑๐ อย่างนี้. ก็เวทนา
ท่าน กระทำให้เป็นอินทริยอย่างหนึ่ง
โดยเป็นธรรมมีการเสวยอารมณ์เสมอกัน,
และธรรมทั้งหลายที่เป็นฝักฝ่ายแห่ง
มรรคมีศรัทธาเป็นต้นก็เหมือนกัน.

กพฬํ กรียตฺติ กพฬิกาโรติ
วตฺถุวเสน อยํ นิทฺเทโส. ยาย
โอชาย สตุตา ยาเปนฺติ, ตสฺสาเยตํ
อริวจนํ. सा हि ओश्चुग्मकसुस
รูปसुस आह्रणतो आहारो. अतुत्ति
मककेन असुचुचिनुनताय विशुचति. राकोति
रणชनुग्जेन राको. ननुทनुग्जेन ननुत्ति.
ตनुहायनुग्जेन ตनुहा. सपुพาเนतานิ
โลภसुเสว नामานि. **ปติग्จित्तํ** ตตฺถ
วิญ्ञानํ **วิรุฬฺहनฺติ** กम्मํ ชวาเปตฺวา
ปฏิสนฺธิอากकुณฺนสมตฺถตตาย ปติग्-
จิตฺตเจว วิญ्ञानํ **วิรุฬฺहณฺจ.**

พึงทราบนิเทศนี้ด้วยอำนาจว่า
ชื่อว่า กพฬิกาโร เพราะอรรถว่า อัน
บุคคลย่อมกระทำให้เป็นคำ. คำว่า
"กพฬิกาโร" นี้ เป็นชื่อของโอชาที่เป็น
เหตุให้สัตว์ดำเนินชีวิตอยู่ได้. จริงอยู่
โอชานั้น จัดเป็นอาหาร เพราะนำรูปซึ่ง
มีโอชะเป็นที่ ๘ มา. บทว่า อตฺถิ แปลว่า
มีอยู่เพราะยังตัดไม่ขาดด้วยมรรค. บทว่า
ราโค ได้แก่ ที่ชื่อว่า ราคะ เพราะ
อรรถว่ากำหนด. ชื่อว่า นันฺตี เพราะ
อรรถว่าเพลิดเพลิน. ชื่อว่า ตันฺหา
เพราะอรรถว่าอยาก. บทมีบทว่า ราคะ

เนตติอรรถกถา.ป-ท. ๑-๓๐

คุณเกรียงไกร ไกรธีระวุฒิ
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ยตุถาติ เตภูมิกาวฏฺเฐ ภูมมํ, สพฺพตฺถ
 วา ปุริมปุริมปะเท เอตํ ภูมมํ.
 อตฺถิ ตตฺถ สงฺขารานํ วุฑฺฐิติ เย
 อิมสฺมี วิปากาวฏฺเฐ จิตฺตสฺส อายตี
 วทฺตฺตมเหตฺตกา สงฺขาราน, เต สนฺธาย
 วุตฺตํ “ยตุถ อตฺถิ อายตี ปุณฺณวาทิ-
 นิพฺพตฺติ”ติ ยสฺมี จานเ อายตี
 ปุณฺณวาทินิพฺพตฺติ อตฺถิ. อตฺถิ ตตฺถ
 อายตี **ชาติชรามรณนฺติ** ยตุถ
 ปฏิสนฺธิคฺคหณํ, ตตฺถ ขนฺธานํ
 อภินิพฺพตฺติลกฺขณา ชาติ, ปริปาก-
 ลกฺขณา ชรา, เกทนลกฺขณํ
 มรณญจ อตฺถิ. **อัย ปภาวปฺลยตฺติ**^๑
 ทุกฺขสฺส จ สมฺมทฺยสฺส จาติ อัย
 ยถาวุตฺตา เทสนา ทุกฺขสจฺจสฺส
 สมฺมทฺยสจฺจสฺส จ สมฺมจฺจนปณฺณตฺติ,
 วิปากาวฏฺฐสฺส สงฺขารานญจ ตณฺหา-
 ปจฺจยนิทฺเทศโตติ อธิปฺปาโย.

เป็นต้นเหล่านี้ทั้งหมด เป็นชื่อของโลภะ
 ทั้งนั้น. หลายบทว่า **ปติฏฺฐิตํ ตตฺถ**
วิญฺญาณํ วิรุฬฺหํ ความว่า วิญฺญาณ
 ได้ตั้งอยู่และเจริญขึ้น เพราะเป็นปัจจัย
 สามารถจะให้สัตว์กระทำการกรรม (เล่นไป
 สู่กรรม) แล้วชักปฏิสนธิมาให้. บทว่า
ยตุถ เป็นสัตตมีวิภัตติ โยควฏฺฐอะนเป็น
 ไปในภุมิ ๓, อีกอย่างหนึ่ง บทนี้เป็น
 สัตตมีวิภัตติ โยคบทก่อน ๆ ทุกบท.
 หลายบทว่า **อตฺถิ ตตฺถ สงฺขารานํ**
วุฑฺฐิ ได้แก่ สังขารซึ่งเป็นเหตุให้สัตว์
 ผู้ตั้งอยู่ในวิปากาวฏฺฐนี้เจริญต่อไป เหล่าใด,
 ท่านหมายเอาสังขารเหล่านั้น จึงกล่าววว่า
 “**ยตุถ อตฺถิ อายตี ปุณฺณวาทิ-**
นิพฺพตฺติ” ซึ่งแปลว่า การบังเกิดใน
 ภพใหม่ต่อไป ย่อมมีในฐานะใด. หลาย
 บทว่า **อตฺถิ ตตฺถ อายตี ชาติชรามรณํ**
 ความว่า ชาติซึ่งมีลักษณะคือการบังเกิด
 แห่งขันธ, ชราซึ่งมีลักษณะคือ คร่ำคร่า
 ไปแห่งขันธ, และมรณะซึ่งมีลักษณะ
 คือการแตกสลายไปแห่งขันธ ย่อมมีใน
 ภพที่มีการถือเอาปฏิสนธิ. หลายบทว่า

^๑ โป. ปภว...

มคฺเคน อนวเสสนิโรธปญฺเจตฺติ.
 อุปฺปาทปญฺเจตฺติ อุปฺปนฺนสฺส
 ปญฺญาปนา. โสภาสปญฺเจตฺติ จานสฺส
 ปญฺญาปนา. อาหฺญาปญฺเจตฺติ^๑
 นีหฺรณปญฺเจตฺติ. อาสาฎิกานนฺติ คฺนฺนํ
 วณฺเสฺสุ นีลมกฺขิกาหิ จปิตอนฺทกา
 อาสาฎิกา นาม. เอตถ ยสฺส
 อุปฺปนฺนา, ตสฺส สตฺตสฺส อนนฺยพฺยสน-
 เหตุตฺยา อาสาฎิกา วิทยาติ อาสาฎิกา
 กิเลสา, เตสํ อาสาฎิกานํ.
 อภินิฆาตปญฺเจตฺติ สมฺคฺฆาตปญฺเจตฺติ.

เจริณฺมรรค. สองบทว่า นิโรธปญฺเจตฺติ
 นิโรธสฺส ได้แก่ บัญญัติการดับตัณหา
 กล่าวคือ กิเลสเครื่องปิดกั้นโดยไม่เหลือ
 ด้วยมรรค. บทว่า อุปฺปาทปญฺเจตฺติ
 ได้แก่ การประกาศญาณที่เกิดขึ้นแล้ว.
 บทว่า โสภาสปญฺเจตฺติ ได้แก่การประกาศ
 ฐานะ (การตั้งอยู่). บทว่า อาหฺญา-
 ปญฺเจตฺติ ได้แก่ บัญญัติ การนำออกไป.
 บทว่า อาสาฎิกานํ ความว่า ไช้ฆาง
 ที่พวกแมลงวันหัวเขียวไขไว้ที่แผลโคชื่อว่า
 อาสาฎิกา. ในคำว่า อาสาฎิกา นี้
 มีอธิบายว่า กิเลสทั้งหลาย ชื่อว่า
 อาสาฎิกา เพราะอรรถว่า เป็นเหมือน
 ไช้ฆาง เพราะเป็นเหตุแห่งความย่อยยับ
 แห่งสัตว์ผู้เกิดกิเลส, ซึ่งกิเลสเป็นจุด
 ไช้ฆางนั้น. บทว่า อภินิฆาตปญฺเจตฺติ
 ได้แก่ บัญญัติการถอนขึ้น.

๔๑. เอวํ วฏฺฐวिवฏฺฐมฺขเน
 สมฺมสนอุปาทานกฺขนฺธมฺขเน^๒ จ
 สจฺเจสฺส ปญฺเจตฺติวิภาคํ ทสฺเสตฺวา
 อิทานิ เตปรีวฏฺฐวเสน ทสฺเสตฺตุ "อิทํ"

๔๑. พระเถระครั้งแสดงการจำแนก
 บัญญัติในสัจจะ ๔ ด้วยหัวข้อธรรมคือ
 วัฏฏะและวิวัฏฏะ และด้วยหัวข้อธรรมคือ
 การพิจารณาและอุปาทานชั้นธ้อย่างนี้

^๑ ส. อาสาฎนปญฺเจตฺติ, โป. สาธนาปญฺเจตฺติ.
^๒ จ. ...ขนฺธมฺขเนว.

คุณเกรียงไกร ไกรธีระวุฒิ
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

‘ทุกขนุ’ติ เม ภิกขเว”ติอาทิ อารทฐ์.
 ตตถ ทสฺสนนฺนุเจเน จกฺขุ. ยถาสภาวโต
 ชานนฺนุเจเน ญาณํ. ปฏิวิชฺฌนฺนุเจเน
 ปญฺญา. วิทิตกรณนฺนุเจเน วิชฺชา.
 โภภาสนนฺนุเจเน อาโลโก. สพฺพํ
 ปญฺญาเวจฺจนเมว. อโย เวจฺจนปญฺณตฺตติ.
 สจฺฉนิกิริยาปญฺณตฺตติ ปจฺจกฺขกรณ-
 ปญฺณตฺตติ.

แล้ว บัดนี้ เพื่อแสดงด้วยอำนาจปริวัฏ ๓
 จึงเริ่มคำที่เป็นพระพุทธรพจน์ว่า “อิทํ
 ‘ทุกขนุ’ติ เม ภิกขเว” เป็นต้น. ฟัง
 ทราบวินิจฉัยในบทเหล่านั้น ชื่อว่า จักขุ
 เพราะอรรถว่าเห็น. ชื่อว่า ญาณ เพราะ
 อรรถว่ารู้ตามความเป็นจริง. ชื่อว่า
 ปัญญา เพราะอรรถว่ารู้เฉพาะ. ชื่อว่า
 วิชชา เพราะอรรถว่าทำให้ปรากฏ.
 ชื่อว่า อาโลกะ เพราะอรรถว่าเป็น
 แสงสว่าง. คำที่ว่ามาทั้งหมด เป็น
 ไวยาพจน์ของคำว่าปัญญาทั้งนั้น. นี้ชื่อว่า
 บัญญัติคำไวยาพจน์. บทว่า สจฺฉนิกิริยา-
 ปญฺณตฺตติ ได้แก่ บัญญัติกระทำให้
 ประจักษ์.

ตุลฺมตุลฺลยจาทิ คากาย ปจฺรชฺชานํ
 ปจฺจกฺขภาวโต ตฺลิตํ ปริจฺฉินฺนนฺนุติ
 ตฺลํ กามาวจรํ. น ตฺลนฺนุติ อตฺลํ,
 ตฺลํ วา สทิสสมสฺส อญฺณํ โลกียกมมํ^๑
 นตฺตติ อตฺลํ มหคฺคตกมมํ. กามาวจร-
 รุปาวจรกมมํ วา ตฺลํ, อรูปาวจร
 อตฺลํ, อปฺปวิปากํ วา ตฺลํ. พหุวิปากํ
 อตฺลํ. สมฺภวติ เอเตนาติ สมฺภวํ,

ฟังทราบวิเคราะห์ในพระคาถาว่า
 ตูลมตุลลยจ ต่อไป : กามาพจรกรรม
 ชื่อว่า ตูละ เพราะอรรถว่าอันคน
 มากมายซึ่งได้ คือกำหนดได้โดยเป็น
 ของประจักษ์. มหคคตกรรม ชื่อว่า
 อตูละ เพราะอรรถว่าซึ่งไม่ได้, อีก-
 อย่างหนึ่ง ชื่อว่า อตูละ เพราะอรรถ
 ว่าไม่มีโลกียกรรมที่จะเทียบเหมือนได้.

^๑ โป. โลกิยกรรม.

คุณเกรียงไกร ไกรธีระวุฒิ
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สมภวเหตุภูต. ภวสังขาริ ปุณพภูว-
 สงฺขรณกั. อวสฺสชิตฺติ วิสฺสชฺเชสิ.
 มุนีติ พุทฺธมฺนิ. อชฺฌตฺตรโตติ
 นียกชฺฌตฺตรโต. สฺมาหิตฺติ
 อุปจารปฺปนาสมาธิวเสน สฺมาหิตโต.
 อภินฺทฺติ กวจมิวติ กวจ วิย ภินฺทฺติ.
 อตฺตสมฺภวณฺติ อตฺตนิ สณฺชาตํ กิเลสํ.
 อิทํ วุตฺตํ โหติ : สวิปากฎฺเณน สมภวํ
 ภวามิสฺงฺขรณฎฺเณน ภวสังขารณฺติ จ
 ลทฺธนามํ ตฺลาตฺตลสงฺขาทํ โลกียกมฺมณฺจ
 โอสฺสชฺชิตฺติ, สงฺคามสีเส มหาโยโธ กวจ
 วิย อตฺตสมฺภวํ กิเลสณฺจ อชฺฌตฺตรโต
 สฺมาหิตโต หุตฺวา อภินฺทิตฺติ.

อีกอย่างหนึ่ง กามาวจรกรรมและรูปา-
 วจรกรรม ชื่อว่า **ตฺล**, อรูปาวจรกรรม
 ชื่อว่า **อตฺล**, อีกอย่างหนึ่ง กรรมที่มี
 วิบากน้อย ชื่อว่า **ตฺล**. กรรมที่มีวิบาก
 มาก ชื่อว่า **อตฺล**. ชื่อว่า **สัมภวะ**
 เพราะอรรถว่าเป็นเหตุเกิด, คือเป็นเหตุ
 แห่งการเกิดพร้อม. กรรมซึ่งเป็นตัว
 ปรุงแต่งภพใหม่ ชื่อว่า **ภวสังขาร**.
 บทว่า **อวสฺสชิตฺติ** แปลว่า ได้ทรงสลัด
 แล้ว. บทว่า **มุนี** ได้แก่ มุนี คือ
 พระพุทธเจ้า. บทว่า **อชฺฌตฺตรโต**
 แปลว่า ทรงยินดีด้วยอำนาจวิปัสสนา
 อันเป็นภายใน. บทว่า **สฺมาหิตโต**
 แปลว่า มีพระหฤทัยตั้งมั่นด้วยอำนาจ
 อุปจารสมาธิและอัปปนาสมาธิ. สองบทว่า
อภินฺทฺติ กวจมิว ความว่า ทรงทำลาย
 (กิเลส) เหมือนนักรบทำลายเกราะ
 ฉะนั้น. บทว่า **อตฺตสมฺภวณฺติ** ได้แก่ กิเลส
 ที่เกิดในตน. ท่านกล่าวอธิบายไว้ดังนี้ :
 พระมุนี พระพุทธเจ้าได้ทรงสลัดแล้วซึ่ง
 โลกียกรรม กล่าวคือกรรมที่ชั่งได้และ
 ชั่งไม่ได้ ที่ชื่อว่า **สัมภวะ** เพราะอรรถ
 ว่ายังมีวิบากและที่ได้ชื่อว่า **ภวสังขาร**
 เพราะอรรถว่าเป็นตัวปรุงแต่งภพและ

คุณเกรียงไกร ไกรธีระวุฒิ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อถวา **ตฺลนฺติ** ตฺลนฺโต ตีเรนฺโต.
อตุลฺลจ สมฺภวนฺติ นิพฺพานญฺเจว
 สมฺภวญฺจ. ภวสฺงฺขารนฺติ ภวคามิกมฺม.
อวสฺสชิ มฺนฺติ “ปญฺจกฺขนฺธา อนิจฺจา,
 เตสํ นิโรธํ นิพฺพานํ นิจฺจนฺ”ติ-
 อาทินา^๑ นเยน ตฺลนฺโต พุทฺธมฺนฺ
 ภเว อาทินวํ นิพฺพานเ อานิสฺสญฺจ
 ทิสฺวา ตํ ขนฺธานํ มฺลญฺตํ ภวสฺงฺขารํ
 กมฺมกฺขยฺกเรน อริยมคฺเคน อวสฺสชิ.
 กถํ ? อชฺฉตฺตรโต. โส หิ วิปสฺสนา-
 วเสน **อชฺฉตฺตรโต** สมถวเสน **สมาหิต**
กวจมิว อตฺตภาวํ ปรีโยนฺนฺธิตฺวา จิตฺ
 อตฺตนิ สมฺภวตฺตา “**อตฺตสมฺภวนฺ**”ติ
 ลทฺธนามํ สพฺพํ กิเลสชาตํ **อภินฺท**,
 กิเลสภาเว กมฺมํ อปฺปฏิสฺนฺธิกตฺตา
 อวสฺสญฺจํ นาม โหติ, กิเลสภาเว
 กมฺมํ ชหฺติ อตฺถ.^๒

เป็นผู้ทรงยินดีด้วยอำนาจวิปัสสนาอันมีใน
 ภายใน มีพระเหตุที่ตั้งมั่น ได้ทำลาย
 กิเลสซึ่งมีอยู่ในพระองค์เหมือนนักรบใหญ่
 ในสนามรบทำลายเกราะ ฉะนั้น.

อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **ตฺลํ** แปลว่า
 ไคร่ครวญอยู่ คือพิจารณาอยู่. สอง
 บทว่า **อตุลฺลจ สมฺภวํ** ได้แก่ทั้งการดับ
 (นิพพาน) ทั้งการเกิด. บทว่า **ภวสฺงฺขารํ**
 ได้แก่กรรมที่นำสัตว์ไปสู่ภพ. สองบทว่า
อวสฺสชิ มฺนฺติ ความว่า พระพุทธมุนี
 ทรงไคร่ครวญอยู่โดยนัยเป็นต้นว่า
 “เบญจขันธ์ไม่เที่ยง, การที่เบญจขันธ์
 นั้นดับคือดับสนิท เป็นคุณเที่ยง” ดังนี้
 ทรงเห็นโทษในการเกิดและอานิสงส์ใน
 การดับเบญจขันธ์ (นิพพาน) ได้ทรงสลัด
 เสียซึ่งภวสฺงฺขารอันเป็นมูลแห่งขันธ์นั้นเสีย
 ได้ด้วยพระอริยมรรค อันกระทำความ
 สิ้นไปแห่งกรรม. อย่างไร ? ทรงเป็นผู้
 ยินดีในภายใน. อธิบายว่า จริงอยู่
 พระพุทธมุนีพระองค์นั้น ชื่อว่า ทรงเป็น
ผู้ยินดีในภายใน ด้วยอำนาจวิปัสสนา

^๑ ขุ. ป. ๓๑/๖๒๕, สุมงฺคตฺวิลาสิเน. ๒/๒๐๕.

^๒ ปรมคตฺทีปนี. ๔๑๗.

สงฺขตาสงฺขตธาตุนิมุตฺตสฺส
 อภิณฺเวยยสฺส อภาวโต วุตฺตํ “ตฺถ
 ๗เป๗ ฌมฺมานนุ”ติ. เตน ฌมฺม-
 ปฏิสมฺภิตา วุตฺตา โหตีติ อาท
 “นิกฺเขปฺปญฺจตฺตติ ฌมฺมปฏิสมฺภิตายา”ติ.
 ภาวสงฺขาราเร สมุทฺยปฏฺธิยํ^๑ สนฺธายาท
 “ปริจฺจกฺปญฺจตฺตติ”ติ. ทฺถุขสจฺจปฏฺธิย-
 วเสน “ปริญฺญาปญฺจตฺตติ”ติ. สมาราน-
 วิสิฏฺฐสฺส อชฺฌตฺตรตภาวสฺส วเสน
 “ภาวนาปญฺจตฺตติ กายคตฺตาย สติยา”ติ
 วุตฺตํ. อชฺฌตฺตรตตา วิสิฏฺฐสฺส ปน
 สมารานสฺส วเสน “จิตฺติปญฺจตฺตติ
 จิตฺเตกคฺคตฺตายา”ติ วุตฺตนฺตติ ทฏฺฐพฺพ.
 อภินิพฺพิทาปญฺจตฺตติ จิตฺตสฺสชาติ

ชื่อว่า ทรงเป็นผู้มีพระหฤทัยตั้งมั่น ด้วย
 อำนาจสมณะ ทรงทำลายกิเลสซึ่งเร็งรัด
 อัดภาพอยู่ คือที่ได้ชื่อว่า “อตตสัมภวะ”
 เพราะเกิดในตนทั้งหมด เหมือนนักรบ
 ทำลายเกราะฉะนั้น, ในเมื่อกิเลสไม่มี
 กรรมก็ชื่อว่าสละได้แล้ว เพราะไม่มี
 ปฏิสนธิ, เพราะไม่มีกิเลสจึงชื่อว่าทรง
 ละกรรมได้.

ท่านกล่าวว่า “ตฺถ ๗เป๗
 ฌมฺมานนุ” เพราะธรรมที่ควรรู้อย่างซึ่ง
 นอกเหนือจากสังขตธาตุและอสังขตธาตุ
 ไม่มี. เพราะเหตุนั้น เป็นอันท่านกล่าว
 ธรรมปฏิสัมภิตาไว้ เหตุนั้น ท่านจึง
 กล่าวว่า “นิกฺเขปฺปญฺจตฺตติ ฌมฺม-
 ปฏิสมฺภิตาย”. กล่าวว่า “ปริจฺจก-
 ปญฺจตฺตติ” หมายถึงความสิ้นไปแห่งสมุทฺย
 ในภวสังขาร. คำว่า “ปริญฺญาปญฺจตฺตติ”
 ฟังเห็นว่า ท่านกล่าวไว้ด้วยอำนาจความ
 สิ้นไปแห่งทุกขสัจ. คำว่า “ภาวนา-
 ปญฺจตฺตติ กายคตฺตาย สติยา” ฟังเห็นว่า
 ท่านกล่าวไว้ด้วยอำนาจแห่งความที่ความ
 ตั้งมั่นอย่างวิเศษ เป็นความยินดีใน

^๑ ไป. ...ปริกฺขชํ.

อายุสงขารโสสชชนวเสน จิตตสส
 อภินิหารณปณตติ.^๑ อุปาทานปณตติ
 คหณปณตติ. สพพณตติ
 สมมาสมพุทฐภาวสส. เอเตน
 อสมมาสมพุทฐสส อายุสงขารโสสชชน
 นตติ. ทสเสติ. กิเลสภาวเน ภควา
 กम्म ชหตติ. ทสเสนโต “ปทา
 นาปณตติ อวิชชณทโกธานน”ติ อาห.

ภายใน. คำว่า “จิตตปณตติ จิตเต-
 กกตตาย” พึงเห็นว่า ท่านกล่าวไว้ด้วย
 อำนาจความตั้งมั่นอย่างวิเศษด้วยความ
 เป็นผู้ยินดีในภายใน. สองบทว่า
 อภินิหิตทาปณตติ จิตตสส ได้แก่
 บัญญัติในการนำจิตออกด้วยอำนาจการ
 ปลงอายุสังขาร. บทว่า อุปาทาน-
 ปณตติ ได้แก่ บัญญัติการถือเอา.
 บทว่า สพพณตติ ได้แก่ ภาวะแห่ง
 พระสัมมาสัมพุทธเจ้า. ด้วยบทว่า
 สพพณตติ นี้ท่านแสดงว่า ผู้ที่ไม่ใช่
 พระสัมมาสัมพุทธเจ้าไม่มีการปลงอายุ
 สังขาร. พระเถระเมื่อแสดงว่า พระผู้มี
 พระภาคทรงละกรรมได้เพราะพระองค์
 ไม่มีกิเลส (ซึ่งเป็นเหตุให้กระทำความ)
 จึงกล่าวว่า “ปทา
 นาปณตติ อวิชชณทโกธานน (บัญญัติการกระเทาะ
 กระเปาะฟองไข คือ อวิชชา)”.

โย ทุกขมทุกขิ ยโตนิทานนติ
 โย อารทวิปสสโก สพุพ เตภูมิก
 ทุกข อทุกขิ ปสสิ, ตณจ ยโตนิทานน

บาทพระคาถาว่า โย ทุกขมทุก-
 ทกขิ ยโตนิทานน ความว่า ผู้ได้เริ่ม
 บำเพ็ญวิปัสสนาได้เห็นคือพบทุกข์อันเป็น

^๑ โป. อภินิหารปณตติ.

คุณเกรียงไกร ไกรธีระวุฒิ
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ยัม เหตุกัม, ตมปิสุส การณภาเว
 ตณ्हัม ปสฺสสิ. กามสฺส โส ชนฺตุ
 กถัม นเมยฺยติ โส เอวํ ปฏิปนฺโน
 ปุริโส สวตฺตูกาเมสฺส กิเลสกาเมสฺส เยน
 ปกาเรน นเมยฺย อภินเมยฺย, โส
 ปกาโร นตฺถิ. กสฺมา ? กามา
 หิ โลกํ สงฺโคติ ฅตฺวา. ยสฺมา
 อิมสฺมี โลกํ กามสฺทิสฺส พนฺธนํ นตฺถิ
 วุตฺตเวหฺตํ ภควตา “น ตํ ทพฺหํ
 พนฺธนมาหุ ธีรา”ติอาทิ,^๑ ตสฺมา
 สงฺขารํ อาสชฺชนญฺเจน สงฺโคติ
 วิทิตฺวา. เตสํ สติมา วินยาย ลิกฺขเขตฺติ
 กายคตาสติโยเคน สติมา เตสํ
 กามานํ รูปสมาย ติสฺสปี ลิกฺขาสฺส
 อปฺปมตฺโต ลิกฺขเขยฺยติ อตฺถโก.

ไปในภุมิ ๓ ทั้งหมด, และทุกขนั้น มี
 ตัณหาใจเป็นแดนเกิด คือมีตัณหาใจ
 เป็นเหตุ, เห็นตัณหาเมื่อนั้น เพราะ
 เป็นเหตุแห่งทุกขนั้น. บาทพระคาถาว่า
 กามสฺส โส ชนฺตุ กถัม นเมยฺย
 ความว่า บุรุษนั้นผู้ปฏิบัติอย่างนั้นจะพึง
 น้อมไป คือโอนไปในกิเลสกามพร้อมด้วย
 วัตถุกาม ด้วยประการอันใด, ประการ
 อันนั้นไม่มี. เพราะเหตุไร ? เพราะรู้ว่า
 กามทั้งหลาย เป็นกิเลสเครื่องข้องในโลก.
 คือเพราะรู้ว่า เพราะเหตุที่เครื่องผูกใน
 โลกนี้เชือกกับกามไม่มี สมดังพระดำรัส
 ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า “นัก-
 ปราชญ์ไม่เรียกเครื่องผูกนั้นว่าเป็น
 เครื่องผูกมันคง” ดังนี้เป็นต้น, ฉะนั้น
 กามจึงชื่อว่าเครื่องข้อง เพราะ
 อรรถว่าทำให้สัตว์ขัดข้องในสังขาร.
 บาทพระคาถาว่า เตสํ สติมา วินยาย
 ลิกฺขเขตฺติ ความว่า พึงเป็นผู้มีสติด้วยการ
 ประกอบสติไว้ในกาย เป็นผู้ไม่ประมาท
 ศึกษาในสิกขาทั้ง ๓ ด้วยการระงับกาม
 เหล่านั้น.

^๑ ขุ. ๕. ๒๕/๖๑, ส. ๑๕/๑๑๒, เนตติปกรณ์.

^๒ ภูมิพโลกิกขุ ๒๒๘, เปฏโกปเทศ. ภูมิพโลกิกขุ ๓๒.

คุณเจริญไกร ไกรธีระวุฒิ
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เววจนปณฺณตฺตติ ขนฺธาทีนํ
 เววจนปณฺณตฺตติ. อทกฺขีตติ ปน
 ปเทน สมฺพนฺธตฺตา วุตฺตํ “ทุกฺขสฺส
 ปริณฺญาปณฺณตฺตติ จา”ติ. ปจฺจตฺติ-
 กโต ทสฺสนปณฺณตฺตติ อนตฺถชนนโต
 ปจฺจตฺติกโต ทสฺสนปณฺณตฺตติ. ปาวก-
 กปฺปติ ชลิตอกฺคิกฺขนฺธสทิสสา. ปปาต-
 อฺรโคปมาติ ปปาตูปมา อฺรโคปมา จ.

บทว่า เววจนปณฺณตฺตติ ได้แก่
 บัญญัติคำอันเป็นไวพจน์สำหรับชั้น
 เป็นต้น. ก็เพราะเชื่อมกับบทว่า อทกฺขี
 ท่านจึงกล่าวว่า “ทุกฺขสฺส ปริณฺญา-
 ปณฺณตฺตติ จ” สองบทว่า ปจฺจตฺติกโต
 ทสฺสนปณฺณตฺตติ ได้แก่ บัญญัติการเห็น
 กามทั้งหลายว่าเป็นเหตุให้เกิดอนัตตะคือ
 เป็นข้าศึก. บทว่า ปาวกกปฺปา แปลว่า
 เช่นกับกองไฟที่ลุกโพลง. บทว่า
 ปปาตอฺรโคปมา แปลว่า เปรียบกับเหว
 และเปรียบกับงูพิษ.

โมหสมฺพนฺธโน โลโกติ อโย
 โลโก อวิชฺชาเหตุเกหิ สโยชเนหิ
 พนฺธ. ภาพฺพรูปว ทิสฺสตีติ
 วิปฺนฺนชฺฌาสโยปี มายาย สาเจยฺเยน
 จ ปฏิจฺฉาทิสฺสภาโว ภาพฺพชาติกํ วิย
 อตฺตानํ ทสฺเสติ. อฺปฺริพนฺธโน พาโล,
 ตมฺสา ปรีวาริตฺติ ตสฺส ปน พาลสฺส
 ตถา ทสฺสเน^๑ สมฺโมหตมฺสา
 ปรีวาริตฺตฺตา กามคฺุณฺเส อนาทีนว-
 ทสฺสิตาย กิเลสํภิสงฺขาราเรหิ พนฺธตฺตา

บาทพระคาถาว่า โมหสมฺพนฺธโน
 โลโก แปลว่า สัตว์โลกนี้เกี่ยวเนื่องกับ
 กิเลสเครื่องผูก ซึ่งมีวิชชาเป็นต้นเหตุ.
 บาทพระคาถาว่า ภาพฺพรูปว ทิสฺสตี
 ความว่า บุคคลถึงจะมีอชฌาสัยไม่ดี มี
 สภาพที่ถูกปกปิดด้วยมายาและความ
 โอ้อวดก็ยังแสดงตนเหมือนเป็นคนภักพ-
 ชาติ (เป็นคนดี). หลายบทว่า อฺปฺริ-
 พนฺธโน พาโล, ตมฺสา ปรีวาริต
 ความว่า ก็คนเขลาผู้เป็นผู้เป็นอย่างนั้น

^๑ โป. ทสฺสนํ.

ตถา ภูโต จายํ พาลो ปณฺทิตานํ
 อสุสิริ วีย ขายติ อลกฺขิโก เอว
 หุตฺวา อฺปฺภฺจาทิ. ตยิทํ สพฺพํ
 พาลสฺส สโต รากาทิกิณฺจนโต.
 ปณฺทิตสฺส ปน^๑ ปณฺญาจกฺขฺนา
 ปสฺสโต นตฺถิ กิณฺจนนฺติ อຍ်
 สงฺเขปตฺถ. โมหสิเสน วิปลฺลสา
 คหิตาติ อาท **“เทศนาปญฺจตฺติ
 วิปลฺลสถานํ”**ติ. **วิปริตปญฺจตฺติ**
 วิปริตาทาเรน อฺปฺภฺจหฺมานสฺส
 ปณฺญาปนา.

อตฺถิ นิพฺพานนฺติ สมณ-
 พุราหฺมณานํ วาจาวตฺถมตฺตเมว. นตฺถิ
 นิพฺพานนฺติ ปรมตฺถโต อลพฺภมาน-
 สภาวตฺตาติ วิปฺปฏิปนฺนํ มิจฺฉาวาทํ
 ภณฺชิตฺตุํ ภควตา วุตฺตํ **“อตฺถิ ภิกฺขเว**

ย่อมปรากฏเป็นเหมือนคนหมดสง่าราศี คือ
 ปรากฏเป็นคนตกต่ำ (ไม่มีบุญ) นั้นเอง
 สำหรับหมู่บัณฑิต ก็เพราะคนเขลานั้น
 ในเมื่อมีการเห็นอยู่เช่นนั้น ก็จัดว่าเป็น
 ผู้ถูกแวดล้อมด้วยความมืดคือความลุ่มหลง
 คือเป็นผู้ถูกกิเลสอาภิสังขารผูกมัดเอา
 เพราะไม่เห็นโทษในกามคุณ. สิ่งที่ว่ามา
 ทั้งหมดนี้ นั้น มีเฉพาะคนเขลา เพราะ
 กิเลสเครื่องกังวลมีรากะเป็นต้น. ส่วน
 บัณฑิตผู้เห็นอยู่ด้วยญาณจักขุไม่มีกิเลส
 เครื่องกังวล นี้เป็นความย่อ. ท่านถือเอา
 วิปลาสด้วยโมหะเป็นประธาน เพราะ
 ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า **“เทศนาปญฺจตฺติ
 วิปลฺลสถานํ”**. บทว่า **วิปริตปญฺจตฺติ**
 ได้แก่ การประกาศตนที่ปรากฏอยู่โดย
 อากาโรที่ผิด.

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า **“ดูกร
 ภิกษุทั้งหลาย พระนิพพานที่ไม่เกิดแล้ว
 ไม่เป็นแล้ว อันปัจจัยกระทำไม่ได้แล้ว
 ประจักษ์ไม่ได้แล้วมีอยู่”** เพื่อจำแนก
 มิจฉาวาทะของพวกปฏิบัติผิดว่า คำว่า

^๑ ไป. ปน ค.

อชาติ อญต์ อกต์ อสงฺขตนฺ”ติ.
 ตตถ เหตุํ ทสฺเสตฺ “โน เจตฺ
 ภิกฺขเว”ติอาทิ วุตฺ. ตสฺสตุโธ : ภิกฺขเว
 ยทิ อสงฺขตา ธาตุ น อภวิสฺส,
 น อธิ สพฺพสฺส สงฺขตสฺส นิสฺสรณํ
 สียา. นิพฺพานญฺหิ อารมฺมณํ กตฺวา
 ปวตฺตมานา สมฺมาทิฏฺฐิอาทโย
 มคฺคธมฺมา อนวเสสกีเสเส สมฺมุจฺฉินฺทนฺติ,
 ตโต ติวิสฺสปี วฏฺฏสฺส อปฺปวตฺตตีติ.

พระนิพพานมี เป็นเพียงเรื่องราวการพูด
 ของพวกสมณพราหมณ์เท่านั้น, คำว่า
 พระนิพพานไม่มี ก็เพราะมีสภาวะที่
 ไม่ได้โดยปรมัตถ์. ตรัสว่า “ดูกรภิกษุ
 ทั้งหลาย ถ้าหากนิพพานนั้นไม่มี” เพื่อ
 แสดงเหตุ ในคำว่า พระนิพพานที่ไม่
 เกิดแล้วเป็นต้นมีอยู่นั้น. พระพุทธพจน์
 นั้นมีอธิบายดังต่อไปนี้ว่า : ดูกรภิกษุ
 ทั้งหลาย ก็ถ้าอสังขตธาตุจักไม่มีไซ้,
 การออกจากสิ่งที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งทั้งหมด
 จะไม่พีมมีในโลกนี้. แท้จริง ธรรมคือ
 มรรคมีสัมมาทิฐิเป็นต้น ซึ่งกระทำพระ
 นิพพานให้เป็นอารมณ์เป็นไปอยู่ ย่อม
 ตัดขาดกิเลสโดยไม่มีส่วนเหลือ, เพราะ
 ตัดกิเลสได้เด็ดขาดนั้น วัฏฏะแม้ทั้ง ๓
 ก็เป็นไปไม่ได้.

ตตถายมธิปฺปาโย : ยถา
 ปริณฺเวยฺยตาย สอฺตุตฺรานํ กามานํ
 รูปานญฺจ ปฏิปฺกฺขญฺจ ตพฺพิธฺรฺสภาวํ
 นิสฺสรณํ ปณฺณายติ, เอวํ ตํสภาวานํ
 สงฺขตธมฺมานํ ปฏิปฺกฺขญฺจเตน
 ตพฺพิธฺรฺตาสภาเวน นิสฺสรณฺน
 ภวิตพฺพํ, ยญฺจ ตํ นิสฺสรณํ

ในคำอันเป็นพระพุทธพจน์นั้นมี
 อธิบายดังต่อไปนี้: การสลัดออกจากทุกข์
 อันเป็นปฏิปักษ์ต่อกามและรูป ซึ่งเป็น
 อุตระ เพราะเป็นสิ่งที่ต้องกำหนดรู้ คือ
 มีสภาวะห่างไกลจากกาม และรูปนั้น
 ย่อมปรากฏฉันใจ, การสลัดออกจาก
 ทุกข์อันเป็นปฏิปักษ์ต่อสังขตธรรมซึ่งมี

คุณเกรียงไกร ไกรธีระวุฒิ
 สร้างต้นฉบับพระกัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สา^๑ อสงขตา ธาตุ. กิณฺจ ภิกฺขุโย ?
 สงฺขตมฺมารมฺมณํ วิปฺสฺสนาญาณํ.
 อปิจ อนฺุโลมญาณํ กิเลสํ น
 สมฺมุจฺเจทวเสน ปชฺหิตุํ สกฺโกติ.
 สมฺมุติสจฺจารมฺมณมฺปิ ปจฺมชฺฌานาทีสุ
 ญาณํ วิภฺขมฺภานมตฺตเมว กโรติ,
 กิเลสานํ น สมฺมุจฺเจทํ, สมฺมุจฺเจทปฺ-
 ปหฺนกรณฺจ อริยมคฺคญาณํ, ตสฺส
 สงฺขตมฺมสมฺมุติสจฺจวิปริเตน อารมฺมณฺน
 ภวิตพฺพํ, สา อสงฺขตา ธาตุ.
 ตถา นิพฺพาน-สทฺโท กตฺถจि วิสเย
 อวิปริตฺตโต เวทิตพฺโพ อุปจฺจารวฺตุติ-
 สพฺภาวโต, ยถาตํ “สีหสทฺโท”ติ.

กามและรูปนั้นเป็นสภาพ คือมีสภาวะ
 ห่างไกลจากสังขตธรรมนั้นก็พึงมีฉันนั้น,
 และการสลัดออกจากทุกข์นั้นอันใด
 อันนั้นจัดเป็นอสังขตธาตุ. ยังมีคำอธิบาย
 เพิ่มเติมอีกหน่อยหนึ่ง ? วิปัสสนาญาณมี
 สังขตธรรมเป็นอารมณ์. อนึ่ง อนฺุโลม-
 ญาณไม่สามารถจะละกิเลส ด้วยอำนาจ
 การละได้เด็ดขาดได้. ญาณในปฐมฌาน
 เป็นต้น แม้ที่มีสมมุติสัจเป็นอารมณ์
 ย่อมกระทำได้เพียงการข่มกิเลสไว้เท่านั้น,
 จะทำการตัดขาดกิเลสไม่ได้, ส่วนอริย-
 มรรคญาณกระทำการตัดขาด และการ
 ละกิเลสได้, อริยมรรคญาณนั้นจะต้อง
 เป็นญาณที่มีอารมณ์แยกจากสังขตธรรม
 และสมมุติสัจ, อันนั้น จัดเป็นอสังขต-
 ธาตุ. อนึ่ง ศัพท์ว่า นิพพาน พึง
 ทราบว่ามีอรรถไม่วิปริตในอารมณ์ไหนๆ
 เพราะมีสภาพเป็นไปแห่งอุปจาร, เหมือน
 คำว่า “สีหศัพท์”.

อถวา “อตฺถิ ภิกฺขเว อชาตํ
 อภุตํ อกตํ อสงฺขตนุ”ติ^๒ วจฺนํ

อีกอย่างหนึ่งพระดำรัสว่า “ดูกร
 ภิกษุทั้งหลาย พระนิพพานที่ไม่เกิดแล้ว

^๑ ไป. อย.

^๒ ขุ. อ. ๒๕/๒๐๗.

สุวิณฺณเยชฺชเมว.

อปัจจยฺจธรรม อสังขตธรรม, และว่า
 ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงอสังขต-
 ธรรมและปฏิปทาที่ให้ถึงอสังขตธรรมแก่
 เธอทั้งหลาย”. ในบทเหล่านั้น บทว่า
อุปนยฺนปญฺญตฺติ ได้แก่ การประกาศ
 ข้อเปรียบเทียบเหตุโดยเป็นปฏิปักษ์. บทว่า
โชตนาปญฺญตฺติ ได้แก่ บัญญัติว่าการ
 ประกาศความสำเร็จแห่งอรรถ ที่ได้
 ปฏิญาณแล้ว. คำทั้งปวงที่เหลือรู้ได้โดย
 ง่ายทั้งนั้น.

ปญฺญตฺติหารวิภงฺกควณฺณนา นิฏฺฐิตา.

พรรณนาปญฺญตฺติหารวิภงฺก จบ.

คุณเกรียงไกร ไกรธีระวุฒิ
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๑๒. โอตระณหารวิภังควณณา

๔๒. ตตถ กตโม โอตระโณ
หาโรติ โอตระณหารวิภังโก. ตตถ
อเสกขวิมุตตีติ อัย เตธาตูก
วีตราคตา อเสกขผลวิมุตติ. ตานิเยวาติ
ตานิ อเสกขาย วิมุตติย สทฐาทีนิ.
อัย อินฺทฺริเยหิ โอตระณาติ อเสกขาย
วิมุตติยา นินฺทฺริเตหิ สทฐาทีหิ
อินฺทฺริเยหิ สัณฺณนาย โอตระณา.

ปญฺจอินฺทฺริยานิ วิชฺชาติ สมนฺมา-
สงฺกปฺโป วีย สมนฺมาทิฏฺฐิยา
อุปการกตฺตา ปญฺญากุขนฺธ สทฐาทีนิ
จตฺตาริ อินฺทฺริยานิ วิชฺชาย
อุปการกตฺตา สงฺคณฺหนวเสน วุตฺตานิ.
สงฺขารปริยาปนฺนानीติ ปญฺจสุ ขนฺธสุ
สงฺขารกุขนฺธ อนฺโตคฺธานิ. เย
สงฺขารา อนาสวาติ ตํ สงฺขารกุขนฺธํ
วิเสเสติ อคฺคผลสฺส อธิปฺเปตตฺตา. ตโต
เอว จ โน ภวฺตุกา. ฅมฺมธาทฺ-

๑๒. พรธณาโอตระณหารวิภังกั

๔๒. พิงฺทราบโอตระณหารวิภังกัมี
คำว่ ในบรรดาหาระ ๑๖ มีเทสนา-
หาระเป็นต้นที่ท่านแสดงแล้วเหล่านั้น
โอตระณหาระเป็นไฉน ต่อไป. ใน
โอตระณหารวิภังกันั้น ข้อว่ อเสกข-
วิมุตติ คืออเสกขผลวิมุตติที่ไม่มีราคะ
ในธาตฺ ๓. บทว่ ตานิเยว ได้แก่
สัทธิเป็นต้นในอเสกขวิมุตติเหล่านั้น.
หลายบทว่ อัย อินฺทฺริเยหิ โอตระณา
ความว่ การจัดไว้ในอรรถาธิบายด้วย
อินฺทฺริยมีสัทธิเป็นต้นที่ท่านแสดง
ด้วยอเสกขวิมุตติ.

สองบทว่ ปญฺจอินฺทฺริยานิ วิชฺชา
ความว่ ท่านกล่าวอินฺทฺริย ๔ มี
สัทธิเป็นต้น ด้วยอำนาจการรวม
เข้าในปัญญาขันธ์ เพราะเป็นอุปการะ
แก่วิชชา เหมือนกล่าวสัสมาสังกัปะ
เพราะเป็นอุปการะแก่สัสมาทิฐิ ฉะนั้น.
บทว่ สงฺขารปริยาปนฺนानीติ แปลว่
รวมอยู่ในสังขารขันธ์ในบรรดาขันธ์ ๕.
ด้วยบทว่ เย สงฺขารา อนาสวา
ท่านทำสังขารขันธ์นั้นให้แปลกออกไป

คุณเกรียงไกร ไกรธีระวุฒิ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สงคหิตาติ อฏฺฐารสธาตฺสู ฌมฺมชาตฺ-
 สงคหิตา. ยทิปิ ปุพฺเพ วิตราคตา
 อเสกขาวิมุตฺติ ทสฺสิตา, ตสฺสา ปน
 ปฏิปตฺติทสฺสนตฺถํ “อโย อหฺมสมฺมิตฺติ
 อนานุปสฺสี”ติ ทสฺสนมคฺโค อิท
 วุตฺโตติ อิมมตฺถํ ทสฺเสตฺถุ “อโย
 อหฺมสมฺมิตฺติ อนานุปสฺสี”ติอาทิ วุตฺตํ.
 สพฺพํ วุตฺตนยเมว.

๔๓. นิสฺสิตสฺส จตฺตินฺนุติ ตณฺหา-
 ทิฏฺฐิวเสน กมฺมํ อนวฏฺฐานํ. จุตฺตูปปาโตติ
 อปฺราปรํ จวนํ อุปฺปตฺตณฺจ. นิสฺสิตปเท
 ลพฺภมานํ นิสฺสยณํ อุตฺตรนฺโต อาห
 “นิสฺสโย นามา”ติ. ตณฺหานิสฺสโยติ
 ตณฺหาภินิเวโส. โส หิ ตณฺหาจริตสฺส
 ปติฏฺฐาภาเวน ตถา วุตฺโต. เอวํ
 ทิฏฺฐินิสฺสโยปิ ทฏฺฐพฺโพ. รตฺตสฺส
 เจตนาติ เจตนาปฺธานตฺตา สงฺขารกฺ-
 ขนฺธฌมฺมานํ เจตนาสีเสน ตณฺหํ

เพราะประสงค์เอาพระอรหัตผล. และ
 เพราะเหตุนั้นแล จึงชื่อว่าไม่เป็นภวังค์.
 บทว่า **ฌมฺมชาตฺสงคหิตา** แปลว่า
 รวมเข้าในธรรมชาติในบรรดาธาตุ ๑๘.
 อเสกขาวิมุตฺติปราศจากราคะท่านแสดง
 ไว้แล้วในตอนแรกแม้ก็จริง, ถึงอย่างนั้น
 เพื่อแสดงข้อปฏิบัติอเสกขาวิมุตฺตินั้น
 พระเถระกล่าวคำว่า “พระเสกขะนี้เป็น
 ผู้ไม่เห็นว่าเป็นเรา” เป็นต้นเพื่อแสดง
 ความนี้ว่า ท่านกล่าวโสดาปัตติมรรคไว้
 ในอธิการนี้ว่า “พระเสกขะนี้เป็นผู้
 ไม่เห็นว่าเป็นเรา”. คำทั้งหมดมีนัย
 กล่าวไว้แล้วแล.

๔๓. สองบทว่า นิสฺสิตสฺส จตฺตํ
 ความว่า กรรมไม่ตั้งลงด้วยอำนาจตณฺหา
 และทิจฺฐิ. บทว่า จุตฺตูปปาโต แปลว่า
 ทั้งจติทั้งอุปฺติแล้ว ๆ เล่า ๆ. พระเถระ
 เมื่อจะแสดงกิเลสเป็นเครื่องนอนเนื่องใน
 สันดานที่ได้ในบทว่า นิสฺสิตะจึงกล่าววว่า
 “นิสฺสโย นาม”. บทว่า ตณฺหานิสฺสโย
 แปลว่า การถือมั่นด้วยอำนาจตณฺหา.
 จริงอยู่ การถือมั่นนั้น ท่านกล่าวไว้
 อย่างนั้น เพราะเป็นที่พึงแห่งคนตณฺหา

คุณเกรียงไกร ไกรธีระวุดฺธิ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เอว วทติ. เตเนวาท **“อัย
ตณฺหานิสฺสโย”**ติ. ยสฺมา ปน
วิปริตานิเวโส โมหสฺส พลวภาเว
เอว โหติ, ตสฺมา **“ยา มุพฺพหฺส
เจตนา, อัย ธิฏฺฐินิสฺสโย”**ติ วุตฺตํ.

จริต. **แม้**ธิฏฐินิสสัยก็พึงเห็นอย่างว่า
มานี้เกิด. ด้วยสองบทว่า **รตฺตสฺส เจตนา**
ท่านกล่าวถึงตัณหานั่นเองโดยเอาเจตนา
เป็นประธาน เพราะสังขารธรรม
ทั้งหลาย มีเจตนาเป็นประธาน. เพราะ
เหตุนั้นแล ท่านจึงกล่าวว่า **“อัย
ตณฺหานิสฺสโย”**. ก็เพราะเหตุที่การถือมั่น
ในสิ่งที่ผิดย่อมจะมีได้ในเมื่อโมหะมีกำลัง
เท่านั้น, ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า **“เจตนา
ของคนหลง, จัดเป็นธิฏฐินิสสัย”**.

เอว เจตนาสีเสน ตณฺหาธิฏฺฐิโย
วตฺวา อิทานิ ตตฺถ นิปุปรียายเนน
เจตเนยว คณฺหนโต **“เจตนา ปน
สงฺขารา”**ติ อาห. ยา **รตฺตสฺส เวทนา,**
อัย สุขา เวทนาติ สุขาย เวทนาย
ราโค อนฺุเสตฺตีติ กตฺวา วุตฺตํ. ตถา
อทุกฺขมสุขาย เวทนาย อวิชฺชา
อนฺุเสตฺตีติ อาห **“ยา สมมุพฺพหฺส
เวทนา, อัย อทุกฺขมสุขา เวทนา”**ติ.
อิธ เวทนาสีเสน เจตนา วุตฺตา.
ตณฺหาयाติ ตณฺหํ. ธิฏฺฐิยาติ ธิฏฺฐี.
ยถา वा **เสสธมฺมานํ ตณฺหาय**
นิสฺสยภาเว ปุคฺคโล ตณฺหาय นิสฺสิโตติ

พระเถระครั้งกล่าวตัณหาและทิจิ
โดยเอาเจตนาเป็นประธานอย่างนี้แล้ว
บัดนี้ เมื่อจะถือเอาเจตนาตัวเองโดย
บรรยาย ตรงในตัณหานิสสัยและทิจินิสสัย
ทั้งสองนั้น จึงกล่าวว่า **“เจตนา ปน
สงฺขารา”**. คำว่า **เวทนาสำหรับผู้มีจิต
กำหนด, จัดเป็นสุขเวทนา** ท่านกล่าว
ไว้เพราะอธิบายว่า รากะย่อมนอนเนื่อง
อยู่ในสุขเวทนา. อนึ่ง อวิชชาย่อม
นอนเนื่องอยู่ในอทุกขมสุขเวทนา เพราะ
ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า **“เวทนาสำหรับ
คนหลง, จัดเป็นอทุกขมสุขเวทนา”**.
ในอธิการนี้ ท่านกล่าวเจตนาโดยเอา

เนตติอรรถกถา. ป-ท. ๑-๓๑

คุณเกรียงไกร ไกรธีระวุฒิ
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

วุจฺจติ. เอวํ ตณฺหาเย สเสธมฺมานํ
 ปจฺจยภาเว ปุคฺคโล ตณฺหาเย นิสฺสิโตติ
 วุจฺจติติ อาห “ตณฺหาเย นิสฺสิโต”ติ.

เวทนาเป็นประธาน. บทว่า **ตณฺหาเย**
 แปลว่า ซึ่งตณฺหา. บทว่า **ทิจฺจยา**
 แปลว่า ซึ่งทิจฺจ. อีกอย่างหนึ่ง บุคคล
 ท่านกล่าวว่า เป็นผู้อาศัยตณฺหา ใน
 เมื่อตณฺหาเป็นธรรม เครื่องอาศัยสำหรับ
 ธรรมที่เหลือฉันใด. บุคคลท่านกล่าวว่า
 เป็นผู้อาศัยตณฺหา ในเมื่อธรรมที่เหลือ
 เป็นปัจจัยแก่ตณฺหา ฉะนั้น เพราะ
 เหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า “เป็นผู้อาศัย
 ตณฺหา” ดังนี้.

ปสฺสทฺธิติ ทรณปฏิปฺปสฺสมภนา.^๑
 กายิกาทิ กรชกายสนฺนิสฺสิตา. เจตสิกาทิ
 จิตฺตสนฺนิสฺสิตา. ยสฺมา ปน สา
 ทรณปฏิปฺปสฺสทฺธิ กายจิตฺตानํ สุข
 สติ ปากฺขา โหติ, ตสฺมา “ยํ
 กายิกํ **สุขนํ**”ติอาทินา ผลูปจาเรน
 วุตฺตาย ปสฺสทฺธิยา นตฺติภาวสฺส^๒
 การณภาวํ ทสฺเสตุ “**ปสฺสทฺธ-**
กาโย”ติอาทิ วุตฺตํ. โสติ เอวํ
 วิมุตฺตจิตฺโต ชินฺนาสโว. **รูปสงฺขเย**
 วิมุตฺโตติ รูปานํ สงฺขยสงฺขาเต

บทว่า **ปสฺสทฺธิ** ได้แก่ ความสงบระงับ
 ความกระวนกระวาย. บทว่า **กายิกา**
 แปลว่า อันอาศัยกรชกาย. บทว่า
เจตสิกา แปลว่า ที่อาศัยจิต. ก็เพราะ
 เหตุที่ความสงบระงับความกระวนกระวาย
 นั้นจะปรากฏได้ก็ต่อเมื่อมีความสุขกาย
 สบายใจ, ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวคำว่า
 “**ผู้มีกายสงบ**” เป็นต้น เพื่อแสดงว่า
 ความสงบระงับที่กล่าวไว้แล้วโดยผลูปจาร
 (ใกล้เคียงผล) โดยนัยเป็นต้นว่า “**สุข**
ทางกายอันใด” เป็นเหตุแห่งความไม่มี

^๑ โป. ...สมภโว.

^๒ โป. อภาวสส.

อิธ หุรฺนฺติ ทวารารมฺมณฺธมา
 ทสฺสิตาติ “อุภยมนฺตเรนา”ติ ปเทน
 ทวารปฺปวตฺตตฺตมฺเม ทสฺเสนฺโต
 “ผลฺลสฺสมุทฺติเตสุ ฐมฺเมสุ”ติ อาห.
 ตสฺสตุเถ : ผลฺลเสน สทฺธิ ผลฺลเสน
 การณฺญเตน จ สมุทฺติเตสุ สมฺภูเตสุ
 วิญฺญาณเวทนาสญฺญาเจตนาวิตกฺก-
 วิจารณ์ทฺธิฐมฺเมสุ. อตฺตทานํ น ปสฺสตีติ
 เตสํ ฐมฺมานํ อนตฺตภาเวเนว ตตฺถ
 อตฺตทานํ น ปสฺสตี. วิรชฺชตี วิราคา
 วิมฺภจฺจตีติ ปเทหิ โลกุตฺตรฐมฺมานํ
 ปฏิจฺจสมฺปฺปาทภาวํ ทสฺเสนฺโต
 ตตฺถตฺถตฺตาย สีลาทีนฺมปิ ปริยาเยน
 ตพฺภาวมาห “โลกุตฺตโร”ติอาทินา.

โลกนี้ไปยังปรโลกนั้น จัดเป็นภพใหม่
 เพราะฉะนั้นท่านจึงกล่าวว่า “ภพที่
 ละไปแล้ว”. ท่านได้แสดงธรรมคือทวาร
 และอารมณ์ว่า โลกอื่น ในที่นี้ เพราะ
 เหตุนี้ท่านเมื่อจะแสดงธรรมที่เป็นไปแล้ว
 ทางทวารด้วยบทว่า “อุภยมนฺตเรนา”
 จึงกล่าวว่า “ผลฺลสฺสมุทฺติเตสุ ฐมฺเมสุ”.
 คำนั้นมีอรรถาธิบายดังนี้ : ในธรรมมี
 วิญฺญาณเวทนาสญฺญาเจตนาวิตกฺกวิจารณ์
 เป็นต้น ตั้งขึ้นแล้ว คือเกิดแล้วพร้อมกับ
 ผัสสะ คือผัสสะที่เป็นเหตุ. ข้อว่า ย่อมไม่
 เห็นตน คือ ย่อมไม่เห็นตนในธรรมมี
 วิญฺญาณเป็นต้นนั้น เพราะธรรมเหล่านั้น
 ไม่มีตัวตนนั่นเอง. พระเถระเมื่อแสดงว่า
 โลกุตฺตรธรรมเป็นปฏิจฺจสมฺปฺปาทด้วยบทว่า
 ย่อมคลายกำหนด คือย่อมหลุดพ้นเพราะ
 สำรอกราคะ ดังนี้ จึงกล่าวความที่
 โลกุตฺตรธรรมเป็นปฏิจฺจสมฺปฺปาท โดย
 เป็นปริยายแม่แห่งศีลเป็นต้น เพราะมี
 โลกุตฺตรธรรมนั้นเป็นประโยชน์ ด้วยคำว่า
 “โลกุตฺตโร” เป็นอาทิ.

๔๔. นามสมฺปยุตฺโตติ นามเน
 มิสฺสึโต. สอุปาทิเสสา นิพฺพานธาคูติ

๔๔. บทว่า นามสมฺปยุตฺโต แปลว่า
 ผสมนาม. พระอรหันต์ผลท่านประสงค์

คุณเกรียงไกร ไกรธีระวุฒิ
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๑๓. ไสธนหารวิภังควณณา

๔๕. ตตถ กตโม ไสธโน ฮาโรติ
ไสธนหารวิภังโก.

ตตถ ภควา ปทํ ไสธะตีติ
“อวิชชาย นินฺวาโต โลโก”ติ^๑ วทนฺวาโต
ภควา “เกนสฺสุ นินฺวาโต โลโก”ติ^๑
อายสุมตา อชิตน ปุจฺฉาวเสน วุตตํ
ปทํ ไสธะติ นาม ตตถตถสฺส
วิสฺสชชนโต. โน จ อารมฺภนฺติ น
ดาว อารมฺภํ ไสธะติ ฌาตุํ อิจฺฉิตสฺส
อตถสฺส อปรียะสิตตตฺตา. สฺสทฺโร
อารมฺภโถติ ฌาตุํ อิจฺฉิตสฺส อตถสฺส
ปโพริตตตฺตา ไสธิตโต อารมฺภโถติ อตถโถ.
อณฺณณนปทฺชนทํ ทเวพฺพหกชชานํ
วา ปุจฺฉนกาเล ปุจฺฉิตานํ ปุจฺฉาวิสโย
อวิชฺฐํ มหาคณฺหนํ วีย มหาทฺคคํ วีย
จ อนฺธการํ อวิภฺจฺจํ โหติ. ยทา
จ ภควตา ปณฺทิตเตหิ วา ภควโต
สาวเกหิ อปเท ปทํ ทสฺเสนฺนเตหิ
นิชชฏํ นิคฺคมฺพํ กตฺวา ปณฺเฑห วิสฺสชชิต

๑๓. พรรณนาไสธนหารวิภังค์

๔๕. ไสธนหารวิภังค์ขึ้นต้นว่า
ตตถ กตโม ไสธโน ฮาโร ในบรรดา
หาระเหล่านั้น ไสธนหาระเป็นไฉน.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า
พระผู้มีพระภาคทรงชำระบท ความว่า
พระผู้มีพระภาคเมื่อตรัสว่า “สัตว์โลก
ถูกอวิชชาหุ้มห่อไว้” ดังนี้ ชื่อว่าทรง
ชำระบทที่ท่านอชิตะกล่าว ด้วยอำนาจ
คำถามว่า “สัตว์โลกถูกอะไรเล่าหุ้มห่อ
ไว้” เพราะทรงวิสัยความแห่งบทนั้น.
ชื่อว่า ไม่ทรงชำระอรัมภะ (คำปรารภ)
คือ ไม่ทรงชำระอรัมภะ (คำปรารภ)
ก่อน เพราะอรรถที่ท่านอชิตะประสงค์
จะทราบยังไม่เสร็จ. คำว่า อรัมภะ
(คำปรารภ) พระผู้มีพระภาคทรงชำระ
ความว่า อรัมภะ (คำปรารภ) พระผู้มี
พระภาคทรงชำระแล้ว เพราะอรรถที่
ท่านอชิตะประสงค์จะทราบได้ทราบแล้ว.
ขอบเขตแห่งการถามของเรื่องที่เล่นไป
ข้างความไม่เข้าใจ หรือที่เกิดเป็นข้อสงสัย

^{๑-๑} พ. ส. ๒๕/๕๓๐, พ. จพ. ๓๐/๘-๘.

คุณเกรียงไกร ไกรธีระวุฒิ
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๑๔. อธิฎฐานหารวิภังค-
วณฺณนา

๔๖. ตตฺถ กตโม อธิฎฐานโ
หาโรติ อธิฎฐานหารวิภังโก.

ตตฺถ ตถา ธารยิตพฺพชาติ เอกตต-
เวมตตตาสงฺขาตสามณฺณวิเสสมตตโต
ธารยิตพฺพา, น ปน ตตฺถ กิณฺจ
วิกปฺเปตพฺพชาติ อธิปฺปาโย. อวิกปฺเป-
ตพฺพตตาย การณํ นิตฺเทศวารวณฺณนํ
วุตฺตเมว. ตํ ตํ ผลํ มคฺคตฺติ คเวสตีตฺติ
มคฺโค, ตตฺถตฺติเกหิ มคฺคยิตฺติ คเวสียตีตฺติ
วา มคฺโค. นีรตฺติยญฺเจน นีรตฺตสาทญฺเจน
จ นีรโย. อุกฺกธํ อนุคฺคนฺตฺวา ติริยํ
อณฺจิตาตฺติ ตีรจฺฉานา. ตีรจฺฉานาว
ตีรจฺฉานโยนิ. เปตตตาย เปตฺตติ, อิตฺโต
เปจฺจ คตภาโวติ อตฺโต. เปตฺตติ เอว
เปตฺตติวิสโย. น สฺรณฺตฺติ น ภาสณฺตฺติ
น ทิปฺพนฺตฺติ อสุรา. อสุรา เอว
อสุรโยนิ. ทิปฺเพหิ รุปาทีหิ สฺฏฺฐจฺ
อคฺคาตฺติ สคฺคา. มนสฺส อสฺสนฺนตตาย

๑๔. พรรณนาอธิฎฐานหาร-
วิภังค

๔๖. อธิฎฐานหารวิภังคขึ้นต้นว่า
ตตฺถ กตโม อธิฎฐานโหาโร (ใน
บรรดาหาระเหล่านั้น อธิฎฐานหาระ
เป็นใจ).

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **บัณฑิต**
พึงทรงไว้โดยประการนั้น มีอธิบายว่า
พึงทรงไว้โดยเพียงเป็นธรรมสามัญและ
พิเศษ กล่าวคือความเหมือนกันและ
ความต่างกัน, ก็ในสุดตะนั้นไม่พึงแยก
อะไรเลย. เหตุแห่งความที่ไม่ต้องแยก
ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้แล้วในการพรรณนา
นิตเทศวารนั้นแหละ. ธรรมชื่อว่า **มรรค**
เพราะอรรถว่าค้นหาคือเสาะหาผลนั้น ๆ,
อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า **มรรค** เพราะ
อรรถว่าอันบุคคลผู้ต้องการผลนั้นย่อม
ค้นหา คือเสาะหา. ชื่อว่า **นรก**
เพราะอรรถว่าไม่มีความน่ายินดี และ
เพราะอรรถว่าไม่มีความแช่มชื่น. ชื่อว่า
ตีรจฺฉาน เพราะอรรถว่าไม่ขึ้นไปข้างบน
ไปขวาง. ตีรจฺฉานนั่นเองชื่อว่า **กำเนิด**

คุณเกรียงไกร ไกรธีระวุฒิ
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

มनुสสา. วานํ วุจฺจติ ตณฺหา, ตํ
 ตตฺถ นตฺถิติ นิพฺพานํ. นิริยํ คจฺจตฺติ
 นิริยคามิ. เสสฺสทฺสฺสปี เอสฺสว นโย.
 อสุรโยนิโยติ อสุรโยนียา หิโต,
 อสุรชาตินิพฺพตฺตนโกติ อตฺถโก. สคฺคํ
 คเมตฺติ สคฺคคามิโย. มนุสฺสคามิตี
 มนุสฺสโลกคามิ. **ปฏิสงฺขานิโรโรตี**
 ปฏิสงฺขาย ปฏิปกฺขภาวนาย นิโรโร,
 ปฏิปกฺখে วา ตถา อปฺปวตฺเต
 อปฺปชฺชนาหฺรสฺส ปฏิปกฺขวุตฺติยา
 อนฺนปฺปาโท. **อปฺปฏิสงฺขานิโรโรตี**
 สงฺขตฺตมฺมานํ สรสนิโรโร, ขณิก-
 นิโรโรตี อตฺถโก.

ดิรัจฺฉาน. ชื่อว่า เปตติ เพราะจากไป,
 หมายความว่า ภาวะ ที่ละจากโลกนี้ไป
 แล้ว. เปตตินั้นเอง ชื่อว่าเปตติวิสัย.
 เทวดาชื่อว่าอสุร เพราะอรรกว่าย่อมไม่
 เจริญไม่สว่างไสว คือไม่รุ่งเรือง. อสุร
 นั้นเองชื่อว่า อสุรกำเนิด. ชื่อว่า สวรรค์
 เพราะอรรกว่าดีเลิศ ด้วยรูปที่เป็นทิพย์
 เป็นต้น. ชื่อว่า มนุษย์ เพราะมีใจสูง.
 ตัณหาท่านเรียกว่ากิเลสเครื่องร้อยรัด
 (วาน), ชื่อว่า พระนิพพาน เพราะ
 อรรกว่าเป็นที่ไม่มีกิเลสเครื่องร้อยรัดนั้น.
 ชื่อว่า ทางนำสัตว์ไปสู่สุ่นรก เพราะ
 อรรกว่าย่อมไปสู่สุ่นรก. แม้ในบทที่เหลื่อ
 ก็นัยนี้เหมือนกัน. คำว่า ทางอันนำสัตว์
 ไปสู่อสุรกำเนิด ได้แก่ ที่เกี่ยวกุศลแก่กำเนิด
 อสุร, อธิบายว่า เป็นเหตุให้บังเกิดใน
 ชาติอสุร. ชื่อว่า ทางนำสัตว์ไปสู่สวรรค์
 เพราะอรรกว่าย่อมยังสัตว์ให้ถึงสวรรค์.
 คำว่า ทางนำสัตว์ไปสู่ความเป็นมนุษย์
 ได้แก่ มีปกติยังสัตว์ให้ถึงมนุษย์โลก.
 คำว่า ความดับแห่งการพิจารณา ได้แก่
 ความดับแห่งการพิจารณา คือการ
 เจริญธรรมอันเป็นข้าศึก, หรือว่าเมื่อ
 ธรรมอันเป็นข้าศึกไม่เป็นไปอย่างนั้นแล้ว

คุณเกรียงไกร ไกรธีระวุฒิ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ความเป็นไปแห่งธรรมอันเป็นข้าศึกต่อ
ธรรมที่ควรจะเกิดขึ้น ก็ไม่เกิดขึ้น. คำว่า
ความดับกิจแห่งสังขตธรรม ได้แก่การ
ที่สังขตธรรมดับพร้อมด้วยกิจ, หมาย-
ความว่าการดับชั่วคราว.

๔๗. รูปนฺติ เอกตตฺตา. ภูตํ^๑
อุปาทายาติ เวมตฺตตฺตา. อุปาทารูปนฺติ
เอกตตฺตา. จกฺขวายนํ ๗เปฯ กพฺพิกาโร
อาหาโรติ เวมตฺตตฺตา. ตถา ภูตรูปนฺติ
เอกตตฺตา. ปจฺจวาทํ ๗เปฯ วาโยธาตฺติ
เวมตฺตตฺตา. ปจฺจวาทฺตฺติ เอกตตฺตา. วิสฺติ
อาการา เวมตฺตตฺตา. อาโปธาตฺติ
เอกตตฺตา. ทฺวาทส อากาธา เวมตฺตตฺตา.
เตโชธาตฺติ เอกตตฺตา. จตฺตาโร
อาการา เวมตฺตตฺตา. วาโยธาตฺติ
เอกตตฺตา. ฉ อากาธา เวมตฺตตฺตาติ
อิมมตฺถํ ทสฺเสนฺโต “ทฺวิหิ อากาเรหิ
ธาตฺติโย ปรีกฺกณฺหาตี”ติอาทิมาน.

๔๗. ท่านอาจารย์เมื่อแสดงความ
นี้ว่า คำว่า รูป เป็นความเหมือนกัน.
คำว่า รูปอาศัยภูตรูป เป็นความ
ต่างกัน. คำว่า อุปาทายรูป มีความ
อย่างเดียวกัน. คำว่า จักขวายนะ
๗๗ กพพิการาหาร เป็นความต่างกัน.
อนึ่ง คำว่า ภูตรูป เป็นความเหมือนกัน.
คำว่า ปจฺจวาทํ ๗๗ วาโยธาตฺติ เป็น
ความต่างกัน. คำว่า ปจฺจวาทํ เป็น
ความเหมือนกัน. อากาธา ๒๐ เป็นความ
ต่างกัน. คำว่า อาโปธาตฺติ เป็นความ
เหมือนกัน. อากาธา ๑๒ เป็นความ
ต่างกัน. คำว่า เตโชธาตฺติ เป็นความ
เหมือนกัน. อากาธา ๔ เป็นความ
ต่างกัน. คำว่า วาโยธาตฺติ เป็นความ
เหมือนกัน. อากาธา ๖ เป็นความต่างกัน

^๑ โป. ภูคํ อุปาทายาติ...

ตตถ เกสาดิ เกส่า นาม
 อุกาทินนกกสิริฎจกา กกขพลกขณา
 อิมสุมิ สริเร ปาฏิเยกโก ปจวิ-
 ธาตุโกฎจาโส. โลมา นาม ๕เปฯ
 มตถดุงคํ นาม สริริฎจกํ กกขพลกขณํ
 อิมสุมิ สริเร ปาฏิเยกโก โโกฎจาโสติ
 อัย เวมตตตา. **อาโปธาตุติ**อาทิโกฎจาเสสุ
 ปิตตาทิสฺ อเสว นโย. อัย ปน
 วิเสโส : **เยน** จาติ **เยน** เตโชธาตุนา
 กุปีเตน. **สนุตปุปฺตติ** อัย กาโย
 สนุตปุปฺติ **เอกาหิกชราทิภาเว**
 อฺสุมชาโต โหติ. **เยน จ** **ชริยตีติ**
 เยน อัย กาโย **ชริยติ**. อินฺทฺริย-
 เวกฺลลตํ พลกขยํ วลิตตจปฺลิตาทิญจ
 ปาปุณฺนาติ. **เยน จ** **ปฺริทฺยหตีติ**
 เยน กุปีเตน อัย กาโย **ทฺยหตี**,
 โส จ ปุคฺคโล “**ทฺยหามิ ทฺยหามิ**”ติ
 กนฺทนฺโต สตฺโรตสฺปิโคสีตจฺนฺทนาทิ-
 เลปนํ ตาลวณฺฏวาทญจ ปจฺจาสีสตี.
เยน จ **อสิตปิตฺทายิตฺตสายิตํ** **สมฺมา**
ปฺริณามํ **คจฺจนตีติ** **อสิตํ** วา **โอทฺนาคิ**,

ดังนี้ จึงกล่าวคำว่า “**ย่อมหกำหนดธาตุ
 ด้วย ๒ อากาเร เป็นต้น**”.

ในบทเหล่านั้น คำว่า **ผม** ได้แก่
 ส่วนแห่งปฐมธาตุส่วนหนึ่งในสรีระนี้ ที่
 ชื่อว่าผมงอกอยู่ที่สรีระของสังขารที่มี
 วิญญาณครองมีลักษณะแข็ง. ส่วน ๆ หนึ่ง
 ในสรีระนี้ ชื่อว่า **ขน** ฯลฯ ส่วน ๆ หนึ่ง
 ในสรีระนี้ ชื่อว่า **เยื่อสมอง** ตั้งอยู่ในสรีระนี้
 มีลักษณะแข็ง ดังกล่าวมานี้มีความ
 ต่างกัน. ในน้ำดีเป็นต้นซึ่งเป็นส่วนแห่ง
 ธาตุมี **อาโปธาตุ** เป็นอาทิกันยนี้เหมือนกัน.
 ส่วนความต่างกันมีดังต่อไปนี้ : คำว่า
เยน จ แปลว่า ด้วยเตโชธาตุใด
 ที่กำเริบแล้ว. คำว่า **ให้อบอุ่น** ความว่า
 กายนี้ย่อมอบอุ่น คือเกิดไอร้อน เพราะ
 ทรุคโตรมไปวันหนึ่งเป็นต้น. คำว่า
เป็นเหตุยังกายให้ทรุคโตรม ความว่า
 กายนี้ย่อมทรุคโตรมไป, คือย่อมถึง
 ความวิกลแห่งอินทรีย์ กำลังเสื่อมถอย
 และหนังเหี่ยวผมหงอกเป็นต้น เพราะ
 เตโชธาตุที่กำเริบแล้วอันใด. คำว่า
เป็นเหตุยังกายให้กระวนกระวาย ความว่า
 กายนี้ย่อมเร่าร้อน, และบุคคลนั้นคร่ำ-

ปีตํ วา ปานกาทิ, ขายิตํ วา
 ปิฏฺฐชชชกาทิ, สายิตํ วา อมฺพปกฺก-
 มธฺผาณิตาทิ สมฺมา ปริปากํ คจฺจติ,
 รสาทิภาเวน วิเวกํ คจฺจตีติ อตฺถโก.
 เอตฺถ จ ปุริมา ตโย เตโชธาตฺว
 จตฺตสมฺภูจฺานา. ปจฺฉิโม กมฺมสมฺภูจฺาโนว.

ครวญอยู่ว่า “ฉนร้อน ฉนร้อน”
 ย่อมหวังเครื่องลูบไล้มีแก่นจันทน์เย็นใส่
 ในสัปปีที่ชำระมาเป็นร้อยครั้ง และพัด
 ใบตาลและลมเพราะเตโชธาตุที่กำลังกำเริบแล้ว
 อันใด เป็นต้น. คำว่า และธาตุที่เป็นเหตุ
 ให้ของที่กิน ที่ดื่ม ที่เคี้ยว ที่ลิ้มแล้ว
 ถึงความย่อยไปด้วยดี ความว่า ของกิน
 มีข้าวเป็นต้นที่กินแล้วก็ดี, เครื่องดื่ม
 มีน้ำสำหรับดื่มเป็นต้นที่ดื่มแล้วก็ดี,
 ของเคี้ยวมีแป้งสำหรับเคี้ยวเป็นต้นที่เคี้ยว
 แล้วก็ดี, เครื่องจิบมีน้ำมะม่วง น้ำผึ้ง
 และน้ำอ้อยเป็นต้นที่จิบแล้วก็ดี ย่อมถึง
 ความย่อยไปด้วยดี, คือย่อมถึงความ
 กระจายออกไปโดยเปลี่ยนไปเป็นรส
 เป็นต้น. ก็ในเตโชธาตุ ๔ ข้อนี้ เตโชธาตุ
 ๓ ข้อแรกมีสมุฏฐาน ๔ (กรรม กิเลส ฤค
 อาหาร) เตโชธาตุข้อหลังมีกรรมเท่านั้น
 เป็นสมุฏฐาน.

อุทฺธงฺกมา วาตาติ อุกฺคา-
 หิภฺกการาทิปวตฺตกา อุกฺธํ อารุหน-
 วาตา. อโรคฺมา วาตาติ อุกฺจฺาร-
 ปสฺสวาทาณิหรณฺกา อโร อโรโรหน-
 วาตา. กุจฺฉิสฺยา วาตาติ อนฺตฺานํ

คำว่า ลมพัดขึ้นเบื้องบน ได้แก่
 ลมพัดขึ้นเบื้องบนซึ่งกระทำให้เรอและ
 สะอึก เป็นต้น. คำว่า ลมพัดลงเบื้องต่ำ
 ได้แก่ ลมพัดลงเบื้องต่ำมีลมขับอุจจาระ
 และปัสสาวะเป็นต้นออกมา. คำว่า

คุณเกรียงไกร ไกรธีระวุฒิ
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

พหิวาตา. โภฏฐาสยา วาตาคิ อนฺตานิ
 อนฺโตวาตา. อํคมงฺกานุสาริโน วาตาคิ
 ธมฺนิชลาณุสาเรณ สกฺลสรีเร
 อํคมงฺกานิ อนฺสุภา สมินฺชนปฺสาร์ณา-
 ทินิพฺพตฺตกา วาตา. อสุธาโสติ
 อนฺโตปวิสนนาสิกฺวาโต. ปสุธาโสติ
 พหินิภฺขมนนาสิกฺวาโต. เอตฺถ จ ปุริมา
 สพฺเพ จตฺตสมุจฺจานา. อสุสาสปฺสุสาสา
 จิตฺตสมุจฺจานา เอว.

เอวํ เวมตฺตตาทสฺสนวเสน วิภาเคน
 อุกาหฺภา จตฺตโส ธาตุโย ปฏิกฺกุล-
 มนสิกการวเสน อุปสฺหรนฺโต “อิเมหิ
 ทฺวาจตฺตาพีสาย อากาเรหิ”ติอาทิมาห.
 ตตฺถ น คยฺหุปคฺนฺติ น คหณโยคฺคํ.
 สภาวภาวโตติ สภาวลกฺขณโต.

ลมในท้อง ได้แก่ ลมในภายนอกลำไส้.
 คำว่า **ลมในไส้** ได้แก่ ลมภายในตัว.
 คำว่า **ลมที่แล่นไปตามตัว** ได้แก่ ลมที่
 ชานไปสู่อวัยวะน้อยใหญ่ในร่างกายทั้งสิ้น
 ตามแถวแห่งเส้นเอ็นซึ่งให้เกิดการงอเข้า
 และการเหยียดออกเป็นต้น. คำว่า
ลมหายใจเข้า ได้แก่ ลมจุมุกที่เข้าไป
 ข้างใน. คำว่า **ลมหายใจออก** ได้แก่
 ลมจุมุกที่ออกมาข้างนอก. ก็ในอาโปธาตุ
 ๖ ข้อนี้ ทุก ๆ ข้อข้างต้นมีสมุฏฐาน ๔.
 ลมหายใจเข้าลมหายใจออก มีจิตเป็น
 สมุฏฐานอย่างเดียว.

ท่านอาจารย์เมื่อจะรวบรวมธาตุทั้ง ๔
 ที่ท่านนำมาอ้าง โดยการจำแนกด้วย
 อานาจการแสดงถึงความเป็นธรรมมี
 ความต่างกัน ด้วยการกระทำไว้ในใจ
 โดยเป็นของไม่สะอาดอย่างนี้ จึงกล่าว
 คำว่า “ด้วยอาการ ๔๒ เหล่านี้”
 เป็นต้น. ในคำเหล่านั้น คำว่า **ย่อม**
ไม่เห็นที่ควรยึดถือ ความว่า ไม่เห็น
 อะไร ๆ ที่ควรจะถือเอา. คำว่า **โดยสภาวะ**
 ได้แก่ โดยการกำหนดความจริง.

คุณเกรียงไกร ไกรธีระวุฒิ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เอวํ ปฏิกกุลงมนสิการํ ทสฺเสตฺวา
 ปุณฺณํ ตตฺถ สมฺมสนจารํ ปาฬิวเสเนว
 ทสฺเสตฺตุ “เตนาห ภควา ยา เจว
 โข ปนา”ติอาทิมานห. ตํ สพุพฺ
 สุวิญญेเยยฺย.

๔๘. เอวํ สจฺจวมคฺครูปธมฺวาเสน
 อธิฏฺฐานหารํ ทสฺเสตฺวา อิทานิ
 อวิชฺชาวิชฺชาทีนฺมุปี วเสน ตํ ทสฺเสตฺตุ
 “อวิชฺชาติ เอกตฺตตา”ติอาทิ วุตฺตํ.
 ตตฺถ “ทุกฺขเข อญฺญาณนุ”ติอาทิสฺสุ
 ยสฺมา อวิชฺชา ทุกฺขสจฺจสฺส
 ยาถาวสรสลกฺขณํ ชานิตฺตุํ ปฏิวิชฺฌิตฺตุ
 น เทติ ฉาเทตฺวา ปรีโยนทฺธิตฺวา^๑
 ติฏฺฐติ, ตสฺมา “ทุกฺขเข อญฺญาณนุ”ติ
 วุจฺจติ. ตถา ยสฺมา ทุกฺขสมุทฺยสฺส
 ทุกฺขนิโรธสฺส ทุกฺขนิโรธคามินิยา
 ปฏิปทาย ยาถาวสรสลกฺขณํ ชานิตฺตุ
 ปฏิวิชฺฌิตฺตุ น เทติ ฉาเทตฺวา
 ปรีโยนทฺธิตฺวา^๑ ติฏฺฐติ, ตสฺมา
 “ทุกฺขนิโรธคามินิยา ปฏิปทาย

ท่านอาจารย์ครั้นแสดงการกระทำ
 ไว้ในใจโดยเป็นของไม่สะอาดอย่างนี้แล้ว
 เพื่อจะแสดงวิธีการพิจารณาในธาตุทั้ง ๔
 นั้นตามพระบาลีนั่นเอง จึงกล่าวว่า
 “ด้วยเหตุ นั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า
 ก็ปฐวีธาตุ อันใด” ดังนี้เป็นต้น. พระ-
 พุทธพจน์ทั้งหมดนั้นเข้าใจได้ง่าย.

๔๘. ท่านอาจารย์ครั้นแสดง
 อธิฏฐานหาระด้วยอำนาจสัจจะ มรรค
 รูป และธรรมอย่างนี้แล้ว บัดนี้เพื่อจะ
 แสดงอธิฏฐานหาระนั้น ด้วยอำนาจแม่
 อวิชชาและวิชชาเป็นต้นจึงกล่าวคำว่า
 “คำว่า อวิชชา เป็นความเหมือนกัน”.
 เป็นต้น. ในบทเหล่านั้นจะอธิบายในบทว่า
 “ความไม่รู้ในทุกข์” เป็นต้นต่อไป: เพราะ
 เหตุที่อวิชชาย่อมนำมาให้เพื่อรู้ คือเพื่อ
 แทงตลอด ย่อมปกปิดหุ้มห่ออยู่ซึ่งลักษณะ
 พร้อมทั้งหน้าที่ตามความเป็นจริงแห่ง
 ทุกข์สัจ, ฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่า ความ
 ไม่รู้ในทุกข์. อนึ่ง เพราะเหตุอวิชชาย่อมนำ
 มาให้เพื่อรู้คือเพื่อแทงตลอด ย่อมปกปิด
 หุ้มห่ออยู่ซึ่งลักษณะ พร้อมทั้งหน้าที่ตาม

^{๑-๑} ฉ. ปรีโยนนทิตฺวา.

อณฺณานนฺ”ติ วุจฺจติ. ปุพฺพนฺโต
 อตฺตททฺฏตา ขนฺธายตฺนธาทุโย.
 อปรนฺโต อนาคตททฺฏตา. ปุพฺพนฺตา-
 ปรนฺโต ตทฺภยํ. อิทฺปฺปจฺจยตา
 สงฺขาราทินฺ การณานิ อวิชฺชาทีนฺ.
 ปฏฺิจจสมุปฺปนฺนา ธมฺมา อวิชฺชาทีหิ
 นิพฺพตฺตา สงฺขาราทิธมฺมา.

ความเป็นจริงแห่งทุกขสมุทัย ทุกขนิโรธ
 ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา, ฉะนั้นท่านจึง
 เรียกว่า “ความไม่รู้ในทุกขนิโรธคามินี-
 ปฏิปทา”. ชื่อว่า ที่สุดเบื้องต้น ได้แก่
 ชันธ อายตนะ และธาตุอันเป็นอดีตกาล.
 ชื่อว่า ที่สุดเบื้องปลาย ได้แก่ ชันธ
 อายตนะ และธาตุที่เป็นอนาคตกาล.
 ชื่อว่า ที่สุดเบื้องต้นและเบื้องปลาย ได้แก่
 ชันธ อายตนะ และธาตุทั้งที่เป็นอดีตกาล
 และอนาคตกาลทั้ง ๒ นั้น. ชื่อว่า มีสิ่งนี้
 เป็นปัจจัย ได้แก่ อวิชชาเป็นต้น เป็น
 เหตุแห่งสังขารเป็นต้น. ธรรมทั้งหลาย
 ชื่อว่า อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น ได้แก่
 ธรรมมีสังขารเป็นต้น ที่เกิดเพราะ
 อวิชชาเป็นต้น.

ตตฺถายํ อวิชฺชา ยสฺมา อตฺตตานํ
 ขนฺธาทินํ ยาว ปฏฺิจจสมุปฺปนฺนานํ
 ธมฺมานํ ยาถาวสรสลกฺขณํ ชานิตฺตุ
 ปฏฺิวิชฺฌิตฺตุ น เทติ จาเทตฺวา
 ปรีโยนทฺฐิตฺวา^๑ ติฏฺฐติ, ตสฺมา
 “ปุพฺพนฺเต อณฺณานํ ยาว ปฏฺิจจ-
 สมุปฺปนฺเนสุ ธมฺเมสุ อณฺณานนฺ”ติ

ในข้อความไม่รู้ในส่วนเบื้องต้น
 เป็นต้นนั้น เพราะเหตุที่อวิชชานี้ย่อมไม่
 ให้เพื่อรู้ คือเพื่อแทงตลอด ย่อมปกปิด
 หุ้มห่อลักษณะพร้อมทั้งหน้าที่ตามความ
 เป็นจริงแห่งชันธที่เป็นอดีตเป็นต้น
 จนถึงธรรมทั้งหลายที่อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น,
 ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่ “ความไม่รู้ใน

^๑ ฉ. ปรีโยนนธิตฺวา.

เนตติอรรณภา. ป-ท. ๑-๓๒

คุณเกรียงไกร ไกรธีระวุฒิ
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

วุจฺจติ, เอวายํ อวิชฺชา กิจฺจโต
 ชาติโตปิ กถิตา. อญฺเฬหิ อิมานิ
 อฏฺฐจฺญานานิ ชานิตุํ ปฏิวิชฺฌิตุํ น
 เทตฺติ กิจฺจโต กถิตา. อุปฺปชฺชมานาปิ
 อิมेषฺสู อฏฺฐสฺสู อุปฺปชฺชตฺติ ชาติโต
 กถิตา. เอวํ กิจฺจโต ชาติโต จ
 กถิตาปิ ลกฺขณโต กถิตเอว
 สุกถิตา โหตฺติ ลกฺขณโต ทสฺเสตฺตุ
 “อญฺเฬอญฺ”ติอาทิ วุตฺตํ.

ตตฺถ ญาณํ อตฺถทานตฺถ
 การณาการณํ จตฺสจฺจธมฺมํ วิทิตํ
 ปากฺกํ กโรติ. อโย ปน อวิชฺชา
 อุปฺปชฺชิตฺวา ตํ วิทิตํ ปากฺกํ กาคฺตุ
 น เทตฺติ ญาณปจฺจณีกโต อญฺเฬอญฺ.
 ทสฺสนนฺตฺติปิ ปญฺญา, สา หิ ตํ อากาโร
 ปสฺสตี. อวิชฺชา ปน อุปฺปชฺชิตฺวา
 ปสฺสิตุํ น เทตฺติ อทสฺสนํ. อภิสมโยติปิ
 ปญฺญา, สา ตํ อากาโร อภิสเมตี.
 อวิชฺชา ปน อุปฺปชฺชิตฺวา ตํ อภิสเมตฺตุ

ส่วนเบื้องต้นจนถึงคำว่าความไม่รู้ในธรรม
 ทั้งหลายที่อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น” เหมือนกัน,
 อวิชชานี้ ท่านกล่าวไว้โดยกิจก็มี โดย
 ชาติก็มี. จริงอยู่ อวิชชานี้ ท่านกล่าว
 ไว้โดยกิจว่า ย่อมไม่ให้เป็นเพื่อรู้ คือเพื่อ
 ทางตลอดฐานะทั้ง ๘ นี้. ที่กล่าวไว้
 โดยชาติว่า อวิชชานี้แม้เมื่อจะเกิดขึ้น
 ย่อมจะเกิดขึ้นในฐานะทั้ง ๘ นี้. ท่าน
 กล่าวคำว่า “ความไม่รู้” เป็นต้น เพื่อ
 แสดงอวิชชาโดยลักษณะว่า อวิชชาแม้
 ที่กล่าวแล้วโดยกิจและโดยชาติเป็นอันท่าน
 กล่าวไว้ดีแล้ว ในเพราะได้กล่าวธรรม
 ไว้โดยลักษณะนั่นเอง.

ในข้อว่า คำว่า “วิชชา” เป็นความ
 เหมือนกันนั้น อธิบายว่า ญาณย่อม
 กระทำสิ่งที่เป็นประโยชน์หรือไร้ประโยชน์
 เป็นเหตุหรือไม่ใช่เหตุ (และ) ธรรมคือ
 อริยสัจ ๔ ให้ทราบคือให้ปรากฏ. แต่
 อวิชชานี้ เกิดขึ้นย่อมไม่ให้เกิดสิ่งที่
 เป็นประโยชน์หรือไร้ประโยชน์เป็นต้นนั้น
 ให้ทราบคือให้ปรากฏ เพราะฉะนั้น
 ท่านจึงเรียกว่า ความไม่รู้ เพราะเป็น
 ข้ำศึกต่อญาณ. ปัญญาชื่อว่า ทสฺสนะ

คุณเกรียงไกร ไกรธีระวุฒิ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

น เทตติ อนภิสมโย. อนุโพธ
 สมโพธ ปฏิเวธติปิ ปญญา, สา
 ตํ อากาโร อนุพุชฺฌติ สมพุชฺฌติ
 ปฏิวิชฺฌติ.^๑ อวิชฺชา ปน อูปฺปชฺชิตฺวา
 ตํ อนุพุชฺฌิตุํ สมพุชฺฌิตุํ ปฏิวิชฺฌิตุํ^๒
 น เทตติ อนนุโพธ อสมโพธ
 อปฺปปฏิเวธ. ตถา สลฺลภฺขณํ อูปฺลภฺขณํ
 ปจฺจุปฺลภฺขณํ สมเปกฺขณนฺติปิ ปญญา,
 สา ตํ อากาโร สลฺลภฺขติ อูปฺลภฺขติ
 ปจฺจุปฺลภฺขติ สมฺ สมฺมา จ อเปกฺขติ.
 อวิชฺชา ปน อูปฺปชฺชิตฺวา ตสฺส ตถา
 กาทุํ น เทตติ อสฺลฺลภฺขณํ อนุ-
 ป-
 ลภฺขณํ อปจฺจุปฺลภฺขณํ อสมเปกฺขณนฺติ
 จ วุจฺจติ.

ก็มี, จริงอยู่ ปัญญาที่ย่อมเห็นอาการ
 นั้น. แต่อวิชชาเกิดแล้วย่อมไม่ให้เห็น
 อาการ เพราะเหตุนี้ท่านจึงเรียกว่า
อทัสสนะ. ปัญญาชื่อว่า อภิสมยะ ก็มี,
 ปัญญาที่ย่อมบรรลุอาการนั้น. แต่
 อวิชชาเกิดแล้วย่อมไม่ให้บรรลุอาการนั้น
 เพราะฉะนั้นท่านจึงเรียกว่า **อนภิสมยะ**.
 ปัญญา ชื่อว่า อนุโพธะ (รู้ตาม) ก็มี
 ชื่อว่า สัมโพธะ (รู้พร้อม) ก็มี ชื่อว่า
 ปฏิเวธะ (แทงตลอด) ก็มี, ปัญญา
 ย่อมรู้ตามรู้พร้อมแทงตลอดอาการนั้น.
 แต่อวิชชาเกิดแล้วย่อมไม่ให้รู้ตามรู้พร้อม
 แทงตลอดอาการนั้น เพราะเหตุนี้
 ท่านจึงเรียกว่า **อนนุโพธะ** (การไม่รู้ตาม)
 ว่า **อสมโพธะ** (การไม่รู้พร้อม) และว่า
อัปฺปปฏิเวธะ (การไม่แทงตลอด). อนึ่ง
 ปัญญา ชื่อว่า สลฺลภฺขณะ (ความกำหนด)
 ก็มี ชื่อว่า อูปฺลภฺขณะ (ความเข้าไป
 กำหนด) ก็มี ชื่อว่า ปจฺจุปฺลภฺขณะ
 (ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ) ก็มี ชื่อว่า
 สมเปกฺขณะ (การเพ่งสมาเสมอและ

^๑ ม. ปฏิพุชฺฌติ.

^๒ ม. ปฏิพุชฺฌิตุํ.

โดยชอบ) ก็มี, ปัญญาที่นั้นย่อมกำหนด
เข้าไปกำหนดเข้าไปกำหนดเฉพาะ เฟ่ง
สม่าเสมอและโดยชอบซึ่งอาการนั้น. แต่
อวิชชาเกิดแล้วย่อมไม่ให้กระทำอย่างนั้น
แก่อาการนั้น เหตุที่นั้นท่านจึงเรียกว่า
อัสลลักษณะ (ความไม่กำหนด) ว่า
อนุปลักษณะ (ความไม่เข้าไปกำหนด) ว่า
อปัจจุปลักษณะ (ความไม่เข้าไปกำหนด
เฉพาะ) และว่า **อสมเปกขณะ** (ความ
ไม่เฟ่งสม่าเสมอและโดยชอบ).

นาสส กิณฺจิ ปจฺจกฺขกมฺมํ
อดฺธิ สยณฺจ อปฺปจฺจเวกฺขิตฺวา
กตกมฺมนฺติ **อปฺปจฺจกฺขกมฺมํ**. ทุมฺเมธานํ
ภาโว **ทุมฺเมชฺฌนํ**. พาลานํ ภาโว
พาลยํ. สมฺปชฌณฺนฺติ ปณฺณา, สา
อดฺธานตฺถํ การณการณํ จตฺสจฺจธมฺมํ
สมฺปชานาติ. อวิชฺชา ปน อฺปฺปชฺชิตฺวา
ตํ การณการณํ^๑ ปชานิตฺตํ น เทตฺติ
อสมฺปชฌณํ. โมหนฺวเสน **โมโห**.
ปโมหฺนฺวเสน **ปโมโห**. สมฺโมหฺนฺวเสน
สมฺโมโห. อวิญฺญิ วิญฺหติ, วิญฺญิ น
วิญฺหตฺติติ **อวิชฺชา**. วฏฺฏสฺสมี โหหนฺติ

ชื่อว่า **อปัจจัจจกรรม** เพราะ
อรรถว่า ไม่มีกรรมที่เห็นปรากฏอะไร ๆ
และเพราะอรรถว่าตนเองไม่ทันพิจารณา
กระทำกรรม. ภาวะแห่งคนมีปัญญาทราวม
ชื่อว่า **ทุมฺเมชฌน**. ภาวะแห่งคนพาล
ชื่อว่า **พาลย**. ปัญญาชื่อว่า **สมฺปชฌญญ**
(ความรู้ชัด), ปัญญาที่นั้นย่อมรู้พร้อมถึง
สิ่งที่เป็นประโยชน์และไร้ประโยชน์ที่เป็น
เหตุและมีไชเหตุ ธรรมคือสัจจะ ๔. แต่
อวิชชาเกิดแล้วย่อมไม่ให้อรู้ เหตุและมีไช
เหตุที่นั้น เพราะเหตุที่นั้น ท่านจึงเรียกว่า
อสมฺปชฌญญ (ความไม่รู้ชัด). ชื่อว่า

^๑ น. การณ.

ญาณอันให้ถึงนิพพานของบุคคลนั้น ก็
ขาดไปฉนั้นเหมือนกัน. ชื่อว่า อกุศลมูล
เพราะอรรถว่าเป็นทั้งอกุศลเป็นทั้งมูล,
หรือเพราะอรรถว่าเป็นมูลแห่งอกุศล.
ก็อกุศลมูลนั้นจะเป็นอกุศลอีกอย่างหนึ่งก็
หาไม่ได้, โมหะท่านประสงค์เอาแล้วใน
คำว่าอกุศลมูลนี้ เพราะฉะนั้น โมหะ
จัดเป็นอกุศลมูล คำอธิบายที่กล่าวมานี้
เป็นการชักอรรถแห่งอวิชาซึ่งประกอบ
ทีละบท. คำว่า นี้เป็นความต่างกัน คือ
นี้เป็นความที่อวิชามีความต่างกัน.

วิชาติ วินุทียิ วินุทิตติ วิชา,
วิชชนญฺเจเน วิชา, วิทิตการณญฺเจเน^๑
วิชา. “ทุกฺเข ฌานนฺติ”อาทิสฺสุ
ทุกฺขสจฺจสฺส ยาทาวสรสลกฺขณํ
ชานาติ ปสฺสติ ปฏฺวิชฌตฺติติ ทุกฺเข
อริยสจฺเจ วิสยญฺเต ฌานํ “ทุกฺเข
ฌานนฺ”ติ วุตฺตํ. เอส นโย เสเสสฺสปี.
ปญฺญาติ ตสฺส ตสฺส อตฺถสฺส
ปากฎการณสงฺขาเตน ปญฺญาปนญฺเจเน
ปญฺญา, เตเน เตเน วา อนิจฺจาทีนา

อธิบายคำว่า วิชา ต่อไป ชื่อว่า
วิชา เพราะอรรถว่าย่อมประสบบสิ่งที
พึงประสบบ, เพราะอรรถว่ารู้, เพราะ
อรรถว่ากระทำให้ปรากฏ. พึงทราบ
อธิบายในคำว่า “ความรู้ในทุกข์” เป็นต้น
ต่อไป. ความรู้ในทุกข์หรือริยสัจ ทำให้
เป็นอารมณ์พระผู้มีพระภาคตรัสว่า
“ความรู้ในทุกข์” เพราะอรรถว่าย่อมรู้
ย่อมเห็น คือแทงตลอดลักษณะพร้อมทั้ง
หน้าที่ตามความเป็นจริงของทุกขสัจ.

^๑ โป. วิทิตการณญฺเจเน.

ชื่อว่า เวภัพยา ก็ด้วยอำนาจการประกาศ
 ความไม่เที่ยงเป็นต้น. ชื่อว่า จินตา
 ด้วยอำนาจความคิดถึงความไม่เที่ยง
 เป็นต้นนั่นเอง. ชื่อว่า อุปปริกขา
 เพราะอรรถว่าย่อมใคร่ครวญ ความ
 ไม่เที่ยงเป็นต้น. คำว่า ฐิริ เป็นชื่อ
 ของแผ่นดิน, แม่วิชชานี้ ชื่อว่า ฐิริ
 เพราะอรรถว่าเป็นเหมือนแผ่นดิน เพราะ
 อรรถว่าตั้งขึ้นและเพราะอรรถว่าแผ่กว้าง
 ออกไป. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาค
 จึงตรัสว่า “แผ่นดินเราเรียกว่า ฐิริ,
 บุคคลชื่อว่า ฐิริปัญญา เพราะอรรถว่า
 เป็นผู้ประกอบด้วยปัญญาที่เสมอกับ
 แผ่นดินซึ่งแผ่กว้างออกไปนั้น”. อนึ่ง
 คำว่า ฐิริ นี้ เป็นชื่อของปัญญา.
 บุคคลชื่อว่า ฐิริ เพราะอรรถว่าย่อม
 ยินดีในอรรถที่กว้างขวาง.

กิเลส เมตติ หีสตีติ เมธา,
 ขิปุปิ คหณธารณภูเจน วา เมธา.
 ยสสุบุปชชติ, ตํ สตุตํ หิตปฏิปตฺติยํ
 สมบุยตุตํ วา ยาถาวลกุขณปฏิเวธ
 ปรีณตตีติ ปรีณายิกา. อนิจฺจาทิวเสน
 ธมฺเม วิปสฺสตีติ วิปสฺสนา. สมมา

ชื่อว่า เมธา เพราะอรรถว่าย่อม
 กำจัด คือเบียดเบียนกิเลส, อีกอย่างหนึ่ง
 ชื่อว่า เมธา เพราะอรรถว่าจับความจำ
 ได้จับพลัน. ชื่อว่า ปรีณายิกา เพราะ
 อรรถว่าย่อมนำสัตว์ผู้มีปัญญาเกิดขึ้น,
 หรือผู้ประกอบในการปฏิบัติที่เป็นประ-

บริษัทยูไนเต็คคอมมูนีเคชั่น อินดัสตรี จำกัด
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ปกาทเรหิ อนิจจาทีนินิ ชานาดีติ
สมุปชฌณ. อุปุปถปฏิปนุเน สินุชเว
 วิธิตาโรปนตถัม ปโตโท วย อุปุปถ
 ธาวนกฎจิตตัม วิธิตาโรปนตถัม วิชฌตีติ
 ปโตโท วยาคี **ปโตโท**. ทสฺสน-
 ลกฺขณเ อินฺทฎฺจํ กาทเรตีติ อินฺทฺริยํ,
 ปณฺณาสงฺฆาตํ อินฺทฺริยํ **ปณฺณินฺทฺริย**.
 อวิชฺชาย น กมฺปตีติ **ปณฺณาพล**.
 กิเลสจฺเจทนฏฺเฐน ปณฺณาว สตถัม
ปณฺณาสตถัม. อจฺจุคฺคตฏฺเฐน ปณฺณาว
 ปาสาโท **ปณฺณาปาสาโท**. อาโลกนฏฺเฐน
 ปณฺณาว อาโลโก **ปณฺณาอาโลโก**.

โยชนไปในการแทงตลอด ลักษณะตาม
 ความเป็นจริง. ชื่อว่า **วิปัสสนา**
 เพราะอรรถว่าย่อมเห็นธรรมด้วยอำนาจ
 ไตรลักษณ์ มีความไม่เที่ยงเป็นต้น. ชื่อว่า
สัมปชัญญะ เพราะอรรถว่าย่อมรู้ไตร
 ลักษณ์ มีความไม่เที่ยงเป็นต้นโดย
 ประการโดยชอบ. ชื่อว่า เป็นเหมือน
 ปฏัก เพราะอรรถว่าย่อมแทงจิตร้ายซึ่ง
 คอยแต่จะแล่นไปนอกทาง เหมือนปฏัก
 คอยทิ่มแทงม้าซึ่งออกนอกทางให้กลับ
 เข้ามาในทาง เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า
ปโตทะ. ชื่อว่า อินฺทฺริย เพราะอรรถ
 ยว่าย่อมให้กระทำให้มีสภาวะเป็นใหญ่ใน
 ลักษณะคือการเห็น, อินฺทฺริยคือปัญญา
 ชื่อว่า **ปัญญาอินฺทฺริย**. ชื่อว่า **ปัญญาพล**
 เพราะอรรถว่าย่อมไม่หวั่นไหวด้วยวิชชา.
 ศัสตราคือ ปัญญา ชื่อว่า **ปัญญาสตัด**
 เพราะอรรถว่าตัดกิเลสได้. ปราสาทคือ
 ปัญญา ชื่อว่า **ปัญญาปาสาทะ** เพราะ
 อรรถว่าอยู่สูงยิ่ง. แสงสว่างคือปัญญา
 ชื่อว่า **ปัญญาอาโลกะ** เพราะอรรถว่า
 แลเห็นได้.

บริษัทยูไนเต็คคอมมูนิเคชั่น อินค์สตรี จำกัด
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ในบทว่าธรรมวิจยนี้. บทว่า สัมมาทิจฺฉิ
ได้แก่ ทิจฺฉิฝ่ายกุศลเป็นนियานิกธรรม
ตามความเป็นจริง. ชื่อว่า **ธรรมวิจย-**
สัมโพชฌงค์ เพราะอรรถว่าเป็นองค์
แห่งการตรัสรู้ กล่าวคือการพิจารณา
ธรรมที่พุทธานิบัณฑิตสรรเสริญแล้วหรือ
เป็นองค์ที่ถึงงาม. บทว่า **มคฺคกฺกํ**
ความว่า ชื่อว่า องค์แห่งมรรค เพราะ
อรรถว่าเป็นองค์คือเป็นเหตุแห่งอริยมรรค.
ชื่อว่า **นับเนื่องเข้าในมรรค** เพราะ
รวมลงในภายในแห่งอริยมรรค.

อสนฺยวาทสมาปตฺตติ สณฺญาวิราคะ-
ภาวนาวเสน ปวตฺติตตา อสนฺญาภวูป-
ปตฺตตินิพฺพตฺตณสมมาปตฺตติ. อนฺนุปฺปนฺเน หิ
พฺพุเช เอกจฺเจ ติตฺถายตฺเน ปพฺพชิตฺวา
วาโยกสิณฺเน ปริกมฺมํ กตฺวา จตฺตถตฺต-
ณานํ นิพฺพตฺเตตฺตวา ฌานา วุฏฺฏจาย
สณฺญาโย โทสํ ปสฺสสนฺติ, สณฺญาโย สติ
หตฺถจฺเจทาหิทฺถกฺขณฺนฺจ สพฺพภยานิ
จ โหนฺติ, “อลํ อิมาย สณฺญาโย,
สณฺญาภาโว สนฺโต”ติ เอวํ สณฺญาโย
โทสํ ปสฺสสิตฺวา สณฺญาวิราคะวเสน

บทว่า **อสนฺยวาทสมาปตฺตติ** ได้แก่
สมาบัติที่ให้บังเกิดความเข้าถึงภพที่ไม่มี
สัญญาซึ่งเป็นไปแล้ว ด้วยอำนาจภาวนา
ที่สำรอกสัญญา. จริงอยู่ ผู้มีศรัทธา
บางคนเมื่อพระพุทธานุชาไม่ทรงอุบัติขึ้น
(ในโลก) ได้พากันบวชในลัทธิเดียรฉัตรทำ
บริกรรมในวาโยกสิณแล้วทำจตฺตถตฺตณ
ให้บังเกิด ออกจากฌานแล้ว ย่อมเห็น
โทษแห่งสัญญาว่า, เมื่อสัญญายังมีอยู่
ความทุกข์มีการตัดมือเป็นต้นก็ดี ภัย
ทั้งปวงก็ดี ก็ยังจะมีได้, “พอกันทีกับ

๑ ฉ. อสนฺยวาทสมาปตฺตติ...

บริษัทยูนิเค็ดคอมมูนิตี้ อินค์สตรี จำกัด
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

จตุตถชฎมานิ นิพพตเตตวา อปริ-
หีนชฎมานา กาลิ กตวา อสณฺเณสิ
นิพพตตุนฺติ. จิตฺตํ เนสํ จุตฺติจิตฺต-
นิโรธเนว อิทฺ นีวตฺตติ, รูปกฺขนฺธ-
มตฺตเมว ตตฺถ นิพพตฺตติ.

เต ยถา นาม ชียาเวคฺกุชิตฺโต
สโร ยตฺตโก ชียาเวโค ตตฺตกเมว
อากาเส กจฺจติ, เอวเมว ฌาน-
เวคฺกุชิตฺตา อุปฺปชฺชิตฺวา ยตฺตโก
ฌานเวโค, ตตฺตกเมว กาลิ ติฏฺฐนฺติ.
ฌานเวเค ปน ปริกฺขิเณ ตตฺถ
รูปกฺขนฺธโร อนฺตรธายติ, อิทฺ ปฏิสนฺธิ-
สณฺเณวา อุปฺปชฺชติ, ตํ สนฺธาย วุตฺตํ
“อสนฺเณวากฺวูปฺปตฺตนิพพตฺตนสมฺมาปตฺติ”ติ.
วิภูตสณฺเณวสมฺมาปตฺติติ วิญฺญาณณฺญ-
จายตนสมฺมาปตฺติ. สา हि ปจฺมารูปฺ-
วิญฺญาณสฺส ปจฺมารูปฺสณฺเณวปิ
วิภาวนโต “วิภูตสณฺเณวา”ติ วุจฺจติ.
เกจิ “วิภูตรูปสณฺเณวา”ติ ปจฺนฺติ, เตสํ

สัญญาณี, ความไม่มีสัญญาเป็นความสงบ”
ครั้นเห็นโทษแห่งสัญญาอย่างนี้แล้ว ทำ
จตุตถฌานให้บังเกิดด้วยอำนาจความ
หน่ายสัญญา เป็นผู้มีฌานไม่เสื่อม
กระทำกาละแล้ว ย่อมบังเกิดในอสังขณิภาพ.
เพราะจตุตถจิตดับไปนั่นเอง จิตของท่าน
เหล่านั้นย่อมจะกลับมาในโลกนี้(อีก), สิ่ง
ที่เป็นเพียงรูปขันธ์เท่านั้นไปบังเกิดใน
อสังขณิภาพนั้น.

ท่านเหล่านั้นถูกกำลังฌานนำไป
บังเกิดแล้วก็ดำรงอยู่ชั่วเวลาเท่าที่กำลัง
ฌานยังมีอยู่เท่านั้น เหมือนลูกศรที่ถูกยิง
ไปด้วยกำลังสาย ย่อมจะแล่นไปใน
อากาศได้ไกลเท่ากำลังสายเท่านั้น ฉะนั้น.
แต่เมื่อกำลังฌานสิ้นแล้ว รูปขันธ์ก็หายไป
ในอสังขณิภาพนั้น, สัญญาแห่งปฏิสนธิ
ก็บังเกิดขึ้นในโลกนี้, ข้าพเจ้าหมายถึง
สัญญานั้นจึงได้กล่าวว่า “สมาบัติที่ยัง
การบังเกิดในภาพที่ไม่มีสัญญาให้บังเกิด”.
บทว่า **วิภูตสณฺเณวสมฺมาปตฺติ** ได้แก่
วิญฺญาณัญญจายตนสมฺมาปตฺติ. จริงอยู่
วิญฺญาณัญญจายตนสมฺมาปตฺตินั้น ท่าน
เรียกว่า “วิภูตสัญญา” เพราะยังรูป-

บริษัทยูไนเต็คคอมมูนีเคชั่น อินดัสตรี จำกัด
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

มเตน วิภูตรูปสมาปตติ นาม
เสสาร์ปุปสมาปตติโย. เสสา สมาปตติโย
สุวิญญะยยาว.

วิญญาณที่หนึ่งให้แจ่มแจ้งด้วยอรุปสัญญา
ที่หนึ่ง. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า
“วิภูตรูปสัญญา”. ตามมติของอาจารย์
เหล่านั้น อรูปสมาบัติที่เหลือชื่อว่า
วิภูตรูปสมาบัติ. สมาบัติที่เหลือเข้าใจ
ได้ง่ายทั้งนั้น.

เนวเสกขนาเสกโข ฌายีติ
ฌานลาภี ปุถุชชโน. อาขานีโย
ฌายีติ อรหา, สพเพปิ วา
อริยปุคคลา. อสฺสขลฺลโก ฌายีติ
ขลฺลกสฺสสทิสฺโส ฌายี. ยถา हि ขลฺลโก
อสฺโส ทมถํ น อุเปติ อิตฺโต จิตฺโต
จ ยถารุจฺจึ ธาวติ, เอวเมว โย
ปุถุชชโน อภิญญาลาภี, โส
อภิญญา อสฺสาเทตฺวา “อลเมตฺตาวตา,
กตเมตฺตาวตา”ติ อุตฺตริทมถาย
อปริสฺกุโกนฺโต อภิญญาจิตฺตวเสน อิตฺโต
จิตฺโต จ ธาวติ ปวตฺตติ, โส
“อสฺสขลฺลโก ฌายี”ติ วุตฺโต.
ทิจฺจตุตฺตโร ฌายีติ ฌานลาภี
ทิจฺจจิตฺติโก. ปญฺญตฺตโร ฌายีติ
ลกฺขณฺูปนิชฺฌาเนน ฌายี, สพฺโพ เอว
วา ปญฺญาธิโก ฌายี.

สองบทว่า เนวเสกขนาเสกโข
ฌายี ได้แก่ ปุถุชนผู้ได้ฌาน. สองบทว่า
อาขานีโย ฌายี ได้แก่พระอรหันต์,
หรือได้แก่พระอริยบุคคลแม้ทุกจำพวก.
สองบทว่า อสฺสขลฺลโก ฌายี แปลว่า
ผู้ได้ฌานเช่นม้ากระจอก. เหมือนอย่างว่า
ม้ากระจอกไม่ยอมเข้าไปใกล้คนฝึก ย่อม
วิ่งไปวิ่งมาตามอำเภอใจฉันใด, ปุถุชน
ผู้ได้อภิญญาก็ฉันนั้น, พอใจอภิญญา
เมื่อไม่พยายามเพื่อจะฝึกอริยมรรคให้สูง
ขึ้นไป ด้วยคิดว่า “พอแล้ว ด้วยอริย-
มรรคมีประมาณเท่านั้น, ข้าพเจ้าได้
กระทำคุณงามความดีแล้วด้วยอริยมรรค
มีประมาณเท่านั้น” ย่อมเล่นไปคือยอม
เป็นไปโดยวกไปวกมา (จากนี้และจากนี้)
ด้วยอำนาจอภิญญาจิต, ท่านผู้ได้อภิญญา
อย่างทีกล่าวมานั้น ท่านเรียกว่า “ผู้ได้

บริษัทยูไนเต็คคอมมูนีเคชั่น อินดัสตรี จำกัด
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สรโณ สมาริตี อกุสลจิตเต-
 กคฺคตา, สพุโปปี วา สาสโว สมาริ.
 อโรณ สมาริตี สพุโป กุสลาพฺยาโกโต
 สมาริ, โลกุตฺตโร เอว วา. สเวโร
 สมาริตี ปุณฺณจิตฺเตสุ เอกคฺคตา.
 อเวโร สมาริตี เมตฺตตาเจโตวิมุตฺติ.
 อนนฺตรทุเกปี เอสฺว นโย. สามิสฺโส
 สมาริตี โลกียสมาริ. โส หิ
 อนตฺติกนฺตวณฺณามิสฺโลกามิสฺตาย สามิสฺโส.
 นiramisฺโส สมาริตี โลกุตฺตโร สมาริ.
 สสงฺขารो สมาริตี ทุกฺขาปฺปฏิปโท
 ทนฺธาภินฺโด สุขาปฺปฏิปโท จ
 ทนฺธาภินฺโด. โส หิ สสงฺขารเณ
 สมฺปโยเคน จิตฺเตน ปจฺจนีกธฺมเม
 กิจฺเณ กสิเรน นิคฺคเหตฺวา
 อธิคฺนฺตพุโป. อิตโร อสงฺขารो สมาริ.
 เอกํสฺภาวิทฺโต สมาริตี สุกฺขวิปสฺสกสฺส

ฌานเช่นม้ากระจอก". สองบทว่า
 ทิฏฺฐุตฺตโร ฌายี แปลว่า ผู้ได้ฌานคือ
 ผู้มีทิจฺฐิเป็นเครื่องดำเนินไป. สองบทว่า
 ปณฺณุตฺตโร ฌายี แปลว่า ผู้ได้ฌาน
 เพราะเข้าไปเพ่งลักษณะ, หรือผู้ได้
 ฌานที่ยิ่งด้วยปัญญาทั้งหมดนั่นเอง.

สองบทว่า สรโณ สมาริ ได้แก่
 เอกคฺคตาสมาริฝ่ายอกุสลจิต, หรือ
 สาสวสมาริแม่ทั้งหมด. สองบทว่า
 อโรณ สมาริ ได้แก่กุสลสมาริ และ
 อํพฺยาगतสมาริทั้งหมด, หรือโลกุตฺตร-
 สมารินั่นเอง. สองบทว่า สเวโร สมาริ
 ได้แก่ เอกคฺคตาสมาริในปุณฺณจิต. สอง
 บทว่า อเวโร สมาริ ได้แก่เมตฺตตาเจโต-
 วิมุตฺติ. แม้ในหมวดสองแห่งสมาริที่ถัดไป
 ก็นัยนี้เหมือนกัน. สองบทว่า สามิสฺโส
 สมาริ ได้แก่ โลกียสมาริ. จริงอยู่
 โลกียสมารินั้น ชื่อว่า ยังมีอามิส เพราะ
 อามิสคือวัฏฏะที่ยังก้าวล่วงไม่ได้และเพราะ
 อามิสคือโลก. สองบทว่า นiramisฺโส
 สมาริ ได้แก่ โลกุตฺตรสมาริ. สองบทว่า
 สสงฺขารो สมาริ ได้แก่สมาริคือข้อ
 ปฏิบัติที่ลำบากรู้ได้ช้า และข้อปฏิบัติที่

บริษัทยูไนเต็คคอมมูนีเคชั่น อินดัสตรี จำกัด
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สมาธิ. อุกมฺสภาวิโต สมาธิติ
 สมณยานิกสฺส สมาธิ. อุกมฺโต
 ภาวิตภาวโน สมาธิติ กายสกุขิโน
 อุกมฺโตภาควิมุตฺตสฺส จ สมาธิ. โส หิ
 อุกมฺโต ภาเคหิ อุกมฺโต ภาวิตภาวโน.

สะดวกรู้ได้ช้า. จริงอยู่ สมาธินั้นอัน
 พระโยคาวจรจะต้องใช้สัมปโยคจิตที่เป็น
 สสังขาร ช่มบังจณีกรรมโดยยาก
 ลำบากแล้วจึงบรรลุได้. สมาธินอกนี้
 ชื่อว่า **อสังขารสมาธิ.** สองบทว่า
เอกมฺสภาวิโต สมาธิ ได้แก่ สมาธิของ
 พระอรหันต์ผู้เป็นสุขขวิปัสสก. สอง
 บทว่า **อุกมฺสภาวิโต สมาธิ** ได้แก่
 สมาธิของท่านผู้บำเพ็ญสมณะ. หลาย
 บทว่า **อุกมฺโต ภาวิตภาวโน สมาธิ**
 ได้แก่ สมาธิของท่านผู้มีกายเป็นพยาน
 และของท่านผู้พ้นแล้วจากส่วนทั้งสอง.
 จริงอยู่ สมาธินั้นเป็นภาวนาที่ได้อบรม
 แล้ว จากส่วนแห่งรูปกายและนามกาย
 ทั้งสอง ด้วยอำนาจวิกขัมภณวิมุตติและ
 สมุจเฉทวิมุตติทั้งสอง.

อากาศฺหปฏิบัติปทาติ กามานํ
 โอโรหนปฏิบัติ, กามสุขานุกโยโคติ
 อตุโก. **นิชฺฌามปฏิบัติปทาติ** กามสฺส
 นิชฺฌาปนวเสน เขทนวเสน^๑ ปวตฺตา
 ปฏิบัติ, อตฺตกิลมถานุกโยโคติ อตุโก.
อกุขมา ปฏิบัติปทาติอาทิสฺส ปธานกรณ-

บทว่า **อากาศฺหปฏิบัติปทา** แปลว่า
 ข้อปฏิบัติเพื่อจะก้าวลงสู่กาม, หมาย-
 ความว่า ตามประกอบในกามสุข. บทว่า
นิชฺฌามปฏิบัติปทา แปลว่า ข้อปฏิบัติที่
 เป็นไปแล้วด้วยอำนาจเผากาม คือ ด้วย
 อำนาจตัดกาม, หมายความว่า ตาม

^๑ ส. เภทนวเสน.

บริษัทยูไนเต็คคอมมูนีเคชั่น อินดัสตรี จำกัด
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

กาละ สีตาทินี อสหตสฺส ปฏิปทา,
 ตานี นกฺขมตีติ อกฺขมา. สหตสฺส
 ปน ตานี ขมตีติ ขมา. “อุปฺปนฺนํ
 กามวิตกฺกํ นาธิวาเสตี”ติอาทีนา^๑
 นเยน มิจฺฉาวิตกฺเก สเมตีติ สมา.
 มนจฺฉฏฺฐาณี อินฺทฺริยาณี ทเมตีติ ทมา
 ปฏิปทา.

ประกอบในอันทำตนให้ลำบาก. ฟังทราบ
 วิเคราะห์ในคำว่า **อกฺขมา ปฏิปทา**
 เป็นต้นต่อไป ปฏิปทาของท่านผู้ทน
 ความหนาวเป็นต้นไม่ได้ในเวลากระทำ
 ความเพียร, ชื่อว่า **อกฺขมา** เพราะ
 อรรถว่าทนความหนาวเป็นต้นนั้นไม่ได้.
 ส่วนปฏิปทาของท่านผู้ทนได้ ชื่อว่า
ขมา เพราะอรรถว่าทนความหนาว
 เป็นต้นนั้นได้. ปฏิปทาชื่อว่า **สมา**
 เพราะอรรถว่าทำมิจฉาวิตกให้สงบ
 โดยนัยเป็นต้นว่า “ยอมไม่รับกามวิตกที่
 เกิดขึ้นแล้ว”. ปฏิปทาชื่อว่า **ทมา**
 เพราะอรรถว่าย่อมฝึกอินทรีย์ทั้งหลาย
 มีใจเป็นที่ ๖.

เอวนฺติ อิมินา วุตฺตนเยน. โย
 ฐมฺโหมติ โย โภจิ ชาตฺติอาทิฐมฺโหม.
 ยสฺส ฐมฺมสฺสชาติ ตโต อญฺญสฺส
 ชราทิฐมฺมสฺส. สมานภาโวติ ทุกฺขาภิ-
 ภาเวน สมานภาโว. เอกตฺตตฺตยาติ
 สมานตฺตย ทุกฺขาภิภาวานํ เอกิภาเวน.

บทว่า **เอว** แปลว่า โดยนัยที่กล่าว
 มาแล้วนี้. สองบทว่า **โย ฐมฺโหม** ได้แก่
 ธรรมมีชาติเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่ง.
 สองบทว่า **ยสฺส ฐมฺมสฺส** ได้แก่ ธรรม
 มีชราเป็นต้น อื่นจากธรรมมีชาติเป็นต้น
 นั้น. บทว่า **สมานภาโว** แปลว่า ภาวะ

^๑ ม. มุ. ๑๒/๑๕, อจ. จคฺก. ๒๑/๒๑,
 อจ. ฉก. ๒๒/๔๓๖.

เอก็ ภวตีติ อเนโกปิ “ทุกฺขนฺ”ติ-
 อาทินา เอกสทฺทาทิเชยฺยตาย เอก็
 ภวติ. เอเตน เอกตฺตตาย ลกฺขณมาห.
 เยน เยน วา ปน วิลฺกฺขโณติ
 โย ฌมฺโม ยสฺส ฌมฺมสฺส เยน เยน
 ภาเวน วิสทิสฺ. เตน เตน เวมตฺต^๑
 คจฺฉตีติ เตน เตน ภาเวน โส ฌมฺโม
 ตสฺส ฌมฺมสฺส เวมตฺตตํ วิสทิสตฺตํ
 คจฺฉติ, ทฺกฺขภาเวน สมานปิ^๒
 ชาติอาทิกโก อภินิพฺพตฺติอาทิกภาเวน
 ชราทิกสฺส วิสิฏฺจตํ คจฺฉตีติ อตฺถ.
 อิมินา เวมตฺตตาย ลกฺขณมาห.

เสมอกันโดยมีความเป็นทุกข์เป็นต้น.
 บทว่า **เอกตฺตตาย** แปลว่า ความที่
 ธรรมทั้งหลายมีภาวะเป็นทุกข์เป็นต้น
 เป็นธรรมเสมอกันคือมีความเป็นอย่าง
 เดียวกัน. สองบทว่า **เอก็ ภวติ**
 ความว่า ธรรมแม้จะมีหลายอย่างก็จัด
 เป็นอย่างเดียวกัน โดยเป็นชื่อศัพท์เดียว
 ด้วยคำว่า “ทุกข์” เป็นต้น. ด้วยคำว่า
 “ย่อมมีความอย่างเดียวกัน” นี้ท่านกล่าว
 ถึงลักษณะเพราะมีความอย่างเดียวกัน.
 หลายบทว่า **เยน เยน วา ปน**
วิลฺกฺขโณ ความว่า ธรรมใดไม่เหมือน
 กันเพราะภาวะใด ๆ แห่งธรรมใด ๆ.
 หลายบทว่า **เตน เตน เวมตฺตํ คจฺฉติ**
 ความว่า เพราะภาวะนั้น ๆ ธรรมนั้น
 จึงถึงความต่างกันคือไม่เหมือนกันแห่ง
 ธรรมนั้น, คือธรรมมีชาติเป็นต้นถึงจะ
 เหมือนกันโดยความเป็นทุกข์ ก็ย่อมถึง
 ภาวะต่างกันแห่งชราเป็นต้น โดยภาวะ
 มีความบังเกิดเป็นต้น. ด้วยคำว่า

^๑ โป. เวมตฺตตํ.

^๒ สී. สมานปิ.

อิทานิ ตาว เอกตตเวมตตตาวิสเย
 นิโยเซตวา ทสเสตุ “**สตุเต วา**
เวยยากรณ ว”ติอาทิ วุตตํ. ตตถ
ปุจฺจนฺติ ปุจฺจาวเสน เทสิตสฺสุตตวเสน
 วุตตํ, น ปน อธิฏฺฐานหารสฺส ปุจฺจา-
 วิสยตาย. เสสํ อุตฺตทานเมว.

อธิฏฺฐานหารวิภงฺควณฺณนา นิฏฺจิตา.

“ถึงความต่างกัน” นี้ ท่านกล่าวถึง
 ลักษณะเพราะมีความต่างกัน.

บัดนี้พระเถระกล่าวคำว่า “เมื่อ
พระสูตรหรือไวยากรณ์” เป็นต้น เพื่อ
 แสดงประกอบหมวดแห่งธรรมมีความ
 อย่างเดียวกันและมีความต่างกันก่อน.
 ในบทเหล่านั้น บทว่า **ปุจฺจนฺติ** แปลว่า
 กล่าวแล้วด้วยอำนาจคำถามคือด้วย
 อำนาจพระสูตรที่ท่านแสดงแล้ว, แต่
 มิได้กล่าวโดยความที่อธิฏฺฐานหาระเป็น
 หมวดแห่งคำถาม. คำที่เหลือมีอรรถตั้ง
 ทั้งนี้.

พรรณนาอธิฏฺฐานหารวิภงฺกํ จป.

๑๕. ปริกขารหารวิภงฺควณณา

๔๙. ตตฺถ กตโม ปริกขารโ
หาโรติ ปริกขารหารวิภงฺโก. ตตฺถ โย
ธมฺโม ยํ ธมฺมํ ชนยติ, ตสฺส โส
ปริกขารโรติ สงฺเขปโต ปริกขารลกฺขณํ
วตฺวา ตํ วิภาเคน ทสฺเสตฺถุ
“กิลฺกฺขโณ”ติอาทิ วุตฺตํ. ตตฺถ หิโนติ
อตฺตโน ผลํ ปฏิการณภาวํ คจฺจตฺติ
เหตุ. ปฏิจฺจ เอตฺสฺมา ผลํ เอตฺติ
ปจฺจโย. กิณฺจาปี เหตุปจฺจยสทฺเทหิ
การณเมว วุจฺจติ, ตถาปี ตตฺถ วิเสสํ
วิภาเคน ทสฺเสตฺถุ “อสาธาธณ-
ลกฺขโณ”ติอาทิ วุตฺตํ. สภาโว เหตุติ
สฆานภาโว พีชํ เหตุ. นนฺ จ พีชํ
องฺกุราทิสทิสํ น โหตีติ? โน น โหติ,
อณฺเฑโต หิ ตาทิสสฺส อนฺุปฺปชฺชนโต.

๑๕. พรรณนาปริกขารหารวิภงฺกํ

๔๙. พิงฺทราบปริกขารหารวิภงฺกํ มี
คำว่่า ในบรรดาหาระ ๑๖ มีเทศนาหาระ
เป็นต้นที่ท่่านกล่าวแล้วนั้น ปริกขาร-
หาระเป็นไฉน ต่อไป : ในปริกขารหาระ
นั้นพระเถระกล่าวลักษณะแห่งปริกขาระ
โดยสังเขปว่่า **ธรรมโดยอ้อมยังธรรมใด
ให้เกิด, ธรรมนั้นชื่อว่าปริกขาระ**
(เครื่องปรุงแต่ง) **สำหรับธรรมนั้น** ดังนี้
แล้ว เพื่อแสดงลักษณะแห่งปริกขาระนั้น
โดยการจำแนกจึงกล่าวคำว่่า “กิลฺกฺขโณ”
เป็นต้น. ในเหตุและปัจจัยทั้งสองนั้น
ชื่อว่า **เหตุ** เพราะอรรถว่่า ผลของตน
ดำเนินไป คือถึงความเป็นปฏิการณ
(เหตุตอบ). ชื่อว่่า **ปัจจัย** เพราะอรรถว่่า
เป็นแดนอาศัยมาแห่งผล. การณนั้นเอง
ท่่านเรียกโดยศัพท์ว่่าเหตุปัจจัย แม้ก็จริง,
ถึงกระนั้น เพื่อจะแสดงความต่างกัน
ในเหตุ และปัจจัยทั้งสองนั้นโดยการ
จำแนก ท่่านจึงกล่าวคำว่่า “อสาธาธณ-
ลกฺขโณ”เป็นต้น. สองบทว่่า **สภาโว**
เหตุ แปลว่่าภาวะที่เหมือนกัน ชื่อว่่าพีช
คือเหตุ. ถาพว่่า ก็พีชไม่เป็นเช่นกับหน่อ

“ยถา วา ปนา”ติอาทินาปิ
 อุททาทรณนุตรทสฺสเนน เหตุปัจจยानัน
 วิเสสเมว วิภาเวติ. ตตฺถ ทุทฺธนฺติ
 ชีรํ. ทธิ ภวตีติ เอกตฺตนเยน
 อภโตปจาเรณ วา วุตฺตํ, น อณฺเณนา.
 น หิ ชีรํ ทธิ โหติ. เตเนวาท “น
 จตฺถิ เอกกาลสมวธานํ ทุทฺธสฺส จ
 ทธิสฺส จา”ติ. อถวา สมฺมู ทุทฺธํ
 ปกฺขิตฺตํ ทธิ ภวติ, ทธิ ตตฺถ กาลนฺตเร
 ชายติ ปัจจยนฺตรสมาโยเคน, ตสฺมา
 น จตฺถิ เอกกาลสมวธานํ ทุทฺธสฺส
 จ ทธิสฺส จ รสชีรวิปากาทิหิ
 ภินฺนสภาวตฺตา. เอวเมวณฺติ ยถา
 เหตุภูตสฺส ชีรสฺส ผลภูเตน ทธินา น
 เอกกาลสมวธานํ, เอวมณฺเณสฺสาปิ
 เหตุสฺส ผลเนน น เอกกาลสมวธานํ,
 น ตถา ปัจจยสฺส, น หิ ปัจจโย
 เอกนฺเตน ผลเนน ภินฺนกาโล เอวาติ.
 เอวมฺปิ เหตุปัจจยानัน วิเสโส

เป็นต้นดอกหรือ? ตอบว่า ไม่เป็นเช่นกับ
 หน่อเป็นต้นก็หาไม่ได้, เพราะว่าหน่อเช่น
 นั้นจะไม่เกิดจากพืชชนิดอื่น (ต้องเกิด
 จากพืชชนิดเดียวกัน).

แม้ด้วยบทว่า “ยถา วา ปนา”
 เป็นต้น ท่านอธิบายถึงความต่างกันแห่ง
 เหตุและปัจจัยนั่นเอง ด้วยการแสดง
 อุททาทรณอื่น ๆ. ในบทเหล่านั้น บทว่า
 ทุทฺธํ แปลว่า น้านม. คำว่า ย่อมเป็น
 นมสํม ท่านกล่าวโดยเอกัตตนัยหรือโดย
 อุปจารที่ไม่ต่างกัน, หาได้กล่าวโดย
 ประการอื่นไม่. จริงอยู่ น้านมจะกลายเป็น
 นมสํมทันทีที่หาได้. เพราะเหตุ
 นั้นแลท่านจึงกล่าวว่า “น จตฺถิ เอกกาล-
 สมวธานํ ทุทฺธสฺส จ ทธิสฺส จ”
 (น้านมและนมสํมไม่มีการเก็บไว้ชั่วเวลา-
 หนึ่ง). อีกอย่างหนึ่ง น้านมที่เขาใส่
 เข้าไปในหม้อ (นมสํม) แล้ว ก็จะกลายเป็น
 นมสํม, นมสํมก็จะเกิดในหม้อนั้น
 ในเวลาต่อมา เพราะประจวบกับปัจจัยอื่น,
 เพราะฉะนั้น น้านมกับนมสํมจึงไม่มีการ
 ตั้งลงในเวลาเดียวกัน เพราะมีสภาพ
 แตกต่างจากผลแห่งรสกับน้านมเป็นต้น.

บริษัทอยู่ในเต็ดคอมมุณีเคชั่น อินดัสตรี จำกัด
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เวทิตพฺโพติ อธิปฺปาโย.

เอวํ พาทิรํ เหตุปจฺจยวิภาคํ
ทสฺเสตฺวา อิทานิ อชฺฌตฺตํ ทสฺเสตฺ
“อฺยฺยฺหิ สํสาโร”ติอาทิ วุตฺตํ. ตตฺถ
“อฺวิชฺชา อฺวิชฺชาย เหตุ”ติ วุตฺเต ก็
เอกสฺมี จิตฺตฺปฺปาเท อนเภา อฺวิชฺชา
วิชฺชนฺตฺติ ? อาห “ปฺริมิกา อฺวิชฺชา
ปจฺจฺนิมิกาย อฺวิชฺชาย เหตุ”ติ. เตน
เอกสฺมี กาลे เหตุผลานํ สมวธานํ
นตฺถิติ เอตฺเมวตฺถํ สมตฺถิติ. ตตฺถ
“ปฺริมิกา อฺวิชฺชา”ติอาทิना เหตุผล-
ภูตानํ อฺวิชฺชานํ วิภาคํ ทสฺเสตฺ.
“พีชงฺกุโร วิทยา”ติอาทิना อิมมตฺถํ

บทว่า เอวเมวํ มีอธิบายว่า เพราะ
นมสํม ซึ่งเป็ผลของนํานมที่เป็ตัวเหตุ
จึงไม่มีการตั้งลงในเวลาเดียวกันฉันใด,
เพราะผลแห่งเหตุแม้อย่างอื่นก็ไม่มีการ
ตั้งลงในเวลาเดียวกันฉันนั้น, อนึ่ง เพราะ
ผลแห่งปัจจัยก็ไม่มีการตั้งลงในเวลา
เดียวกัน, เพราะว่าปัจจัยมิใช่เป็นเวลา
ที่แตกต่างมาจากผลโดยส่วนเดียวเท่านั้น.
พึงทราบ ความต่างกันระหว่างเหตุกับ
ปัจจัยแม้ดังพรรณนามานี้ด้วยประการ
ฉะนี้.

พระเถระครั้งแสดงการจำแนกเหตุ
และปัจจัยภายนอกอย่างนี้แล้ว บัดนี้เพื่อ
จะแสดงการจำแนกเหตุและปัจจัยภายใน
จึงกล่าวคำว่า “อฺยฺยฺหิ สํสาโร”เป็นต้น.
ในคำว่า “อฺยฺยฺหิ” เป็นต้นนั้น พระเถระ
เพื่อจะเฉลยคำถามว่า เมื่อพูดว่า
“อฺวิชฺชาเป็นเหตุแห่งอฺวิชฺชา” อฺวิชฺชา
มากมายย่อมหาได้ในจิตตฺปฺปาทดวงเดียว
กันได้อย่างไร ? จึงได้กล่าวว่า “อฺวิชฺชา
ก่อน ๆ เป็นเหตุแห่งอฺวิชฺชาหลัง ๆ”.
เพราะเหตุนี้ย่อมตกลงความนี้นั่นเองว่า
เหตุกับผลไม่มีการตั้งลงในเวลาเดียวกัน.

บริษัทยูไนเต็คคอมมูนีเคชั่น อินดัสตรี จำกัด
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ทสฺเสติ : ยถา พีชํ องฺกุรสฺส เหตุ
โหนตํ สมนฺนตฺรเหตุตาย เหตุ โหติ.
ยํ ปน พีชโต ผลํ นิพฺพตฺตติ, ตสฺส
พีชํ ปรมฺปรเหตุตาย เหตุ โหติ. เอวํ
อวิชฺชา ยปิ เหตุภาเว ทฏฺฐพฺพนฺติ.

ปุณฺ "ยถา วา ปนา" ติอาทินาปิ
เหตุปัจจุยวิภาคเมว ทสฺเสติ. ตตฺถ
ถาลกนฺตติ ทิปกปฺลลิกํ.^๑ อนฺคฺคิกนฺตติ
อฺคฺคิ วินา. ทิปฺเตนฺตติ ชาเลตฺตํ. อิติ
สฺภาโว เหตุติ เอวํ ปทิปุชฺชาลนาทิสฺสุ
อฺคฺคิอาทิปทิสฺสทิสฺสํ การณํ สภาโว
เหตุ. ปฺรภาโว ปจฺจโยติ ตตฺถเอว
กปฺลลิกาวฏฺฐิตฺเตลาทิสฺสทิสฺส อฺคฺคิโต
อณฺโณ สภาโว ปจฺจโย. อชฺฌตฺตติโกติ
นียกชฺฌตฺตติโก นียกชฺฌตฺเต ภาโว.
พาหิโรติ ตโต พหฺมิฏฺโต. ชนโกติ
นิพฺพตฺตโก. ปฺริคฺคาทโกติ อุปตฺถมฺภโก.

ในคำเหล่านั้น ด้วยคำว่า "อวิชชา ก่อน ๆ"
เป็นต้น ท่านย่อมแสดงการจำแนกอวิชชา
ที่เป็นเหตุและผล. ด้วยคำว่า "เหมือน
หน่อแห่งพีช" เป็นต้น ย่อมแสดงถึง
ความต่อไปนี้ : บัณฑิตพึงเห็นในความที่
แม้วิชชาก็จัดเป็นเหตุเหมือนพีชที่เป็น
เหตุของหน่อ ก็จัดเป็นเหตุเพราะเป็นเหตุ
ต่อ ๆ มา. อนึ่ง ผลใดย่อมเกิดจากพีช,
พีชก็จัดเป็นเหตุของผลนั้น เพราะเป็น
เหตุต่อ ๆ มาฉะนั้น.

ท่านแสดงการจำแนกเหตุและปัจจัย
นั่นเองแม้ด้วยบทว่า "ยถา วา ปน"
เป็นต้นต่อมา. ในบทเหล่านั้น บทว่า
ถาลกํ ได้แก่ ตัวตะเกียง. บทว่า
อนฺคฺคิกํ แปลว่า เว้นไฟ. บทว่า ทิปฺเตนฺตติ
ได้แก่ เพื่อจุดให้โพลง. หลายบทว่า อิติ
สฺภาโว เหตุ ความว่า เหตุเป็นเช่นกับ
ประทีปมีไฟเป็นต้น ชื่อว่าสภาวะ คือ
เป็นเหตุในการลุกโพลงแห่งประทีป
เป็นต้น. สองบทว่า ปฺรภาโว ปจฺจโย
ความว่า สภาวะอื่นจากไฟเป็นเช่นกับ
ตัวตะเกียงไส้ และน้ำมันเป็นต้น จัดเป็น

^๑ ฉ. ทิปกปฺลลิกา.

อสาธารโณติ อาเวณโก. สาธารโณติ
อณฺเวสมฺปิ ปจฺจยฺยุปฺปนฺนํ สฺมาโน.

ปัจจัยในการลุกโผลงของประทีปนั้น
นั่นเอง. บทว่า **อชฺฌตฺติโก** ได้แก่ ภพ
ภายใน ในภายใน. บทว่า **พาหิโร** ได้แก่
สภาวะภายนอกจากภายในนั้น. บทว่า
ชนโก คือเป็นตัวเกิด. บทว่า **ปริกฺคาหโก**
คือเป็นตัวกำจุน. บทว่า **อสาธารโณ**
คือเป็นแผนกหนึ่ง. บทว่า **สาธารโณ**
คือทั่วไป แก่ปัจจัยป็นนธรรมแม้อื่น.

อิทานิ ยสฺมา การณํ
“ปริกฺขารโ”ติ วุตฺตํ, การโณ จ
ผลาเปกฺขาย, ตสฺมา การณสฺส โย
การณภาโว ยถา จ โส โหติ,
ยถจ ผลํ โย จ ตสฺส วิเสโส, โย
จ การณผลานํ สมฺปนฺนุชฺ, ตํ สพฺพํ
วิภาเวตุ “**อฺวุปฺจฺเจตฺตโ**”ติอาทิ วุตฺตํ.
ตตฺถ การณผลภาเวน สมฺปนฺนุชฺตา
สนฺตติ. โก จ ตตฺถ สมฺปนฺนุชฺ, โก
การณผลภาโว จ? โส เอว
อฺวุปฺจฺเจตฺตโ. โย ผลภูโต อณฺเวสมฺ
อการณํ หุตฺวา นิรุชฺฌติ, โส
วฺุปฺจฺจินฺโน นาม โหติ, ยถา ตํ
อรหโต จฺุติจิตฺตํ. โย ปน อตฺตโน
อนฺรูปสฺส ผลสฺส เหตุ หุตฺวา นิรุชฺฌติ,

บัดนี้ เพราะเหตุที่ท่านกล่าวเหตุว่า
“เป็นปริกขาระ”, และการเล็งผลเป็นเหตุ,
ฉะนั้น เพื่อจะอธิบายโดยประการความที่
เหตุเป็นเหตุ ความต่างกันแห่งผล, และ
ความสัมพันธ์กันระหว่างเหตุกับผลทั้งหมด,
จึงกล่าวคำว่า “**อฺวุปฺจฺเจตฺตโ**” เป็นต้น.
ในคำว่า สันตติอรรถะนั้น ความสัมพันธ์
กันโดยเป็นเหตุเป็นผล ชื่อว่า **สันตติ.**
ก็ในเหตุและผลนั้นมีความสัมพันธ์กัน
อย่างไร, และความเป็นเหตุเป็นผลเป็น
อย่างไร? ความสัมพันธ์กันและความ
เป็นเหตุเป็นผลกันนั้นเอง ชื่อว่ามีอันไม่
ขาดตอนเป็นสภาพ. สภาวะใดเป็นผล
แล้วไม่เป็นเหตุของธรรมอย่างอื่นย่อมดับ
ไป, สภาวะนั้นชื่อว่าขาดตอนไปแล้ว,

บริษัทยูไนเต็คคอมมูนีเคชั่น อินดัสตรี จำกัด
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

U-11-19119 P P 11111111

โส อนุปัจฉินโน เอว นาม โหติ,
 เหตุผลสมุพนุชส วิชชมานตตาทิ อาห
 “อวุปัจเจทตโต สนุตติ อตโต”ติ.

ยสฺมา จ การณโต นิพฺพตฺตํ
 ผลํ นาม, น อนิพฺพตฺตํ, ตสฺมา
 “นิพฺพตฺติ อตโต ผลตโต”ติ วุตฺตํ.
 ยสฺมา ปน ปุริมภเวเน อนนฺตรภาวปฏิ-
 สนุชานวเสน ปวตฺตา อุปฺปตฺติกฺขนุชา
 ปุณฺพภาโว, ตสฺมา วุตฺตํ “**ปฏิสนฺธิ**
อตโต ปุณฺพภาวตโต”ติ. ตถา ยสฺส
 ปุคฺคผลสฺส กิเลสา อุปฺปชฺชนฺติ, ตํ
 ปลิพฺพนุเชนฺติ^๑ สมฺมา ปฏิปชฺชิตุํ น
 เทนฺติ. ยาว จ มกฺเคน อสมฺมุคฺมาติตา,
 ตาว อนุเสนฺติ นาม, เตน วุตฺตํ
 “**ปลิโพธตโต ปริยฺญานตโต,**
อสมฺมุคฺมาตตโต อนุสยตโต”ติ. ปริยฺญา-
 ภิสมยวเสน ปริยฺญาเต^๒ น กทาจิ

เหมือนอย่างจุดิจิตของพระอรหันต์นั้น
 ฉะนั้น. ส่วนสภาวะใดเป็นเหตุแห่งผลอัน
 เหมาะแก่ตนแล้วย่อมดับไป, สภาวะนั้น
 ชื่อว่ายังไม่ขาดตอนแล้วเหมือนกัน, เพราะ
 ความสัมพันธ์ระหว่างเหตุกับผลยังมีอยู่
 เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า “ภาวะ
 แห่งการสืบต่อมีอันไม่ขาดตอนเป็น
 สภาวะ”.

ก็เพราะเหตุที่ธรรมชาติที่เกิดจาก
 เหตุชื่อว่าผล, ที่ไม่ได้เกิดจากเหตุไม่ชื่อว่า
 ผล, ฉะนั้นท่านจึงกล่าวว่า “**สภาวะที่**
ผลัดผลเป็นสภาวะแห่งผล”. อนึ่งเพราะ
 เหตุที่อุปติขันธ์ซึ่งเป็นไปแล้วด้วยอำนาจ
 การสืบต่อภพก่อนกับภพต่อมา จึงชื่อว่า
 ภพใหม่ ฉะนั้นท่านจึงกล่าวว่า “**สภาวะ**
คือความสืบต่อ เป็นสภาวะแห่งภพใหม่”.
 อนึ่ง กิเลสทั้งหลายย่อมเกิดแก่บุคคลใด,
 กิเลสนั้นย่อมผูกมัดบุคคลนั้น คือไม่ให้
 เพื่อการปฏิบัติชอบ. ชื่อว่ายังนอนเนื่อง
 อยู่ตราบเท่าที่กิเลสนั้นยังถอนขึ้นไม่ได้
 ด้วยมรรค, เพราะฉะนั้นท่านจึงกล่าวว่า
 “**ภาวะแห่งกิเลสเครื่องกั้มรมมีอันทำให้**

^๑ ส. ม. ปลิพฺพนุชฺชิต.

^๒ โป. วิญญาเต.

ดี นามรูปงุรสุส การณ์ เหสฺสติติ
 อาห “อปฺริยฺญาตฺตฺโต วิญฺญาณสุส
 พิชฺตฺโต”ติ. ยตฺถ อวฺปะจฺเจโท ตตฺถ
 สนฺตฺติติ ยตฺถ รูปรูปปฺปะวตฺติยํ
 ยถาวตฺโต อวฺปะจฺเจโท, ตตฺถ
 สนฺตฺติโวหาโร. ยตฺถ สนฺตฺติ ตตฺถ
 นิพฺพตฺติติอาทิ ปจฺจยปรมฺปรทสฺสนํ
 เหตุผลสมฺพนุชฺชวิภาวนเมว.

จิตกัณฺโถเป็นสภาพ, ภาวะแห่งกิเลส
 ที่นอนเนื่องในสันดาน มีอันยังถอนไม่
 “ได้ด้วยมรรคเป็นสภาพ”. เมื่อกำหนดรู้
 สภาพด้วยอำนาจการกำหนดรู้คือตรัสรู้
 แล้ว ผลนั้นก็จักไม่เป็นเหตุของหน่อคือ
 นามรูปในกาลไหน ๆ เพราะฉะนั้น
 ท่านจึงกล่าวว่า “ภาวะแห่งพืชของ
 วิญฺญาณมีอันยังไม่ถูกกำหนดรู้เป็นสภาพ”.
 หลายบทว่า ยตฺถ อวฺปะจฺเจโท ตตฺถ
 สนฺตฺติ ความว่า การยังไม่ขาดตอนตาม
 ที่ได้กล่าวแล้วยังมีอยู่ในความเป็นไปแห่ง
 นามรูปใด, การกล่าวว่าความสืบต่อก็ยัง
 มีอยู่ในความเป็นไปแห่งนามรูปนั้น. การ
 แสดงปัจจัยต่อ ๆ มา มีคำว่า ความสืบต่อ
 ยังมีอยู่ในความเป็นไปแห่งนามรูปใด
 การบังเกิดก็ยังมีในความเป็นไปแห่งนามรูป
 นั้น เป็นต้น เป็นการอธิบายถึงความ
 สัมพันธ์ระหว่างเหตุกับผลเท่านั้น.

“ยถา วา ปน จกฺขุญฺจ
 ปฏฺิจฺจา”ติอาทินา “สฺภาโว เหตุ”ติ
 วุตฺตเมวตฺถํ วิภาเคน ทสฺเสติ. ตตฺถ
 สนฺนิสฺสยตฺยาติ อฺปนฺนิสฺสยปจฺจยตฺยา.

ด้วยบทว่า “ยถา วา ปน จกฺขุญฺจ
 ปฏฺิจฺจ” เป็นต้น ท่านแสดงความที่ได้
 กล่าวไว้แล้วนั่นเองว่า “ชื่อว่าเป็นสภาวะ
 คือเป็นเหตุ” โดยการจำแนก. ในบท

๑ ไป. วิญฺญาเต.

บริษัทยูไนเต็คคอมมูนีเคชั่น อินดัสตรี จำกัด
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

มนสิกาโรติ กิริยามโนธาตุ. สหิ
 จกขุวิญญาณสฺส วิญญาณภาเว
 สมานชาติตาย สภาโว เหตุ. สงฺขารา
 วิญญาณสฺส ปจฺจโย สภาโว เหตุติ
 ปุญฺญาทิกภิสงฺขารา ปฏิสนธิวิญญาณสฺส
 ปจฺจโย, ตตฺถ โย สภาโว, โส
 เหตุติ. สงฺขาราติ เจตฺถ สพฺโพ โลกิโย
 กุสลากุสลจิตฺตูปปาโท อธิปฺเปโต.
 อิมินา นเยน เสสฺสเปเตสฺสปี อตฺถ
 เวทิตพฺโพ. เอว โย โภจิ อุนิสฺสโย
 สพฺโพ โส ปริกฺขารโรติ ยถา-
 วุตฺตูปปาโท โย โภจิ ปจฺจโย, โส
 สพฺโพ อตฺตโน ผลสฺส ปริกฺขรณโต
 อภิสงฺขรณโต ปริกฺขารโร. ตสฺส
 นิตฺธาเรตฺวา กถํ ปริกฺขารโร หารโรติ.

เหล่านั้น บทว่า สนฺนิสฺสยตาย แปลว่า
 โดยเป็นอุปนิสฺสยปัจจัย. บทว่า
 มนสิกาโร ได้แก่ มโนธาตุฝ่ายกิริยา.
 ก็มโนธาตุฝ่ายกิริยานั้น ชื่อว่าเป็นสภาวะ
 คือเป็นเหตุ เพราะมีชาติเสมอกันโดย
 ความที่จักขุวิญญาณเป็นวิญญาณ. ข้อว่า
 สงฺขารทั้งหลายเป็นปัจจัย เป็นสภาวะ
 คือเป็นเหตุแห่งวิญญาณ ความว่า
 สงฺขารมีปุญฺญาภิสงฺขารเป็นต้น เป็น
 ปัจจัยแห่งปฏิสนธิวิญญาณ, ในสภาวะ
 และเหตุอันอันใดเป็นสภาวะ, อันนั้นก็
 เป็นเหตุ. ก็ในคำว่า สงฺขารทั้งหลาย นี้
 ท่านประสงค์เอากุสลจิตฺตูปปาตและ
 อกุสลจิตฺตูปปาตที่เป็นโลกิยะทั้งหมด.
 แม้ในบทที่เหลือก็พึงทราบอรรถโดยนัยนี้.
 หลายบทว่า เอว โย โภจิ อุนิสฺสโย
 สพฺโพ โส ปริกฺขารโร ความว่า
 ปัจจัยอย่างใดอย่างหนึ่งมีประเภทตามที่
 กล่าวแล้ว, ปัจจัยนั้นทั้งหมด จัดเป็น
 ปริกฺขาระ เพราะตกแต่งคือปรุงแต่งผล
 ของตน. การชกปริกฺขาระนั้นมากแล้ว
 ชื่อว่าปริกฺขารหาระแล.

ปริกฺขารหารวิภงฺกควณฺณนา นิฏฺฐิตา.

พรรณนาปริกฺขารหารวิภงฺก จบ.

บริษัทยูไนเต็คคอมมูนิเคชั่น อินดัสตรี จำกัด
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ใบแจ้ง

มูลนิธิภูมิพลโลกิกขุ ขอเรียนให้ทราบว่า

1. ท่านที่ได้รับพระคัมภีร์ ฉบับ “ภูมิพลโลกิกขุ” แล้วปรากฏว่า พบข้อบกพร่องในเนื้อหาพระคัมภีร์ เป็นต้นว่า

- หน้าหนังสือขาดหายไป
- เลขหน้าหนังสือไม่เรียงตามลำดับ
- ข้อความพิมพ์เลอะเลือน อ่านไม่ชัด

ฯลฯ

โปรดส่งพระคัมภีร์คืนไปยัง มูลนิธิภูมิพลโลกิกขุ

ในบริเวณวัดสระเกศฯ

ถนนจักรพรรดิพงษ์ กรุงเทพฯ ฯ 10100

โทร.0-2223-0316, 0-2221-8001

มูลนิธิ ฯ ยินดีส่งพระคัมภีร์เล่มใหม่ชุดเซย์ให้ท่าน ทางไปรษณีย์ทันที และจะออกค่าใช้จ่ายในการส่งหนังสือคืนให้ท่านด้วย

2. ถ้าหากท่านพบคำผิด กรุณาแจ้งมาด้วย เพื่อแก้ไขให้ถูกต้องต่อไป ด้วยความขอบพระคุณอย่างยิ่ง.

Bhumibalo Bhikkhu Foundation Notice

1. In case of your "Bhumibalo Bhikkhu" CANON contains the following deficiencies :

- Page(s) missing
- Page number(s) not in order
- Printing(s) unclear/unreadable

Please return such defect CANON to
Bhumibalo Bhikkhu Foundation
Wat Srakesa Compound
Chakrabardibong Road
BANGKOK 10100
Tel.0-2223-0316, 0-2221-8001

The Foundation will immediately replace you with a new copy and will also refund you the return postage.

2. If you found any error(s) in your CANON copy, please let us know so that the correction(s) can be done accordingly.

Thank you very much for your kind cooperation.